

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞİKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞİKİLER BİLİM DALI

**SURİYE İÇ SAVAŞI ÇERÇEVESİNDE RUSYA’NIN HİBRİT
SAVAŞ STRATEJİLERİNİN ANALİZİ**

(DOKTORA TEZİ)

Harun ARAS

BURSA-2022

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞİKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞİKİLER BİLİM DALI

**SURİYE İÇ SAVAŞI ÇERÇEVESİNDE RUSYA’NIN HİBRİT
SAVAŞ STRATEJİLERİNİN ANALİZİ**

(DOKTORA TEZİ)

Harun ARAS

Danışman
Ömer Göksel İŞYAR

BURSA-2022

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 711616004 numaralı Harun ARAS'ın hazırladığı “Suriye İç Savaşı Çerçevesinde Rusya'nın Hibrit Savaş Stratejilerinin Analizi” başlıklı (yüksek lisans / doktora / sanatta yeterlilik) tezi ile ilgili savunma sınavı,/...../20.... günü - saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın (başarılı / başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

..../..../ 20....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 30/11/2022

Tez Başlığı / Konusu: Suriye İç Savaşı Çerçevesinde Rusya'nın Hibrit Savaş Stratejilerinin Analizi
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 205 sayfalık kısmına ilişkin, 30/11/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 13 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

30/11/2022

Adı Soyadı: Harun ARAS
Öğrenci No: 711616004
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Programı: Uluslararası İlişkiler
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Banışman
Ömer Göksel İŞYAR

30/11/2022

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum **Suriye İç Savaşı erevesinde Rusya'nın Hibrit Savaş Stratejilerinin Analizi** başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

30/11/2022

Ad Soyad : Harun ARAS
Öğrenci No : 711616004
Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Statüsü : Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Harun ARAS
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: xii+197
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR

SURİYE İÇ SAVAŞI ÇERÇEVESİNDE RUSYA’NIN HİBRİT SAVAŞ STRATEJİLERİNİN ANALİZİ

Bu çalışma, Rusya’nın Suriye’deki hibrit savaş uygulamalarını geniş bir perspektifte incelemektedir. Araştırma, “Rusya’nın Suriye’deki faaliyetleri hibrit savaş uygulaması mıdır?” ana sorusu üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın temel argümanı, Rusya’nın Suriye’de başarılı bir hibrit savaş icra ettiğidir. Çalışmanın amacına ve önemine uygun olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve elde edilen veriler analiz edilerek yorumlanmıştır. Çalışmada hibrit savaş olgusu, uluslararası ilişkiler teorilerinden biri olan ofansif realizm teorisi ölçüt alınarak örnek olay (case study) olarak seçilen Suriye krizi perspektifinde analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Rusya Suriye’de hibrit savaş bileşenleri olan enformasyon harbi, propaganda, siber-elektronik harp, gayrinizami harekât ve konvansiyonel harekâtı koordineli bir şekilde uygulayarak başarılı bir hibrit savaş icra etmiştir. Çalışma, anarşik uluslararası sistemde güç dengesini değiştirmeye çalışan Rusya’nın ofansif realizmin temel varsayımlarına göre hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Güç dengesini kendi lehine değiştirmek isteyen Rusya, bunun için güç kullanmaktan çekinmemiş ve Suriye iç savaşına müdahil olarak Soğuk Savaş sonrası Orta Doğu’da kaybettiği etki alanını tekrar kazanmak istemiştir. Bu doğrultuda Rusya’nın ortaya koyduğu stratejiler, Rusya’nın hibrit savaşın özelliklerini karşıladığını ve ofansif realist paradigmayla uyumlu olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Hibrit Savaş, Ofansif Realizm, Rusya, Suriye

ABSTRACT

Name and Surname : Harun ARAS
University : Bursa Uludağ University
Institution : Institute of Social Sciences
Field : International Relations
Branch : International Relations
Degree Awarded : PhD
Page Number : xii+197
Degree Date :
Supervisor : Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR

ANALYSIS OF HYBRID WAR STRATEGIES OF RUSSIA IN THE CONTEXT OF THE SYRIAN CIVIL WAR

This study examines Russia's hybrid war practices in Syria in a broad perspective. The main research question is whether Russia's activities in Syria can be counted as hybrid warfare. In this context, the main argument of the study is that Russia is waging a successful hybrid war in Syria. The qualitative research method was used for the purpose and importance of the study, and the obtained data were analyzed and interpreted according to the literature. In the study, the phenomenon of hybrid warfare is analyzed by taking one of the most significant international relations theories, the theory of offensive realism, as a criterion and Syrian crisis is chosen to be analyzed. Findings show that, Russia conducted a successful hybrid war in Syria by applying hybrid components such as information warfare, propaganda, cyber-electronic warfare, unconventional operations, and conventional operations in a coordinated manner. The study also reveals that Russia, trying to change the balance of power in the anarchic international system, acts according to the basic assumptions of offensive realism. Russia wanted to change the balance of power in its favor and did not hesitate to use force for this. He wanted to regain its lost influence in the Middle East after the Cold War by getting involved in the Syrian civil war. In this direction, the strategies put forward by Russia have shown that Russian methods meets the characteristics of hybrid warfare and it is compatible with the offensive realist paradigm.

Key Words: Hybrid Warfare, Offensive Realism, Russia, Syria

ÖNSÖZ

Yazmak zordur. Klavye başına geçersiniz ancak bazen saatlerce sadece oturur, aklınızdakini yazıya dökemezsiniz. Bu durum okyanus ortasında güçlü akıntılar ve fırtınayla boğuşmak gibidir (en azından benim için öyleydi). İşte bu anlarda fırtınaya direnmek, alabora olmamak için sizi iyi tanıyan, yönünüzü bulmaya yardımcı olacak destekçilere ihtiyacınız vardır. Sayacağım isimler bana bu fırtınalı süreçte yol gösteren destekçilerim oldular:

Annem, babam ve kardeşim Adem,

Değerli dostum Joseph,

Değerli arkadaşım Snoopy,

Çok çok sevdiğim Kahraman, Kübra, Yaman ve Ayça

Sizlere ne kadar teşekkür etsem azdır. İyi ki varsınız...

Son olarak çok kıymetli ve pek çok yönden kendisini örnek aldığım tez danışmanım Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR. Kendisi destekçiden ziyade kurtarıcıydı bu süreçte. Bana gösterdiği sabır ve verdiği emekleri ömür boyu unutmayacağım.

Harun ARAS

Aralık 2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
ŞEKİLLER	x
TABLolar	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Savaşı Tanımlamak	7
2. Savaşın Nesiller Şeklinde Evrimi.....	10
2.1. Birinci Nesil Savaşlar	12
2.2. İkinci Nesil Savaşlar	13
2.3. Üçüncü Nesil Savaşlar	14
2.4. Dördüncü Nesil Savaşlar	15
2.5. Beşinci Nesil Savaşlar	18
3. Hibrit Savaş Konsepti	23
3.1. Hibrit Savaşın Kökeni ve Tarihsel Gelişimi	24
3.2. Hibrit Savaşın Tanımı ve Özellikleri	28
3.3. Hibrit Savaşın Diğer Savaş Konseptleri ile Karşılaştırılması	33
4. Hibrit Savaşın Bileşenleri	36
4.1. Enformasyon Harbi ve Propaganda	37
4.2. Siber-Elektronik Harp.....	38
4.3. Gayrinizami Harekât Bağlamında Vekil Unsur Kullanımı.....	41
4.4. Konvansiyonel Harekât.....	44

İKİNCİ BÖLÜM TEORİK ÇERÇEVE

1. Realizm: Kökenleri ve Temel İlkeleri.....	47
2. Neorealizm	52
3. Defansif (Savunmacı) Realizm	57
4. Ofansif (Saldırgan) Realizm	61
4.1. Güç Arayışı.....	62
4.2. Güç Kazanma Stratejileri.....	65
4.3. Neden Ofansif Realizm? Teorik Çerçevenin Araştırma Konusu ile İlişkisi.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SURIYE KRİZİ: ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞMELER VE RUSYA’NIN TEMEL ARGÜMANLARI

1. Kriz Öncesi Suriye’de Esad Sistemi: Toplum, Siyaset ve Ekonomi	70
2. 2011 Suriye Krizi’nin Temel Nedenleri.....	87
3. Suriye Krizi’nin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	100
3.1. İç Savaşın İlk Safhaları (Mart 2011-Eylül 2015 Arasındaki Gelişmeler)	100
3.2. Rusya’nın Askeri Müdahalesi (Eylül 2015’ten Günümüze).....	116
4. Rusya’nın Suriye İç Savaşına Müdahalesinin Sebepleri.....	133

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM RUSYA’NIN SURİYE MÜDAHALESİNİN HİBRİT SAVAŞ KAPSAMINDA ANALİZİ

1. Ofansif Realizm Bağlamında Rusya’nın Suriye’ye Müdahalesi	142
2. Rusya’nın Suriye Müdahalesinde Uyguladığı Hibrit Savaş Stratejisi	143
2.1. Rusya’nın Enformasyon Harbi ve Propaganda Yöntemleri	148
2.2. Rusya’nın Siber-Elektronik Harp Faaliyetleri	153
2.3. Rusya’nın Gayrinizami Harekât Bağlamında Vekil Unsur Kullanımı	157
2.4. Rusya’nın Konvansiyonel Harekât Stratejisi.....	162

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	165
-------------------------------------	------------

KAYNAKÇA	171
-----------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ.....	197
----------------------	------------

ŞEKİLLER

Şekil 1: Savaşın Nesillere Göre Evrimi	19
Şekil 2: Savaş Nesillerinin Korelasyonu	22
Şekil 3: Hibrit Savaş	31
Şekil 4: Hibrit Savaş Bileşenleri.....	36
Şekil 5: Doğu Akdeniz’de Tahmin Edilen Doğal Gaz ve Petrol Rezervleri	98
Şekil 6: Ortadoğu’da Birbiriyle Çatışan Boru Hattı Projeleri	99
Şekil 7: Rusya’nın Orta Doğu’daki A2/AD Kabiliyetleri	156

TABLÖLAR

Tablo 1: Hibrit Savaşın Diğer Savaş Konseptleriyle Karşılaştırılması.....	35
Tablo 2: Suriye’de Etnik ve Dinsel Nüfus	71

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	Büyük Ortadoğu Projesi
FSB	Rusya Federal Güvenlik Servisi
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HTŞ	Heyeti Tahrir Şam
IHA	İnsansız Hava Aracı
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ÖSO	Özgür Suriye Ordusu
PYD	Demokratik Birlik Partisi
SDG	Suriye Demokratik Güçleri
SEO	Suriye Elektronik Ordusu
SMDK	Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SUK	Suriye Ulusal Konseyi
ŞİÖ	Şangay İşbirliği Örgütü
YPG	Halk Koruma Birlikleri (PKK'nın Suriye kolu)

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı şu temel soruyu cevaplamaktır: Rusya'nın Suriye'deki faaliyetleri hibrit savaş uygulaması mıdır?

Tamamlayıcı sorular ise şunlardır:

- Hibrit savaşın temel özellikleri nelerdir ve pratikte nasıl uygulanmaktadır?
- Hibrit savaş, bir aktörün uluslararası ilişkilerdeki hedeflerine ulaşmak için yararlı bir araç mıdır? Eğer öyleyse neden yararlıdır?
- Rusya hibrit savaşını nasıl yorumlamaktadır?
- Suriye'de yaşanan savaş yeni nesil savaş örneği olarak mı değerlendirilmelidir?
- Suriye iç savaşı sırasında savaş olgusu nasıl bir dönüşüm geçirmiştir? Bu dönüşüm gelecekteki savaşlar hakkında bize hangi ipuçlarını vermektedir?

Literatürde hibrit savaş üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, Rusya'nın 2014'te Ukrayna'ya gerçekleştirdiği müdahale sonrası kavramın bir fenomen haline geldiği görülmektedir. Ukrayna'ya müdahaleden önce ortaya koyulan çalışmalarda özne olarak Çeçenler ya da Hizbullah gibi devlet dışı aktörler ele alınırken, müdahale sonrası temel özne devlet olmuştur. Rusya'nın hibrit savaş stratejilerine başvurup Kırım'ı ilhak etmesi, konvansiyonel askeri gücünün yanında gayrinizami harekât, siber-elektronik harp, enformasyon harbi ve propaganda faaliyetlerine başvurarak hibrit bir tehdit olarak belirmesi uluslararası camiada büyük bir etki yaratmıştır. Akademisyenler ve düşünce kuruluşları bu eylemleri anlama çabası içine girmiş ve bu da hibrit savaşlarla ilgili daha fazla analiz yapılmasını sağlamıştır. Bundan sonra hem AB hem de NATO için hibrit tehditlerle mücadele öncelikli konulardan biri olmuş, çoğu devlet yeni tehditler hakkında neler yapılması gerektiğini tartışmaya başlamıştır. İşte bu nedenlerden dolayı çalışmada kavramsal çerçeve olarak hibrit savaş konsepti seçilmiştir. Ukrayna Krizi'nden sonra Rusya'nın çoğu askeri ve siyasi faaliyetlerini açıklamak için kullanılan hibrit savaşın Rusya tarafından nasıl uygulandığı sorgulanmıştır. Bu sorgulama ise Suriye Krizi üzerinden yapılmıştır.

Bu çalışmanın yazarı realist paradigmanın uluslararası ilişkiler disiplininde en baskın yaklaşım olduğunu ve çatışmalara en iyi açıklamalar sunduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada analizlerin çoğu bu bakış açısıyla yapılmış, tartışmalar yürütülürken realist kavramlara odaklanılmıştır. Bu bağlamda, realist paradigma üzerinde durularak, özellikle John Mearsheimer tarafından ortaya koyulan ofansif realizm merceğe altına alınmıştır. Ofansif realizmin temel varsayımlarının araştırma konusu ile ilişkisine dair bulgular ortaya koyularak çalışmanın teorik çerçevesi çizilmiştir.

Tüm bu aktarılanlara göre bu çalışmada aşağıdaki argümanlar tartışılmaktadır:

- Rusya'yı Suriye'de askeri ve siyasi açıdan bir başarıya ulaştıran, uyguladığı etkili hibrit savaş stratejileridir.
- Rusya gibi büyük güçlerin güç dengesini bozmaya niyetleri vardır ve bunun için de güç kullanmaktan çekinmezler.
- Ofansif realist perspektif, Rusya dış politikası ve hibrit savaş anlayışında önemli bir etkiye sahiptir.
- Rusya, ulusal çıkarlarının tehlikeye girdiğini gördüğünde bir devlete müdahale edebilmektedir.

Literatürde Rusya'nın Suriye'ye yönelik politikasını ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak Rusya'nın Suriye'deki faaliyetlerini hibrit savaş konsepti çerçevesinde tartışan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu doğrultuda, Rusya'nın Suriye'deki hibrit savaş stratejilerine odaklanan bu çalışmanın genel olarak kuramsal literatüre özel olarak da hibrit savaşlarla ilgili çalışmalara önemli bir bakış açısı sunacağı söylenebilir. Bununla birlikte bu çalışmanın özgün yanı ise, hibrit savaş konseptini bir uluslararası ilişkiler kuramıyla ilişkilendirerek Suriye Krizi için kullanılmasıdır. Böylece analiz öznesi olan Rusya'nın gelecekteki hibrit çatışmalarda nasıl davranacağına dair öngöründe bulunmanın kolaylaşacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın amacına ve önemine uygun olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve elde edilen veriler analiz edilerek yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada hibrit savaş olgusu, uluslararası ilişkiler teorilerinden biri olan ofansif realizm teorisi ölçüt alınarak örnek olay (case study) olarak seçilen Suriye krizi perspektifinde analiz edilmiştir.

Sosyal bilimlerde nitel araştırma, “gözlem, görüşme, doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir”.¹ Nitel araştırmada araştırmacı, araştırmanın henüz başında hipotezler koymak yerine araştırma süreci içerisinde belli bazı noktalara odaklanarak sorular tespit etmektedir. Bu bağlamda bu çalışmaya da “Rusya’nın Suriye’deki faaliyetleri hibrit savaş uygulaması mıdır?” araştırma sorusuyla başlanmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki nitel araştırma kişilerin algıları, duyguları, kanaatleri ve tecrübeleri gibi öznel verilere yönelmektedir. Öznel verileri analiz eden nitel araştırma, olay ve olgulara ilişkin anlamlar oluşturma gayretindedir. Bir sosyal olayı doğal ortamı ve doğal oluşumu içinde betimleyen nitel araştırmalar olayın arkasındaki nedenleri kavramaya çabalar. Bu bağlamda nitel araştırmalarda “niçin, nasıl, ne şekilde” gibi sorulara cevap aranmaktadır.²

Örnek olay araştırmasında diğer bir ifadeyle vaka çalışmasında, bir veya birkaç duruma ilişkin unsurlar bütüncül bir yaklaşımla ele alınmakta ve söz konusu özel durumu nasıl etkiledikleri ve bu durumdan nasıl etkilendikleri üzerine ayrıntılı bir araştırma yapılmaktadır.³ Örnek olay incelemeleri, bir araştırmacının yüksek düzeyde kavramsal geçerlilik elde etmesine veya araştırmacının ölçmek istediği teorik kavramları en iyi temsil eden göstergeleri tanımlayıp ölçmesine olanak tanır.⁴ Bu kapsamda, bu çalışmada örnek olay/vaka çalışması olarak Suriye krizi ele alınıp araştırma sonuçları bütüncül bir yaklaşımla yorumlanmıştır. Böylece kavram test edilmiş ve aynı zamanda örnek olay belirli bir açıklamaya kavuşturulmuştur.

Bu çalışmada veriler doküman incelemesi yapılarak elde edilmiştir. Araştırılması hedeflenen olgular hakkında bilgi içeren birincil ve ikincil kaynaklar sistemli olarak incelenmiştir. Resmî açıklamalar, belgeler, bildirimler gibi materyaller birincil kaynak olarak kullanılırken, Rusya konusunda uzman, Suriye’deki yapıya hâkim ve kriz

¹ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 11. Baskı Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018, s. 41.

² Ali Baltacı, “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 2 (2019), s. 382.

³ Sait Gürbüz, Faruk Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 3. Baskı Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016, s. 405.

⁴ Alexander L. George, Andrew Bennett, *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*, MIT Press, 2005, s. 19.

sırasında belli bir dönem Suriye’de bulunabilen akademisyen ve gazetecilere ait rapor, makale, kitap gibi materyallerden de ikincil kaynak olarak faydalanılmıştır.

Rusya’nın hibrit savaş stratejilerinin incelendiği bu çalışmada bazı kısıt ve sınırlamalar ortaya çıkmaktadır. Öncelikli kısıtlardan birisi, örnek olay olarak seçilen Suriye krizinin güncel ve devam eden bir kriz olmasıdır. Suriye vakasında, 2014 Ukrayna veya geçmiş diğer savaşlar kadar detaylı veri bulunmaması anlamayı zorlaştırmaktadır. Olayların ve gelişmelerin tam olarak anlaşılabilmesi, üzerinden belirli bir süre geçmesini gerektirir. Buna rağmen bu çalışmada cevabı aranan sorulara yanıt verecek bilgi bulunmaktadır. Zira çalışmada krizin güncel olmasından kaynaklanan tartışmalardan uzak durulmuştur. Çalışmanın odak noktası, seçilen vaka üzerinde Rusya’nın hibrit stratejileri nasıl uyguladığıdır. Araştırmaya yönelik ikinci bir sınırlılık, Rus diliyle ilgili gerekli özelliklere haiz olunmaması nedeniyle bazı doküman ve literatürü kullanamamaktan kaynaklanmaktadır. Ancak çalışılan konuyla ilgili olarak İngilizce ve Türkçe yeteri kadar kaynak olması sayesinde söz konusu kısıtın kısmen de olsa telafi edilebileceği söylenebilir. Çalışmada Rusça olan orijinal kaynaklara çok az yer verilse de İngilizce kaynaklar taranırken Batı merkezli bir bakış açısına hapsolmemek için çalışma boyunca farklı anlatı ve yaklaşımlar gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın izleyeceği seyirle ilgili olaraksa, bu çalışma giriş ve sonuç bölümü hariç dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, çalışmanın odak noktası olan hibrit savaş konsepti incelenmiştir. İlk olarak savaşın ne olduğu ve geçmişten günümüze nasıl bir dönüşüm geçirdiği ortaya koyulmuştur. Daha sonra Lind ve diğerlerinin ortaya koyduğu şekilde savaşın geçirdiği evrimi “nesillere” göre tasnif eden bir yaklaşım⁵ üzerinde durulmuştur. Buna göre birinci nesil savaşlar (1NS) sanayi çağından önce, ikinci ve üçüncü nesil savaşlar (2NS ve 3NS) sanayi çağında, dördüncü nesil savaşlar (4NS) sanayi çağından bilgi çağına geçiş sırasında ve beşinci nesil savaşlar (5NS) ise bilgi çağındaki değişimler sonucunda meydana gelmiştir. Bu doğrultuda bu çalışma hibrit savaşların geleneksel ve modern savaş nesillerinin bir kombinasyonu olduğunu belirtmektedir. Bu bölümde son olarak hibrit savaş konseptine dair literatürdeki akademik çalışma ve yaklaşımlar kapsamlı bir

⁵ William S. Lind vd., “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation”, *Marine Corps Gazette*, October 1989, ss. 22-26.

şekilde incelenerek söz konusu savaş stratejisinin tanımı, kökeni ve tarihsel gelişimi incelenmiştir. Ayrıca hibrit savaş konseptinin seçilen vaka üzerinden incelenebilmesi açısından hibrit savaşın bileşenleri şu başlıklar altında gösterilmiştir: 1) Enformasyon harbi ve propaganda, 2) Siber-elektronik harp, 3) Gayrinizami harp bağlamında vekil unsur kullanımı, 4) Konvansiyonel harekât.

Çalışmanın ikinci bölümünde teorik çerçeve ortaya koyulmuştur. Öncelikle realist teoriye dair genel bir tartışmaya girilmiş ve sırasıyla klasik realizm, neorealizm, defansif ve ofansif realizme dair argümanlar açıklanmıştır. Kuramsal çerçevede odak noktası ise realist teori çatısı altında bulunan ofansif realizmdir. Bilindiği üzere ofansif realizm, neorealist teorinin bir varyantı olup, uluslararası sistemin anarşik yapısının uluslararası politikada temel aktör olarak gördükleri devletlerin davranışlarını şekillendirdiğini vurgulamaktadır. Ofansif realizm, devletlerin davranışlarını incelerken onları bütüncül aktörler olarak ele alarak ülke içindeki değişkenleri göz ardı edip, uluslararası sistemin yapısına odaklanmanın aktör davranışını tahlil etmede önemli olacağını vurgular. Teoriye göre, uluslararası politikada anarşi eksenindeki güç mücadelesi büyük güçleri bölgelerinde hegemon olmaya, güçlerini olabildiğince arttırmaya ve bu gücü kazanmak için sürekli fırsat peşinde koşmaya sevk etmektedir.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra 2000’li yılların ortalarından itibaren tekrar toparlanan Rusya geçmişten gelen müdahaleci geleneğini sürdürmüş, bunu da Gürcistan (2008), Kırım (2014) ve bu çalışmanın da konusunu oluşturan Suriye örneğinde ortaya koymuştur. Rusya’nın Suriye savaşına müdahil olarak hibrit stratejilere başvurması neorealist paradigma çerçevesinde şekillenmiştir. Özellikle Mearsheimer’in ortaya koyduğu ofansif realizmin, Rusya dış politikası ve hibrit savaş anlayışında önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Mearsheimer’a göre büyük güçlerin güç dengesini bozmaya niyetleri vardır ve bunun için de güç kullanmaktan çekinmezler. Dolayısıyla sürekli güç peşinde olan devletler arasında savaş ve çatışmalar adeta kaçınılmazdır. Rusya ofansif realist teorinin ortaya koyduğu güç maksimizasyonu doğrultusunda Suriye iç savaşına müdahil olmuş, Soğuk Savaş sona erdikten sonra Orta Doğu’da kaybettiği etki alanını tekrar kazanmak istemiştir.

Üçüncü bölümde ise ilk olarak 2011’de başlayan krizin derin tarihsel geçmişini anlamak için Suriye’deki etnik, dini ve mezhebi sorunlar, rejimin baskıları ve ekonomik

meseleler hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında Suriye’de krizin çıkmasına sebep olan temel nedenler irdelenmiş, Suriye’nin Batı ve Rusya için ne ölçüde önemli olduğu vurgulanmış ve bu doğrultuda Rusya’nın iç savaşa neden müdahale ettiği ortaya koyulmuştur. Bilindiği üzere Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde birçok lideri deviren isyan süreci Suriye’ye sıçradıktan kısa bir süre sonra iç savaşa dönüşmüştür. İç savaşın ilk yıllarında Esad rejimi muhalifler ve IŞİD karşısında önemli oranda toprak kaybetmiş ve hatta muhalifler önemli bölgeleri kontrol altına alarak Şam’ın güvenliğini bile tehdit edebilecek kapasiteye ulaşmışlardır. Bu durum Rusya’nın çıkarlarını tehdit eden bir hal almış ve Eylül 2015’te Rusya iç savaşa doğrudan müdahil olmuştur. Rusya, Sovyet döneminden beri iyi ilişkiler yürüttüğü ve önemli kazanımlarının olduğu Suriye’de çıkarlarının zarar görmesini istememiştir. Savaşa müdahil olduktan kısa bir süre sonra Rusya, rejimin muhalifler karşısında tekrar üstünlük sağlamasında önemli katkılarda bulunmuş ve hatta Esad rejiminin devamını garanti altına almıştır. Şam’ın güvenliğini sağlayan Rusya kendisi için son derece önemli olan Lazkiye ve Tartus’taki varlığını da sağlamlaştırmıştır. Rusya tüm bu kazanımlarını geleneksel bir yaklaşım tercih etmek yerine hibrit stratejilere başvurarak elde etmiştir.

Çalışmanın esas bulgularına ulaştığımız dördüncü bölümde ise, Rusya’nın Suriye iç savaşına müdahalesi, birinci ve ikinci bölümde kavramsal ve kuramsal olarak ele alınan hibrit savaş ve ofansif realizm çerçevesinde incelenmiştir. Rusya’nın Suriye’de yoğun konvansiyonel hava saldırılarının yanı sıra karada özel askeri şirketleri ve müttefik milis güçleri nasıl desteklediği ve bunu enformasyon harp becerileri, propaganda gücü ve siber-elektronik kabiliyetleriyle bir araya getirerek nasıl bir hibrit savaş stratejisi ortaya koyduğu analiz edilmiştir. Böylece son yıllarda literatürde çokça tartışılan hibrit savaş kavramı üzerinden değişen muharebe ortamı (yeni çatışma alanları ile düşmanın, hedeflerin ve gücün değişen doğası) Suriye vakası üzerinden tasvir edilmiştir. Sonuçta da “Rusya’nın Suriye’deki faaliyetleri hibrit savaş uygulaması mıdır?” ana sorusunun cevabını vermek amacıyla yapılan analizin sonuçları ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda özellikle son yıllarda uzmanların ve devlet yetkililerinin hibrit savaşlara ilişkin yeni stratejiler ortaya koymaya çalıştıklarına dikkat edilirse konunun tüm yönleriyle ele alınması önemli olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Hibrit savaş kavramının ne olduğunu anlayabilmek için ilk olarak anlaşılması gereken şudur: Savaş nedir ve geçmişten günümüze nasıl bir değişim geçirmiştir? Bu bölümde bu soruya yanıt aranırken literatüre katkılarına bağlı olarak başlıca yazarların eserlerinden faydalanılmıştır. Savaşın tanımına ilişkin yazdıkları kitap ve makaleleri dikkate alındığında başta Clausewitz olmak üzere Keegan, Wright, Bull, Vasquez, Levy ve Thompson gibi yazarlar öne çıkmaktadır. Söz konusu yazarlar savaşı tanımlarken farklı kavramlara vurgu yapmışlardır. Savaşın ne olduğu ortaya koyulduktan sonra geçirdiği evrimi “nesillere” göre tasnif eden bir yaklaşım üzerinde durulmuştur. Bu şekilde hibrit savaşın daha kolay anlaşılacağı düşünülmektedir.

1. Savaşı Tanımlamak

Savaş, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. İnsanlık tarihine bir çatışma ve zorlama tarihi olarak bakmak mümkündür. İlk insan topluluklarından kabilelere, imparatorluklardan günümüzdeki ulus devletlere kadar savaş insanlar için kaçınılmaz olmuştur. Savaş kaçınılmaz olunca da insanlık her zaman yaratıcı olmaya ve yeni yollar aramaya gayret göstermiştir. Dolayısıyla savaş, tarih boyunca değişen bir olgu haline gelmiştir. Savaşın zamanla değişen yapısı, ona ilişkin önemli tartışmaları beraberinde getirmekte ve yine onu anlamayı ve tanımlamayı güçleştirmektedir.

Kuşkusuz ilk insan topluluklarının arasında meydana gelen savaşlar ile günümüz modern devletleri arasında meydana gelen savaşlar aynı değildir. Örneğin M.Ö. 431’de meydana gelen Peleponezya Savaşları ile 1803’te meydana gelen Napolyon Savaşları veya 1990’daki Birinci Körfez Savaşı birbirlerinden oldukça farklı savaşlardır. Savaşların birbirinden farklı ve çok sayıda türünün oluşu savaşla ilgili bir tanım yapmayı zorlaştırdığı için ortaya konulacak tanımın kapsayıcı olması gerekmektedir.⁶ Bu sebeple savaş konusunu inceleyen düşünürler, savaş hakkında hem kendi çalışma alanlarıyla ilişki kurarak hem de yaşadıkları dönemi dikkate alarak daha kapsayıcı tanımlar yapmaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda oldukça karmaşık gibi görünen bu

⁶ Alexander Moseley, *A Philosophy of War*, New York: Algora, 2002, ss. 18-20.

olguyu, farklı dönemlerden farklı bakış açılarına sahip düşünürlerin tanım ve görüşlerine yer vererek anlamaya çalışmak yararlı olacaktır.

Öncelikle Carl von Clausewitz savaşlardaki muharebe tecrübelerini aktardığı ve literatüre çok önemli bir katkı sunduğu “Savaş Üzerine” adlı eserinde şöyle bir savaş tanımını yapmaktadır:

“Savaş çok genişletilmiş bir düellodan başka bir şey değildir... Düello yapan iki kişiden her biri, fiziksel gücüyle diğerine kendi iradesini kabul ettirmeye çalışır. Onun ilk amacı düşmanı mağlup etmek ve böylece daha sonra bir direnç gösteremeyeceği bir duruma sokmaktır. O halde savaş, düşmanı irademizi kabule zorlamak için girişilen bir kuvvet kullanma eylemidir.”⁷

Clausewitz’e göre kuvvet kullanma savaş ile politika arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Bunun devamında savaş ile politika arasındaki ilişkinin biçimine yönelik yeni bir tespitte bulunarak, politikanın bütün savaş eylemlerinin içine işlediğini ve savaşın “sadece politikanın başka araçlarla devamı” olduğunu vurgulamaktadır. Yani Clausewitz’in sürekli vurguladığı husus savaşın bir araç, politik niyetin de ise bir amaç olduğudur.⁸

Clausewitz’den farklı olarak John Keegan savaşın tanımlanmasında politika kavramı yerine kültüre başvurur. Keegan’a göre savaş aslında kültürün bir göstergesi, çoğu zaman kültürel formların belirleyicisi ve hatta bazı toplumlarda kültürün ta kendisidir. Keegan savaşın politikadan çok daha fazlasını kapsadığını belirterek Clausewitz’in “Savaş nedir?” sorusuna verdiği yanıtı hatalı bulur ancak buna da şaşırılmaz. Çünkü ona göre bizler kendi kültürümüze yeterince uzaktan bakıp, kültürün bizi nasıl şekillendirdiğini pek de algılamayız.⁹

Savaşı hukuk ile ilişkilendiren Quincy Wright ise, “A Study of War” başlıklı kitabında savaşın kökeni ve nedenleri üzerinde önemli incelemelerde bulunmuştur. Bu eserde Wright savaş kavramını öncelikle geniş anlamda “birbirinden ayrı ancak benzer varlıkların şiddetli bir teması” olarak tanımlamaktadır.¹⁰ Buna göre yıldızların çarpışması, bir aslanla bir kaplan arasındaki bir kavga, iki ilkel kabile arasındaki bir

⁷ Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, 2015, ss. 29-30.

⁸ Kıvılcım Romya Bilgin, Gülayşe Ülgen Türedi, “Carl von Clausewitz”, *Savaş Kuramları*, ed. Erhan Büyükkancı, Adres Yayınları, 2015, s. 135.

⁹ John Keegan, *A History of Warfare*, New York: Vintage, 1994, ss. 11-12.

¹⁰ Quincy Wright, *A Study of War, Vol. 1*, Chicago: University of Chicago Press, 1942, s. 8.

çatışma ve iki modern ulus arasındaki düşmanlıklar bu tanım kapsamına girmektedir. Modern savaşlar düşünüldüğünde Wright daha dar anlamda bir tanım yapma gereği duyar ve savaşı “iki veya daha fazla düşman grubun silahlı kuvvetle bir çatışma yürütmesine izin veren yasal durum” olarak tanımlar.¹¹ Geniş ve dar anlamdaki bu tanımlara ek olarak Wright “hukuki anlamda savaş” ile “maddi anlamda savaş” ayrımı yapar. Savaşın hukuki anlamı savaşan grupların eşit oranda silahlı kuvvet kullanarak birbirleriyle mücadele etmeleri esasına dayanırken, maddi anlamda savaşta taraflar arasında silahlı mücadele ve şiddet öne çıkar. Bu çerçevede savaş açan devletin savaşı bir uluslararası politika yürütme yöntemi olarak tercih ettiği görülmektedir.¹²

Hedley Bull’a göre ise savaş, siyasal birimlerin birbirlerine karşı yürüttükleri organize bir şiddet eylemidir. Bull’un bakış açısına göre siyasi bir birim adına yapılmadığı sürece şiddeti savaş olarak değerlendiremeyiz. Aynı şekilde, siyasal bir birim adına yürütülen şiddet, başka bir siyasal birime yöneltilmedikçe savaş olarak değerlendirilmez. Örneğin devletin mahkûmların infazında ya da korsanların bastırılmasında kullandığı şiddet, doğrudan bireylere yönelik olduğu için savaş değildir.¹³ Bull’un tanımında öne çıkan en önemli noktalardan biri savaşın toplu şiddet içerdiğini belirtmesi yani organize şiddete yönelik yaptığı vurgudur. Bull’un şiddete odaklanması önemlidir çünkü savaş ile çatışmanın aynı şeyler olmadığını açıkça göstermektedir. Çatışma çok daha geniş ve biraz da belirsiz bir kavramdır.¹⁴

John Vasquez, Bull’un tanımını üç nedenden dolayı faydalı bulmaktadır. Birincisi, Bull savaşı, devletlerarası savaş şeklinde sınırlamaz. Bu nedenle yaptığı tanımla savaş kavramı siyaset bilimi, tarih, antropoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji ve coğrafya ile ilgili çalışmalara uyum sağlayabilmektedir. İkincisi, tartışmalardan veya büyük teorik dayatmalardan yoksundur. Üçüncüsü, Vasquez’in özellikle yararlı bulduğu “organize” terimini içeriyor olmasıdır.¹⁵

¹¹ Ibid

¹² Özgün Erler Bayır, Özden Selcen Sarı, “Quincy Wright”, *Savaş Kuramları*, ed. Erhan Büyükkakıncı, Adres Yayınları, 2015, ss. 298-299.

¹³ Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 3rd Edition, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002, s. 178.

¹⁴ John Vasquez, *The War Puzzle Revisited*, Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2009, ss. 24-25.

¹⁵ Ibid, s. 24.

Levy ve Thompson ise savaşı “siyasi birimler arasında sürdürülen, koordine edilmiş şiddet”¹⁶ olarak tanımlamaktadırlar. Onlara göre, yaptıkları bu tanım birkaç tamamlayıcı unsurdan oluşur ve her birini ayrı ayrı incelemek gerekmektedir. Öncelikle savaş yoğun şiddet içeren bir eylemdir. Öyle ki savaş boyunca insanlar ölür, yaralanır, askeri ve ekonomik kaynaklar yok olur. Tanımda yer alan bir diğer unsur “şiddet” kavramının yanında belki de biraz masum kalan ancak önemsiz olmaktan da uzak olan “arasında” kavramıdır. Bu kavramla belli bir savaşın varlığından söz etmek için şiddete karşılık verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. İki siyasi birimden biri diğerinin gösterdiği şiddete karşılık vermezse bu durumu savaş olarak nitelendiremeyiz. Son olarak Levy ve Thompson savaşın “sürekli” unsuruna odaklanmışlardır. Onlara göre esas olan şiddetin sürdürülebilir olmasıdır. Amaç, kısa süreli çatışmalar ile savaş arasındaki ayrımı yapabilmektir. Levy ve Thompson bu ayrımı daha belirgin bir şekilde ortaya koymak için SSCB-Çin arasında 1969’da Ussuri Nehri etrafındaki tartışmalı bölgeler nedeniyle meydana gelen sınır çatışmalarını örnek gösterirler. Buna göre, iki ülke arasındaki çatışmalar 6 ay sonra biter ve taraflar anlaşılır. Burada sürdürülebilir bir şiddet olmadığı için Levy ve Thompson taraflar arasındaki sınır bölgesinde meydana gelen çatışmalara savaş yerine “sınır çatışması” demektedirler.¹⁷

Kuşkusuz tüm bu görüşler içerisinde savaşla ilgili tanımlardan herhangi birinin daha açıklayıcı olduğunu söylemek zordur. Clausewitz savaşı politika ile ilişkilendirerek bir tanım ortaya koyarken, Keegan kültür, Wright hukuk, Bull ise organize şiddete vurgu yapmıştır. Ancak, önceleri farklı düşünürler tarafından ortaya konan bu tanımların günümüz savaşlarını açıklamada ne kadar yeterli olduğu tartışmalıdır. Çünkü günümüz savaşlarının hem aktörleri hem de doğası değişmiştir. Dolayısıyla bu değişimi açıklayacak yeni modellere ihtiyaç vardır. Bir sonraki bölümde bu modellere yer verilecektir.

2. Savaşın Nesiller Şeklinde Evrimi

Savaşın doğasını ve evrimini açıklamaya çalışan çok sayıda teori bulunmaktadır. Savaş olgusunun geçirdiği evrimi; Alvin Toffler ve Heidi Toffler¹⁸ tarım toplumu,

¹⁶ Jack S. Levy, William R. Thompson, *Causes of War*, Oxford: Wiley-Blackwell, 2010, s. 5.

¹⁷ Ibid., ss. 5-11.

¹⁸ Alvin Toffler, Heidi Toffler, *War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century*, 1st edition, Boston: Little Brown & Co, 1993.

endüstri toplumu ve bilgi toplumu olmak üzere “dalgalara”, Martin Van Creveld¹⁹ aletler çağı, makineler çağı, sistemler çağı ve otomasyon çağı olmak üzere “çağlara”, D. J. Hanle²⁰ Ortaçağ, klasik erken modern, geç modern ve nükleer olmak üzere “dönemlere”, Çinli stratejistler Albay Qiao Liang ve Wang Xiangshui²¹ “evrelere” ayırarak açıklamaya çalışmışlardır.

Savaşın evrimi konusunda en kapsamlı çalışmalardan biri Lind, Nightengale, Schmitt, Sutton ve Wilson²² tarafından yapılmıştır. Lind ve diğerleri savaş olgusunun geçirdiği değişimi “nesillere” ayırarak açıklamaya çalışmışlardır. Savaşın evriminin nesillere ayrılarak sınıflandırılması savaşın doğasını anlamayı, yeni savaş yaklaşımlarının oluşumunu incelemeyi kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın konusu olan hibrit savaşlar bu yaklaşımla tutarlılık gösterdiğinden anlaşılabilirlik açısından avantaj sağlamaktadır.

Savaşın tarihsel gelişimi içerisinde Bakır ve Tunç devirleri son derece önemli olmuştur. Maden ve alaşımların kullanılmaya başlanmasıyla savaş aletleri değişmiştir. Yeni silahlar (balta, hançer, kılıç, kask, zırh, mızrak, ok ve yay) savaşın evriminde önem kazanan silahlar olmuşlardır. Söz konusu silahlar savaşın şeklini değiştirmiş, bu silahları kullananların akıl yürütmeleri de yeni taktikler ortaya çıkarmıştır. İlk ve Orta Çağ’da ise kullanılan silahlar biraz daha gelişmiştir. Orta Çağ’da mancınığın kullanılmaya başlanması önemli bir gelişmedir çünkü sonraki dönemlerde ortaya çıkan top, havan ve obüsün icadında ilham kaynağı olmuştur. Barutun orduda kullanılmaya başlanmasıyla top ve tüfek icat edilmiş, her ikisi de Yeni Çağ’ın en önemli ve hâkim silahları olmuşlardır. Barut, top ve tüfeğin kullanımı modern savaşların da başlangıcını oluşturan önemli bir dinamik olmuştur. Savaşın düzenli bir şekilde teşkilatlanması, emir komuta sisteminin kurulması, savaş taktik ve düzenlerinin ortaya çıkması ise diğer dinamiklerdir. Tüm bu dinamiklerin kesiştiği ortak tarihsel aşama ulus devletlerin ortaya çıktığı 1648 Vestfalya Barış Antlaşmasını göstermektedir. Bu tarihten itibaren

¹⁹ Martin Van Creveld, *The Rise and Decline of the State*, Cambridge University Press, 1999.

²⁰ Donald J. Hanle, *On Terrorism: An Analysis of Terrorism as a Form of Warfare*, (Master's Thesis), Monterey, California: U. S. Naval Postgraduate School, 1987.

²¹ Qiao Liang, Wang Xiangshui, *Unrestricted Warfare*, Beijing: PLA Literature and Arts Publishing House, 1999, <https://www.c4i.org/unrestricted.pdf> (4.01.2021).

²² Lind vd., “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation”, ss. 22-26.

yapılan savaşlar modern savaşlar olarak kabul edilmekte ve aşağıda belirtilecek olan dönemlere ayrılmaktadır.²³

2.1. Birinci Nesil Savaşlar

Savaş alanlarının düzenli olduğu, sıra ve sütun taktiklerinin yer aldığı Birinci Nesil Savaşlar, kabaca 1648'den 1860'a kadar sürmüştür.²⁴ Birinci neslin önemi, askeri kültür açısından bir düzen tesis etmesidir. Orduyu sivillerden ayıran şeylerin çoğu (üniformalar, selam verme, rütbelerin sınıflandırılması) birinci nesil savaşın ürünüdür ve tüm bunlar düzen kültürünü güçlendirmiştir.²⁵

Ağızdan doldurulmalı tüfekler, ağızdan doldurulmalı sahra topları ve toplu kol düzeninde ilerleyen piyadeler birinci nesil savaşın ana silah sistemleri ve muharip unsurlarıdır. Savaşlar çoğunlukla geniş düzlük ve meydanlarda gerçekleştirilmiş olup²⁶, savaş alanı, piyadelerin, ellerinde tüfekleri ile çizgisel bir düzende ve belli hatlar şeklinde omuz omuza savaştığı, manevranın ve teknolojinin çok sınırlı kullanıldığı bir alan olmuştur. Savaş alanında, topçu ve süvariler piyadeyi çok fazla destekleme imkânına sahip değildir. Kazananın birkaç gün içinde belli olduğu birinci nesil savaşlarda mevzilenme, aldatma gibi eylemler hoş karşılanmamaktadır.²⁷

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, savaş alanındaki düzen bozulmaya başlamıştır. Kitle orduları, makaralı ve makineli tüfekleri yok etmiş, eski çizgi ve sütun taktikleri önce demode hale gelmiş, sonrasında ortadan kalkmıştır. Savaş alanındaki düzenin zamanla bozulmaya başlaması, askeri kültür açısından giderek artan bir çelişik duruma sebep olmuştur. Bir zamanlar, içinde bulunduğu çevre ile tutarlı olan düzen kültürü, gittikçe daha fazla karmaşık hale gelmiştir.²⁸

²³ Oktay Bingöl, "Birinci Dünya Savaşı'nın Muharebenin Dönüşümündeki Rolü", *Milli Güvenlik ve Askeri Bilimler Akademik Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 3 (2014), ss. 4-5.

²⁴ Vestfalya düzeni ile başlayan birinci nesil savaşlar Napolyon Savaşları ile zirve yapmıştır.

²⁵ William S. Lind, "Understanding Fourth Generation War", *Military Review*, September- October 2004, s. 12.

²⁶ M. Arda Mevlütoğlu, "Geleceğin Savaşları: Yakın Gelecekte Muharebe Alanları Nasıl Şekillenecek?", Sektör Değerlendirme Raporu, Thinktech STM Future Technology Institute, s. 6.

²⁷ Metin Gurcan, "Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar", *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, ed. Atilla Sandıklı, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2012, s. 88.

²⁸ Lind, "Understanding Fourth Generation War", s. 12.

2.2. İkinci Nesil Savaşlar

“Tanrı en iyi topçu birliklerinin yanında savaşıır”
- Napoleon Bonaparte²⁹

İkinci nesil savaş, askeri düzen kültürü ile askeri ortam arasındaki çelişkiye karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Fransız ordusu tarafından geliştirilen ikinci nesil savaş, çoğunlukla kitlesel ateş gücü hususunda bir çözüm arayışının sonucudur ve amaç karşı tarafı yıpratmaktır. Bu doktrin, Fransızlar tarafından “topçu fetheder, piyade yerleşir” şeklinde özetlenmektedir.³⁰ İkinci nesil savaş taktiklerinin geliştirilmesinde fikirler önemli bir rol oynasa da değişimin başlıca itici gücü teknoloji olmuştur.³¹

Demiryolları ile toplu taşımanın gelişmesi büyük birliklerin hızlı bir şekilde yer değiştirmelerini mümkün kılmış, telgrafın kullanılmaya başlanması haberleşmenin hızını artırarak sevk ve idareyi kolaylaştırmış, buhar motorlarının ve zırh teknolojilerinin savaş gemilerine uygulanmasıyla da daha etkili ve büyük bir deniz gücü ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde, komutana teknik bilgi ve karargâh desteği sağlayacak ve karmaşık hale gelen askeri karar verme sürecinde kendisine kararlarında yardımcı olacak kurmay sınıfı ortaya çıkmış, liyakate dayalı bir askeri eğitim sistemine geçilmiştir. Ayrıca bu dönemde ordugâhlarda piyadeler için son derece önemli olan ısınma, beslenme ve sıcak su gibi sorunlar çözülmüş ve hatta elektrikli aydınlatmaya geçilerek bir konfor sağlanmıştır. Uçaklar ilk kez bir ateş unsuru olarak olmasa da bir keşif unsuru olarak savaş sahasına girmiştir. Kadınlar profesyonel anlamda askerlik hizmetinde çalışmaya başlamıştır. Yani kısaca bu dönem, teknolojinin savaş stratejilerini belirlediği bir dönemdir.³²

İkinci nesil savaş, askeri düzen kültürü açısından da ayrıca önemlidir. Disiplin ve düzenli askeri yapıyı, ABD ordusu, Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransızlardan öğrenmiştir. Bu, sonraları Afganistan’da ve Irak’ta gördüğümüz gibi Amerikan savaş tarzı olarak kalmıştır ve hala günceldir. ABD’nin Kaliforniya ve Kentucky Fort Knox

²⁹ “Evolving Role of Artillery in World War I”, *Irish Studies*,
<https://irishstudies.sunygeneseoenglish.org/evolving-role-of-artillery-in-world-war-i/>, (10.12.2019).

³⁰ Lind, “Understanding Fourth Generation War”, s. 12.

³¹ C. J. Jayachandran, “Evolution of War into the Fourth Generation: A Historical Perspective”, *CLAWS Journal*, Winter 2009, s. 170.

³² Gurcan, “Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar”, ss. 88-89.

askeri eğitim merkezlerinde bulunan eğitimciler hala Fransızlardan kalma eski bilgileri tekrarlamaya devam etmektedirler.³³

Birinci Dünya Savaşı, ikinci nesil savaş anlayışının doruk noktası olmuştur. Temel özelliği, savaşan tarafların sivillerden uzak bir şekilde mevzilerde karşı karşıya gelmeleridir. Saldırıdan ziyade savunmanın ön plana çıktığı bu savaşlarda temel amaç cephedeki düşmanın fiziki varlığını yok etmektir.³⁴ Ancak mevzilerdeki bu yakın ve sıcak çatışmalar, ekonomik ve askerî açıdan büyük kayıplara sebebiyet verince savaşın bu nesli de değişime uğramış ve yeni bir anlayış geliştirilmiştir.

2.3. Üçüncü Nesil Savaşlar

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlar tarafından uygulanan Blitzkrieg³⁵ (Yıldırım Savaşı) taktiklerinin başarılı oluşu, üçüncü nesil savaşın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Üçüncü nesil savaş, ateş gücü ve yıpratmaya değil, daha çok hıza ve fiziksel-psikolojik kayba dayanmaktadır. Üçüncü nesil savaş orduları, saldırılarda taktiksel olarak, düşmana geriden saldırıp çökertmeyi esas alır. Bu nesil savaşta slogan, “yaklaş ve yok et” yerine, “etraftan dolan ve çökert”tir. Savunma durumunda ise düşmanı kendine doğru çekerek etkisiz hale getirmek amaçlanır.³⁶

Üçüncü nesil savaşta askeri kültür açısından da bir değişim söz konusudur. Askeri birlikler süreç ve yönetime değil, dışarıya odaklanmıştır. 19. yüzyıl savaşları boyunca, Alman subayları, rutin olarak karşılaştıkları problemleri, inisiyatif alıp emirlere uymadan çözdüler. Çünkü onlar için inisiyatif itaatten daha önemli olmuştur. (Eğer hatalar, çok fazla inisiyatif almaktan kaynaklanmıyorsa hoş görülmüştür.) Ayrıca bunların tümü dayatılmamış, kişisel disipline bağlı olmuştur.³⁷

Almanların bu yeni nesil savaş stratejileriyle sağladıkları başarıyı, 1940'ta Fransızlara karşı elde ettikleri üstünlüğe bakarak daha net anlamaktayız. İki ülke ordusu

³³ Lind, “Understanding Fourth Generation War”, ss. 12-13.

³⁴ Gurcan, “Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar”, s. 89.

³⁵ II. Dünya Savaşı sırasında Almanların uyguladığı savaş stratejisidir. Bu stratejinin amacı sahip olunan tüm askeri gücü kullanarak düşmanı hızlı ve ani bir saldırıyla yok etmektir. Alman güçleri Polonya, Norveç, Hollanda, Belçika ve Fransa'da yıldırım hızı ve gücüyle her engeli vurmuş, yok etmiş ve kısa sürede başarılı olmuştur. Ayrıntılar için bkz. Karl-Heinz Frieser, *The Blitzkrieg Legend: The 1940 Campaign in the West*, Reprint edition Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 2013.

³⁶ Lind, “Understanding Fourth Generation War”, s. 13.

³⁷ Ibid.

karşılaştıklarında, hala ikinci nesil stratejileri kullanan Fransızlar -altı hafta gibi kısa bir sürede- üçüncü nesil stratejileri kullanan Almanlara yenilmişlerdir. Oysaki her iki ordu da benzer teknolojilere sahipti ve hatta Fransızların daha fazla sayıda ve daha iyi tankları vardı. Ancak Almanlar daha hızlı kararlar alıp savaşı kazanmayı başarmışlardır. Kısaca savaşın kazanılmasında silahların gücünden ziyade yeni strateji ve fikirler etkili olmuştur.³⁸

Sonuç itibarıyla, üçüncü nesil savaş, hareket kabiliyeti ve hızın önem kazandığı, düşmanla göğüs göğüse savaşıp onu yok etmek yerine düşman hatlarına sızmanın, düşmanın etrafını sarmanın, küçük parçalara bölerek çökertme gibi taktiklerin öne çıktığı bir savaştır.³⁹ Kore Savaşı, Vietnam Savaşı, 1967 Arap-İsrail Savaşı, 1991 Körfez Savaşı üçüncü nesil savaşlara örnek olarak gösterilmektedir.

2.4. Dördüncü Nesil Savaşlar

Yirminci yüzyılın ortalarından başlayıp sonuna kadar sürdüğü kabul edilen dördüncü nesil savaş, sivil ile askerin, savaş alanı ile güvenlik alanının ve savaş ile barışın sınırlarının net olarak belirlenemediği bir savaş türüdür.⁴⁰ Sınırların net olmadığı bu durumlarda geçişken alanlar vardır. Artık, kimin sivil kimin asker, nerenin savaş nerenin güvenlik alanı, hangi durumun savaş hangi durumun barış olduğuyla ilgili keskin ifadeler kullanmak mümkün değildir. Dördüncü neslin gayrinizamisi yoktur, çünkü kendisi gayrinizamidir.⁴¹ Amaç, sahip olunan tüm politik, ekonomik, sosyal ve askeri imkanları kullanarak düşman karar alıcıları amaçlarına ulaşmalarının çok zor ve maliyetli olduğuna inandırmaktır. Dördüncü nesil savaşta esas olarak düşmanı askeri olarak alt etmek hedeflenmez. Aslolan dezenformasyon kampanyaları yürütüp uzun süren düşük yoğunluklu çatışmalarla düşmanı siyasi olarak bitirmektir. Bir diğer

³⁸ Imperial and Royal Austro-Hungarian Marine Corps, "Fourth Generation War", FMFM-1A, 2009, s. 86, <https://globalguerrillas.typepad.com/files/4gwmanuals/FMFM-1A%20%20.pdf>, (23.12.2019).

³⁹ Gurcan, "Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar", ss. 91-92.

⁴⁰ Yusuf Özer, "Savaşın Değişen Karakteri: Teori ve Uygulamada Hibrit Savaş", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 1 (2018), s. 38.

⁴¹ Ergüder Toptaş, "Harbin Doğası ve Karakteri Bağlamında Hibrid Savaş", *Milli Güvenlik ve Askeri Bilimler Akademik Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 8, (2015), s. 10.

ifadeyle stratejik olarak odaklanılan şey, düşman karar vericilerinin iradesini kırmaktır.⁴²

Dördüncü nesil savaşta savaşın nihai hedefi düşmanın iradesini kırmak gibi soyut ve zor ölçülebilen bir alana kaydığından zafer olgusu muğlaklaşmış ve aslında zaferin ne olduğu, nasıl ölçüleceği konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. ABD'nin Irak Savaşı'nı kazanıp kazanmadığına ve hala devam eden Afganistan Savaşı'nı kazanmakta olup olmadığına dair tartışmalar bu konuya örnek olarak gösterilebilir. Söz gelimi eski ABD Başkanı Barack Obama Afganistan Savaşı'nın gidişatına göre çoğu zaman başarı kıstaslarını değiştirme mecburiyetinde olmuştur.⁴³ Hatta Obama sonrası dönemde Donald Trump liderliğindeki ABD başarılı olamadığı mücadeleyi bırakmış ve Taliban ile kalıcı barış için görüşmelere başlamıştır. ABD'nin bu savaşa artık büyük meblağlar harcamasını istemeyen Trump, 2020 seçimlerine kadar Afganistan'da bulunan Amerikan askeri sayısını azaltmak istemiştir.⁴⁴

Dördüncü nesil savaşa dair bir diğer önemli husus da cephe kavramının artık mekânsal bir olgu olmaktan çıkarak siber dünyanın önemli bir savaş cephesi haline gelmesidir. Bu anlamda, kriz ve savaş zamanlarında yeni nesil savaş için şu hususlarda başarılı olmak önem arz etmektedir: Bilişim altyapılarını tahrip edici sabotajlarla düşman gücü itibarsızlaştırmak, düşmanın moral gücünü zayıflatmak, gizli sızmalarla istihbarat toplamak amacıyla siber saldırılar gerçekleştirmek.⁴⁵

Bir başka önemli nokta da savaşın tekelinin ulus-devletlerin elinden çıkmış olmasıdır. Artık savaşan taraflardan biri veya birkaçı devletin düzenli ordusu dışındaki aktörlerdir. Savaş olgusu bireyler, suç örgütleri, radikal dini akımlar gibi farklı devlet-dışı aktörlerin etkilerine açık hale gelmiştir.⁴⁶ Kaldor'un ifadesiyle dördüncü nesil savaş, "iki veya daha fazla örgütlü grubun siyasi terimlerle şekillendirdiği bir şiddet

⁴² Thomas X. Hammes, "War Evolves into the Fourth Generation", *Contemporary Security Policy*, Vol. 26, No. 2, (2005), s. 190.

⁴³ Gurcan, "Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar", ss. 109-110.

⁴⁴ "US to Reduce Afghanistan Forces by 2020", <https://www.dw.com/en/us-to-reduce-afghanistan-forces-by-2020/a-49795183>, (02.01.2020).

⁴⁵ Gurcan, "Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar", s. 107.

⁴⁶ Ibid, s. 96.

eylemidir.”⁴⁷ Savaşan taraflar devletlerin kendileri olmadığından çoğu zaman savaşı devam ettirmek isterler çünkü ekonomileri buna bağlıdır. Bu nedenle yürütülen savaş uzun ve sonuçsuz olma eğilimindedir.⁴⁸

Sonuç olarak yukarıda bahsettiğimiz dördüncü nesil savaşların genel özelliklerini gözden geçirdiğimizde şunu söyleyebiliriz: Bu dönem gerçekte, hibrit savaşların belirgin olarak ortaya çıktığı bir dönemdir. Örneğin, 2003’te ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin Irak’a yönelik olarak başlatmış oldukları savaş gerçekte iki karakterli bir savaştır. Bilindiği üzere harekât 20 Mart’ta başlamış, 9 Nisan’da Bağdat’ın düşmesi ile büyük ölçüde tamamlanmış, 1 Mayıs’ta da ABD Başkanı George W. Bush’un resmî açıklaması ile fiilen sonuçlanmış ve böylece birinci devresi tamamlanmıştır. Savaşın bu birinci devresi büyük ölçüde konvansiyonel nitelikli ve tipik üçüncü nesil bir savaştır. Bu tarihten itibaren başlayan bir ikinci dönemi vardır ki, o da kendiliğinden doğan direniş safhasıdır ve de karakteristiği bağlamında dördüncü nesil bir savaştır. Savaşın ikinci evresinde kendiliğinden doğan direniş küçük ölçekli kalsa da etkileri ve sonuçları itibarıyla başta ABD olmak üzere diğer koalisyon güçlerine çok pahalıya patlamıştır. Yani sonuçta İkinci Irak Savaşı çift karakterli bir hibrit savaştır. Bugün ise Irak Savaşı’nın evrildiği yerde, 2011’den bu yana, Suriye’de devam etmekte olan yeni bir savaş nesli şekillenmektedir.⁴⁹

Toptaş, Suriye’deki bu yeni nesil savaşı şöyle ifade etmektedir:

“Bu savaş ne konvansiyonel ne gayrinizami ne düşük yoğunluklu ne de asimetriktir. Mücadelede devletler, devlet dışı aktörler, farklı ülkelerin özel kuvvetleri, gerillaları, terörist yapılanmaları ve de uluslararası suç organizasyonları vardır. Aktörlerin sahadaki güçleri karada, denizde, havada, uzayda ve siber uzayda dolaylı/dolaysız yöntemlerle mücadele halindedirler. Bu savaşta dolaylı da olsa dinler, direkt olarak da İslam mezhepleri ve onlarla ilintili tarikat ve cemaatler vardır. Bu mücadele hem üçüncü hem de dördüncü nesil savaşların özelliklerini bünyesinde bulunduran, beşinci neslin hibrit savaşıdır.”⁵⁰

⁴⁷ Mary Kaldor, “Inconclusive Wars: Is Clausewitz Still Relevant in these Global Times?”, *Global Policy*, Vol. 1, No. 3 (2010), s. 274.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Toptaş, “Harbin Doğası ve Karakteri Bağlamında Hibrid Savaş”, s. 10.

⁵⁰ Ibid, ss. 10-11.

2.5. Beşinci Nesil Savaşlar

Reed'e göre dördüncü nesil savaşların bitişiyle beraber modern savaş dönemi sona ererken, 11 Eylül 2001'de El-Kaide saldırılarının başlattığı beşinci nesil savaşla postmodern dönem başlamıştır. Irak ve Afganistan'da terörle mücadelede geleneksel savaş yöntemlerinin etkisiz kalması ve El-Kaide modelini takip eden örgütlerin yaygınlaşması postmodern savaş dönemine zemin hazırlamıştır. Bu postmodern savaş dönemi, henüz sona eren modern savaş döneminden ziyade modern öncesi savaş dönemine daha çok benzemektedir.⁵¹ Artık karşı karşıya olduğumuz şey, geçen yüzyılın uluslararası ilişkiler teorilerini ve savaş becerilerini anlamsızlaştıran yeni bir küresel ortamdır. Bir dönem sona ermiş, yeni kurallarıyla yeni bir dönem başlamıştır.⁵²

Yeni dönemi ve savaşın tarihsel süreç içindeki evrimini anlamak, savaşın temel unsurlarını bilmekle mümkündür. Bu temel unsurlar şunlardır:⁵³

- Yeni çatışma alanları;
- Düşmanın değişen doğası;
- Hedeflerin değişen doğası;
- Gücün değişen doğası.

Liang ve Xiangsui, şimdiye kadar savaşın temel unsurlarının hiç sorgulanmadığını belirtmektedirler. Ancak, postmodern savaş döneminde politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmeler öylesine hızlanmıştır ki savaş unsurları büyük bir değişim geçirmiştir.⁵⁴ Savaşın dört unsurunun birbirleriyle ilişkilerini ve nasıl değiştiklerini anlamak için Şekil 1'deki üç boyutlu model incelenebilir.

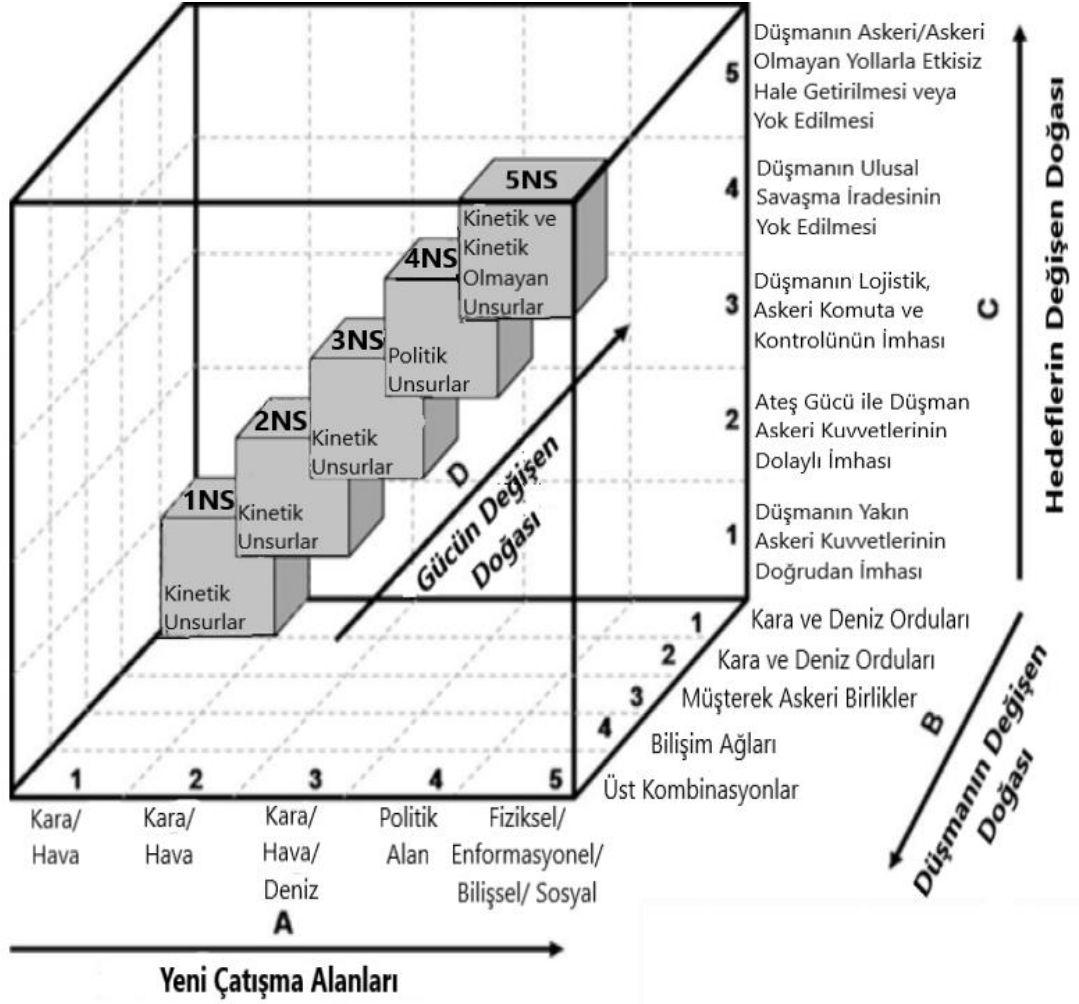
⁵¹ Donald J. Reed, "Beyond the War on Terror: Into the Fifth Generation of War and Conflict", *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol. 31, No. 8 (2008), ss. 689-715.

⁵² Ralph Peters, "The Roots of Today's Wars", <https://www.pressreader.com/usa/usa-today-international-edition/20070228/282024732800407> (06.02.2020).

⁵³ Reed, "Beyond the War on Terror", s. 690.

⁵⁴ Liang, Xiangshui, *Unrestricted Warfare*, s. 36.

Şekil 1: Savaşın Nesillere Göre Evrimi

Kaynak: Donald J. Reed, "Beyond the War on Terror: Into the Fifth Generation of War and Conflict", *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol. 31, No. 8 (2008), s. 691'den uyarlanmıştır.

Şekilde yer alan A, B, C ve D eksenlerinde kısaca şu sorulara yanıt aranmaktadır:⁵⁵

- **A eksen:** Gelecekteki savaşlar nerede yapılacak? Yeni çatışma alanları neler olacak?
- **B eksen:** Gelecekteki savaşlarda kimler mücadele edecek? Düşmanın değişen doğası nedir?

⁵⁵ Reed, "Beyond the War on Terror", s. 691.

- **C eksenini:** Gelecekteki savaşlar hangi sebeplerle yapılacak? Amaçların değişen doğası nedir?
- **D eksenini:** Gelecekteki savaşlar nasıl yapılacak? Gücün değişen doğası nedir?

A, B ve C eksenlerinin evrimi, modelin temel çerçevesini oluşturur ve D ekseninin evrimini de mümkün kılar. A, B ve C eksenleri, savaşın karakterine ilişkindir. Toplumlar da zaman içinde meydana gelen politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik değişiklikler sonucunda ortaya çıkarlar ve bu değişikliklerle birlikte gelişirler. Fakat D ekseninin evrimi, “irade”nin devreye girmesi nedeniyle A, B ve C eksenlerinden farklılık gösterir. Çünkü savaşın doğasını anlamaya çalışmak bizi Clausewitz’in “savaş, düşmanı ‘irade’imizi kabule zorlamak için girişilen bir kuvvet kullanma eylemidir”⁵⁶ tanımına götürmektedir.

Savaşın doğasının nasıl değiştiğini ve beşinci nesil savaşın nasıl ortaya çıktığını anlamak için yukarıda bahsedilen eksenleri daha detaylı incelemek gerekmektedir.

A Eksenini – Yeni Çatışma Alanları: A eksenindeki çatışma alanlarının evrimine baktığımızda birinci ve ikinci nesil savaşlarda savaşların yalnızca kara ve denizlerde gerçekteğini görmekteyiz. Üçüncü nesil savaşlarda, savaş alanları kara, hava ve deniz olarak genişlemiştir. Dördüncü nesil savaşlarda, ilk üç nesil savaşların aksine, savaş alanı, fiziksel alanların ötesine de geçerek politik alana genişlemektedir. Beşinci nesil savaşlar ise savaş alanını fiziksel, enformasyonel, bilişsel ve sosyal alanlara taşımıştır. Savaş alanındaki bu genişlemeye istinaden Liang ve Xiangsui, “Neresi savaş alanıdır?” sorusuna “her yer” şeklinde cevap vermişlerdir.⁵⁷ Beşinci nesil savaş, fiziksel (kara, hava ve deniz dahil), enformasyonel (siber dahil), bilişsel ve sosyal (politik dahil) alanları kapsayacak şekilde savaş alanlarını daha da genişleterek dördüncü nesil savaşı aşmaktadır. Bu alanlar şu şekilde tanımlanabilir:⁵⁸

- **Fiziksel Alan:** Bir gücün zaman ve mekân içinde hareket ettiği geleneksel savaş alanıdır. Askeri kuvvetlerin operasyon yürüttüğü kara, deniz, hava ve uzay alanlarını kapsar.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Liang, Xiangshui, *Unrestricted Warfare*, s. 43.

⁵⁸ Reed, “Beyond the War on Terror”, s. 692.

- **Bilgi Alanı:** Bilgilerin oluşturulduğu, işlendiği ve paylaşıldığı alandır. Siber etki alanını kapsar.
- **Bilişsel Alan:** Gaye, doktrin, taktik, teknik ve prosedürlerin yer aldığı, belirleyici kavramların ortaya çıktığı alandır.
- **Sosyal Alan:** Herhangi bir insani girişimin gerekli unsurlarını içerir. İnsanların etkileşimde olduğu, bilgi alışverişinde bulunduğu, ortak farkındalık ve anlayışlar oluşturduğu ve ortak kararlar aldığı yerdir. Ayrıca kültürün, dinin, değerlerin, tutumların ve inançların alanıdır.

B Eksenini – Düşmanın Değişen Doğası: Savaşın beşinci nesli, savaş alanını genişleterek artık “her yer”de savaşın olabileceğini ortaya koyduğu gibi, aynı zamanda herhangi bir kişi veya grubun artan teknolojik ve ekonomik imkanlarla güçlü bir savaş tarafı olabileceğini ortaya koyar. Savaş artık ulus devletlerin ya da isyancıların tekelinde değildir. Küreselleşmenin ve bilgi çağının etkisiyle savaşlar devlet dışı aktörlerce de etkili bir şekilde yürütülür hale gelmiştir. Son derece güçlenen bu aktörler, ulus devletlere saldırarak kapasiteye sahiptirler ve “her yer”in savaş alanı olabileceği günümüzde saldırılarını çok da zorlanmadan gerçekleştirebilmektedirler.⁵⁹

C Eksenini – Hedeflerin Değişen Doğası: Birbirini izleyen savaş nesilleri sebebiyle çatışma alanları genişledikçe ve düşmanların doğası da değiştikçe, C ekseninde gösterilen hedeflerin doğası da değişmiştir. Sıra ve sütun taktiklerinin uygulandığı birinci nesil savaşta amaç rakibin ağırlık merkezine yakın askeri kuvvet uygulayarak doğrudan yok edilmesiydi. Bununla birlikte, daha ölümcül ateş gücünün mevcudiyeti ile ikinci nesil savaşta amaç, rakibe ateş gücü ile dolaylı olarak zarar vermek olmuştur. Almanlar, II. Dünya Savaşı’nın başlangıcında, blitzkrieg stratejisini uygulamaya başladıklarında, üçüncü nesil savaş için temel gaye rakibin komuta ve kontrol merkezlerine saldırmak ve savaş unsurlarını destekleyen lojistik yapısına zarar vermek olmuştur. Dördüncü nesil savaşta ise artık amaç rakibin savaşma iradesinin kırılmasıdır. Son olarak savaşın beşinci neslinde amaç, askeri veya askeri olmayan yöntemlerle rakibin tamamen savunmasız hale getirilip yok edilmesidir. Bilişim ağları

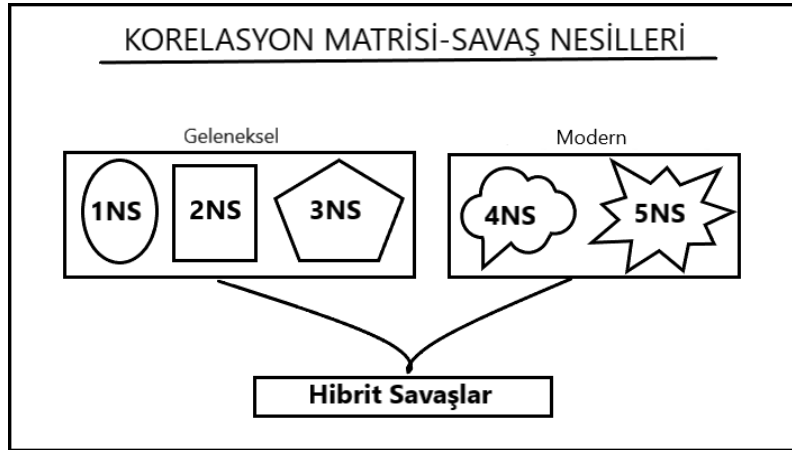
⁵⁹ Ibid, ss. 693-694.

ve üst kombinasyonların son derece etkili bir şekilde kullanılmasıyla rakip güç tehdit olmaktan çıkarılır.⁶⁰

D Eksen – **Gücün Değişen Doğası:** Savaşın ilk üç neslinde, fiziksel bir savaş alanında kinetik (askeri) kuvvet unsurları tarafından uygulanan hem karakteri hem de doğası oldukça sabit bir savaş söz konusudur. Ancak dördüncü nesil savaşta, fiziksel savaş alanından uzaklaşıp siyasi unsurlarla mücadele yürütülmüştür. Beşinci nesil savaşta ise, belirsiz savaş ortamında kuvvet kullanımı kinetik veya kinetik olmayan (siber saldırılar, psikolojik operasyonlar, dezenformasyon) unsurları içerecek şekilde genişlemiştir.⁶¹

Yukarıda bahsedilenlerden hareketle anlaşılacağı üzere, savaş nesillere göre ayırmak savaşın evrimini ve dolayısıyla hibrit savaş anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda gelinen noktada vurgulanmak istenen husus şudur: hibrit savaşlar geleneksel (1NS, 2NS, 3NS) ile modern (4NS, 5NS) savaşların bir kombinasyonudur.⁶² Hibrit savaşların, geleneksel ve modern yöntemlerin tümünü kapsadığı şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2: Savaş Nesillerinin Korelasyonu

Kaynak: Maaz Nisar, “5 GW and Hybrid Warfare its Implications and Response Options”, s. 27’den uyarlanmıştır. <https://bdex.eb.mil.br/jspui/bitstream/123456789/2827/1/MO%200023%20-%20MAAZ.pdf>, (6.01.2021)

⁶⁰ Ibid, ss. 694-695.

⁶¹ Ibid, s. 695.

⁶² Maaz Nisar, “5 GW and Hybrid Warfare its Implications and Response Options”, s. 26, <https://bdex.eb.mil.br/jspui/bitstream/123456789/2827/1/MO%200023%20-%20MAAZ.pdf>, (06.01.2021).

Sonuç olarak geçmişten günümüze savaşlarda meydana gelen evrimsel değişimler, toplumdaki siyasi, ekonomik, sosyal ve teknolojik değişikliklerin sonucudur. Birinci nesil savaşlar sanayi çağından önce ortaya çıkmış, ikinci ve üçüncü nesil savaşlar sanayi çağında meydana gelen değişiklikler sonucunda belirmiştir. Dördüncü nesil savaşlar sanayi çağından bilgi çağına geçiş sırasında ve beşinci nesil savaşlar ise bilgi çağında meydana gelen değişiklikler sonucunda ortaya çıkmıştır. Beşinci nesil savaş postmodern savaş döneminin başlangıcını ifade etmektedir.⁶³ Bu postmodern savaş döneminde savaşlar özellikle teknoloji, yöntem ve güç bağlamında evrilmek yeni bir anlayış getirmiştir. Her yer eylem alanına dönüşmüş, hedef seçiminde hiçbir ahlaki ve hukuki ilke gözetilmemeye başlanmıştır. Çok sayıda tehdidin ortaya çıkması ve yok edici teknolojilere erişim imkanlarının artması mücadele yöntemlerini değiştirmiş, bilinmezlikleri ve görünmezlikleri arttırmıştır. Bunun son örneğini Suriye’de görmek mümkündür. Suriye savaşında kullanılan kuvvetler düzenli ordu birliklerinden gerillalara, özel kuvvetlerden terör örgütlerine, özel askerî şirketlerden organize suç örgütlerine kadar çok geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Bu savaşta taraflar klasik ve modern silahlardan kimyasal silahlara, el yapımı patlayıcılardan sosyal medya araçlarına, siber savaştan bilgi ve psikolojik savaşın usul ve esaslarına kadar çok çeşitli araçlardan yararlanmaktadırlar. Suriye’de çok boyutlu, çok aktörlü ve farklı yöntemlerin kullanıldığı kirli, kuralsız, cephesiz ve de hukuksuz bir savaş yürütülmektedir.⁶⁴ İşte bu, “hibrit savaş” olarak tanımlayabileceğimiz, savaşın yeni bir türüdür.

3. Hibrit Savaş Konsepti

Hibrit (melez) savaş konsepti, hibrit tabirini kullanmamış olsa da Sun Tzu’nun Savaş Sanatı adlı eserinde ortaya koyduğu “savaş kandırmacalı bir iştir”⁶⁵ vurgusu kadar eskiye dayanır. Eski zamanlardan beri savaşan taraflar birbirlerine karşı düzenli kuvvetlerin yanında çoğu zaman düzenli olmayan kuvvetleri de kullanmışlar, aldatma ve sürpriz etkisi yaratacak yeni taktikler uygulamışlardır.⁶⁶ Örneğin Antik Roma’da

⁶³ Reed, “Beyond the War on Terror”, s. 695.

⁶⁴ Toptaş, “Harbin Doğası ve Karakteri Bağlamında Hibrid Savaş”, ss. 11-12.

⁶⁵ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Pulat Otkan, Giray Fidan, V. Basım İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 2.

⁶⁶ Oktay Bingöl, “Hibrid Savaş, Rusya ve Türkiye”, *Merkez Strateji Enstitüsü*, Bilgi Notu-005, s. 2, http://merkezstrateji.com/assets/media/151129-bn-05-hibrid-savas-rusya-s2_3.pdf, (31.03.2020).

kriminal haydutların, düzenli askerlerin ve düzensiz savaşçıların oluşturduğu melez bir güç, M.S. 66 yılındaki Yahudi İsyanı sırasında kullanılmıştır. 1806 yılındaki Yarımada Savaşı'nda İspanyol gerillalarının melez kuvvetleri, Napolyon'un büyük ordusuna karşı başarılı olmak için düzenli İngiliz ve Portekiz kuvvetleriyle birleşmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sırasında doğu cephesindeki Sovyet Ordusu donanım bakımından eksik olan düzensiz kuvvetlerini geleneksel askeri kuvvetleriyle bütünleştirip onları senkronize ederek çoklu bir melez etki yaratmıştır. Vietnam Savaşı sırasında düzenli orduyu oluşturan Vietnam Halk Ordusu, Fransa ve ABD'ye karşı uzun çatışmaları sürdürebilmek için operasyonlarını düzensiz kuvvetler olan Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi (Viet Kong) ile senkronize etmiştir.⁶⁷

Görüldüğü üzere hibrit konseptlerin kullanımı çok eskiye gitmektedir. Ancak "hibrit savaş" tabirinin kullanılması ve tanımının yapılması 2000'li yılların hemen öncesinde olmuştur. Hibrit savaş kavramına 2006'da Hizbullah'ın Lübnan Savaşı'nda İsrail'e karşı uyguladığı stratejiyi tanımlarken çokça yer verilmiştir. Kavram, Rusya'nın 2014-2015 yıllarında Doğu Ukrayna (Donbas) ve Kırım ilhakı sonrasında ise adeta yeni bir fenomen haline gelmiştir. Bu yeni savaş stratejisinin en güncel örneği Suriye'de sergilenmektedir.

Bu bölümde, kullanımı eski ancak tabiri yeni olan bu savaş stratejisinin öncelikle kökeni ve tarihsel gelişimi incelenecek, daha sonra nasıl tanımlandığı, hangi özelliklere sahip olduğu, diğer savaş konseptleriyle ne tür benzerlik ve farklılıklar gösterdiği, safhalarında hangi yöntemlere yer verildiği detaylıca açıklanacak ve bileşenleri ortaya koyulacaktır.

3.1. Hibrit Savaşın Kökeni ve Tarihsel Gelişimi

Hibrit terimi etimolojik olarak ibrida (melez) sözcüğünden türemiş olup Latince hybrida kelimesinden gelmektedir. İlk olarak farklı türlerden elde edilen melez yavrular için biyolojide kullanılmış ve zamanla başka alanlarda da kullanılarak yayılmıştır. Güvenlik alanında kullanımı ise 20. yüzyılın sonlarına doğru olmuştur. Hibrit kelimesi

⁶⁷ Timothy McCulloh, Richard Johnson, "Hybrid Warfare", Joint Special Operations University and the Strategic Studies Department, JSOU Report 13-4, The JSOU Press MacDill Air Force Base, Florida, 2013, s. 3.

Türk Dil Kurumu'nda “melez” ve “İki farklı güç kaynağının bir arada bulunması”⁶⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Sözlük anlamına bakıldığında iki farklı öncülün bir araya gelmesine vurgu yapılır. İşte bu, hibrit savaş tanımı yapılırken dikkat edilmesi gereken bir husustur. Çünkü hibrit terimi savaş yöntemi olarak kullanıldığında kastedilen şey düzenli ve düzensiz güçlerin birlikte kullanılmasıdır.

Hibrit savaş ifadesini ilk olarak Robert G. Walker 1998 yılında kaleme aldığı “SPEC FI: The United States Marine Corps and Special Operations” adlı tez çalışmasında kullanmıştır. Walker çalışmasında hibrit savaşın, özel harp ve geleneksel harp arasındaki boşluklarda yer aldığını yani her iki harp özelliklerini taşıdığını belirtmiş ve her iki alan arasında operasyonel ve taktiksel olarak geçiş yapabilmek için oldukça esnek olunması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁹

Walker'dan sonra hibrit savaş ifadesine çalışmasında yer veren bir diğer isim ise William J. Nemeth olmuştur. 2002 yılında yayınladığı “Future War and Chechnya: A Case For Hybrid Warfare” adlı çalışmasında Nemeth hibrit savaşın ne olduğuna dair açık bir tanım yapmamış olsa da hibrit savaşlara dair önemli tahminlerde bulunmuştur. Ona göre hibrit savaş stratejileri geleceğin baskın stratejilerinden biri olacaktır. Nemeth, Birinci ve İkinci Çeçen Savaşları'nı vaka analizi olarak incelemiş ve Çeçenleri melez toplumlar olarak adlandırmıştır.⁷⁰ Nemeth'e göre Çeçenler akrabalık yoluyla tüm nüfusa gayri resmi askeri eğitim sağlamak ve böylece gerilla ve düzensiz taktikleri rahatça uygulayabilmektedirler. Özellikle pusu kurma, operasyonel olarak Çeçenlerin en temel taktik manevralarından biridir. Ayrıca suikast, kaçırma ve bombalama gibi eylemleri de başarıyla icra edebilmektedirler. Dahası, teknolojiyi gerilla savaşıyla harmanlayabilme yeteneğine sahiptirler ve bu da onların etkinliğini arttırırken rakiplerinin moralini bozabilmektedir.⁷¹ Nemeth'e göre bu etkili stratejiler genellikle Batılı güçler tarafından ihmal edilmektedir.⁷² Sonuç olarak Nemeth hibrit savaş derken düzenli ve düzensiz taktiklerin teknoloji ile birleştiği yeni bir savaş yaklaşımına dikkat çekmiştir.

⁶⁸ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s. 1097.

⁶⁹ Robert G Walker, SPEC FI: The United States Marine Corps and Special Operations, (Master's Thesis), Monterey, California: The Naval Postgraduate School, 1998, ss. 4-5.

⁷⁰ William J Nemeth, Future War and Chechnya: A Case For Hybrid Warfare, (Master's Thesis), Monterey, California: The Naval Postgraduate School, 2002, s. 4.

⁷¹ Ibid, ss. 61-62.

⁷² Ibid, s. 3.

Nemeth'e göre daha kapsamlı bir analiz yaparak hibrit savaş kavramının literatürde popüler hale gelmesini sağlayan kişi ise Frank G. Hofmann'dır. Hofmann çalışmalarında 2006'daki Lübnan Savaşı'nda Hizbullah'ın izlediği stratejilere odaklanmış ve hibrit savaş kavramının en yaygın tanımını yapmıştır. Ona göre hem devlet hem de devlet dışı aktörler tarafından uygulanabilen hibrit savaş (oysaki Nemeth sadece devlet dışı aktörlerce uygulandığını söylemekteydi) konvansiyonel yetenekler, asimetrik taktikler ve düzenler, terör eylemleri, şiddet ve baskı dahil olmak üzere birçok farklı türde savaş biçimini içermektedir.⁷³ Hibrit savaş yeni nesil savaş stratejileri üzerine gelişse de Hoffman'a göre geleneksel savaş yöntemleri gelecekte de çatışmaların en tehlikeli biçimlerinden biri olmaya devam edecektir.⁷⁴ Kısacası günümüzde yaşanan ve gelecekte yaşanacak olan savaşlar geleneksel ile yeni yaklaşımların harmanlanmış bir hali olacaktır.

Hoffman'ın üzerinde yoğunlaştığı hibrit savaş tartışmaları daha sonraları durulmuş, ancak 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan Savaşı'ndan sonra tekrar hareketlenmiştir. Rusya'nın bu savaşta hibrit stratejileri uygulayıp uygulamadığı özellikle ABD Savunma Bakanlığı'na bağlı bazı birimlerce tartışılmıştır. Mesela, ordu denetimi ile ilgili birimlerden biri olan Amerikan Sayıştay'ının (Government Accountability Office-GAO) 2010 yılında hazırladığı hibrit savaş raporuna göre, ABD Özel Harekât Komutanlığı ve Ordu mensupları, Rusya-Gürcistan Savaşı'nı geleneksel savaş olarak nitelendirirken, Hava Kuvvetleri mensupları hibrit savaş olarak nitelendirmiştir.⁷⁵

Hibrit savaş konusunu ABD'deki tartışmalardan sonra ele alan NATO ise, 2010 yılında yayınlanan "Capstone konsepti"nde hibrit tehditlerin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiş ve hibrit tehditleri, düşmanların hedeflerine ulaşmak için geleneksel ve geleneksel olmayan araçları aynı anda kullanabilmesi

⁷³ Frank G Hoffman, "Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars", *Potomac Institute for Policy Studies*, 2007, s. 14,

https://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf (15.04.2020).

⁷⁴ Frank G Hoffman, "Hybrid Warfare and Challenges", *Joint Force Quarterly*, issue 52, 2009, s. 37, <https://ndupress.ndu.edu/portals/68/Documents/jfq/jfq-52.pdf>, (15.04.2020).

⁷⁵United States Government Accountability Office, "Hybrid Warfare: Briefing to the Subcommittee on Terrorism, Unconventional Threats and Capabilities, Committee on Armed Services, House of Representatives", Rapor No: GAO-10-1036R, 2010, s. 14, <https://www.hsdl.org/?abstract&did=> (15.04.2020).

şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca mevcut ve gelecekteki hibrit tehditlerin yaratabileceği zorluklar ortaya koyulmuş ve bu zorluklarla başa çıkmak için NATO'nun stratejisini, yapısını ve yeteneklerini buna göre uyarlaması üzerinde durulmuştur.⁷⁶

2014 yılına gelindiğinde ise Rusya'nın hibrit savaş stratejilerine başvurup Kırım'ı ilhak etmesi, aynı yıl IŞİD'in (Irak Şam İslam Devleti) askeri kapasitesi yanında ekonomik, siber, enformasyon ve propaganda kapasitesiyle hibrit bir tehdit olarak belirmesi ve Irak'ta Musul'u ele geçirmesi, Suriye İç Savaşı'na müdahil olan İran'ın hibrit savaş yöntemlerine başvurması uluslararası camiada büyük bir etki yaratmıştır. Akademisyenler ve düşünce kuruluşları bu eylemleri anlama çabası içine girmiş ve bu da hibrit savaşlarla ilgili daha fazla analiz yapılmasını sağlamıştır. Bundan sonra NATO hibrit tehditleri daha fazla ciddiye almış, 2015 yılından itibaren de hibrit savaşa karşı koymada etkili bir stratejisinin olduğunu belirtmiştir.⁷⁷ Avrupa'da ise hibrit tehditler, Ukrayna'daki çatışmaların Doğu'ya yayılması sırasında Rusya'nın burada milis güçleri destekleme, siber saldırılar düzenleme gibi bazı hibrit taktiklere başvurması sonrasında gündem olmuştur. AB, karşılaştığı yeni tehditler hakkında neler yapılması gerektiğini tartışmaya başlamıştır.

Sonraları hem AB hem de NATO için hibrit tehditlerle mücadele öncelikli konulardan biri olmuştur. Hibrit tehditlerle mücadele için iş birliğinin güçlendirilmesine karar verilmiş ve bu doğrultuda Ekim 2017'de Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de Avrupa Hibrit Tehditlerle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi (Hybrid COE) resmi olarak açılmıştır. Kurulduktan sonra, Mükemmeliyet Merkezi, hibrit tehditler üzerinde çalışan AB ve NATO personelini desteklemiş, hibrit tehditlerin daha iyi anlaşılmasına yönelik çalıştay, seminer ve tatbikatlar düzenlemiştir.⁷⁸

Sonuç olarak hem NATO'nun hem de AB'nin hibrit tehditlere karşı strateji geliştirme zorunluluğu içine girmelerinden hibrit savaş konseptine duyarsız kalamadıkları anlaşılmaktadır. Peki ama modern çağın karmaşık görünen bu yeni savaş

⁷⁶ NATO, "Input to A New NATO Concept For The Military Contribution to Countering Hybrid Threats", https://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc_cht.pdf, (19.04.2020).

⁷⁷ NATO, "NATO's Response to Hybrid Threats", http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_156338.htm, (19.04.2020).

⁷⁸ Axel Hagelstam, "Hibrid Tehditlerle Mücadele İçin İş birliği", *NATO Review*, <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2018/11/23/hibrid-tehditlerle-muecadele-icin-isbirligi/index.html>, (19.04.2020).

konsepti tam olarak nasıl tanımlanır ve özellikleri nelerdir? Bir sonraki bölümde bu alana katkı yapan bazı düşünürlerin çalışmalarına yer verilerek bu soruya yanıt aranacaktır.

3.2. Hibrit Savaşın Tanımı ve Özellikleri

Hibrit savaşlar ile ilgili akademik tartışmaları Hoffman başlatmıştır diyebiliriz. Onun çalışmalarını baz alarak diğer araştırmacılar ve hatta devletler (ilan ettikleri doktrinlerinde) kendi görüşlerini ortaya koymuşlardır. Ancak yine de hibrit savaş kavramının felsefi, tarihsel veya hukuki olarak ortak bir tanımının ya da bilim camiasında ne olduğu konusunda genel bir fikir birliğinin olmadığını belirtmek gerekir.

Hoffman'a göre "Hibrit savaşlar; geleneksel yetenekler, düzensiz taktikler ve oluşumlar, ayırım gözetmeden gerçekleştirilen şiddet ve baskı dâhil olmak üzere terör eylemleri ve kriminal davranışlar gibi farklı çatışma biçimlerini içermektedir."⁷⁹ Hoffman'a göre hibrit savaşlar ABD'nin geleneksel savaş anlayışına adeta meydan okumaktadır. Çünkü "savaş yöntemlerinin bulanıklaşması, kimin savaştığının belli olmaması veya teknolojilerin neler getireceği belirsizliği büyük bir karmaşıklık yaratmaktadır."⁸⁰ Uzun süreli savaş tutkusuna sahip devlet dışı aktörler artık silah ve teknolojiye erişim bakımından daha avantajlıdır ve bu da onları daha saldırgan yapabilmektedir.⁸¹ Dolayısıyla daha saldırgan aktörlerin olduğu bu belirsiz savaş ortamına uyum sağlamak için farklı yaklaşımları (geleneksel savaş, düzensiz ordu, kriminal unsurlar) aynı anda kullanma becerisine sahip olmak gerekir. Tanımda da yer alan kriminal unsurlar; kaçakçılık, narkoterörizm, mühimmat ve silahların yasadışı aktarımı ve çete unsurlarının kullanımını kapsamaktadır.⁸²

John McCuen'e göre ise hibrit savaş simetrik ve asimetrik yöntemlerin beraber kullanıldığı savaştır. Hibrit savaşı yürüten taraf bir yandan geleneksel askeri operasyonları icra ederken, diğer yandan daha kararlı bir şekilde savaş bölgesindeki yerli halkın güvenliğini sağlayarak onları kontrol altına alır. Bu nedenle hibrit savaşın fiziksel ve kavramsal olmak üzere iki boyutu vardır. Fiziksel boyutta mücadele silahlı

⁷⁹ Hoffman, "Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars", s. 14.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid, s. 28.

⁸² Hoffman, "Hybrid Warfare and Challenges", s. 35.

bir güce karşı yapılırken kavramsal boyutta -daha çetin bir mücadele- savaş bölgesindeki yerli nüfusun kontrolü ve desteği için yapılır. McCuen'in asıl odaklandığı nokta kavramsal boyuttur. Ona göre yerli nüfusun güvenliğini sağlamak, temel hizmetleri karşılamak, ekonomiyi yeniden canlandırmak, bölgeyi istikrara kavuşturmak çok daha önemlidir. Çünkü savaşlar ancak böyle kazanılır.⁸³ Örnek olarak Afganistan ve Irak savaşlarına bakılmasını öneren McCuen, ABD'nin başlarda düşmanın konvansiyonel güçlerine karşı koymada başarılı olduğunu ancak sonraları yerel halka nüfuz edemediği için çok sayıda isyanla karşılaştığını, bu durumun da uzun yıllar sürecek bir savaşa neden olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda asıl amaç düşmanın askeri gücünü hemen yok etmek olmamalıdır. Konvansiyonel başarının yanında çatışma bölgesindeki yerli nüfusun ve uluslararası toplumun desteğini almak hibrit savaşı kazanmak için oldukça önemlidir.⁸⁴

Nathan Freier, hibrit savaşı daha iyi anlamak için şu dört güvenlik tehdidinin anlaşılması gerektiğini belirtmektedir: geleneksel tehdit, düzensiz tehdit, yıkıcı tehdit ve yok edici terör. Freier'e göre, bu dört tehdidin çeşitli kombinasyonları gelecekteki en karmaşık tehditleri oluşturacaktır. İşte bu tehditlerden herhangi ikisini birleştiren bir aktör hibrit savaş stratejisi uygulamaktadır.⁸⁵ Peter Mansoor'a göre hibrit savaş, bir politik amaca ulaşmak için konvansiyonel askeri kuvvetler ile düzensiz unsurların (gerillalar, isyancılar ve teröristler) ortak kullanımınıdır. Hibrit savaş, savaşın taktiksel, operasyonel ve stratejik her seviyesinde vuku bulabildiği için askeri kurumlar bu savaş stratejisine kayıtsız kalmamalıdır.⁸⁶ Andreas Jacobs ve Guillaume Lasconjarias ise hibrit savaşı tanımlarken askeri kuvvetler, teknoloji, suç, terör, ekonomik baskı, istihbarat, sabotaj, dezenformasyon gibi etkili araçların melezlenmesine dikkat çekmişlerdir. Onlara göre hibrit savaş geleneksel savaş biçimlerinin çoğundan farklıdır çünkü fiziksel savaş alanı ile sınırlı değildir. Hibrit aktörler amaçları doğrultusunda geleneksel ve

⁸³ John J. McCuen, "Hybrid Wars", *Military Review*, March-April 2008, s. 108, https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/MilitaryReview_20080430_art017.pdf, (02.05.2020).

⁸⁴ Ibid, s. 107.

⁸⁵ Nathan Freier, "Strategic Competition and Resistance in the 21st Century: Irregular, Catastrophic, Traditional, and Hybrid Challenges in Context", Strategic Studies Institute, US Army War College, 2007, ss. 1-3; Frank G Hoffman, "Hybrid vs. Compound War", *Armed Forces Journal*, 2009, <http://armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war/>, (04.05.2020).

⁸⁶ Peter R. Mansoor, "Introduction: Hybrid Warfare in History", *Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, ed. Williamson Murray, Peter R. Mansoor, New York: Cambridge University Press, 2012, ss. 2-3.

modern medya araçlarını kullanmak için adeta fırsat kollarlar. Amaç ise bir rakibin farklı alanlardaki meşruiyetini azaltarak onu izole etmek ve zayıflatmaktır.⁸⁷

Akademik literatürün yanı sıra, bazı siyaset belgelerinde ve askeri doktrinlerde de hibrit savaş tanımları yapılmıştır. Örneğin ABD 2011 yılındaki askeri doktrininde hibrit savaşı aynı amaç doğrultusunda hareket eden düzenli ve düzensiz kuvvetlerin, teröristlerin veya suç unsurlarının dinamik bir birleşimi olarak tanımlamaktadır.⁸⁸ İngiliz askeri doktrininde hibrit savaş gayrinizami harbin bir parçası olarak görülür. Doktrine göre hibrit savaş, normalde düzenli orduların sahip olduğu ileri düzeyde silah ve sistemlere ulaşma imkânı yakalayan düzensiz birlikler tarafından yürütülür. Ayrıca doktrinde, bu düzensiz birliklerin ileri düzeyde silah ve teknolojileri edinmeye devam edeceği ve bu nedenle devletlerin düzenli ordularının bu tehditlerle yüzleşmesi gerekeceği öngörülmektedir. İsrail askeri teorisyenleri ise, hibrit savaşı daha geniş toplumsal bağlamda ele alırlar. Onlara göre hibrit savaş yürüten taraf, geleneksel yöntemleri sıra dışı taktik ve uygulamalarla birleştirip elde ettiği fiziksel avantajın yanı sıra, aynı zamanda savaşlarla ilgili kısıtlamaların eksikliğinden yararlandığı için bilişsel bir avantaja da sahiptir. Devletleri bağlayan savaşla ilgili kısıtlamalar (Cenevre Sözleşmesi, kara savaş hukuku, angajman kuralları) onları kısıtlamada yetersiz kaldığı için avantaj elde ederler.⁸⁹

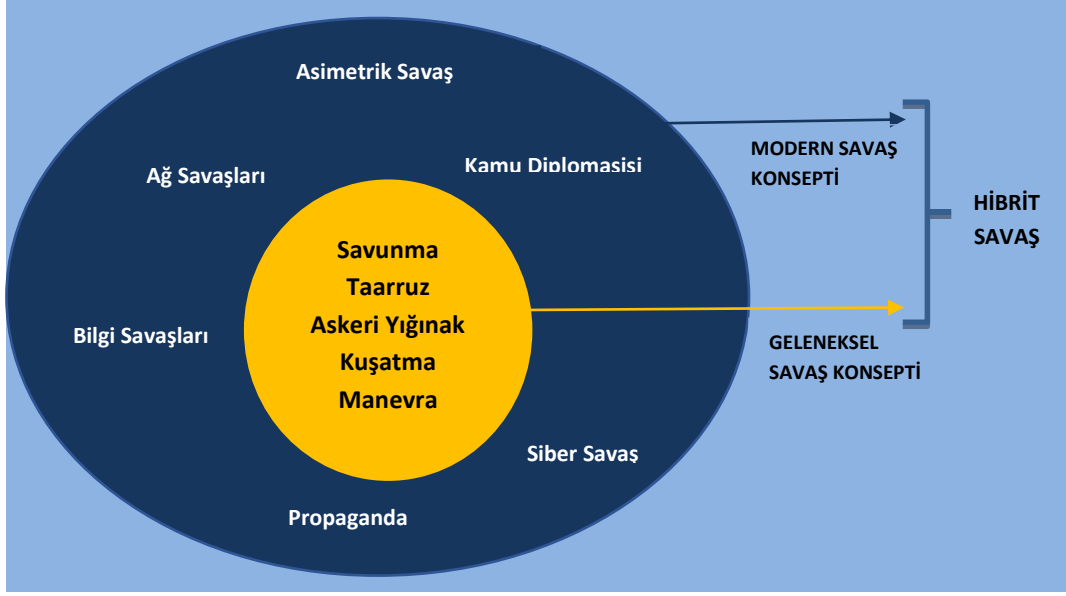
Görüldüğü üzere hibrit savaş konusunda literatürde çeşitli tanımlara rastlamak mümkündür. Araştırmacılar kendi farklı tanımlarını ortaya koysalar da temel olarak çoğunu kapsayan ortak nokta şudur: Hibrit savaş hem devlet hem de devlet dışı aktörler tarafından yürütülen, konvansiyonel yetenekler, düzensiz taktikler, terör eylemleri, şiddet ve baskı gibi çeşitli savaş biçimlerinin kullanıldığı, bilinmezliklerin ve görünmezliklerin arttığı ve yöntemlerin bulanıklaştığı bir savaş biçimidir. Amaç, geleneksel yöntemleri modern savaş unsurlarıyla birleştirmek ve böylece siyasi hedeflere düşük maliyetlerle ulaşmaktır. (Bkz. Şekil 3)

⁸⁷ Andreas Jacobs, Guillaume Lasconjarias, “NATO’s Hybrid Flanks: Handling Unconventional Warfare in the South and the East”, Research Paper, Rome: NATO Defense College, No: 112, (2015), ss. 2-3.

⁸⁸ Army Doctrine Publication 3-0, Unified Land Operations, Washington DC, October 2011, s. 4.

⁸⁹ McCulloh, Johnson, “Hybrid Warfare”, s. 10.

Şekil 3: Hibrit Savaş

Kaynak: Fatih Dedemen, “Geleceğin Güvenlik Ortamının Şekillenmesinde Hibrit Savaş Modelinin Değerlendirilmesi”, Güvenlik Bilimleri Dergisi, Cilt. 5 Sayı. 1, (Mayıs 2016), s. 165

Yukarıdaki tanım ve görüşlerden yola çıkarak hibrit savaşın özellikleriyle ilgili şunları söylemek mümkündür:

(1) Hibrit savaşın doğrusal olmayan, hızla değişen ve karmaşık bir yapısı vardır. Bu yapısı içerisinde pek çok aktör kendi amaçlarını gerçekleştirme çabası içindedir. Bu aktörler kimi zaman devlet veya vekil devletken kimi zaman da kendilerini siyasal sistemden mahrum bırakılmış olarak gören suç unsurları veya toplum kesimleri olabilir. Devlet dışındaki bu aktörler artık teknolojilere daha kolay ulaşabildiklerinden daha güçlüdürler. Yeni teknolojiler, bu aktörlere aksiyon halinde buldukları ortamlarda meydana gelen olaylara daha uyumlu ve esnek karşılık verme imkânı sağlamaktadır. Bunun temelini oluşturan şey ise siber uzayın sanal ortamından yararlanarak elde edilen bilgi ve veriyi silah olarak kullanabilme kapasitesinin artmasıdır.⁹⁰ Yani kısaca hibrit

⁹⁰ Graham Fairclough, “Tank, Fare ve Rekabetçi Pazar: Hibrit Savaşa Yeni Bir Bakış”, *Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş*, ed. Yücel Özel, Ertan İnaltekin, çev. Melih Arda Yazıcı, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi, 2018, s. 8.

savaş genellikle mevcut bilgi çağını niteleyen dijital teknolojinin hızına, hacmine ve her yerde bulunmasına oldukça bağlıdır.⁹¹

(2) Alptekin'in ifadesiyle "Hibrit ortamda savaşın felsefesini oluşturan en temel yaklaşımların 'belirsizlik' ve 'bulanıklık' olduğu ifade edilebilir."⁹² Artık kimin dost kimin düşman, neyin meşru neyin gayri meşru, nerenin savaş nerenin güvenlik alanı olduğu hakkında kesin görüş bildirmek zordur. Çünkü artık savaşın yaşandığı bir şehirde hangi evde düşmanın hangi evde masum sivillerin barındığı konusu belirsizleşmiştir. Ayrıca cephe ve cephe gerisindeki sınırlar da belirsizleşmiş, tehdidin geldiği yerin anlaşılması güçleşmiştir. Kriz, savaş ve barış dönemlerini birbirinden ayırmak oldukça zorlaşmıştır.⁹³ Yani ne siyah ne de beyaz, savaşın yeni rengi gridir.⁹⁴

(3) Psikolojik harp ve propaganda faaliyetlerinin kullanımı oldukça artmıştır.⁹⁵ Aktarılan bilgiler çatışmanın gidişatını etkilemede son derece önemli olduğundan kamuoyu algısını yönlendirecek paylaşımlar yapılır. Hedef kitleyi alevlendirecek bilgiler dolaşıma sokulur. Amaç insanları radikalleştirmek ve nefret duygularını arttırmaktır. Ayrıca bazı çıkar grupları finansal olarak desteklenerek ayaklanma ve protestolar başlatılır. Böylece kaos yaratarak karşı tarafın siyasi otoritesi zayıflatılır.

(4) Hibrit savaş düşüncesi, tamamen geleneksel yöntemlere başvuran düşman üzerinde asimetrik bir avantaj sağlamaya odaklanır. Bu avantaj sadece askeri güç kullanma konusunda değil, aynı zamanda diplomatik, enformasyonel, askeri, istihbari, hukuki, ekonomik ve finansal dahil ulusal gücün tüm unsurlarını kapsamaktadır. Böylelikle avantaj sağlayan aktör aynı zamanda tempo, derinlik ve yoğunluk açısından belirgin bir fark yakalar. Kazanılan bu yetenekler, büyük konvansiyonel ordulara önemli

⁹¹ Patrick J. Cullen, Erik Reichborn-Kjennerud, "Understanding Hybrid Warfare", *A Multinational Capability Development Campaign Project*, 2017, s. 2, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/647776/dar_mcdc_hybrid_warfare.pdf, (08.05.2020).

⁹² Gökhan Alptekin, "Meskûn Mahallerde Vekâletten Hibrite Yeni Savaşlar", s. 6, https://www.academia.edu/37721734/Meskun_Mahallerde_Vek%C3%A2letten_Hibrite_Yeni_Sava%C5%9Flar, (08.05.2020).

⁹³ Ibid, ss. 6-7.

⁹⁴ Ralph D Thiele, "The New Colour of War: Hybrid Warfare and Partnerships", *ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security*, No. 383 (2015), s. 9, https://www.files.ethz.ch/isn/194330/383_Thiele.pdf, (09.05.2020).

⁹⁵ Craig Whiteside, "A New Paradigm of Hybrid Warfare", *Hybrid Conflicts and Information Warfare: New Labels, Old Politics*, ed. Ofer Fridman, Vitaly Kabernik, James C. Pearce, London: Lynne Rienner Publishers, 2019, s. 225.

zorluklar yaşatmaktadır. Çünkü bu ordular güçlerini geleneksel ve asimetrik yöntemleri aynı anda kullanan düşman karşısında göstermede aciz kalabilmektedirler.⁹⁶ Hoffman'a göre bu durumda devletler geleneksel birliklerini düzensiz oluşumlara kaydıracaktır. Nitekim pek çok aktörün bu karmaşık ve yıkıcı çatışma tarzından yararlanmak için güçlerini değiştirdiğine dair kanıtlar mevcuttur. 2006 yılında İsrail ve Hizbullah arasında yaşanan savaş, gelecekte daha karmaşık yapılar ve stratejilerle karşı karşıya kalacağımızı göstermektedir. Dolayısıyla Hizbullah'ın büyük konvansiyonel orduların kırılma noktalarını inceleyip buna göre uygun stratejiler geliştirme ve önlemler alma konusunda başarı göstermesi buna bir örnektir.⁹⁷

(5) Geleneksel savaş anlayışında üç savaş seviyesi kabul edilir: stratejik, operasyonel ve taktik seviyeler. Hibrit savaş, bu seviyelerin hepsinde rol oynayabilir. Stratejik düzeyde, ülkeler bir düşmanı zayıflatmak için isyancı hareketleri destekleyebilirler. Operasyonel düzeyde, bir komutan düşman iletişim hatlarını tahrip etmek için gerilla güçlerini kullanabilir veya bir terör örgütü iyi donanımlı bir orduya karşı kentsel bir savunmayı tercih edebilir. Böylece operasyonların aylarca sürmesi sağlanarak yerel halkın ve uluslararası toplumun algılarını etkilemek kolaylaşır. Son olarak, bazen taktiksel olarak düzenli ve düzensiz kuvvetler birlikte kullanılabilir. Bu bağlamda hibrit savaşta bu seviyeler arasındaki farklar azalmıştır diyebiliriz. Çünkü taktiksel düzeydeki bazı eylemler, iletişim hızının etkisiyle süratle stratejik etkiler gösterebilir.⁹⁸

3.3 Hibrit Savaşın Diğer Savaş Konseptleri ile Karşılaştırılması

Hibrit savaşa benzer tanım veya stratejilere sahip, geleceğin savaşlarının nasıl olacağına dair farklı görüşler ortaya koyan başka savaş konseptleri de vardır. Bu nedenle hibrit savaşı daha anlaşılır kılmak için, söz konusu savaş konseptlerine bakmak ve hibrit savaşla olan benzer ve farklı yanlarını ortaya koymak yararlı olacaktır. Bu savaş çeşitlerinden biri, 1999 yılında Çinli stratejistler Liang ve Xiangsui tarafından ortaya koyulan “sınırsız savaş”tır.

⁹⁶ McCulloh, Johnson, “Hybrid Warfare”, ss. 2-3.

⁹⁷ Hoffman, “Hybrid Warfare and Challenges”, s. 37.

⁹⁸ Oktay Bingöl, “Hybrid War and Its Strategic Implications to Turkey”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt. 11, Sayı. 21 (2017), s. 33.

Sınırsız savaş konseptinde savaşlar askeri, yarı askeri veya askeri olmayan bir tarzda sürdürülebilir. İçerisinde şiddet barındırabilir veya hiç şiddet içermeyebilir. Savaşan taraflardan biri profesyonel askerlerden, diğer taraf ise sıradan insanlardan oluşabilir.⁹⁹ Silahlardaki teknolojik gelişmeler, küreselleşme, uzay gibi konular sınırsız savaş yönteminin merkezinde yer alan konulardır. Bu yöntemde nerenin savaş alanı olduğuna dair limitler sonuna kadar zorlanmaktadır (kara, deniz, uzay). Bu açıdan bakıldığında “her yer” savaş alanıdır. Görüldüğü üzere ne düşman ne silahlar ne de savaş alanları eskisi gibi değildir. Bu savaş konseptinde kesin olan tek şey belirsizliktir.¹⁰⁰ McCullah ve Johnson’a göre sınırsız savaş konsepti hibrit tehditleri anlamak için yararlıdır. Bu konseptte ortaya koyulan yöntemler birden çok boyutta eş zamanlı etkiler de yapabilir. Ancak daha geniş stratejik hedeflere ulaşmak için yeterli değildir.¹⁰¹

Bir başka modern savaş konsepti, Thomas Huber tarafından geliştirilen “birleşik savaş”tır. Huber’e göre birleşik savaş, düzenli ve düzensiz kuvvetlerin düşmana karşı aynı anda kullanılmasıdır.¹⁰² Birleşik savaşa başvurmanın en büyük avantajlarından biri, düzenli ve düzensiz birliklerin bir arada kullanılmasıyla düşmana büyük bir baskı uygulama şansının yakalanmasıdır. Bir arada bulunan düşman kuvvetlerine düzensiz birliklerle saldırıp dağılması sağlanır ve dağılan düşmana güçlü konvansiyonel birliklerle saldırıp ağır hasar verilir. Çifte zorlukla karşılaşan düşman her hâlükârda büyük bir güvenlik problemiyle karşı karşıyadır. Birleşik savaşta birçok açıdan düzenli ve düzensiz birlikler birbirinin tamamlayıcısıdır. Düzensiz birlikler düzenli birliklere istihbarat sağlama, yiyecek ve malzeme taşıma, lojistik gibi konularda yardımcı olurken, düzenli birlikler düzensiz birliklere hareket kolaylığı sağlama, önemli stratejik bilgiler paylaşma, eğitim verme ve ekipman sağlama gibi konularda destek olmaktadır.¹⁰³

⁹⁹ Liang, Xiangshui, *Unrestricted Warfare*, ss. 206-207.

¹⁰⁰ G Commin, E Filiol, “Unrestricted Warfare versus Western Traditional Warfare: A Comparative Study”, *Journal of Information Warfare*, Vol. 14, No. 1 (2015), ss. 16-19.

¹⁰¹ McCulloh, Johnson, “Hybrid Warfare”, s. 58.

¹⁰² Thomas M. Huber, “Compound Warfare: A Conceptual Framework”, *Compound Warfare: That Fatal Knot*, ed. Thomas M. Huber, Fort Leavenworth, Kansas: U.S. Army Command and General Staff College Press, 2002, s. 1.

¹⁰³ *Ibid*, s. 2.

Bileşik savaş konsepti ile hibrit savaş konsepti, düzenli ve düzensiz birliklerin eşzamanlı kullanımı bakımından aynı gibi görünseler de operasyonel ve taktik düzeylerde önemli farklılıkları vardır. Birleşik savaşta koordinasyon stratejik düzeyle sınırlıdır. Düzensiz birlikler farklı operasyon alanlarında düzenli birliklerle bir araya gelmeden onlara destek sağlarlar. Oysaki hibrit savaşta düzenli ve düzensiz birlikler operasyon alanında birlikte¹⁰⁴ yer alırlar ve operasyonel anlamda koordinelidirler.¹⁰⁵ Yıldız, iki savaş konsepti arasındaki farkı şu şekilde ifade etmektedir: “Belki de, bileşik savaş bir ön (proto) hibrit savaştır. Fakat hibrit savaş, bir ordu şemsiyesi altında bileşik hareket eden, düzenli ve düzensiz birliklerin bileşik hareket etmesi ya da bileşik taktiklerin tatbikinden daha fazlasıdır. Son zamanlara kadar, aslında ne ordular ne de diğer silahlı topluluklar, bizim ‘hibrit savaş’ olarak adlandırabileceğimiz bir karışım, geçişken ve bütünlük çoklu bir organizasyon ve doktrin oluşturamamışlardır.”¹⁰⁶

Tablo 1, sınırsız savaş ve birleşik savaş konseptlerinin hibrit savaşla olan benzer ve farklı yönlerini genel bir bakış açısından kısaca ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Hibrit Savaşın Diğer Savaş Konseptleriyle Karşılaştırılması

Savaş Konsepti	Hibrit savaş ile benzerlikler	Hibrit savaş ile farklılıklar
Sınırsız Savaş	<ul style="list-style-type: none"> Askeri, siyasi ve ekonomik yeteneklerin kombinasyonu Konvansiyonel ve asimetric taktiklerin kullanımı Belirsizlik 	<ul style="list-style-type: none"> Bir savaş alanıyla sınırlı değildir Gelecekte diğer savaş türlerinin yerini alacağına inanılıyor
Birleşik Savaş	<ul style="list-style-type: none"> Düzenli ve düzensiz birliklerin aynı anda kullanılması Komuta ve kontrolün birleştirilmesi 	<ul style="list-style-type: none"> Düzenli ve düzensiz birlikler savaş alanında birleşmez

Kaynak: Joseph Dvorak, “Complexity In Modern War: Examining Hybrid War And Future U.S. Security Challenges”, s.21’den uyarlanmıştır.

¹⁰⁴ Joseph Dvorak, Complexity In Modern War: Examining Hybrid War And Future U.S. Security Challenges, (Graduate Theses), Missouri State University, 2016, s. 20.

¹⁰⁵ Hoffman, “Hybrid vs. Compound War”.

¹⁰⁶ Gültekin Yıldız, “Hibrit Savaş Ne Kadar Post-moderndir? Avrasya Askeri Tarihine Yeniden Bakış”, *Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş*, ed. Yücel Özel, Ertan İnaltekin, çev. Melih Arda Yazıcı, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi, 2018, s. 22.

4. Hibrit Savaşın Bileşenleri

Hem devlet hem de devlet dışı aktörler tarafından yürütülen hibrit savaş konseptinde konvansiyonel unsurlar, gayrinizami taktikler, terör eylemleri, siber-elektronik saldırılar, propaganda ve enformasyon harbi gibi farklı savaş bileşenleri yer almaktadır. Bu bileşenlerin savaş alanında aynı anda kullanılmasıyla toplum kaosa sürüklenebilir, rakip karar alıcılar büyük baskı altında kalabilir ve rakip devlet büyük bir zaafa uğrayabilir. Şekil 4, tüm bunlara imkân sunan hibrit savaş bileşenlerini ortaya koymaktadır.

Şekil 4: Hibrit Savaş Bileşenleri

Hibrit savaş icra edilirken ilk safhasında askeri yöntemler kullanmadan enformasyon harbi ve propaganda faaliyetleriyle istenilen politik, ekonomik ve askeri altyapı oluşturulur. Sonrasında çeşitli siber-elektronik operasyonlarla siyasi ve askeri liderler yanlış yönlendirilir veya tehdit, rüşvet gibi yöntemlerle ciddi baskı altına alınırlar. Sonraki evrelerde gayrinizami harekât başlatılarak özel askeri birliklerin silahlı muhalif gruplarla birlikte hareket etmeleri sağlanır ve istikrarsızlık yaratmak için yerel karışıklıklar desteklenir. Nihayet son safhalarda ise yıkıcı bir konvansiyonel harekât başlatılarak çeşitli platformlardaki (hava, kara, deniz) yüksek teknolojik özelliklere

sahip silahlar kullanılıp kalan son direniş noktaları ortadan kaldırılır.¹⁰⁷ Birbirini takip eden bu safhalar doğrultusunda hibrit savaşın bileşenleri aşağıda incelenecektir.

4.1. Enformasyon Harbi ve Propaganda

Sun Tzu der ki: “Herhangi bir savaş stratejisinde maharet, öncelikle bir ülkeyi sağlam olarak ele geçirmektir, yıpranmış bir ülke daha az yeğlenir. Öncelikli olan bütün bir ordudur, çökertilmiş bir ordu sonra gelir. Yeğlenen bütün bir taburdur, bozguna uğratılmış olan sonra gelir. Makbul olan tam bir bölüktür, darbe yemiş olan değil. Bu nedenle yüz savaşta yüz zafer kazanmak en mükemmeli değildir. En iyisi savaşmadan baş eğdirmektir...askerlikten anlayan biri düşman askerine savaşmadan baş eğdirir, düşman kentini saldırmadan ele geçirir...”.¹⁰⁸ İşte hibrit savaş konseptinde öncelikli hedef tam olarak budur. Konvansiyonel harekât hemen başlatılmaz, öncelikle enformasyon harbi ve propaganda faaliyetleriyle rakibin moralini bozacak ve savaşma isteğini bitirecek stratejiler yürütülür. Bu nedenle yeni nesil yaklaşımda savaş öncelikle enformasyon alanında gerçekleşmektedir.¹⁰⁹

Enformasyon harbi, politik ve askeri stratejileri desteklemek için düşmanın sahip olduğu bilgi ağı ve bilgi sistemlerini manipüle etme, dağıtma ya da etkileme faaliyetleri olarak tanımlanabilir. Amaç bir yandan düşmanı olabildiğince zayıflatmak diğer yandan ise kendi istihbarat, keşif ve gözetleme gibi kabiliyetlerini korumaktır.¹¹⁰ Enformasyon harbi hibrit savaş konseptinin merkezinde önemli bir yer tutar. Dezenformasyon ve algı yönetimi ile yerel ve uluslararası kamuoyu hedef alınır. Medya alanı işgal edilerek sosyal ağlarda güçlü bir pozisyon elde edilir. Böylece karar alıcılar hedef alınıp toplum da istikrarsızlaştırılırken muhalif sesler kolayca bastırılabilir.¹¹¹

¹⁰⁷ S. G. Chekinov, S. A. Bogdanov, “The Nature and Content of a New-Generation War”, *Military Thought*, C. 4 (2013), ss. 12-13; Mirosław Banasik, “Russia’s Hybrid War in Theory and Practice”, *Journal on Baltic Security*, C. 2, S. 1 (2016), ss. 174-176; Ali Gök, *Hibrit Savaşlar Rusya ve İsrail Örnekleriyle*, 2. Basım Nobel Bilimsel Eserler, 2021, ss. 106-10; Jānis Bērziņš, “Russia’s New Generation Warfare in Ukraine: Implications for Latvian Defense Policy”, *National Defence Academy of Latvia Center for Security and Strategic Research*, S. Policy Paper No: 2 (2014), s. 6, <https://sldinfo.com/wp-content/uploads/2014/05/New-Generation-Warfare.pdf> (21.05.2020).

¹⁰⁸ Tzu, *Savaş Sanatı*, ss. 7-8.

¹⁰⁹ Chekinov, Bogdanov, “The Nature and Content of a New-Generation War”, s. 18.

¹¹⁰ Daniel Ventre, *Information Warfare*, 2nd Edition, Wiley, 2016, ss. 5-6.

¹¹¹ Ibid, s. 238.

Gelişen iletişim teknolojileri sayesinde günümüz hibrit savaşının muharebe sahasında enformasyon harbi daha kolay gerçekleşebilmektedir. İletişim teknolojilerinin nasıl bir gelişim gösterdiğine bakacak olursak, örneğin Birinci Körfez Savaşı sırasında ABD saniyede 2400 bit bilgi aktarımı yapabiliyorken, Bosna Savaşı'nda bu sayı saniyede 23 milyon bite çıkmıştır. 1991 yılında ancak bir saatte yollanabilen bilgi, 1998 yılında bir saniyede gönderilebilmiştir.¹¹² Günümüzde ise bilgi alanındaki araç ve teknolojiler daha da gelişmiş, mobil iletişim verileri sayesinde küçük terörist gruplar ve hatta bireyler yazılı görsel ve işitsel materyallerini Facebook, Youtube, Twitter, WhatsApp, Instagram, SnapChat, QZone, Reddit ve Pinterest gibi sosyal medya uygulamalarından sadece bir tıkla milyonlarca insanla paylaşabilmektedirler.

Eker'in ifade ettiği gibi "Bilgisayar, cep telefonu ve çeşitli cihazlar sayesinde dünyanın neredeyse her köşesinden bireyin kolaylıkla kullanabileceği internet ve sosyal ağ sayfaları, savaşı tüm çıplaklığıyla gözler önüne seren yayın organlarına dönüşmüştür. Buna bağlı olarak sanal ortamda milyonlarca insana anında erişebilme imkânı sunan paylaşım siteleri, bu rolünün ötesinde yeni savaşlarda savaş gruplarının mühim bir propaganda aracı haline gelmiştir."¹¹³ Bu araçlar kullanılarak hedef ülke tehdit edilir ve çoğu zaman çatışmaya bile gerek kalmadan boyun eğdirilir. İşte bu çalışmada vaka analizi olarak ele alınan Suriye İç Savaşı, anlatılan bu genel çerçeve içinde enformasyon harbi ve propagandanın en yoğun kullanıldığı örneklerden biridir.

4.2. Siber-Elektronik Harp

Enformasyonel mücadele yürütülürken tespit edilen hasım gücün zayıf noktalarına siber saldırılar düzenlemek hibrit savaş konseptinin önemli bir boyutudur. Bu operasyon ve saldırılar siber ortamdaki fiziksel ve sanal yapıyı, yazılım, donanım ve alt yapı sistemlerini hedef almaktadır. Maksat hasım gücün gizli bilgilerinin elde edilmesi, bilgiye zarar verilerek değiştirilmesi ve bilgiye kullanıcıların erişiminin

¹¹² Mustafa Sağsan, "Bilgi Savaşı: Siperlerden Klavyelere Taşınan Harekatın Anatomisi", *Avrasya Dosyası*, Cilt. 8, Sayı. 2 (2002), s. 218.

¹¹³ Sami Eker, "Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1 (2015), s. 59.

engellenmesidir.¹¹⁴ Böylece hasım gücü itibarsızlaştırmak ve istikrarsızlaştırmak kolaylaşabilmektedir. Çünkü gerçekleştirilecek siber saldırılarla askeri haberleşme sistemine girilebilir, hava kontrol sistemlerine sızılabilir, iletişim ağları devre dışı bırakılarak haberleşme sekteye uğratılabilir, ulaşım ve su sistemleri bozulabilir, bankacılık ve finans sektörü çöktürülebilir, elektrik ve doğal gaz sistemi kapatılabilir, baraj kapakları açılarak şehirler sular altında bırakılabilir, enerji santrallerinin kontrolü ele geçirilerek potansiyel birer atom bombasına dönüştürülebilir, toplumsal olaylar çıkarılabilir veya yönlendirilebilir, halka verilen haberleşme, elektrik, doğalgaz, e-devlet, ulaşım, vb hizmetler engellenerek ülkede kargaşa ve karışıklık yaratılabilir.¹¹⁵

Bu konuda en dikkat çekici gelişmelerden birisi 2007 baharında Estonya’da yaşanmıştır. Üç hafta boyunca Estonya, bir dizi siber saldırıya maruz kalmış, Estonya’nın devlet kurumları, okulları, bankaları, internet servis sağlayıcıları, medya kanalları ve özel web siteleri hedef alınmıştır.¹¹⁶ Yapılan bu saldırıların arkasında Rusya’nın olduğuna inanılsa da Moskova bunu inkâr etmiştir. Gerçekte de saldırıların aslında Moskova tarafından gerçekleştirildiğine dair somut bir kanıt da ortaya konulamamıştır.¹¹⁷ Bir başka önemli gelişme 2008 yılında Rusya-Gürcistan savaşı sırasında yaşanmıştır. Rusya giriştiği savaşta ilk etapta Gürcistan yönetimine ait internet sitelerini siber saldırılarla devre dışı bırakmış, medya ve forumları bloke ederek insanların haber almalarını engellemiştir. Ayrıca ülkede finans merkezleri ve elektrik santralleri ciddi sıkıntılar yaşamıştır¹¹⁸. Kısacası, Rusya vurması muhtemel fiziksel hedeflerini önceden siber saldırılarla etkisiz hale getirerek¹¹⁹ konvansiyonel

¹¹⁴ Mustafa Şenol, “Hibrit Savaş Kapsamında Siber Savaş ve Siber Caydırıcılık”, *Siber Güvenlik ve Savunma: Farkındalık ve Caydırıcılık*, ed. Şeref Sağıroğlu, Mustafa Alkan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, s. 194.

¹¹⁵ Mustafa Şenol, “Siber Güçle Caydırıcılık Ama Nasıl?”, *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 2 (2016), s. 13.

¹¹⁶ Christian Czosseck, Rain Ottis, Anna-Maria Talihärm, “Estonia after the 2007 Cyber Attacks: Legal, Strategic and Organisational Changes in Cyber Security”, *International Journal of Cyber Warfare and Terrorism*, Vol. 1, No. 1, (January-March 2011) s. 24.

¹¹⁷ Damien McGuinness, “How a Cyber Attack Transformed Estonia”, *BBC News*, <https://www.bbc.com/news/39655415>, (05.01.2020).

¹¹⁸ Irakli Lomidze, “Cyber Attacks Against Georgia”, *Data Exchange Agency*, https://dea.gov.ge/uploads/GITI%202011/GITI2011_3.pdf, (29.05.2020).

¹¹⁹ Max Gordon, “Lessons from the Front: A Case Study of Russian Cyber Warfare”, Research Report, Maxwell Air Force Base, Alabama: Air Command and Staff College, December 2015, s. 13.

operasyonlar öncesinde adeta Gürcistan'ı işgale zemin hazırlamıştır.¹²⁰ 2010 yılında ise ABD, İran nükleer zenginleştirme programına kendi kendini kopyalayan bir yazılım olan Stuxnet ile saldırmıştır. İran başlangıçta ne olduğunu tam olarak kavrayamasa da sonradan Natanz nükleer tesisinin ciddi fiziki zararlar gördüğünü fark etmiştir. Dönemin en yetkili kişisi olan Ahmedinejad bir siber saldırıya uğradıklarını doğrulamıştır.¹²¹ 2011 yılında dünyanın ilgisini çeken bir siber harekât da bu sefer İran tarafından gerçekleştirilmiştir. İran Silahlı Kuvvetleri ülkenin doğusunda, ABD'ye ait insansız bir casus uçağının kontrolünü ele geçirmiş ve daha sonra uçağı sağlam bir şekilde yere indirerek el koymuştur.¹²²

Görüldüğü üzere siber saldırı yetenekleri olan aktörler geniş çaplı etkiler yaratabilmektedirler. Zayıf korunan ağ sayısı son derece fazlayken yüksek teknolojilere sahip aktörler için bunları tespit etmek ve sonrasında bunlara zarar vermek zor değildir. Üstelik saldırgan taraf için risk de azdır.¹²³ Bu nedenle hibrit savaş muharebe alanında siber saldırılara daha sık başvurulduğuna, aktörlerin siber yeteneklerini daha da geliştirmeye çalıştıklarına şahit olmaktadır.

Siber saldırılar gibi elektronik harp de hibrit muharebe ortamında önemli operasyonel avantajlar sağlamaktadır. Hibrit savaşta önemli bir kuvvet çarpanı olan elektronik harp, siber operasyonlar ve bilgi harbi ile birleşince saldırgan güce savaş alanına hükmetmede ciddi ölçüde güç ve esneklik kazandırır.¹²⁴

Elektronik harp, teknolojik imkanları ve elde edilen istihbarat bilgilerini en iyi şekilde kullanarak elektromanyetik spektrumun¹²⁵ kontrolünü ele geçirmek için yürütülen silahlı mücadeledir. Rakip gücün C4ISR (Command, Control, Communications, Computers, Intelligence, Surveillance, Reconnaissance; Komuta,

¹²⁰ A. Burak Darıcı, "Rusya Federasyonu Kaynaklı Olduğu İddia Edilen Siber Saldırıların Analizi", *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 2 (2014), s. 8.

¹²¹ Uğur Güngör, Oğuzhan Güney, "Uluslararası İlişkilerde Güvenliğin Dönüşümü Çerçevesinde Bilgi Güvenliği ve Siber Savaş", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı. 55 (2017), ss. 139-140.

¹²² Şenol, "Hibrit Savaş Kapsamında Siber Savaş ve Siber Caydırıcılık", ss. 203-204.

¹²³ Süleyman Anıl, "Hibrit Savaş Kapsamında Siber Savaş", *Savaşın Değişen Doğası: Hibrit Savaş*, ed. Yücel Özel, Ertan İnaltekin, çev. Melih Arda Yazıcı, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi, 2018, s. 87.

¹²⁴ Duncan McCrory, "Russian Electronic Warfare, Cyber and Information Operations in Ukraine", *The RUSI Journal*, Vol. 165, No. 7 (2020), s. 34.

¹²⁵ Elektromanyetik spektrum (ya da elektromanyetik tayf), tüm elektromanyetik dalgaları barındıran bir ölçektir. Bir elektromanyetik spektrumun en uzundan en kısa dalga boyuna kadar sıralanması, radyo dalgaları, mikrodalga, infrared (kızılötesi), görünür bölge, ultraviyole (morötesi), x-ışınları ve gamma ışınları biçiminde olur.

Kontrol, Muhabere, Bilgisayar, İstihbarat, Gözetleme, Keşif) sistemlerine elektronik araçlarla müdahale edilerek bilgi süreçlerinin kalite ve hızı değiştirilir ve böylece rakip kuvvetlerin etkinliği azaltılır.¹²⁶ STM thinktech’de yer alan bir analizde de belirtildiği üzere “1905 Rus Japon savaşında telsiz sinyallerinin karıştırılmasıyla başlayan ve İkinci Dünya Savaşı sırasında önemi kavranan elektronik harp teknolojisi, günümüzde de savunma teknolojilerinde ülkelerin birbirleriyle yarıştıkları bir alan olmaya devam etmektedir.”¹²⁷

4.3. Gayrinizami Harekât Bağlamında Vekil Unsur Kullanımı

“Harekâtın zorluğu dolambaçlı olanı düze, dezavantajlı olanı avantaja çevirmektir.”
-Sun Tzu¹²⁸

Gayrinizami harekât, iki hasım güç arasında, herhangi bir dış kaynak tarafından eğitim, örgütlenme ve lojistik bakımından desteklenen yerli halkın bölgedeki dost nizami kuvvetlere yardımcı unsur olarak, hedef ülkede veya düşman işgali altındaki bölgelerde egemen olan otoriteyi zayıflatmak, yıkmak, savaşıma azmini kırmak ve bölgeye sahip olmak amacıyla askerî ve yarı askerî yöntemlerle yürütülen uzun soluklu bir çatışma şeklidir.¹²⁹ Gayrinizami harekatta amaçlardan biri düşmanın gözünü korkutarak ve korku yayarak hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaktır. Genellikle bunu gerçekleştirmek için terörist unsurlar, gerilla taktikleri vb. yöntemlere başvurulur ve düşmanın silahlı kuvvetleriyle doğrudan karşılaşmaktan kaçınılır. Bir diğer önemli amaç ise potansiyel sempatizan ve destekçilerin kalplerini ve zihinlerini kazanmaktır. Kalpleri ve zihinleri kazanmayı başarabilmek, finansal ve lojistik destek alma ve yeni savaşçılar yetiştirme imkânını arttırmaktadır.¹³⁰ Kalplerin kazanılması, insanların kendi menfaatleri açısından en iyisinin sizin zaferiniz olduğuna inanmasıyla, zihinlerin

¹²⁶ Roger N. McDermott, “Russia’s Electronic Warfare Capabilities to 2025: Challenging NATO in the Electromagnetic Spectrum”, Tallinn: International Centre for Defence and Security, 2017, s. 3.

¹²⁷ “Elektronik Harbin Yeniden Yükselişi ve Geleceği”, *STM ThinkTech*, 2019, s. 3, https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1608994972_stm-elektronik-harbin-yeniden-yukselisi.pdf (12.03.2022)

¹²⁸ Tzu, *Savaş Sanatı*, s. 19.

¹²⁹ Ali Güneş, *Gayrinizami Harp: Balkan Harbi’nde Komita, Çete, Jandarma ve Milisler (1912-1913)*, 2. Baskı İstanbul: Kronik Kitap, 2020, s. 32.

¹³⁰ David E. Long, “Countering Asymmetrical Warfare in the 21st Century: A Grand Strategic Vision”, <https://defence.pk/pdf/threads/countering-asymmetrical-warfare-in-the-21st-century-a-grand-strategic-vision.456516/>, (07.06.2020).

kazanılması ise size direnmenin anlamsız olduğu ve sizin onları koruyabileceğinize ikna olmalarınıdır.¹³¹

Hibrit savaş stratejisinin gayrinizami harekât aşamasında düşmanın konvansiyonel ordusundan ziyade düşman bölgesindeki toplumun hedef alındığı görülmektedir. Halkın hedef alınması kolay olduğundan saldırgan taraf daha az maliyet ve riskle daha fazla etki gösterebilmektedir.¹³² Geleneksel savaş anlayışından farklı olan bu yöntem sadece devlet dışı aktörler değil bazen zayıf devletler de -güçlü bir düşmana karşı başvurumaktadırlar. Zayıf taraf stratejik ve taktik yeteneklerini kullanarak dramatik sonuçlar doğuracak ve medya ilgisini çekecek terör faaliyetleriyle hedef ülkenin toplum nezdindeki politik meşruiyetini yıpratır.¹³³ Örneğin Çeçenler kendi toprakları içinde ve dışında Rusya askerî ve sivil hedeflerine karşı gerilla harbi ve terörizm karışımı¹³⁴ bir mücadele yürüterek büyük kayıplar verdirmeyi başarmışlardır. Çeçenlerle girişilen mücadeleden önemli dersler çıkaran Rusya askeri güçleri aldatma ve pusu gibi taktikleri önceden öngörebilmeyi, doğaçlama patlayıcı yapabilmeyi öğrenmiş, ayrıca hızlı manevra yapabilmenin önemini anlamışlardır.¹³⁵ Buradan çıkarılacak dersler Rusya'nın sonradan daha da geliştireceği hibrit yetenekleri açısından önemli olmuştur. ABD de üstün konvansiyonel gücüne rağmen Vietnam Savaşı'nda Vietnamlıların gayrinizami operasyonları karşısında önemli kayıplar verip istediklerini tam olarak yerine getiremeyince politik olarak ciddi bir prestij kaybına uğramış, ekonomik olarak da ciddi maliyetler ödemek zorunda kalmıştır. ABD bölgeye yedi milyon tondan fazla bomba atmasına rağmen (Japonya'ya atılan atom bombalarının üç yüz katına eşdeğerdir)¹³⁶ kısıtlı imkanlara sahip Vietnamlılar karşısında çekilmek zorunda kalmıştır. Vietnam'da olduğu gibi Irak'ta da ABD kendisini gayrinizami kuvvetlerle (Şii milis grupları, isyancılar) mücadele ederken bulmuştur. ABD, gayrinizami kuvvetler ile mücadele

¹³¹ David Kilcullen, "Twenty-Eight Articles: Fundamentals of Company-Level Counterinsurgency", 2006, s. 31, https://www.pegc.us/archive/Journals/iosphere_summer06_kilcullen.pdf (11.01.2021).

¹³² Andrew Mumford, "Proxy Warfare and the Future of Conflict", *The RUSI Journal*, Vol. 158, No. 2 (2013), s. 40.

¹³³ Gurcan, "Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar", ss. 115-118.

¹³⁴ Mesut Uyar, "Çeçenistan: Siyasi ve Askerî Kısırdöngü", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt. 14, Sayı. 28 (2018), s. 308.

¹³⁵ Timothy L. Thomas, "Russian Tactical Lessons Learned Fighting Chechen Separatists", *The Journal of Slavic Military Studies*, Vol. 18, No. 4 (2005), ss. 731-766.

¹³⁶ Robert M. Cassidy, *Counterinsurgency and The Global War on Terror: Military Culture and Irregular War*, London: Praeger Security International, 2006, ss. 27-28.

etmedeki zorluklar ve düşman bölgesinde bulunmanın getirdiği yükümlülükler konusunda ciddi sorunlar yaşamıştır.¹³⁷

Gayrinizami harekât bağlamında kullanılan askeri unsurlar, genellikle istihbarat servisleri aracılığıyla kontrol edilen paramiliter örgütler, terörist unsurlar, hedef ülke hükümetine karşı ayaklanan yerel güvenlik güçleri, hedef ülke içindeki organize suç örgütleri ve özel askeri/güvenlik şirketlerinden oluşmaktadır.¹³⁸ Devletler gizli ve açık operasyonları arasındaki çizgileri bulanıklaştırmak istediklerinde bu aktörlere destek olmaktadır. Bu aktörler ve onları destekleyen devlet ya da devletler arasındaki ilişki bir sponsor-müşteri veya vekil ilişkisi gibidir.¹³⁹ Vekalet unsuru kullanan aktör savaşın olumsuzluklarından (büyük yıkımlar, prestij kaybı, kaynakların tükenmesi gibi) daha uzak kalabilmektedir. Vekil unsurlara destek verilerek yürütülen bir savaştaki başarısızlık, geleneksel savaştaki başarısızlıkla kıyaslandığında prestij kaybı açısından önemsizdir. Bir başka avantaj da devletlerin soykırım veya savaş suçlarından doğrudan veya dolaylı olarak sorumlu olmasını engellemesidir. Kirli bir savaşa karıştığının bilinmesini istemeyen devletler açısından düşünürsek neden bu yöntemle başvurdukları daha net anlaşılabilir.¹⁴⁰

Vekil unsurlar bakımından verilebilecek en güncel örnek Suriye'dir. Suriye İç Savaşı boyunca çok sayıda devlet dışı aktör ortaya çıkmıştır. Zamanla Suriye ordusu ülkenin kuzeyinden ve kırsal bölgelerinden çekilmek zorunda kalmıştır. Otorite boşluğundan faydalanarak ülkenin kuzeyinde kontrol sağlamaya çalışan PYD (Partiya Yekitiya Demokrat, Demokratik Birlik Partisi), Rusya ve ABD tarafından desteklenmektedir. Türkiye ise PYD'yi terör örgütü olarak kabul ederken, ülke genelinde Esad rejiminin devrilmesini amaçlayan gönüllü savaşçılardan ve ordudan ayrılan üst düzey komutanlardan oluşan Özgür Suriye Ordusu'nu (ÖSO) desteklemektedir. İran, Başta Devrim Muhafızları Ordusu olmak üzere Hizbullah, Fatimiyyun Tugayları, Zeynebiyyun Tugayları gibi yaklaşık yirmi farklı milis grupla

¹³⁷ James H. Lebovic, *The limits of U.S. Military Capability: Lessons from Vietnam and Iraq*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2010, s. 7.

¹³⁸ Nihat Dumlupınar, "Hibrit Savaş: İran Silahlı Kuvvetleri", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 2 (2017), s. 79.

¹³⁹ Jacobs, Lasconjarias, "NATO's Hybrid Flanks: Handling Unconventional Warfare in the South and the East", ss. 2-3.

¹⁴⁰ Chris Loveman, "Assessing the Phenomenon of Proxy Intervention", *Conflict, Security & Development*, Vol. 2, No. 3 (2002), ss. 45-46.

Suriye’de yer almaktadır. İran’a bağlı 150-200 bin milis 500-1000 dolar civarı maaş karşılığında bölgede savaşmaktadır. Rusya, silahlı kuvvetler personelinin kayıplarını minimum düzeyde tutmak için başta Wagner Grubu olmak üzere özel askeri şirketleri kullanmayı tercih etmiştir. Esad rejimi, muhalif grupları bastırmak için kendisine bağlı paramiliter güçler olan Şebbiha milislerini sahaya sürmüştür. Kısaca Suriye’nin her bölgesi farklı grupların kontrolüne geçmiş, devletin güç kullanma tekeli kaybolmuş ve devlet dışı örgütler kaos ve yıkımın asıl oyuncularına haline gelmiştir.¹⁴¹

4.4. Konvansiyonel Harekât

“Savaş ve askeri güç her ne kadar geri plana atılmış da olsa tamamen devre dışı kalmış da değil. Sadece yeni ‘nesil’ kural ve taktiklere göre evrim geçiriyor.”

-Joseph S. Nye¹⁴²

Hibrit savaşın bu aşamasında konvansiyonel harekât bağlamında ordunun en önemli görevlerinden birisi düşman hedeflere nokta atışı saldırılar gerçekleştirerek onları şaşırtıp yok etmek, “hızlı” ve “kesin” bir zafer kazanmaktır. Konvansiyonel orduya mensup güçlerin böyle bir amacı gerçekleştirmesi için gayrinizami birliklerle uyum göstermesi şüphesiz büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü hareketli savaşa geçiş, gayrinizami harekât, enformasyon harbi ve propaganda faaliyetlerinin bırakılması anlamına gelmemekte, hareketli savaş ortamında da siber saldırılar ve psikolojik operasyonlar destekleyici güç olarak devam etmektedir. Zira hibrit savaş stratejisinde bütün safhalar iç içe girmiştir.¹⁴³

Konvansiyonel harekât safhasında, konvansiyonel birlikler taarruz ve savunma gibi klasik görevler için kullanılmaktan ziyade destek görevi yerine getirirler. Kesin sonuç alınacak operasyonları icra edecek olan özel kuvvetlerdir.¹⁴⁴ Bu safhada orduların

¹⁴¹ Eker, “Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği”, ss. 45-46; Ali Ansari, Aniseh Bassiri Tabrizi, “The View From Tehran”, *Understanding Iran’s Role in the Syrian Conflict*, ed. Aniseh Bassiri Tabrizi, Raffaello Pantucci, Royal United Services Institute, 2016, s. 5, https://rusi.org/sites/default/files/201608_op_understanding_irans_role_in_the_syrian_conflict_0.pdf (08.06.2020); Selim Öztürk, “İran Destekli Terörist Grupların Suriye’deki Varlığı”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-destekli-terorist-gruplarin-suriye-deki-varligi-/1732926>, (08.06.2020).

¹⁴² Joseph S. Nye, “Askeri Gücün Geleceği”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/askeri-gucun-gelecegi>, (16.06.2020).

¹⁴³ Gök, *Hibrit Savaşlar Rusya ve İsrail Örnekleriyle*, s. 118.

¹⁴⁴ Yavuz Türkgenci, Hançeri Sayat, “Komuta ve Kontrol”, *Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş*, ed. Yücel Özel, Ertan İnaltekin, çev. Melih Arda Yazıcı, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi, 2018, s. 67.

özel birimleri olan özel kuvvetler büyük bir önem taşımaktadır. Gök, bu önemi ve bu safhadaki temel gayeyi şu sözlerle ifade etmektedir:

“Söz konusu askerî harekât safhasında en temel strateji konvansiyonel orduya mensup özel kuvvetlerin kullanıldığı geleneksel düşman merkezli yaklaşımdır. ‘Sivrisinekleri teker teker öldürerek bataklığı kurutmak’ olarak açıklanabilecek bu yaklaşımda savaş stratejisinin temel hedefi düşmanın fiziki varlığının ortadan kaldırılması ve bu yolla savaşıma azim ve iradesinin kırılmasıdır. Bu aşamada konvansiyonel askeri güce dayanan yaklaşım kullanılarak tüm askeri ve yarı-askeri gayretler düşmanın fiziki varlığına yöneltilmektedir. Söz konusu aşamanın hedefi ‘ara-bul-yok et’ tir. Bu stratejide ana hedef düşmanı tespit etmek, düşmanla sıcak teması sağlamak ve düşman etkisiz hale gelinceye kadar teması korumaya çalışmaktır. Ordular savaşta canla başla bu amaca ulaşmaya çalışmaktadır.”¹⁴⁵

Bu bağlamda kullanılan teknolojilere gelince, savaşın bu aşamasında ağ tabanlı teknolojik silahların kullanıldığı görülmektedir. Özellikle ağ tabanlı harekate imkân tanıyan C4ISR (Komuta, Kontrol, İletişim, Bilgisayar, İstihbarat, Gözetleme ve Keşif) ve Predator, Heron, SkyGuardian, CH-5, Grey Eagle, Anka, Bayraktar gibi IHA (insansız hava aracı) ve SİHA’lar (silahlı insansız hava aracı) ile etkili gece görüş sistemleri ve uydu görüntüleri gibi teknolojik kabiliyetlerle düşmanın fiziki tespiti yapılmakta ve düşmana üstünlük sağlanmaktadır. Baskı altına alınan düşmana “hava harekâtı başta olmak üzere özel harekât kuvvetleri ve hafif ve daha fazla mobil kara kuvvetleri ile askeri hareketler gerçekleştirilmektedir.”¹⁴⁶

Sonuç olarak görülmektedir ki hibrit savaş, askeri savaş biçimlerini, geleneksel savaş eşiğinin altında kalabilecek unsurlara bölerek ve bu çabaları askeri olmayan savaş biçimleriyle birleştirerek farklı bir strateji ortaya koymaktadır. Çeşitli politik ve şiddet araçlarının birleşiminin sinerjik etkisi, arzu edilen gayeye ulaşmak için benzersiz bir yol üretir. Saldırgan taraf, gücünü özel harekât kuvvetlerine, paramiliter güçlere, vekil gruplara, sabotajcılara ve teröristlere bölerek, rakip güce karşı belirli bir düzeyde şiddet uygulayabilir. Üstelik bunu daha kolay bir şekilde ve tam bir açık savaş statüsüne geçmeden gerçekleştirebilir. Böylece saldırgan güç, benzer bir sonuca ulaşmak için riske atılan konvansiyonel kuvvetin seviyesini düşürürken, rakibin direnme iradesini ve

¹⁴⁵ Gök, *Hibrit Savaşlar Rusya ve İsrail Örnekleriyle*, s. 119.

¹⁴⁶ *Ibid.*, s. 120.

yeteneğini aşağıya eker.¹⁴⁷ Söz konusu bu yaklaşım Suriye rnek vakası üzerinden çalışmanın 4. bölümünde test edilecektir.

¹⁴⁷ Stephen M. Dayspring, *Toward A Theory of Hybrid Warfare: The Russian Conduct of War During Peace*, (Master's Thesis), Monterey, California: Naval Postgraduate School, 2015, ss. 20-21.

İKİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

1. Realizm: Kökenleri ve Temel İlkeleri

“İnsanın, tuzakları tanımak için tilki, kurtları korkutmak için de aslan olması gerekir.”

- Niccolò Machiavelli¹⁴⁸

Realizmin uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde egemen bir paradigma haline gelmesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra olmuş olsa da düşünsel kökenleri çoğu analizde Thucydides (İ.Ö. 460-400), Machiavelli (16. yüzyıl) ve Hobbes'a (17. yüzyıl) dayandırılmaktadır.¹⁴⁹

M.Ö. beşinci yüzyılda Yunan şehir devletleri olan Atina ve Sparta arasındaki yirmi sekiz yıllık savaşın yirmi bir yılını “Peloponnesos Savaşları” adlı eserinde ortaya koyan Thucydides realist geleneğin ilk yazarı olarak kabul edilmektedir. Kahramanlık ve vahşet, zafer ve mağlubiyet, zekâ ve aptallık, onur ve aldatma ile dolu olan eseri, çağlar boyunca devam eden savaşların ortak özelliklerini ortaya koyması açısından son derece önemlidir. Savaşa bizzat katılarak gözlemleme şansı bulan Thucydides'in amacı etrafında olanları basit bir şekilde aktarıp kendi zamanındaki olayları anlamaktan ziyade, savaşın niçin sürekli olarak ortaya çıktığı ve doğasıyla ilgili kayda değer şeyler ortaya koymak olmuştur. O Peloponnesos Savaşı'nın görünen sebeplerinden ziyade altında yatan sebeplerine ilgi göstermiştir.¹⁵⁰ Ona göre savaşa dair “hiç kimsenin itiraf etmediği asıl neden Atinalıların aşırı derecede güçlenmeleri ve Spartalıların da onlardan çekinmeleriydi.”¹⁵¹ Güç dengesinin değişmesi sonucu kaygılanan Spartalılar, Yunan dünyasındaki üstünlüğünü kaybetmekten korkmuş ve bu sebeple askeri gücünü geliştirmeyi ve müttefiklerinin desteğini almayı amaçlamış, Atinalılar da bu duruma aynı şekilde cevap vermiştir. Thucydides'in bu açıklamaları; silahlanma yarışı,

¹⁴⁸ Niccolò Machiavelli, *Prens*, çev. Kemal Atakay, 1. Baskı İstanbul: Can Yayınları, 2018.

¹⁴⁹ Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerin ‘Gerçekçi’ Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt. 1, Sayı. 1 (2004), s. 43.

¹⁵⁰ Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, çev. ed. Metin Aksoy, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016, s. 42.

¹⁵¹ Thucydides, *Peloponnesos Savaşları*, çev. Furkan Akderin, Birinci Baskı İstanbul: Belge Yayınları, 2010, s. 17.

caydırma, ittifak, güç dengesi, diplomasi ve strateji gibi bilindik pek çok konuya ışık tutmuştur.¹⁵² Ayrıca Thucydides tarafından detaylı olarak sunulan birçok yan hikâye ve entrika, günümüz dünyasındaki olaylarla beklenmedik paralellikler göstermektedir.¹⁵³

Thucydides gibi, Machiavelli de politika, güç, güç dengesi, ittifak, karşı ittifak oluşumu ve farklı şehir devletleri arasındaki çatışmaların sebepleri üzerinde durmuştur. “Prens” adlı eserinde bir hükümdarın nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunan Machiavelli’ye göre en önemli nokta devletin ayakta durmasıdır. Bu nedenle Prens, iktidarını korumak adına hem iç hem de dış tehditlerle etkili bir şekilde mücadele etmelidir.¹⁵⁴ Machiavelli devletin bekası için prensin gerekirse geleneksel ahlak anlayışına aykırı hareket edebileceğini düşünmektedir. Ona göre bir prens “insanların iyi olarak anılmasını sağlayan her şeye uyamaz; çünkü devleti korumak için, çoğu zaman verdiği söze, iyiliğe, insanlığa, dine aykırı davranmak zorunda kalır.”¹⁵⁵ Bu sebeple olayların seyri değişmeye başladığında prensin de zihin yapısı yön değiştirmeye hazır olmalıdır. Prens gerektiğinde kötülükten içeriye adımını atabilmelidir.¹⁵⁶ Prens kendi menfaati söz konusu olduğu zaman sözünde durmalı ve etrafına korku sarmalıdır. Bu düşünceler nedeniyle Machiavelli ahlaksız olmakla suçlanmıştır. Oysaki Machiavelli Hıristiyan ahlakı ile siyasal ahlakı bilerek birbirinden ayırmakta ve siyaset sahnesinde bambaşka ahlak kurallarının hâkim olduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre olması istenilen dünya ile gerçek dünya birbirinden çok farklıdır. Ahlaki bozulmanın en ileri düzeyde olduğu, barbarlarca istilaya uğramış 16. yüzyıl İtalya’sında acil çözümler üretmek zorunda olan prens¹⁵⁷ siyasal ahlaka göre hareket etmeli ve alışılmışın dışında davranarak devleti hayatta tutmalıdır.

Hobbes ise analizlerinde, toplumsal sözleşme öncesi herkesin çatışma içinde yaşadığı “doğa hali” (state of nature) kavramını prensler arası ilişkilere uyarlamıştır.¹⁵⁸ Hobbes’a göre doğa durumunda insanlar arasında “sürekli korku ve şiddetli ölüm

¹⁵² Viotti, Kauppi, *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, s. 43.

¹⁵³ Pavel K. Baev, “Thucydides’ Three Security Dilemmas in Post-Soviet Strife”, *Journal of Military Ethics*, Vol. 5, No. 4 (2006), s. 335.

¹⁵⁴ Viotti, Kauppi, *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, s. 45.

¹⁵⁵ Machiavelli, *Prens*, s. 103.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Yıldız Karagöz Yeke, *Machivalli ve Siyasal Etik*, 1. Baskı Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2007, ss. 3-4.

¹⁵⁸ Aydın, “Uluslararası İlişkilerin ‘Gerçekçi’ Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, s. 45.

tehlikesi” vardır. Ayrıca “insan hayatı yalnız, çaresiz, kötü, vahşi ve kısadır”.¹⁵⁹ Bu durumdan kurtulmak için insanlar her türlü yetkilerini Leviathan’a (egemen güç ya da devlet otoritesi) devrederek “commonwealth-devlet” oluştururlar. Commonwealth, tüm yetkilerini kullanan bir egemenin bu konuda kimseye hesap vermediği, sınırsız ve mutlak egemenliğe sahip olduğu bir durumu göstermektedir. Bir toplumsal sözleşme olarak, karşılıklı anlaşma yoluyla herkesin özgürlüğünü sınırlamaktadır. Realizmin temel varsayımı olan ve Hobbes tarafından da benimsenen insanın doğuştan kötü oluşu ve günahkarlığı onun sınırlanmasını gerekli kılar ve bu sebeple üstün bir otoritenin varlığı gereklidir. Dolayısıyla devletin yıkılması halinde toplum yeniden savaş durumu olan doğa durumuna geri döner.¹⁶⁰ Hobbes’un realist bakış açısına etkisi devletleri hayali bir doğa durumunda bireylermiş gibi görmesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle de bireyler ve devletler arasında hangi durumlarda çatışma ve şiddetin beklenebileceğine dair görüşleri realizm üzerinde önemli bir etki bırakmıştır.¹⁶¹

Modern zamanlara geldiğimizde uluslararası ilişkilerde realizmin 1930’lu yılların sonlarında gündeme geldiğini görmekteyiz. I. Dünya Savaşı’ndan sonra yeni dönemin “ortak çıkarlar” (kendi çıkarı peşinde olan devletin uluslararası toplumun çıkarına da çalışmış olacağı) üzerine inşa edilebileceğini ve barışçıl bir dünyanın mümkün olabileceğini söyleyen idealist görüşün dünyanın yeniden savaşa gittiğini öngörememesi uluslararası ilgiyi realizme döndürmüştür.¹⁶² İdealist görüşü benimseyenlere göre devletler, kendi çıkarlarını dünya çıkarlarının gerisine koyabilirlerdi. Realistler bu görüşü ütopyik bulmuş ve bunun “herkesin çıkarına olanın mutlaka birinin çıkarıyla çatışacağı” tarihsel tecrübesiyle çeliştiğini belirtmişlerdir.¹⁶³

Edward Hallett Carr, “Yirmi Yıl Krizi (1919-1939)” (The Twenty Years Crisis, 1919-1939) adlı eserinde, Milletler Cemiyeti’ne dayalı bir kolektif güvenlik sistemi kuranların, olması gerekeni düşünürken olmuş olanı göz ardı eden ya da şu an olanı göz ardı edip olması gerekenle ilgilenen ütopyacılar olduklarını belirtir. Carr’a göre içinde

¹⁵⁹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, Oxford University Press, 1998, s. 84.

¹⁶⁰ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 8. Baskı Bursa: MKM Yayıncılık, 2013, ss. 148-149.

¹⁶¹ Viotti, Kauppi, *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, s. 48.

¹⁶² Ali Balcı, “Realizm”, *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, Küre Yayınları, 2017, s. 129-130.

¹⁶³ Emre Çıtak, “Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Temel Kavramlar*, ed. Mehmet Şahin, Osman Şen, Ankara: Kripto Yayınları, 2014, s. 32.

bulduğu gerçekliği reddeden ütopyacı anlayış barışı tesis etme konusunda başarısız olmuştur. Carr, siyasi gerçeklikten kaynağını almadıkça hiçbir siyasi ütopyanın en ufak bir ilerleme kaydedemeyeceğini, sınırlı bir başarıyı bile elde edemeyeceğini belirtmektedir. Ütopyacıların analiz etmesi gereken olgulardan birisi çok az insanın “dünya devleti” veya “ortak güvenlik” arzuladığıdır.¹⁶⁴ Ayrıca ütopyacıların (idealistlerin veya liberallerin) “ortak çıkarlar” doktrinini eleştiren Carr’a göre ütopyacılar kendi çıkarlarını bilinçli ve bilinçsiz bir şekilde evrensel çıkar adı altında gizleyerek dünyanın geri kalanına kabul ettirmeyi amaçlamaktadırlar. Ütopyacı, özel çıkarlarını gizlemek için şık maskeler bulma konusunda maharetlidir. Açıkça söylemeden ikna etmeye çabaladığı konu, “kendi ülkesi için iyi olanın dünya için de iyi olduğu”dur. Başkan Wilson’un Amerikan politikasıyla evrensel adaletin aynı olduğuna inanması ve Amerikan çıkarlarını insanların genel çıkarları gibi sunmaya çalışması tam da böyle bir çabaya örnektir.¹⁶⁵

Her ne kadar Carr idealistlere yönelik eleştirilerin öncülüğünü yapmış olsa da klasik realizme en büyük entelektüel desteği Hans J. Morgenthau vermiştir.¹⁶⁶ 1948 yılında yayımladığı “Politics Among Nations: The Struggle For Power and Peace” (Uluslar Arası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi) adlı eserinde realizmi sistemli bir biçimde ele almıştır. Ona göre uluslararası politika bir güç mücadelesidir.

Morgenthau realizmi altı temel ilkede özetlemektedir.¹⁶⁷

- Birinci ilkeye göre, “genel olarak toplum gibi, politika da kökleri insan doğasında bulunan objektif yasalarca yönetilir.” Realizm için teorinin görevi gerçekleri tespit etmek ve onları akıl yoluyla anlamlandırmaktır. Ancak gerçeklerin incelenmesi tek başına yeterli değildir. Yapılması gereken rasyonel bir çerçeve çizmek adına kendimizi devlet adamının yerine koymak ve kendimize -rasyonel davranacağımızı varsayarak- aynı koşullar altında biz olsak ne yapardık sorusunu sormaktır.

¹⁶⁴ Edward Hallett Carr, *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, çev. Can Cemgil, 2. Baskı İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, ss. 58-61.

¹⁶⁵ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, s. 152.

¹⁶⁶ Aydın, “Uluslararası İlişkilerin ‘Gerçekçi’ Teorisi”, s. 46.

¹⁶⁷ Hans Joachim Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, McGraw-Hill, 1997, ss. 4-17.

- İkinçisine göre, “siyasal gerçekliğin yolunu bulmasına yardımcı olan en temel kavram, güç olarak tanımlanan çıkarıdır.” Bu kavram uluslararası politikayı anlamaya çalışan akıl ile anlaşılması gereken gerçekler arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Ayrıca bu kavram politikayı ekonomiden ve ahlaki değerlerden ayırarak otonom bir alana yerleştirmektedir. Böyle bir kavram olmadan politik alanda sistematik bir düzen tesis edilemez. Dolayısıyla devlet adamları, güç olarak tanımlanan çıkar temelinde düşünmek ve ona göre hareket etmek zorundadır.
- Üçüncüsüne göre, “çıkar, gerçekten de politikanın özüdür ve zaman ve mekândan etkilenmez. Ancak tarihin belli bir döneminde siyasal eylemi belirleyen çıkarın türü, dış politikanın içinde şekillendiği siyasal ve kültürel içeriğe bağlıdır.” Aynıısı güç kavramı için de geçerlidir. Güç, siyasetin özünde evrensel olarak mevcuttur ancak anlamı siyasi ve kültürel şartlara göre değişebilir.
- Dördüncüsüne göre, “evrensel ahlaki ilkeler, devletlerin eylemlerine aynen uygulanamazlar, zaman ve mekâna bağlı olarak filtrelenmeleri gerekir.” Bireyler özgürlük gibi evrensel bir ilke uğruna kendilerini feda edebilirler, ancak devletler sorumlulukları gereği böyle bir şeyi yapma hakkına sahip değildir. Devletin önceliği ulusun bekasını korumaktır ve zaten tedbiri elden bırakmadan ulusal bekayı korumak en büyük erdemdir.
- Beşincisine göre, “herhangi bir devletin ahlaki değerleri evreni yöneten ahlaki yasalarla özdeşleştirilemez.” Şunu belirtmek gerekir ki, devletler ahlaki yasalara tabii olsalar da ilişkilerinde neyin iyi neyin kötü olduğunu kesin olarak bilmek oldukça güçtür. Dolayısıyla bizi ahlaki aşırılıktan ve politik budalalıktan koruyacak olan, güç olarak tanımlanan çıkar kavramıdır. Kendimiz dahil tüm devletleri güç peşinde olan siyasi varlıklar olarak görürsek, daha adil değerlendirmeler yapmamız mümkün hale gelir.
- Altıncısına göre, “siyasi gerçekçilik ile diğer düşünce okulları arasındaki fark gerçek ve derindir.” İktisatçıların, hukukçuların ve ahlakçıların kendi özerk alanlarını savunmaları gibi siyasal gerçekçi de politik alanın özerkliğini savunur. Yürütülen politika ile ilgili olarak iktisatçı söz konusu politikanın toplumun refahını nasıl etkilediğini, hukukçu hukuk kurallarına uygun olup

olmadığını, ahlakçı ahlaki ilkelere uyup uymadığını sorgularken, siyasal gerçekçi söz konusu politikanın devletin gücünü nasıl etkilediği üzerinde durur. Siyasal gerçekçi güç olarak tanımlanan çıkarı temel alır.

Robert Gilpin'e göre realist yazarların neredeyse tümü realizme dair üç temel varsayım üzerinde durmaktadır. Bu varsayımlardan ilki uluslararası yapının anarşik olduğudur. Anarşi kuraldır; düzen, adalet ve ahlak ise bir istisnadır. Realist, yüksek erdemler peşinde gitmek zorunda değildir. İkinci varsayım, uluslararası ilişkilerin temel aktörünün devletler olduğudur. Üçüncüsü ise, uluslararası politikada realist düşüncüyü niteleyen en önemli iki kavramın güç ve güvenlik olduğuna dair yapılan vurgudur.¹⁶⁸ Keohane'in realizmin temeli olarak nitelediği varsayımlar ise şunlardır: devlet merkezli varsayım, rasyonel varsayım ve güç varsayımı.¹⁶⁹ John A. Vasquez ise realizme dair temel varsayımları şöyle özetlemektedir: (1) Uluslararası politikada temel aktör devlettir. (2) İç politika ile dış politika arasında keskin bir ayrım vardır. (3) Uluslararası ilişkiler bir güç mücadelesidir.¹⁷⁰

2. Neorealizm

*“Thomas Hobbes İngiliz asilzadelerinden olan politikacı William Cavendish'e şöyle dedi: Kurtlar sofrasındayız.”*¹⁷¹

Realizm İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından 1960'lara kadar uluslararası ilişkiler disiplininin hâkim paradigması olmuş, ancak 1960'lar ve 70'ler boyunca çeşitli meydan okumalar ve eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Aydın'ın ifadeleriyle realizm “özellikle, devlet-dışı aktörlerin uluslararası ilişkilerdeki artan önemini; devletin iç ve dış siyaseti arasındaki farazi ayrımın giderek ortadan kalkmasını; sömürgecilik karşıtı mücadele sonunda özellikle Üçüncü Dünya'da sayıları hızla artan egemen devletlerin çeşitli yönleriyle geleneksel ulus-devletten farklılaşmaya başladıklarını; askeri-stratejik konuların yanı sıra özellikle ekonominin uluslararası ilişkilerde belirleyici hale geldiğini

¹⁶⁸ Robert G. Gilpin, “The Richness of the Tradition of Political Realism”, *International Organization*, Vol. 38, No. 2 (1984), s. 290.

¹⁶⁹ Robert O. Keohane, “Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond”, *Neorealism and Its Critics*, ed. Robert O. Keohane, New York: Columbia University Press, 1986, ss. 164-165.

¹⁷⁰ John Vasquez, *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 37.

¹⁷¹ Gilpin, “The Richness of the Tradition of Political Realism”, s. 290.

ve Vietnam Savaşı'nın açıkça ortaya koyduğu gibi askeri gücün her zaman sonuç belirleyen unsur olmadığını görememekle suçlanmıştır.”¹⁷²

Tüm bu eleştiriler karşısında Kenneth N. Waltz realizmi yeniden yorumlayarak analizlerin sistem düzeyinde yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

Waltz uluslararası ilişkiler disiplinine ilk katkısını 1954 yılında yayınlanan “Man, The State and War (İnsan, Devlet ve Savaş)” çalışmasıyla ortaya koymuştur. Waltz’a göre “savaşın nedeni nedir?” sorusuna verilen cevaplara üç ayrı analiz düzeyinden bakabiliriz. Bunlar; insan doğası, devletlerin içsel yapısı ve uluslararası sistemin anarşik yapısıdır. Bu üç düzey uluslararası ilişkilerin “imge”leri olarak adlandırılır.¹⁷³ Waltz’a göre üçüncü analiz düzeyi dünya siyasetinin çerçevesini çizmektedir. Üçüncü düzey olmadan ilk iki düzeyin betimlediği güçlerin önemini değerlendirmek ve ortaya çıkaracakları sonuçları tahmin etmek imkansızdır.¹⁷⁴

Sonraki yıllarda Waltz, ilk çalışmasında ortaya koyduğu analiz düzeyleri arasında nasıl bir ilişki olduğunu anlamak için çeşitli düşünürlerin fikirlerini incelemiş ve şu soruyu gündeme getirmiştir: “Devlet, bireyler gibi bütüncül bir aktör olarak ele alınabilir mi?” Waltz’un bu soruya cevabı olumludur; çünkü devletlerin ve iktidarların yapısı demokratik de olsa, otoriter de olsa, savaş gibi son derece önemli bir dış politika kararı verilirken, devlet bütüncül bir aktör olarak hareket edecektir. Zira otoriter yönetim temsilcileri halkın tümü adına karar alıp itirazları dinlemezler, demokratik yönetimlerin temsilcileri de halkı aldıkları kararı destekleyecek şekilde yönlendirirler. Dolayısıyla bu durumda, savaşın sebebi devletlerin iç yapısı değil, uluslararası sistemin anarşik yapısıdır. Bu sebeple anarşik koşullar devam ettiği sürece devletlerin bekaları için birbirlerinin iyi niyetlerine güvenmelerini beklemek ütöpiktir.¹⁷⁵

Sistemin anarşik yapısı ve ünitelerin hayatta kalma mücadelesi veren egemen devletler olması, uzun dönemde sabit kalan özelliklerdir. Sistemde sürekli görülen savaşlar, ittifak stratejileri, güç dengesi gibi tekrarların sebebi de budur. Sistemik bir teorinin gayesi de öncelikle sistemdeki devamlılıkları tahmin etmektir. Böylece

¹⁷² Aydın, “Uluslararası İlişkilerin ‘Gerçekçi’ Teorisi”, s. 47.

¹⁷³ Kenneth N. Waltz, *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*, New York: Columbia University Press, 2001, s. 12.

¹⁷⁴ *Ibid.*, s. 238.

¹⁷⁵ Mehmet Ali Tuğtan, “Güç, Anarşi ve Realizm”, *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, ed. Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss. 122-123.

herhangi bir sistem içi olayın sonucunun hangi beklenti aralığına düşeceğini belirleme imkânı doğar.¹⁷⁶

Waltz, 1979'da yayınladığı “Theory of International Politics (Uluslararası Politika Teorisi)” adlı çalışmasında devletler arasındaki savaşların asıl sebebinin uluslararası sistemin doğası olduğunu ortaya koyar. Waltz’a göre uluslararası sistem bir yapıdan ve birbiriyle etkileşen birimlerden oluşur. Yapı ise sistemi bir bütün olarak düşünmeyi mümkün kılan sistem genelinde bir bileşendir. Yapı tanımı yapılırken sistem içindeki birimlerin davranışları ve etkileşimleri dışarıda bırakılmalıdır.¹⁷⁷ Waltz sistem modelini de piyasa koşullarıyla açıklamaktadır. Adam Smith’in görünmez el kuramına göre serbest piyasa koşullarında firma davranışlarını açıklayan unsurlar Waltz’un teorisinde de iş başındadır.¹⁷⁸ Satıcıların pazarın görünmez sınırlamalarına karşı mücadele içinde olması gibi devletler de anarşik sistemde hayatta kalma kaygısı içindedirler.

Waltz’a göre uluslararası sistem ulusal sisteme göre farklılık göstermektedir. İç siyasal sistemlerin parçaları üstlük-astlık ilişkileri içinde konumlandırılmıştır ve bazılarının emretme hakkı varken bazılarının ise itaat etmesi gerekmektedir. Bu nedenle iç sistemler merkezi ve hiyerarşiktir. Uluslararası siyasal sistemin parçaları ise biçimsel olarak eşittir ve aralarında koordinasyon ilişkisi vardır. Hiçbiri emretme hakkına sahip değildir ve hiçbirinin itaat etmesi gerekmez. Bu nedenle de uluslararası siyasal sistem adem-i merkeziyetçi ve anarşiktir.¹⁷⁹ Yani uluslararası siyasal sistemde devletler ne yetkilerinin bir kısmını bir üst otoriteye devretmişlerdir ne de sistem içindeki bir devletin diğer devletler üzerinde eylemde bulunma yetkisi vardır. Burada üzerinde durulması gereken kavram “anarşi”dir. Konuya daha fazla anlaşılabilirlik katması açısından örnek verecek olursak, uluslararası sistemi bir sinema salonuna, içindeki farklı özelliklere sahip bireyleri de devletlere benzetelim. Salonda aniden başlayan bir yangında, içinde bulunan bireylerin davranışlarını düzenleyecek hiçbir kural olmadığı için (anarşi), bireylerin hayatta kalma güdüsüyle kendi başlarına çıkışlara doğru koşması beklenen bir davranıştır. Burada bireylerin davranışlarını kişisel özellikleri (iyi, kötü, bencil, yardımsever) değil anarşik sistem belirleyecektir. Bundan dolayıdır ki

¹⁷⁶ Ibid, s. 124.

¹⁷⁷ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Massachusetts: Addison-Wesley, 1979, s. 79.

¹⁷⁸ Tuğtan, “Güç, Anarşi ve Realizm”, s. 124.

¹⁷⁹ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 88.

bireylerin neden çıkışlara koştüğünü anlamak için onları tek tek incelemeye gerek yoktur, incelenmesi gereken anarşik durumdur.¹⁸⁰

Waltz öncülüğündeki neorealistler klasik realistlere göre farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Realistler uluslararası politikayı devletler arası bir etkileşim süreci olarak görürken, neorealistler ise yapı ve birim düzeyini ayırarak bunlar arasındaki karşılıklı ilişkileri ortaya koymaya çalışırlar. Waltz'a göre klasik realistler uluslararası politikadan ziyade dış politika üzerinde durmaktadırlar. Bu, Morgenthau'nun ortaya koyduğu "realizmin altı ilkesi"nde açıkça görülmektedir. Waltz'a göre Morgenthau daha çok insan doğası, güç, çıkar ve ahlak konuları üzerinde durarak devletlerin dış politikalarına dair açıklayıcı bir perspektif sunmuştur. Keza diğer klasik realist düşünürler de devletlerin eylem ve politikalarına bakarak uluslararası sonuçları anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır. Neorealizm ise uluslararası politikanın klasik realizmin birim düzeyindeki açıklamalarına sistem analizinin eklenmesiyle anlaşılabilirliğini iddia etmektedir. O yüzden klasik realist yaklaşım tümevarımcı, neorealizm ise tündengelimcidir.¹⁸¹

Klasik realizmde olduğu gibi neorealizmde de devletin merkezi konumu kabul edilmektedir.¹⁸² Ancak neorealist düşüncede uluslararası aktörlerin sadece devletler olmadığı, sivil toplum kuruluşlarının, uluslararası örgütlerin, diaspora ve lobilerin, çok uluslu şirketlerin ve bireylerin sistem içinde giderek önem kazandığı vurgulanarak daha kapsamlı bir bakış açısı ortaya konmaktadır.¹⁸³

Neorealistler güç ve güvenlik konularında klasik realistlerden farklı düşünmektedirler. Realizme göre güç nihai bir amaçtır. Morgenthau, daima güç peşinde olan devlet adamının "rasyonel" davrandığını düşünmektedir. Neorealizmde ise güç nihai bir amaç değil olası yararlı bir araçtır. Nasıl ki "zayıflık" güçlü devletlerin saldırısına davetiye çıkarabiliyorsa, aşırı güç de diğer devletleri silahlanmaya ve güçlerini birleştirmeye sevk edebilir. Bundan dolayıdır ki nihai amaç anarşik sistemde "güvenliği" sağlamaktır. Güç de bu amaca yönelik yararlı bir araçtır.¹⁸⁴ Diğer yandan

¹⁸⁰ Balcı, "Realizm", ss. 134-135.

¹⁸¹ Kenneth N. Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory", *Journal of International Affairs*, Vol. 44, No. 1 (1990), ss. 32-34.

¹⁸² Waltz, *Theory of International Politics*, s. 93.

¹⁸³ Çıtak, "Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik", s. 49.

¹⁸⁴ Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory", ss. 35-36.

klasik realist düşüncede askeri güç ve bu sayede kazanılan siyasi güç uluslararası alanda devletlerin sahip olduğu en önemli silahları kabul edilirken, neorealizmde askeri gücün önemi kabul edilmekle beraber yapısal, sosyal, kültürel ve teknolojik özellikleri de gücün önemli bileşenleri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla uluslararası sistemdeki büyük güçler sadece orduları büyük olanlar değil, gücün tüm bileşenlerini yapısında bulunduranlar, yani kapasitesi güçlü olanlardır.¹⁸⁵

Waltz, devletlerin güç ve etkinlik bakımından eşit olmadıklarını ancak işlevsel anlamda benzerlik gösterdiklerini belirtmektedir. Hemen hemen her devlet yasa yapma, vergi toplama, güvenliği sağlama ve halkın temel ihtiyaçlarını karşılama gibi konularda işlevsel olarak benzerdir. Farklı olan şey bunları başarabilme kabiliyetleridir. Waltz uluslararası sistemde değişken olan özelliğin, kabiliyetlerin aktörler arasındaki dağılımı olduğuna vurgu yapmaktadır. Waltz klasik realizmde büyük önem atfedilen gücün ancak birimler arasındaki kabiliyet dağılımına bakılarak hesaplanabileceğini söylemektedir. Bu nedenle, güç birim seviyesinde bir özellikken, güç dağılımı sistem seviyesinde bir özelliktir.¹⁸⁶ Dolayısıyla uluslararası sisteme özellik kazandıran ve karakterini belirleyen olgu güç dağılımıdır. Güç dağılımına bağlı olarak iki kutuplu ve çok kutuplu bir uluslararası sistemin varlığı söz konusudur. Waltz, iki büyük gücün egemen olduğu iki kutuplu sistemlerin, üç veya daha fazla büyük gücün egemen olduğu çok kutuplu bir sisteme göre daha istikrarlı olduğunu savunmaktadır. Çok kutuplu sistemde kimin kim için tehlike oluşturduğu, tehdit ve sorunlarla kimin ilgilendiği belirsizdir. Oysaki iki kutuplu sistemlerde kimin kime tehlike oluşturduğuna dair bir şüphe bulunmamaktadır.¹⁸⁷ İki kutuplu sistemde potansiyel tehditlerle ilgili belirsizliğin daha az olması hem ABD hem de Sovyetler Birliği açısından merkezi dengeyi korumayı kolaylaştırmıştır. Tehditleri tanımlama kolaylığı yanlış hesaplama ve ittifaktan ayrılmanın taşıdığı riskleri en aza indirmiştir. İki süper güçten birinin diğerinin misilleme gücüne üstün gelememesi sistemin istikrarını arttırmıştır.¹⁸⁸

Waltz'a göre uluslararası sistemde düzen sağlayan mekanizma "güç dengesi"dir. Güç dengesi teorisine göre, sistemdeki denge tekrar tekrar oluşur. Bunun nedeni,

¹⁸⁵ Çıtak, "Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik", ss. 55-56.

¹⁸⁶ Tuğtan, "Güç, Anarşi ve Realizm", s. 125.

¹⁸⁷ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 170.

¹⁸⁸ Martin Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Routledge, 1999, s. 48.

devletlerin başarılı politikaları taklit etmeye yatkın olmalarıdır.¹⁸⁹ Waltz, güç dengesi yaklaşımı bağlamında iki temel strateji üzerinde durmaktadır. Bunlar; dengeleme (balancing) ve peşine takılmadır (bandwagoning). Dengeleme, hegemon olma yolundaki güce karşı zayıf tarafı desteklemek demektir.¹⁹⁰ Waltz'a göre anarşik sistem içerisinde devletlerin başvuracakları belki de en önemli strateji dengelemedir. Bir anarşi içinde, devletlerin güvenlik için güvenebilecekleri bir Leviathan yoktur. Dolayısıyla devletler diğer devletlerin niyetlerine ve açıklamalarına güvenemezler. Bundan dolayıdır ki onlar için hayatta kalmanın yolu caydırıcılık kazanmaktır. Devletler bunu ya kendi güçlerini arttırarak (iç dengeleme) ya da ittifakları devreye sokarak (dış dengeleme) gerçekleştirirler.¹⁹¹ Peşine takılma stratejisi ise zayıf devletlerin güçlü devletler tarafında yer alması anlamına gelmektedir ve geleneksel olarak zayıf ittifaklara katılmayı içeren dengeleme stratejisiyle çelişmektedir.¹⁹² Waltz'a göre kimi zaman peşine takılma stratejisi dengelemeye göre daha az maliyet ve çaba gerektirip daha avantajlı olabilmektedir. Bu durumda zayıf devletler hayatta kalmak ve kendilerine yönelik tehlikelerden korunmak için güçlü devletlerin yanında yer almak isteyebilirler.¹⁹³ Ancak yine de sistem tarafından teşvik edilen davranış güçlü devletlerin yanında yer alma değil, dengeleme stratejisidir.¹⁹⁴

3. Defansif (Savunmacı) Realizm

Her ne kadar neorealistler anarşinin önemi ve sistemin yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkan çatışma ve rekabet konusunda hemfikir olsalar da¹⁹⁵, devletler için “Ne kadar güç yeterlidir?” sorusu aralarında bir ayrıma sebep olmuştur: savunmacı realistler ve saldırgan realistler. Kenneth Waltz'un da dahil olduğu Stephen Van Evera, Charles L. Glaser, Stephen Walt ve Jack Snyder gibi savunmacı realistler, devletlerin güçlerini

¹⁸⁹ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 124.

¹⁹⁰ Ibid, s. 126.

¹⁹¹ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, çev. Helin Sarı Ertem, 2. Baskı, Küre Yayınları, 2016, ss. 135-136.

¹⁹² Ewan Harrison, *The Post-Cold War International System: Strategies, Institutions and Reflexivity*, New York: Routledge, 2004, s. 15.

¹⁹³ Kenneth N. Waltz, “Structural Realism after the Cold War”, *International Security*, Vol. 25, No. 1 (2000), s. 38.

¹⁹⁴ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 128.

¹⁹⁵ Eric J. Hamilton, Brian C. Rathbun, “Scarce Differences: Toward a Material and Systemic Foundation for Offensive and Defensive Realism”, *Security Studies*, Vol. 22, No. 3 (2013), s. 437.

maksimize etmeye çalışmalarının akılcıca olmadığını çünkü çok fazla güç kazanmaya çalışırlarsa sistemin onları cezalandıracağını savunmaktadırlar.¹⁹⁶

Savunmacı realizm, uluslararası sistemin yalnızca belirli koşullar altında devletlerin genişlemesine izin verdiğini savunmaktadır. Normalde bir devletin güvenliğini artırmak için kullandığı araçların çoğu, diğer devletlerin güvenliğini azaltır. Bu güvenlik ikilemi, devletlerin birbirlerinin gelecekteki niyetleri ve göreceli gücü hakkında endişelenmelerine neden olur. Bu nedenle savunmacı realizm, ılımlı stratejiler izlenmesinin devletlerin güvenliği açısından en iyi yol olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla çoğu durumda, uluslararası sistemdeki güçlü devletler, izledikleri askeri, diplomatik ve ekonomik politikalarda daha itidalli davranmalıdır.¹⁹⁷

Savunmacı realizm temelde üç konuya vurgu yapmaktadır. Birincisi, savunmacı realizm devlet davranışlarını açıklarken çok sayıda varsayıma başvurmak yerine sadece rasyonel tercih faktörü üzerinde durmaktadır. İkincisi, savunmacı realizm saldırı-savunma dengesi değişkenine odaklanmaktadır. Bu değişken, saldırganı cesaretlendiren veya caydıran çeşitli faktörleri bünyesinde barındıran varsayımlardan oluşmaktadır. Üçüncüsü, rasyonalite ve saldırı-savunma dengesi bir arada düşünüldüğünde, savunmacı realizm statükonun desteklenmesi gerektiğini öngörmektedir. Bu bağlamda yayılcı bir politika yerine dengelemeye yönelik bir politikanın daha uygun olacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla savunmacı realizm devletlerin “uygun” miktarda bir güç arayışı içinde olmaları gerektiğini öne sürmektedir. Eğer devletler hegemonya peşindeyse, bunun nedeni bir takım iç politik faktörlerdir. Çünkü sistemin dış baskılarına rağmen üstün güç olmaya yönelik bir arayış rasyonel bir tercih değildir.¹⁹⁸

Uluslararası sistemdeki dengenin korunabilmesi hususunda küresel güçlerin menfaatleri için birbirlerine ilişmemeleri ve uluslararası sistemin dengesini çok yakından ilgilendiren siyasal, toplumsal ve ekonomik konularda birlikte hareket ederek sorunların çözümü noktasında iş birliği yapmaları da bir savunmacı realizm

¹⁹⁶ John J. Mearsheimer, “Structural Realism”, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Timothy Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 78.

¹⁹⁷ Jeffrey W. Taliaferro, “Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, *International Security*, Vol. 25, No. 3 (Winter 2000-2001), s. 129.

¹⁹⁸ Colin Elman, “Realism”, *Security Studies: An Introduction*, ed. Paul D. Williams, London ; New York: Routledge, 2008, ss. 20-22.

tezahürüdür.¹⁹⁹ Charles L. Glaser'e göre devletler birbirleriyle rekabet ederek değil, iş birliği yaparak güvenliklerini en iyi şekilde sağlayabileceklerdir. İş birliği yapmak devletlere silahlanma yarışı ve rekabetten kaçınma için imkân sağlamaktadır.²⁰⁰

Yukarıda bahsedilen iyimser görüşler doğrultusunda, savunmacı realizmin üzerinde durduğu husus, muhatapların niyetlerine dair sezgilerin politik davranışlarda önemli bir rol oynadığıdır.²⁰¹ Buna göre, devletler yalnızca muhataplarının sahip oldukları güç unsurlarına odaklanmazlar, muhataplarının kendileriyle ilgili niyetlerinin ne olduğunu da dikkate alırlar. Nitekim, Stephan Walt bu konu üzerinde durarak, tehdit algısının belirlenmesinde niyetlere dair sezgilerin de önemli bir rol oynadığını vurgulayarak “tehdit dengesi teorisi”ni ortaya koymuştur. Uluslararası sistemde devletlerin niyetlerinin belirsiz olması diğer devletlerin davranış ve stratejilerini etkilemektedir. Bu doğrultuda tehdit dengesi teorisi, devletlerin dış politika davranışlarını açıklamada şu varsayımda bulunmaktadır: Anarşik ortamda devletler kendilerini korumak için ittifaklara dahil olmaktadır ve bunun temel nedeni güç değil, algıladıkları tehdittir. Walt muhataplardan kaynaklanan tehditleri açıklarken toplam güç, coğrafi yakınlık, saldırı kabiliyeti ve saldırgan niyetler gibi faktörler üzerinde durmaktadır.²⁰²

Savunmacı realizm, yapısal bir unsur olarak benimsenen saldırgan-savunma dengesi ve ayırt edilebilirliği üzerinde de durmaktadır. Buna göre, devletlerin ortaya koyduğu politikalar, saldırı-savunma dengesi dikkate alınarak oluşmaktadır. Bu dengede, devletler için avantajlı olan saldırıysa, devletler kaynaklarını saldırı amaçlı kullanıp saldırgan bir tavır sergileyecekler; devletler için avantajlı olan savunmaysa, kaynaklarını savunma amaçlı kullanıp savunmacı bir tavır ortaya koyacaklardır.²⁰³

¹⁹⁹ Göktürk Tüysüzoğlu, “Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzası’ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi”, *Avrasya Etüdleri*, Cilt. 44, Sayı. 2 (2013), s. 70.

²⁰⁰ Charles L. Glaser, “Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help”, *International Security*, Vol. 19, No. 3 (1994), ss. 51-52.

²⁰¹ Stephen M. Walt, *The Origins of Alliance*, Cornell University Press, 1990, s. 25.

²⁰² Stephen M. Walt, “Alliance Formation and the Balance of World Power”, *International Security*, Vol. 9, No. 4 (1985), s. 9.

²⁰³ Sinem Akgül-Açıkmeşe, “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni-Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt. 8, Sayı. 30 (2011), s. 52.

Glaser, saldırı-savunma dengesi ve saldırı-savunma ayırt edilebilirliğinin güvenlik ikilemi açısından önemli değişkenler olduğunu belirtmektedir. Bunlardan saldırı-savunma dengesi, hedef devletin savunmaya yaptığı yatırımı dengelemek için rakip devletin saldırı amaçlı kuvvetlerine yaptığı yatırımdır. Kısaca, hücum masraflarının savunma masraflarına oranı da denilebilir. Saldırı-savunma ayırt edilebilirliği ise bir devletin saldırı nitelikli askeri yeteneklerini savunma nitelikli olarak kullanabilmesi veya savunma nitelikli askeri yeteneklerini saldırı nitelikli bir hale dönüştürebilmesidir.²⁰⁴

Saldırı-savunma dengesini etkileyen iki önemli faktör vardır: coğrafya ve teknoloji. Coğrafya faktörü genellikle savunmacı devletlere avantaj sağlamaktadır. Tampon bölgeler ya da okyanuslar, büyük nehirler ve dağlar gibi doğal engeller rakip devletin ilerlemesini yavaşlatır. Böylelikle savunmacı devlet hazırlık yapmak ve lojistik sorunları çözmek için zaman kazanmış olur.²⁰⁵ Teknoloji ise silahların özelliklerini ve maliyetlerini belirlemesi açısından saldırı-savunma dengesini etkilemektedir. Örneğin topların ve diğer kuşatma araçlarının geliştirilmesi, sağlam ve büyük kalelere yapılan saldırıların maliyetlerini düşürmüştür. Bu tür silahlar olmadan bu tarz kalelere yapılan saldırılar günlerce süren kuşatma ve çok sayıda piyade gerektirmekteydi. Yakın geçmişten başka bir örnek verecek olursak, birçok uzmana göre tankın geliştirilmesi, saldırı-savunma dengesini saldırı lehine değiştirmiştir.²⁰⁶

Son söz olarak savunmacı realizm, devletlerin saldırgan politikalar izleyerek daha fazla güç peşinde olmaları yerine rasyonel davranarak güvenliklerini savunmacı politikalarla sağlamaları gerektiğini ileri sürmektedir. Savunmacı ve ılımlı politikalar izlenmesi, devletler için hayatta kalma riskiyle karşı karşıya kalmamaları açısından önemlidir. Devletler için asıl gaye yaşamlarını sürdürmek ve güvenliklerini garanti altına almaktır. Eğer devletler bu mantıkla hareket ederlerse -ki akılcı aktörlerse böyle hareket etmek durumundadırlar- güvenlik rekabeti yoğun olmayacak ve büyük güçler arasında daha az savaş yaşanacaktır.²⁰⁷

²⁰⁴ Glaser, "Realists as Optimists", ss. 61-62.

²⁰⁵ Robert Jervis, "Cooperation Under the Security Dilemma", *World Politics*, Vol. 30, No. 2 (1978), ss. 194-195.

²⁰⁶ Sean M. Lynn-Jones, "Offense-Defense Theory and Its Critics", *Security Studies*, Vol. 4, No. 4 (1995), ss. 666-667.

²⁰⁷ Mearsheimer, "Structural Realism", s. 81.

4. Ofansif (Saldırgan) Realizm

“...düşmanın saldırmayacağını ummak doğru olmaz, sadece düşmanın saldırma olasılığını hesaplamak, tam anlamıyla saldırıya hazırlıklı olmak ve saldırıya fırsat vermemek doğru olacaktır.”

-Sun Tzu²⁰⁸

Savunmacı realistlerin ortaya koyduğu gibi devletler güçlerini maksimize etmeye çalışırlarsa sistem onları cezalandırır mı? Gerçekten de tarih boyunca büyük güçler güçlerini arttırmak yerine statükoyu korumayı mı yeğlemişlerdir? Fethin zararları faydalarına ağır mı basmaktadır?

Savunmacı realizmin argümanlarının aksine saldırgan realizm “uygun” miktarda gücün yeterli olmadığını, güvenliğin çok daha fazla güçle sağlanabileceğini ortaya koymaktadır. Saldırgan realizme göre sistemin anarşik yapısı içerisinde statüko ve güç dengeleri değişebilir. Saldırgan realizmin en önemli savunucusu John Mearsheimer, “The Tragedy Of The Great Power Politics (Büyük Güç Politikalarının Trajedisi)” isimli eserinde, devletlerin hayatta kalmasını sağlayan en iyi yolun sistemdeki en güçlü devlet olmaktan geçtiğini ve devletlerin nihai amacının hegemonya elde etmek olduğunu sıklıkla vurgulamıştır.²⁰⁹

Savunmacı Realizm, devletlerin uluslararası arenada çatışma veya saldırı yöntemlerine başvurmaksızın savunmacı bir konumda kalarak güvenliklerini sağlamalarının en iyi yöntem olduğunu söylemekteydi. Fakat tam tersine saldırgan realizm, tüm ulusal kapasite ve kaynakların olabildiğince hızlı bir biçimde kullanılarak güç potansiyelinin en üst düzeye çıkarılması gerektiğini ortaya koymaktadır.²¹⁰ Görülüyor ki saldırgan realistleri savunmacı realistlerden ayıran en önemli nokta, saldırgan realistlerin güç konusunda devletleri doyumsuzluğa yöneltmesidir. Dolayısıyla Mearsheimer’in saldırgan realizmi Waltz’un savunmacı realizmine göre çok

²⁰⁸ Tzu, *Savaş Sanatı*, s. 24.

²⁰⁹ John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: W. W. Norton & Company, 2001.

²¹⁰ Peter Toft, “John J. Mearsheimer: An Offensive Realist Between Geopolitics and Power”, *Journal of International Relations and Development*, Vol. 8, No. 4 (2005), s. 390; Eric Nathaniel Heller, “Power Projections of the People’s Republic of China: An Investigative Analysis of Defensive and Offensive Realism in Chinese Foreign Policy”, *ACDIS Occasional Paper*, 2003, s. 6.

daha fazla savaş ve çatışma öngörmektedir denilebilir. Çünkü sürekli güç peşinde olan devletler arasında savaş ve çatışmalar adeta kaçınılmazdır.²¹¹

4.1. Güç Arayışı

*“Güçlüler istediklerini yaparlar, zayıflar ise katlanmak zorunda oldukları şeye katlanırlar.”
-Thuydides*

Mearsheimer’in teorisinin gayesi -savunmacı realistlerin açıklamakta zorlandığı- devletler arasındaki çatışmaların neden bu kadar sık yaşandığını çözümlenmeye çalışmaktır.²¹² Bu noktada Mearsheimer’a göre uluslararası sistemin yapısını anlamak son derece önemlidir. Çünkü sistemin yapısı devletlere güç kazanmak ya da en azından güç kaybetmemek adına çok az seçenek tanımaktadır.²¹³ Mearsheimer devletlerin neden güç arayışı için mücadele ettiklerine dair uluslararası sistemin yapısından kaynaklanan beş temel varsayım ortaya koymaktadır. Bu temel varsayımlar çerçevesinde Mearsheimer, devletlerin anarşik sistem içinde hayatta kalabilmeleri için hegemon olmaları gerektiğini iddia etmektedir.

Mearsheimer’in teorisinin temellerini ortaya koyan bu beş temel varsayım ise şunlardır:²¹⁴

- İlk varsayım, uluslararası sistemin anarşik olduğu yönündedir. Ancak buradan sistemin tek özelliğinin kaotik ve düzensiz olduğu anlaşılmamalıdır. Aksine anarşi, merkezi bir otoritenin bulunmadığı sistemde düzenleyici bir rol oynamaktadır.
- İkinci varsayım, devletlerin saldırgan bir askeri imkân ve kabiliyete sahip olduğudur. Devletler potansiyel olarak birbirleri için tehlike oluşturur, yani bir devlet diğer bir devlete zarar verebilir ve hatta ortadan kaldırabilir. Bir devlet elinde özel silahlar olmasa da başka bir devlete saldırmak için kaba kuvvet bile kullanabilir.

²¹¹ Glenn H. Snyder, “Mearsheimer’s World-Offensive Realism and the Struggle for Security: A Review Essay”, *International Security*, Vol. 27, No. 1 (2002), s. 153.

²¹² Toft, “John J. Mearsheimer: An Offensive Realist Between Geopolitics and Power”, s. 403.

²¹³ Mearsheimer, “Structural Realism”, s. 77.

²¹⁴ Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, ss. 30-31.

- Üçüncü varsayım, devletlerin diğer devletlerin niyetlerinden asla emin olamayacaklarıdır. Özellikle hiçbir devlet, başka bir devletin sahip olduğu askeri saldırı kabiliyetini kendisine karşı kullanmayacağından emin olamaz. Ancak bu görüş, devletlerin ille de düşmanca niyetlere sahip olduğu anlamına gelmemelidir. Devletler iyi niyetli de olabilir, fakat yine de bu yargıdan emin olmak çok zordur. Çünkü niyetlerin yüzde yüz kesinlik ile tahmin edilmesi imkansızdır. Dahası, niyetler hızla değişebilmektedir. Bir gün dostane ilişkiler yürüten bir devlet, başka bir gün düşmanca tavırlar gösterebilir. Dolayısıyla mevzubahis niyetlerse belirsizlik kaçınılmazdır.
- Dördüncü varsayım, devletlerin temel gayesinin hayatta kalmak olduğunu vurgular. Devletler kendi toprak bütünlüklerini korumaya çalışırlar. Çünkü bir devlet hayatta kalmazsa başka amaçlarının peşinden gitmesi artık pek olası değildir. Sovyet lideri Josef Stalin bu noktayı şöyle ifade etmişti: “Sovyetler Birliği’nde sosyalizmi inşa edebiliriz, etmeliyiz de. Ancak bunu yapmak için öncelikle hayatta kalmalıyız.”²¹⁵
- Beşinci ve son varsayım ise devletlerin rasyonel aktörler olduğudur. Devletler uluslararası sistemde hem kendi hem de diğer devletlerin pozisyonlarının farkındadır ve stratejilerini de buna göre belirleyip hayatta kalma çabası içinde olurlar.

Şunu belirtmek gerekir ki, yukarıdaki varsayımların hiçbiri tek başına devletlerin birbirlerine saldırgan davranmaları gerektiği fikrini dikte etmez. Yani “devletler illaki savaşmalıdır” şeklinde bir sav söz konusu değildir. Fakat, bu beş varsayım bir bütün olarak değerlendirildiğinde, devletlerin birbirlerine karşı saldırganca düşünceleri ve bazen de saldırgan hareket etmeleri söz konusu olabilmektedir. Bu durumda devletler için üç genel davranış kalıbı ortaya çıkmaktadır: korku, kendine yardım ve güç maksimizasyonu.²¹⁶

Öncelikle, uluslararası sistemde devletler birbirlerini potansiyel tehlike olarak görmekte ve birbirlerinden korkmaktadırlar. Devletlerin duyduğu korkunun düzeyi zamana ve mekâna göre değişir, ancak hiçbir zaman önemsiz bir seviyeye düşmemektedir. Bu nokta, Birleşik Krallık ve Fransa’nın Soğuk Savaş sonunda

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Ibid, ss. 31-32.

Almanya'nın yeniden birleşmesine gösterdikleri tepkiye bakılarak anlaşılabilir. Soğuk Savaş öncesi Birleşik Krallık, Fransa ve Batı Almanya neredeyse kırk beş yıl müttefik olmalarına rağmen, Soğuk Savaş sonunda Almanya'nın birleşmesi Birleşik Krallık ve Fransa'yı rahatsız etmiş, her iki ülke de güç dağılımı konusunda gerileyeceklerini düşünmüş ve birleşik Almanya'yı potansiyel bir tehlike olarak görmüşlerdir.²¹⁷

Uluslararası sistemdeki devletler self "kendine yardım" (self-help) ilkesine göre hareket ederek hayatta kalabilirler. Çünkü diğer devletler potansiyel tehdit olarak görülür ve anarşik sistemde devletleri kurtarmaya gelebilecek daha yüksek bir otorite yoktur. Dolayısıyla devletler kendi güvenlikleri için başkalarına güvenemezler. Bu sebeple her bir devlet kendini savunmasız ve yalnız görme eğilimindedir. Ancak, kendine yardım ilkesine yapılan bu vurgu, devletlerin ittifaklar kurmayacağı anlamına gelmemektedir. Fakat girişilen ittifaklar yalnızca geçici çıkar evlilikleridir. Çünkü bugünün ittifak ortağı yarının düşmanı olabilir veya bugünün düşmanı yarının ittifak ortağına dönüşebilir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri, İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetlerle birlikte Almanya ve Japonya'ya karşı savaşmış, ancak hemen sonra Soğuk Savaş sırasında Çin ve Sovyetler Birliği'ne karşı Batı Almanya ve Japonya ile ittifak kurmuştu.²¹⁸

Diğer devletlerden korkan ve güvenliklerini kendi kendilerine sağlamak zorunda oldukları bir dünyada bulduklarını bilen devletler hayatta kalmanın en iyi yolunun güçlü olmaktan geçtiğini nihayetinde idrak ederler. Buradaki mantık oldukça basittir: bir devlet rakiplerine göre ne kadar güçlü olursa saldırıya uğrama olasılığı o kadar azdır. Örneğin batı yarımkürede hiçbir komşusu ABD'ye saldırma cesaretinde bulunamaz.²¹⁹

Mearsheimer'a göre devletlerin güçle ilgili hesaplamaları bizlere bu devletlerin çevrelerindeki dünya hakkında neler düşündükleriyle ilgili önemli ipuçları sunmaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki, güç uluslararası politikada en değerli şeydir. Ekonomi için para neyse, uluslararası ilişkiler için de güç odur. Mearsheimer sürekli olarak askeri güce vurgu yapmış, uluslararası politikada bir devletin nihayetinde sahip olduğu askeri güçle etkin olduğunu belirtmiştir. Buna göre saldırgan realizm devletlerin sahip olduğu kara gücüne büyük önem vermektedir. Kara gücü, toprakların fethedilmesi ve kontrol

²¹⁷ Ibid, s. 32.

²¹⁸ Ibid, s. 33.

²¹⁹ Mearsheimer, "Structural Realism", s. 80.

edilmesi konusunda sahip olduğu becerileri nedeniyle deniz veya hava kuvvetlerinden daha önemli olabilmektedir.²²⁰ Hatta Mearsheimer’a göre nükleer çağda bile olursa askeri gücün ana unsuru kara kuvvetidir.²²¹

Bir devlet ancak küresel hegemon olabilirse güç arzusu yatıştır. Lakin küresel hegemon konumuna ulaşmak neredeyse imkansızdır. Bunu başarabilmek için nükleer güç açısından oldukça üstün olmak ve ayrıca diğ er önemli deniz gücü ülkelerini durdurmak gerekir. Örneğin ABD bile onca gücüne rağmen küresel değil bölgesel hegemon bir güçtür. Hitler döneminde Almanya ve Napolyon döneminde Fransa bölgesel hegemon olmaya yaklaşmış fakat bunu başaramamışlardır.²²²

Toparlamak gerekirse, hayatta kalma niyetinde olan devletler güçlerini maksimize etmek için her türlü çabayı göstermeli ve her türlü avantajı elde etmek için hazır olmalıdırlar. Unutulmamalıdır ki anarşik uluslararası sistemde savaş her zaman için bir olasılıktır.²²³ Çünkü diğ er devletlerin niyetlerinden emin olunamamaktadır. Önceki gün statükocu görünen bir devlet, bir sonraki gün çizgisini değiştirebilir. Dolayısıyla devletler için diğ erlerinin niyetleri hakkında en kötü senaryoya hazır olmak ve güç mücadelesine girmek dışında bir seçenek yoktur. İşte büyük güç politikalarının trajedisi budur.²²⁴

4.2. Güç Kazanma Stratejileri

“Gücü yukarıya taşıyan sır, ne zaman yükselip ne zaman alçalacağını bilmektir.”
-John J. Mearsheimer²²⁵

Ofansif Realizm, devletlerin daha fazla güç elde etmeleri konusunda, uluslararası sistemdeki fırsatları kollayarak kazanabildikleri kadar güç kazanmaları gerektiğ inin altını çizmektedir. Bu doğrultuda devletlerin güvenliklerini garanti altına almak için

²²⁰ David A. Baldwin, “Power and International Relations”, *Handbook of International Relations*, ed. Walter Carlsnaes, Thomas Risse-Kappen, Beth A. Simmons, London: SAGE, 2013, ss. 283-284.

²²¹ Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, s. 43.

²²² Ibid, ss. 140-143.

²²³ Douglas Lemke, “Great Powers in the Post-Cold War World: A Power Transition Perspective”, *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, ed. T. V. Paul, James J. Wirtz, Michel Fortmann, California: Stanford University Press, 2004, s. 53.

²²⁴ Mearsheimer, “Structural Realism”, s. 80.

²²⁵ Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, s. 40.

ellerindeki gücü maksimize etmeleri ve öncelikli hedeflerinin de bu anlamda hegemonya olması gerektiği defalarca vurgulanmıştır.

Peki ama devletler hegemonyaya nasıl ulaşırlar? Mearsheimer bunun için iki genel stratejiyi ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, güç elde etmeye yönelik doğrudan girişimleri içerirken (savaş, şantaj, rakibi yıpratma, dolaylı yıpratma), ikincisi ise rakipleri kontrol ederek güçlenmelerini engellemeye yönelik stratejilerdir (dengeleme, sorumluluğu başkasına yükleme).²²⁶

Savaş (War): Savaş, maliyetli olmasına rağmen güç kazanmanın en temel stratejilerinden biridir. Mearsheimer'a göre savaşın kazanımları kayıplarından ağır basarsa rasyonel davranan devletler savaşmayı tercih edebilir. Çünkü başarıyla yürütülen bir savaş düşmanı oldukça zayıflatıp yok olmasına neden olur ve böylece saldırgan devlet gücünü arttırarak gelecekte daha güvenli hale gelebilir.²²⁷

Şantaj (Blackmail): Bir devlet savaşa girmeden, rakibini askeri güç kullanmakla tehdit ederek de güç kazanabilir. Bu stratejide rakip taraf zorlayıcı tehditlerle sindirilmeye çalışılır. Hedefe ulaşmak için çok yüksek maliyetler gerektirmeyen şantaj, savaşa tercih edilen bir strateji olabilir. Ancak şantajın güç dengesinde belirgin değişiklikler yaratması pek olası değildir. Çünkü tek başına tehditler, büyük bir devleti önemli tavizler vermeye zorlamak için genellikle yeterli olmayabilir.²²⁸

Rakibi Yıpratma (Bait and Bleed): bu strateji iki rakip gücün uzun süreli bir savaşa girmelerini sağlamakla gerçekleştirilir. Böylece savaşan iki taraf güç kaybederken, onları kışkırtan üçüncü taraf gücünden hiçbir şey kaybetmeyeceği gibi gücünü arttırmak için fırsat bile bulabilir.²²⁹ Dolayısıyla bir devlet potansiyel rakipleri üzerinde güç kazanmak için bu stratejiyi tercih edecektir. Zira savaşa girmek maliyetli ve çok risklidir, şantaj ise yeterince etkili değildir. Bu stratejiye verilebilecek en iyi örneklerden biri Rusya'nın Fransız Devrimi'nin (1789) ardından Avusturya ve Prusya'yı Fransa ile savaşa sokma çabalarıdır. Böylece Rusya Orta Avrupa'daki gücünü çok daha az maliyet ve çaba ile arttırabilecekti. Gelgelelim bu stratejinin başarıyla yürütülmesi çok da kolay değildir. Rakip güçleri uzun süreli bir savaşa ikna etmek

²²⁶ Toft, "John J. Mearsheimer: An Offensive Realist Between Geopolitics and Power", s. 384.

²²⁷ Ibid, s. 385.

²²⁸ Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, s. 152.

²²⁹ Ibid, s. 153.

oldukça zordur. Rusya'nın izlediği stratejinin zorluğunu dönemin Rusya lideri Büyük Katerina (II. Katerina) sekreterine söylediği şu sözlerle özetlemiştir: “Viyana ve Berlin mahkemelerini Fransız işlerine sokmak için adeta beynimi harap ediyorum...”.²³⁰

Rakibi Dolaylı Yıpratma (Bloodletting): Bu stratejide rakipleri birbirleriyle savaşa ikna etmek yerine, halihazırda savaşmakta olan rakiplerden daha güçsüz olanı destekleyerek savaşı uzatmak amaçlanmaktadır. Böylece rakip devlet savaş uzadıkça kan kaybederken, stratejiyi uygulayan devlet göreceli gücünü arttırmış olur. ABD'nin 1980'lerde Afganistan'da Sovyetler Birliği'ne karşı sürdürdüğü strateji bu tarz bir stratejidir.²³¹

Dengeleme (Balancing): Bu stratejide bir devlet başka bir devletin mevcut güç dengesini bozmasını önlemek için doğrudan sorumluluk üstlenmektedir. İlk amaç saldırganı caydırmaktır. Stratejinin bu kısmı başarısız olursa, dengeleyici devlet diğer devletin güç dengesini bozmasını önlemek için gerekirse savaştan bile çekinmeyecektir.²³² Mearsheimer devletlerin genellikle tehlikeli rakiplere karşı denge kurduğunu, ancak dengelemenin çoğu zaman etkisiz olduğunu ve bu etkisizliğin de zeki bir saldırgan güce rakiplerinden yararlanma adına fırsatlar sunduğunu belirtmektedir. Bu sebeple devletler dengeleyici bir koalisyona katılmak yerine sorumluluğu başkasına yüklemeye daha isteklidirler.²³³

Sorumluluğu Başkasına Yükleme (Buck-Passing): Bu stratejide rakip bir güçle başa çıkmanın sorumluluğu onu kontrol edebileceği düşünülen başka devletlere yüklenir. Sorumluluğu başkasına yükleme yöntemi devletlere son derece cazip gelebilir. Çünkü bu yöntemi uygulayan devlet herhangi bir maliyete katlanmadan güç dengesinin kendi lehine değişmesini bekler.²³⁴ Gelgelelim bu yöntem bazı riskleri de barındırmaktadır. Sorumluluğun yüklendiği güç veya güçler başarısız olurlarsa, sorumluluğu başkalarına yükleyen devlet daha iddialı bir rakiple yalnız başına ve üstelik savunmasız bir şekilde karşı karşıya kalabilir.²³⁵

²³⁰ Ibid, s. 154.

²³¹ Ibid, ss. 154-155.

²³² Ibid, s. 156.

²³³ Mearsheimer, “Structural Realism”, s. 81.

²³⁴ Toft, “John J. Mearsheimer: An Offensive Realist Between Geopolitics and Power”, ss. 385-386.

²³⁵ Arash Heydarian Pashakhanlou, *Realism and Fear in International Relations: Morgenthau, Waltz and Mearsheimer Reconsidered*, Palgrave Macmillan, 2017, s. 96.

4.3. Neden Ofansif Realizm? Teorik Çerçevenin Araştırma Konusu ile İlişkisi

John Mearsheimer'ın teorisinin kısaca temel varsayımları şöyle özetlenebilir:

- Uluslararası sistem anarşik bir yapıya sahiptir;
- Büyük güçler saldırgan bir askeri imkân ve kabiliyete sahiptir;
- Devletler diğer devletlerin niyetlerinden tam emin olamazlar;
- Varlığını sürdürmek büyük güçlerin öncelikli hedefidir;
- Büyük güçler rasyonel aktörlerdir.

Hibrit savaşların kısaca özelliklerini ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- Hibrit savaş ortamına belirsizlik ve bulanıklık hakimdir;
- İnkâr ve aldatma yöntemleriyle hedef kitle istismar edilir;
- Askeri, diplomatik, istihbari, hukuki, ekonomik ve finansal dahil ulusal gücün tüm unsurlarına başvurulur;
- Düzenli ve düzensiz kuvvetler birlikte kullanılabilir;
- Her türlü şiddet ve suç eylemine başvuru, sürekli propaganda ve enformasyon harbinin yürütüldüğü hibrit harekât ortamı kaotiktir.

İçerdiği özellikler bakımından hibrit stratejiler ofansif realizm teorisinin neredeyse doğal bir tamamlayıcısı gibi gözükmektedir. Dolayısıyla hibrit savaş stratejilerini ofansif realizm çerçevesine yerleştirmek, bu stratejilere tutarlı bir yapısal açıklama yapmamıza imkân sağlayabilir.

Bu çalışma Rusya'nın Suriye'de hibrit savaş stratejilerini ne ölçüde uyguladığını belirlemeye çalışmakta ve bulgularını teorik bir çerçeve ile desteklemektedir. Bu çalışmaya göre Rusya'nın Suriye savaşına müdahil olarak hibrit stratejilere başvurusu neorealist paradigma çerçevesinde şekillenmiştir. Özellikle Mearsheimer'ın ortaya koyduğu neorealizmin kavramlarından biri olarak görülen ofansif realizmin, Rusya dış politikası ve hibrit savaş anlayışında önemli ölçüde bir açıklayıcı güce sahip olduğu düşünülmektedir.

Mearsheimer'a göre büyük güçlerin güç dengesini bozmaya niyetleri vardır ve bunun için de güç kullanmaktan çekinmezler. İşte bize göre, Rusya'nın da Suriye iç savaşına müdahil olmasının sebebi, ofansif realizmin ortaya koyduğu güç maksimizasyonu hedefidir. Rusya, Soğuk Savaş sonrasının ilk yıllarında Orta Doğu'da

kaybettiği etki alanını yeniden kazanmak istencindedir. Bunun için de dengeleme (balancing) ve sorumluluğu başkasına yükleme (buck-passing) gibi, rakipleri kontrol ederek güçlerini engellemeye yönelik stratejilere başvurmuştur. Ofansif realizm bağlamında Rusya'nın Suriye'ye müdahalesi konusu tüm hatlarıyla çalışmanın son (dördüncü) bölümünde tartışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SURIYE KRİZİ: ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞMELER VE RUSYA’NIN TEMEL ARGÜMANLARI

1. Kriz Öncesi Suriye’de Esad Sistemi: Toplum, Siyaset ve Ekonomi

*“Evlerin pencerelerini tamamıyla açabilen
tek bir rüzgâr biliyorum: Ortak keder.”*
-Max Horkheimer²³⁶

Bu bölümde Suriye’ye dair karmaşık olabilecek analizlerden ziyade, Mart 2011’de başlayan krizi daha iyi anlayabilmek adına ülkedeki toplumsal yapı, siyaset ve ekonomiye dair bazı önemli noktalara dikkat çekilmiştir. Dikkat çekilen etnik, dini ve mezhebi sorunlar, rejimin baskıları ve ekonomik meseleler, Suriye’de hibrit savaşlar kapsamında kullanılan vekil unsurları, propaganda yöntemlerini ve psikolojik operasyonları anlamak için bize bir altyapı oluşturacaktır.

Suriye’nin Toplumsal Yapısı

Ortadoğu’nun izdüşümü sayılan Suriye, bir ayağı Lübnan’a, diğer ayağı Ürdün’e, bir başka ayağı Irak ve Suudi Arabistan’a, birkaç ayağı birden Türkiye’ye uzanan etnik ve dinsel çeşitlilikle adeta bir mozaiği andırmaktadır.²³⁷ Savaş öncesine kadar yaklaşık 21 milyonluk bir nüfusa sahip bu önemli ülke, inanç açısından bir sınıflandırma yaptığımızda Sünni Müslümanlar, Aleviler, Hıristiyanlar (Ermeni, Süryani, Keldani), İsmaililer ve Dürzilerden oluşmaktadır. Tahmini verilere göre 2012 yılında nüfusun yaklaşık %73’ü Sünni Müslüman, %10’u Alevi, %2’si Dürzi ve yaklaşık %1’i ise İsmaili’dir. Etnik olarak ise Araplar, Kürtler ve Türkmenler büyük grupları oluşturmaktadır. Ayrıca sayıları az da olsa Çerkezler, Ermeniler ve Ezidiler de bu mozaikte yer almaktadır.

²³⁶ Şükrü Erbaş, *Bağbozumu Şarkıları*, 18. Baskı İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019, s. 33.

²³⁷ Fehim Taştekin, *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!*, 5. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 25.

Tablo 2: Suriye’de Etnik ve Dinsel Nüfus

Grup	1953’te nüfus	2004’te nüfus (tahmini)	2012’de nüfus (tahmini)	2012 % (tahmini)
Sünni Araplar	2.259.000	12.765.000	15.800.000	72,8
Aleviler	399.000	1.846.000	2.200.000	10,2
Kürtler	248.000	1.450.000	1.800.000	8,3
Hıristiyanlar	479.000	946.000	1.000.000	4,6
Dürziler	113.000	350.000	400.000	1,8
İsmaililer	37.000	171.000	200.000	0,9
Türkmenler	49.000	114.000	100.000	0,6
Şiiler	15.000	69.000	80.000	0,4
Çerkezler	23.000	68.000	80.000	0,3
Ezidiler	3.000	14.000	20.000	0,1
Toplam	3.657.000	17.793.000	21.600.000	100,0

Kaynak: Adam Baczko, Gilles Dorronsoro, Arthur Quesnay, *Suriye: Bir İç Savaşın Anatomisi*, çev. Ayşe Meral, 1. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 49

Yaşam alanı olarak belirledikleri bölgelere baktığımızda Alevilerin ülkenin batısında, Kürtlerin kuzey ve doğusunda, Dürzilerin güneyinde, Hıristiyan ve İsmaililerin de şehir merkezlerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Bazı bölgelerde baskın bir cemaat yapısı olsa bile yine de iç bütünlüğü olan bölgelerden bahsedemeyiz. Mesela Alevi Arapların kalabalık olduğu sahil bölgesinde çok sayıda Sünni ve Hıristiyan da yaşamaktadır.²³⁸

Suriye’de bu kadar çok dini ve etnik grubun bir arada bulunmasını ve varlığını sürdürebilmesini Nikolaos van Dam şu yedi etkenle açıklamaktadır:²³⁹ Birincisi, Suriye

²³⁸ Adam Baczko, Gilles Dorronsoro, Arthur Quesnay, *Suriye: Bir İç Savaşın Anatomisi*, çev. Ayşe Meral, 1. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, ss. 49-50.

²³⁹ Nikolaos van Dam, *Suriye’de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum*, çev. Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvık, 1. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, ss. 18-19.

tek tanrılı üç ana din olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'in köklerinin dayandığı bir coğrafyada yer almaktadır. Dolayısıyla bu dinler kapsamında oluşan farklı inanç okulları dini çeşitliliğe yol açmıştır. İkincisi, Suriye'nin de dahil olduğu topraklar geçmişte sık sık Moğollar, Kürtler, Araplar ve Türkler gibi çeşitli halkların istilasına uğramıştır. Bu da ülkeyi belli bir hareketliliğin merkezi haline getirmiştir. Üçüncüsü, Suriye ve yakın çevresi zaman zaman yakın bölgelerde siyasi ya da dini nedenlerle zulme uğrayan halklar için bir sığınak olmuştur. Dördüncüsü, ülkede zamanla ortaya çıkan aşiret ve milliyet farklılıkları, çoğu zaman dini bir boyut kazanmış ve dine dayalı çeşitli cemaatlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Beşincisi, din ve dil çeşitliliği bazı yerlerde coğrafi yapının bir sonucu olarak güçlenen yöresel bağlar sayesinde korunmuş ve güçlenmiştir. Altıncısı, ülkede ulaşımın zor olduğu uzak bölgelerde iletişimin yetersiz olması ve buralarda güçlü bir merkezi otoritenin olmayışıdır. Böylece farklı dini ve milli gruplar ulaşımı zor yerlere yerleşerek rahatsız edilmeden yaşamak için fırsat bulmuşlardır. Yedinci ve son olarak İslamiyet'in Hıristiyan ve Yahudilere görece hoşgörülü yaklaşmasının ülkede dini ve etnik çeşitliliği teşvik etmesidir.

Etnik ve dini açıdan birbirinden farklı olan insanlar başlangıçta inançlarını başkalarına açıklayarak davette bulunmuşlar ancak gerek Müslüman toplumun diğer kesimlerinden gelen tepkiler gerekse rejimin kendilerine uyguladığı baskı ve yıldırma politikaları sebebiyle içe kapalı bir hüviyete bürünmüşlerdir. Suriye rejimi bu içe kapanmaların artmasını ve toplumun cemaatleşmesini daha da vahim hale getirmiştir. Çünkü varlığını sürdürmek için bu bölünmelerden çokça faydalanmıştır. Bunun sonucunda ise insanlar inançlarını gizlemeye başlamış, dini pratiklerini yalnızca kendi mensuplarının katıldığı özel toplantılarda yapmış, kendi cemaatlerine giriş-çıkışları yasaklamışlardır. Kendi aralarında yapılması uygun olan cemaat içi evliliklerin daha da arttığı gözlemlenmiştir. Mesela Catherine Dupret Schepens, farklı etnik ve dinsel topluluklara ait 3.332 bireyden oluşan 33 ailelik bir örnekleme yaparak karma evlilik oranının sadece %2,1 kadar olduğunu ve bu şekilde evlilik yapanların da kendi ailelerinden bile dışlandığını ortaya koymuştur.²⁴⁰

Pek çok nedenden dolayı Suriye'de aleni bir şekilde yürütülen cemaatleştirme uygulamaları 2011 devrimi öncesindeki on yıl içerisinde gittikçe artmış ve bu yüzden

²⁴⁰ AYTEKİN ŞENZEYBEK, "Suriye'de Dürzi-Nusayri-İsmaili ve Sünni İlişkileri", Cilt. VI, Sayı. 2 (2013), s. 474; BACZKO, DORRONSORO, QUESNAY, *Suriye*, s. 48.

insanlar kimlik kaygıları duymaya başlamışlardır. Rejimin siyasetine, bölgesel duruma ve cemaatsel kaygılara bağlı olan bu kimlik endişeleri, 2005 yılında İsmaililer ve Aleviler arasında yaşanan çatışmalarda ya da komşu Sünni cemaat tarafından görülsün diye özellikle yapılmış dev Mesih heykelinin işaret ettiği gibi, giderek büyüyen gerilimlerle kendini göstermiştir. Bu durumu bölgede yaşayan bir Hıristiyan din adamı şu sözlerle anlatmaktadır: “Hıristiyan Müslümandan korkuyor, hatta onu küçümsüyor, hala dağlı olarak kabul edilen Alevi onu küçümseyen Sünni tarafından reddedildiğini hissediyor, İsmaililer ise kendilerini Aleviler tarafından kuşatılmış hissediyor.”²⁴¹

Suriye rejiminin yönetici elitinin büyük bir kısmının marjinal Alevi Arap azınlığa mensup olması, bağımsızlıktan sonra yönetimde bulunan eski elitler arasında homurtulara sebep olmuş ve bu durum toplumun bir kesimi tarafından tamamen reddedilmiştir.²⁴² Farklı bir sosyal taban üzerine inşa edilen Baas rejimine karşı itirazın dili Esad’ın iktidara gelmesinin ardından mezhebi bir karaktere bürünmüştür. İhvan, Baas’la birlikte kaybettiği zemini geri kazanmak için Sünni çoğunluğu harekete geçirebilecek çabalar içinde olmuştur. “Müslüman bir ülkede kafir devlet başkanı olamaz” vurgusu ve Alevi düşmanlığı Esad döneminde İhvan’ın güttüğü siyasetin merkezinde olmuştur. İhvan ve diğer selefi-cihatçı örgütler bu amaçları gereği Alevileri “sapkın” bir mezhebin üyeleri gibi göstermeye çalışmışlardır. Bunun için Alevi yerine “Nusayri” kelimesini kullanmışlardır. Alevi’den Hz. Ali’nin yolundan gidenler kastedilirken “Nusayri” ile Kuran’a getirdiği daha farklı ve esnek yorumla ana akım mezheplerce dışlanmış olan Muhammed bin Nusayr’ın takipçilerine atf yapılmaktadır. Aslında Alevilerin kendi iç dünyalarında Nusayri kelimesi rahatsız edici değildir. Ancak dışarıdan Sünni İslamcı kesimin bu tanıma yüklediği anlam sorunludur.²⁴³

Yukarıdaki nedenlerle Esad, hem Alevi kimliğinden kaynaklanan handikabı aşmak²⁴⁴ hem de kendisini Sünni Arapların gözünde meşrulaştırmak için (çünkü Suriye anayasası başbakanın Müslüman olmasını şart koşturmuştur) İslam’a yakınlaşma çabaları göstermiştir.²⁴⁵ Bunun için Şii din adamlarından Alevilerin gerçek Müslümanlar

²⁴¹ Baczko, Dorronsoro, Quesnay, *Suriye*, s. 51.

²⁴² *Ibid*, s. 52.

²⁴³ Taştekin, *Suriye*, s. 31.

²⁴⁴ *Ibid*.

²⁴⁵ Pınar Arıkan, “Suriye’nin Nusayri Yüzü ve İran”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 4, Sayı. 43 (2012), s. 24; Baczko, Dorronsoro, Quesnay, *Suriye: Bir İç Savaşın Anatomisi*, s. 52.

olduklarını ilan etmelerini istemiştir. Bunun üzerine 1973 yılında Lübnanlı Şii din adamı Musa el-Sadr fetva olarak kabul edilen bir konuşmasında şu açıklamalarda bulunmuştur: “Aleviler de tıpkı Şiiler gibi zulme uğradıkları için Aleviler ile Şiiler çekilen acıda ortaklardır... Bugün Aleviler denen Müslümanlar Şiilerin kardeşleridir... ve kimsenin bu cömert inancı kınamasına izin vermeyeceğiz.”²⁴⁶ Ayrıca 80 Alevi din adamı ortak bildiri yayımlayıp kitap olarak Kuran’a inandıklarını ve Şiiler gibi 12 imam inancına bağlı olduklarını belirtme gereği duymuşlardır. Esad, Cuma namazını Sünnilerle omuz omuza kılmıştır. Gelgelelim bunların hiçbiri Baas ile İslamcılar arasında şiddete dönüşen nefreti azaltmamıştır.²⁴⁷

Ancak neticede Hafız Esad meşruluğunu sağlayarak zamanla gücünü arttırmayı başarmıştır. Musa el-Sadr’ın açıklamaları Esad ve Aleviliğin meşruluğunu ilan etmekle kalmamış aynı zamanda Suriye ile İran yönetimi arasında bir köprü görevi görerek yakınlaşmada da önemli bir rol oynamıştır.²⁴⁸ Bu yakınlaşma sonraki yıllarda hız kazanmış ve 2000’li yıllarda rejim, ülkede Şii tebliğciliğinin gelişmesine izin vermiştir. Bu durumu Rakka’da oturan birisi Baczko, Dorrnsoro ve Quesnay’e şöyle açıklamaktadır: “Eskiden Rakka’da Şii yoktu. Bunlar 2000’li yıllarda Muhammed bin Yesir ve Vahis el Kurani’nin kabirleri gibi eski kutsal yerleri restore etmeye gelen İranlılar tarafından Şii yapıldılar. Şehrin banliyölerinde dağılık olarak yaşıyorlardı. Mezhep değiştiren bir Suriyeli Tahran’dan ayda 5000 lira alıyordu.”²⁴⁹

Hafız Esad meşruluğunu sağlamak için yaptığı gibi, yönetimini tesis ederken de bazı stratejiler uygulamıştır. Bunlardan biri de yönetime her topluluktan temsilcinin alınmasıdır. Taştekin, Suriye rejiminin yönetici kadrolarında Sünnilerin de hep vitrinde olduklarını, Esad’ın yönetimini tesis ederken Sünnileri ve Hıristiyanları göz ardı etmediğini belirtmektedir. Örneğin Esad’ın kurmayları arasında Başbakan Abdurrauf el Kasım, Dışişleri Bakanı Abdulhalim Haddam, Genelkurmay Başkanı Hikmet el Şihabi ve en başından beri has adamı olan Savunma Bakanı Mustafa Tılas Sünnidir. Başbakanlık hep Sünnilerde kalırken Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı

²⁴⁶ Yvette Talhamy, “The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 46, No. 2 (2010), s. 190.

²⁴⁷ Taştekin, *Suriye*, s. 32.

²⁴⁸ İrem Bilgetürk, “İran’ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 2 (2018), s. 405.

²⁴⁹ Baczko, Dorrnsoro, Quesnay, *Suriye*, ss. 52-53.

koltuklarında hep Sünniler ve Hıristiyanlar oturmuştur. Mustafa Tılas'tan sonra Savunma Bakanlığı koltuğuna Rum Ortodoks Yusuf Şakkur geçmiştir. Eşi Sünni olan Beşar Esad da babası gibi dengeleri korumuştur.²⁵⁰ Ancak Esad her ne kadar önemli güvenlik kurumları ve askeri pozisyonlara Sünni komutanlar atasa da bazı araştırmacılara göre bu iyi bir imaj edinme çabasından başka bir şey değildi. Hinnebusch, Esad'ın Sünni komutanların hareketlerini kontrol etmek için onlara Alevi yardımcılar atadığını ve böylece paralel bir mezhepsel denetim ağı kurduğunu belirtmektedir.²⁵¹ Baczko, Dorronsoro ve Quesnay'e göre de ordu ve güvenlik teşkilatı içinde çok sayıda Sünni olmasına rağmen önemli makamlarda Aleviler söz sahibidir. Örneğin Özel Kuvvetler, Cumhuriyet Muhafızları, 4. Tümen ve başkenti koruyan seçkin ordu birlikleri Alevilerin denetimindedir. İstihbarattan ya da 4. Tümen'den Alevi bir subayın çoğu zaman Sünni bir generalden daha fazla yetkisi vardır.²⁵²

Son olarak Alevilerin yönetici kadrolarda yer almalarının ve zamanla Sünni ve Hıristiyan aydın kesimi ile rekabet edebilmelerinin perde arkasına da değinmek gerekir. Aleviler 1963 darbesinden hemen sonra büyük bir hevesle eğitime yöneldiler. Giderek daha fazla Alevi, burs imkanlarından yararlanarak yurt dışına yüksek öğrenim için gitti. Bu kişiler zamanla doktor, mühendis, avukat ve akademisyen olup 25 yıl sonra devlet kadrolarında önemli noktalara geldiler. Fransız antropolog Françoise Metral'in El Ghab bölgesinde yaptığı çalışması da Alevilerin eğitime verdikleri önemi ortaya koymaktadır. Çalışmaya göre El Ghab'ın batısında yaşayan Alevilerin kız çocuklarını okula gönderme oranı yüzde 40 civarındayken, aynı bölgenin doğusunda yaşayan Sünnilerin kız çocuklarını okula gönderme oranı en fazla yüzde 7 olmuştur.²⁵³ Tabi burada yabancı bursların dağıtımında Alevilerin belirgin bir şekilde kayırıldığına, büyük nüfus merkezlerindeki önemli okullara öğretmen atanırken Alevilerin tercih edildiğine de değinmek gerekir.²⁵⁴

Öte yandan Esad rejimi topluluklar içindeki önemli kişiler aracılığıyla bölünmeleri perçinlemiştir. Böylece Hıristiyanlar iktidara yakın, her türlü uzlaşmaya

²⁵⁰ Taştekin, *Suriye*, s. 28.

²⁵¹ Raymond Hinnebusch, *Syria: Revolution From Above*, New York: Routledge, 2001, s. 81.

²⁵² Baczko, Dorronsoro, Quesnay, *Suriye*, ss. 53-54.

²⁵³ Patrick Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, University of California Press, 1988, s. 454.

²⁵⁴ Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, s. 30.

hazır ve aynı zamanda gündelik hayatlarında onlara yardımcı olacak bir ruhban sınıfını takip etmek durumunda kaldılar. Büyük çoğunluğu Süveyde vilayetinde yaşayan ve tarım sektöründe çalışan Dürziler için ise rejim dolaylı bir yönetim şekli kurmuş ve aşiret elitlerini kendisi seçmiştir. Zamanla aşiret elitleri rejime yakın kişilerin çıkarları doğrultusunda sisteme dahil edilmiş ya da marjinalleştirilmiştir. Örneğin Halep'in kuzeyindeki aşiretlerin nüfuzlu üyeleri rejime yakındır. Azez çevresindeki büyük aşiretler ekonomik çıkarları gereği rejimle iş birliği içindedir. Rakka vilayetindeki aşiret elitleri, arazi özelleştirmelerinden oldukça faydalanmışlardır.²⁵⁵

Kürtlerin durumu ise rejimin azınlıklar üzerindeki kontrol ve manipülasyonlarını somut bir şekilde ortaya çıkarır.²⁵⁶ Kürtler etnik olarak en büyük azınlık grup olmalarına rağmen politik olarak oldukça pasif kalmışlardır. Itamar Rabinovich'e göre Pierre Rondot'un literatüre kazandırdığı ancak Albert Hourani tarafından popüler hale getirilen²⁵⁷ "kompakt azınlıklar" kavramı bir ülkenin belli bir coğrafyasında çoğunluk olarak yaşayıp hem bölgesel bir güce sahip olan hem de göreceli olarak zayıf olan merkezi hükümet üzerinde siyasi nüfuz kurabilen azınlıkları niteler. Bu bakımdan Suriye'deki Aleviler ve Dürziler kompakt azınlık olarak nitelenirken Kürtler bu tanımın dışında kalmışlardır.²⁵⁸

Nitekim 1950'li yıllardan itibaren Kürtler oldukça ayrımcı politikalara maruz kalmıştır. Vanly'ya göre bu ayrımcı politikaların sebepleri bellidir: Rejim bir yandan Irak'ta Mustafa Barzani ve KDP (Kürdistan Demokratik Partisi) liderliğindeki Kürt ayaklanmasının Suriye'ye sıçramasını önlemek, diğer yandan da kuzeydoğu Kürt bölgesinde yeni keşfedilen petrol yataklarını kontrol etmek istemektedir.²⁵⁹ Bu amaçlar doğrultusunda rejim 1962 yılında çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Haseke vilayetinde bir nüfus sayımı gerçekleştirmiş ve yapılan sayıma göre yaklaşık 120.000 Kürt vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Yapılan sayımda, Kürtlerden, 1945 yılından önce Suriye'de ikamet ettiklerini kanıtlamaları istenmiştir. Ancak ikametgâh belgesi olan

²⁵⁵ Baczko, Dorronsoro, Quesnay, *Suriye*, ss. 54-55.

²⁵⁶ Ibid, s. 55.

²⁵⁷ Itamar Rabinovich, "The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45", *Journal of Contemporary History*, Vol. 14, No. 4 (1979), ss. 693-712.

²⁵⁸ Ömer Faruk Topal, "Beşşer Esed Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş", *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye: İç ve Dış Politika*, ed. Mehmet Akif Okur, Nuri Salık, Nobel, 2016, s. 86.

²⁵⁹ Ismet Chériff Vanly, "The Kurds in Syria and Lebanon", *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. Philip G. Kreyenbroek, Stefan Sperl, London and New York: Routledge, 2005, s. 119.

Kürtler bile vatandaşlıktan çıkarılmış, bazıları vatandaşlığını kaybetmemek için büyük rüşvetler vermeye zorlanmıştır.²⁶⁰ Vatandaşlığı iptal edilen Kürtler rejim tarafından kayıtlara “ecanib” (yabancı) olarak kaydedilmiş, askerlikten kaçma gibi saiklerle nüfus sayımına katılmayanlar ise “maktumin” (kayıtsız, kaçak) kategorisine alınmıştır.²⁶¹

Rejime göre Suriye’de bulunan Kürtlerin yalnızca yüzde 60’ı “gerçek” Suriyelidir. Diğerleri bölgedeki Arap kültürünü yok etmek ve bir Kürt devleti kurmak için ABD emperyalizminin desteğiyle Türkiye ve Irak’tan Suriye’ye sızan kimselerdir. Bu anlayış ile politika belirleyen rejim, vatandaşlıktan çıkarılan Kürtlerin topraklarına da el koymuştur. Mülkiyet haklarını kaybeden Kürtler başka bir ülkede vatandaşlığa sahip olmadıkları için uluslararası hukukta vatansız olarak tanımlanmışlardır. Bu politikalardan sadece köylü Kürtler etkilenmemiş,²⁶² Suriye’de doğup büyüyen pek çok ünlü şair, politikacı ve asker de vatandaşlığını kaybetmiştir.²⁶³ Resmi kaydı ve bir kimliği dahi olmayan Kürtler vatandaş olma, seyahat etme, eğitim, istihdam, resmi evlilik, mülk edinme gibi temel insan haklarından mahrum bırakılmıştır.²⁶⁴ Üstelik, söz konusu kişilerin statüleri çocuklarına da geçmektedir ki bu, 2011’de yüz binlerce insan için hala geçerli bir durumdu.²⁶⁵

1962’deki Haseke nüfus sayımını takiben yine aynı yıl Kürtler açısından son derece endişe verici bir başka uygulama olan “Arap kuşağı” projesi başlatılmıştır. Temelde iskana dayalı bu uygulama ile Kürt nüfusun yoğun olduğu yerlerdeki Kürtleri başka yerlere yerleştirerek Kürt bölgelerinin Araplaştırılması amaçlanmıştır.²⁶⁶

Suriye rejimi Suriyeli Kürtleri denetlemek için PKK’yı kullanmaktan da geri kalmamıştır. PKK lideri Abdullah Öcalan’ın Temmuz 1979’dan Ekim 1998’e kadar Suriye’de kaldığı yıllarda, diğer Kürt örgütleri sert bir şekilde bastırılırken, PKK Suriye’de eylem yapmamak koşuluyla rahatça barınabilmiş ve özellikle “maktumin”

²⁶⁰ Jordi Tejel, *Syria’s Kurds: History, Politics and Society*, Routledge, 2009, s. 51.

²⁶¹ Fehim Taştekin, “Suriye’nin Kuzeyinde ‘Mülk Gaspi’ Sorunu: Hristiyanlar Kürtlere Neden Kırgın?”, *BBC News*, 26 Temmuz 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49103283>. (12.05.2021).

²⁶² Tejel, *Syria’s Kurds*, ss. 51-52.

²⁶³ Ayşe Hür, “Suriye, Kürtler ve Milli Endişeler”, *Agos*, 24.03.2012, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/980/suriye-kurtler-ve-milli-endiseler>. (12.05.2021).

²⁶⁴ Kerim Yıldız, *The Kurds in Syria: The Forgotten People*, London: Pluto Press, 2005, ss. 96-104.

²⁶⁵ Baczko, Dorronsoro, Quesnay, *Suriye*, s. 56.

²⁶⁶ Ahmet Ayhan Koyuncu, “Suriye’de Azınlıklar ve Azınlıklar Arası İlişkiler”, *Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye: İç ve Dış Politika*, ed. Mehmet Akif Okur, Nuri Salık, Nobel, 2016, s. 196.

Kürtler arasından kolaylıkla militan devşirebilmiştir. Türkiye'nin baskıları ve Suriye sınırına askeri yığınak yapması üzerine Hafız Esad 1998'de Öcalan'ı sınır dışı etmiş ve rejimin güvenlik güçleri PKK'nın Suriye'deki yapılanmalarını dağıtmış ve böylelikle yüzlerce militanı tutuklamıştır. 2003'te PKK'nın Suriyeli bir kolu olan PYD kurulsun da PKK buradaki nüfuzunu ve gücünü büyük ölçüde yitirmiştir. Ancak bu durum Kürtler arasındaki mobilizasyonun tekrar canlanmasına yol açmıştır. 2004 yılında Kamışlı'da başlayan protesto gösterileri, bu yükselişe örnektir.²⁶⁷

Mart 2004'te başlayan Kamışlı ayaklanması modern Suriye tarihinin en geniş çaplı Kürt halk isyanıdır. Olayların çıkış noktası, Kamışlı ve Deyr ez-Zor'un yerel takımları arasında oynanan bir futbol maçında, iki takımın taraftarları arasındaki sataşma ve hakaretlerin sokağa sıçramasıdır. Saddam yanlısı Arap taraftarların Kürt liderler Mesut Barzani ve Celal Talabani'ye hakaret içeren sloganlar atması üzerine başlayan olaylar kısa sürede taş, sopa ve bıçakların kullanıldığı bir kavgaya dönüşmüştür.²⁶⁸ Yaşanan olayların daha da büyümesi üzerine müdahalede bulunan güvenlik güçleri Kürt taraftarlara ateş edince üçü çocuk altı kişi yaşamını yitirmiştir. Ertesi gün düzenlenen cenaze töreni binlerce kişinin katıldığı bir gösteriye dönüşmüştür. Gösteriler kısa sürede Resulayn, Haseke, Afrin, Halep ve Şam'a kadar yayılmıştır. Haseke'de Araplar, Kürt dükkânlarını yağmalamış, Kürtler de Arapların araçlarını ateşe vermiş, diğer şehirlerde ise Kürtler Baas partisi bürolarını kundaklamış, Hafız ve Beşar Esad'ın resimlerini tahrip etmiştir.²⁶⁹ Mart ayı sonunda protesto ve gösteriler sona erdiğinde 43 kişi yaşamını yitirmiş, yüzlerce kişi yaralanmış, 2500 civarında Suriyeli Kürt tutuklanmış ve 40'tan fazla Kürt öğrenci Suriye üniversitelerinden ihraç edilmiştir. Her ne kadar Suriye basını yaşananları görmezden gelme çabası içinde olsa da olayların uluslararası medyada yer alması Suriye'deki "Kürt sorunu" nun görünürlüğünü artırmıştır.²⁷⁰

²⁶⁷ Baczko, Dorronsoro, Quesnay, *Suriye*, ss. 57-58; Hür, "Suriye, Kürtler ve Milli Endişeler".

²⁶⁸ Danish Refugee Council, "Syria: Kurds, Honour-killings and Illegal Departure", Copenhagen, 2007, ss. 5-6.

²⁶⁹ Gary C. Gambill, "The Kurdish Reawakening in Syria", *Middle East Intelligence Bulletin*, Vol. 6, No. 4, 2004, https://www.meforum.org/meib/articles/0404_s1.htm. (14.05.2021).

²⁷⁰ Eva Savelsberg, "The Syrian-Kurdish Movements: Obstacles Rather Than Driving Forces for Democratization", *Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East: Turkey, Iran, Iraq, and Syria*, ed. David Romano, Mehmet Gurses, New York: Palgrave Macmillan, 2014, s. 92.

Kamışlı ayaklanması birçok yönden Suriye'deki Kürtler için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Öncelikle Kürt kültür ve siyaset sahnesindeki tüm aktörler, belli bir süre boyunca, çatışmaları önemsizleştirmeye yönelik her türlü girişimi bertaraf ederek ülkenin en büyük iki şehri olan Şam ve Halep'te Baas rejimine açıkça meydan okumaya devam etmişlerdir. Ayrıca ülkedeki bazı aydınlar, insan hakları aktivistleri ve muhalefetten kimseler Kürtlerle bağlantılar kurmuştur. Bunun üzerine rejim, Kürtler konusunda bazı iyi niyetli açıklamalar yapmak zorunda kalmıştır. Son olarak, tarihte ilk kez, Türkiye ve Irak'taki Kürtler yaptıkları kamuoyu açıklamaları ve çeşitli gösteriler ile Suriyeli Kürtlere yönelik bir dayanışma göstermişlerdir.²⁷¹ Ancak zamanla Kürtlerin başlattığı mobilizasyon başarısızlığa uğramış, diğer halklardan gelen sınırlı destekler de son bulmuştur. Çoğu Arap için Kürt bölgelerindeki protestolar otoriter bir rejime karşı bir protesto olmaktan ziyade ayrılıkçı bir tehdit olarak algılanmıştır.²⁷² Sonuç olarak başarılı olamasa da bu ayaklanma sırasında yaşananlar 2011'deki büyük isyanın az çok habercisi olmuştur.

Suriye'nin Siyasal Yapısı

1946'da Fransızlardan bağımsızlığını kazandıktan sonra 1970'e kadar Suriye'de istikrarsız ve oldukça çalkantılı bir dönem yaşanmıştır. 1946-1970 arası dönemi belki de en iyi betimleyen cümle şudur: "Suriye'de erken kalkan darbe yapar".²⁷³ Zira 1970'e kadar ülke onlarca darbe ve birçok darbe girişimi tecrübe etmiştir. Kendisi de bir askeri darbeye yönetimi ele geçiren Hafız Esad, devlet başkanı olduktan sonra önceliğini kendi yönetimine gelebilecek tehditleri engellemek olarak belirlemiş, karşıt görüşteki kadroları derhal Baas partisinden ve ordudan uzaklaştırmıştır.²⁷⁴ Esad yeni sistemi inşa ederken devlet başkanlığı, parti genel sekreterliği ve silahlı kuvvetler başkomutanlığı gibi pozisyonları kendi şahsında toplamış, tüm devlet ve toplum kurumlarını tamamen kapsayan karmaşık ve dallanmış bir çıkar ilişkileri ağının merkezinde olmuştur. Rejiminin siyasi elitleri arasında onun dost çevresi, askeriye içindeki kliği ve özellikle de ailesi yer almaktadır. Nitekim gerçek siyasi erki belirleyen şey resmi görev değil, bu

²⁷¹ Tejel, *Syria's Kurds*, s. 108.

²⁷² Savelsberg, "The Syrian-Kurdish Movements", s. 93.

²⁷³ Taştekin, *Suriye*, s. 29.

²⁷⁴ Poyraz Gürson, *Suriye*, Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2010, ss. 72-73.

patronaj ağı içerisindeki bireysel konumdur.²⁷⁵ Bakıldığı zaman 1960'lı yıllarda uygulanan kolektif liderlik yerine sistem tamamen Esad'a göre şekillenmiş, bu da Hinnebusch'un ifadesiyle "Başkanlık Monarşisi" olarak tanımlanmıştır.²⁷⁶

Esad, şahsında özelleştirdiği devletin altında görünürde demokratik-katılımcı bir kurumsal yapı kurmuştu. Devlet başkanlığını 7 yılda bir neredeyse yüzde yüze yakın sonuçlarla onaylatıyordu. Halk her beş yılda bir Halk Meclisi delegelerini seçse de Baas partisinin sahip olduğu mutlak çoğunluğu değiştirme imkanına sahip değildi.²⁷⁷ Çünkü Esad 173 sandalyeli Halk Meclisi'nde çoğunluğu Baas partisine (87 sandalye) verirken, geri kalan 86 sandalyeyi Nasırcılar, komünistler ve diğer tüm gruplara bırakmıştı.²⁷⁸

Esad'ın ilk zamanlar otoritesini sağlamlaştırırken uyguladığı yöntemlerden birisi de sivil toplum örgütlerini kontrol altına alarak rejimin topluma daha fazla nüfuz etmesine olanak sağlamak olmuştur. Bu doğrultuda Genel Kadın Birliği, Devrimci Gençlik Birliği, Suriye Öğrencileri Ulusal Birliği, Genel Köylü Federasyonu ve Genel Sendikalar Federasyonu gibi örgütler rejimin kontrolü altına alınmıştır.²⁷⁹ Sonraları, büyük ölçüde partiye eklenmiş olan bu sözde halk örgütlerine çok sayıda yenisi eklenmiştir. Bu örgütler artık üyelerinin çıkarlarına hizmet etmekten ziyade Esad'ın tayin ettiği parti ideolojisi için çalışmışlardır. Devlet tarafından kontrol edilen bu sivil toplum örgütlerinin bazılarının sayısı yüzbinlere ulaşmıştır. Yetmişli yıllardan sonra bahsedilen örgütlerde olduğu gibi Baas partisine katılım da oldukça artmıştır. Altmışlı yılların sonunda Baas partisinin üye sayısı 35.000 iken, 1971'de katılma koşulları epey gevşetildikten sonra çok çabuk artarak 100.000 civarına yaklaşmış; 1985'e gelindiğinde yaklaşık 540.000, 1992'de yaklaşık 1 milyon ve 2000'de 1,4 milyona ulaşmıştır.²⁸⁰

Esad yukarıda bahsedilen önemli güç merkezlerini kontrol etmenin yanı sıra, potansiyel tehditlerin önceden fark edilmesi ve önlenmesi için etkin bir iç güvenlik ve

²⁷⁵ Hans Günter Lohmeyer, "Suriye: Leviathan'ın Diyarı", *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları*, ed. Heidi Wedel, Ferhad İbrahim, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 94.

²⁷⁶ Hinnebusch, *Syria: Revolution From Above*, ss. 63-65.

²⁷⁷ Lohmeyer, "Suriye: Leviathan'ın Diyarı", ss. 94-95.

²⁷⁸ Nuri Salık, "Modern Suriye'de Toplum ve Siyaset: 1946-2000", *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye: İç ve Dış Politika*, ed. Mehmet Akif Okur, Nuri Salık, Nobel, 2016, s. 54.

²⁷⁹ *Ibid*, s. 55.

²⁸⁰ Lohmeyer, "Suriye: Leviathan'ın Diyarı", ss. 96-97; Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, s. 209; Salık, "Modern Suriye'de Toplum ve Siyaset: 1946-2000", s. 55.

istihbarat (El-Muhaberat) sistemi de kurmuştur.²⁸¹ İstihbarat eliyle bir ihbar mekanizması kurulmuş, özellikle mahalle muhtarları dahil edilerek her türlü mobilizasyonun önlenmesi amaçlanmıştır. Hatta binalardaki kapıcılar, halkın tavır ve davranışları hakkında enformasyon sağlamaları için güvenlik teşkilatları tarafından işe alınmıştır. Zamanla muhbir sayısı öyle artmıştır ki binlerce Suriyeli, iş arkadaşları, komşuları, hatta eşleri tarafından ihbar edilmiştir. Bundan böyle istihbarat teşkilatıyla yakınlık kurmak, resmi bir makama göre daha fazla nüfuz kazandırır olmuştur. Baas partisinin içinde bile, güvenlik kurumlarından birinin desteği, sağlam bir kariyer için önemli hale gelmiştir. Sonuç olarak rejimin toplumu bu denli kontrol altında tutması, ülkede siyasal muhalefetin eylem alanını kısıtlayarak gelişmesine ve sivil toplumsal yapıların yeniden oluşmasına büyük bir engel teşkil etmiştir.²⁸²

Esad'ın kilit noktalardaki güç merkezlerini kontrol ederek toplum üzerinde yoğun bir baskı kurması, Lübnan İç Savaşı'na dahil olarak Filistinlilere karşı Hıristiyan milislere destek olması ve ayrıca ülkede petrol satışlarındaki gerileme sebebiyle ekonominin kötüye gitmesi, "rejim baronları" olarak adlandırılan rejim elitlerinden bazılarının usulsüzlük ve yolsuzluk yaparak zenginleşmesi gibi sebepler özellikle toplumun Sünni kesiminde ciddi rahatsızlıklara neden olmuştur.²⁸³ Nitekim rejime karşı Müslüman Kardeşler (İhvan) öncülüğünde İslami bir meydan okuma başlamıştır.²⁸⁴ İhvan öncelikle 1976 yılından başlayarak -bazıları Esad'ın yakın arkadaşları arasında yer alan- önemli kişilere suikastlar düzenlemiştir. Suikastlar bir okulun basılıp onlarca Alevi öğrencinin öldürülmesiyle zirve yapmıştır. Okul katliamına rejim sert bir şekilde karşılık verirken, militanların Baas yetkilileri ve Alevilere karşı saldırıları da iyice tırmanmış ve karakollar, askeri araçlar, kırsallar, fabrikalar hedef haline gelmiştir. Sadece Halep'te iki yılda 300 civarı insan yaşamını yitirmiş, buna karşın güvenlik güçlerinin operasyonlarında 2000'den fazla militan öldürülmüş ve binlercesi de işkencenin kol gezdiği hapisanelere atılmıştır. 1980 yılına gelindiğinde militanlar rejimin savunmaya geçtiğini ve Esad'ın gidici olduğunu düşünmeye başlamışlardır. 2011'de gösteriler silahlı mücadeleye evrildiğinde, dünyada pek çok lider, İhvan

²⁸¹ Gürson, *Suriye*, s. 74.

²⁸² Baczko, Dorransoro, Quesnay, *Suriye*, ss. 59-60; Lobmeyer, "Suriye: Leviathan'ın Diyarı", s. 101.

²⁸³ Salık, "Modern Suriye'de Toplum ve Siyaset: 1946-2000", s. 58.

²⁸⁴ Hinnebusch, *Syria: Revolution From Above*, s. 66.

militanlarının 30 yıl önce söylediğine benzer bir ifadeyi kullanmıştır: “Beşar Esad’ın günleri sayılı”.²⁸⁵

1982 yılında Hama’da rejim ile İslamcı militanlar arasındaki çatışmalar doruk noktasına ulaşmıştır. İslamcı militanların pek çok yere düzenlediği baskınlar sonucu onlarca insan yaşamını yitirmiştir. Kontrolü ele geçirdiğini düşünen militanlar Hama’nın özgürleştirdiğini duyurmuş, bunun üzerine çok geçmeden rejimin operasyon güçleri kenti kuşatmıştır. Operasyona Savunma Birlikleri, Özel Kuvvetler, 47. Tank Tugayı, 21. Mekanize Tugayı, Askeri İstihbarat ve Baas’ın milis güçleri katılmıştır. Üç hafta süren çatışmalarda ağır silahlar kullanılmış, rejim kaynaklarına göre 3 bin, muhaliflere göre 20 bin, tarafsız araştırmacılara göre ise 5 bin ilâ 10 bin arasında insan yaşamını yitirmiştir. Esad, Hama’daki isyanı sadece bastırmakla kalmamış, geriye Suriyelilerin uzun süre unutamayacağı bir yıkım bırakmıştır. Taştekin’e göre bu yıkıma rağmen Esad yakın çevresinden ve Alevilerden destek almaya devam etmiştir. Çünkü Aleviler, yıllardır kendilerini hedef alan İslamcı örgütlerin bir kere gücü ele geçirirlerse kaybedenin sadece Esad değil bütün Aleviler olacağından korkmuşlardır. Bakıldığı zaman buna benzer bir korku 2011 yılında da tekerrür etmiş ve azınlıklar yine kendi kaderlerini rejimin geleceği ile ilişkilendirmişlerdir.²⁸⁶

1990’lı yıllara gelindiğinde, hem rejimin karşı karşıya kaldığı ekonomik zorluklar neticesinde toplum üzerindeki denetimini kaybetmeye başlaması hem de Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucu uluslararası sistemdeki köklü değişimin ülkeyi tehlikeye atabileceği korkusu, Esad’ı bazı liberalleşme çabalarına yöneltmiştir. Esad, öncelikle kamusal ve siyasal alanda açıklık çağrısında bulunarak Halk Meclisi’ne girmek için gerekli olan şartları yumuşatmış ve Baasçı olmayan politikacıların da meclise girmesine olanak tanımıştır. Ayrıca İhvan üyeleri başta olmak üzere yüzlerce siyasi tutukluyu serbest bırakmış, iç savaş sırasında suç işlediklerini kabul etmek koşuluyla sürgündeki İhvan liderlerine çağrıda bulunarak ülkeye dönebileceklerini ifade etmiş, dinin toplumdaki rolünü vurgulayarak dinî kurumların açılışını kolaylaştırmıştır.²⁸⁷ Ancak Lobmeyer’e göre bütün bunlar makyaj niteliğinde değişikliklerdir ve hiçbir şekilde

²⁸⁵ Taştekin, *Suriye*, ss. 35-37.

²⁸⁶ *Ibid.*, ss. 38-40.

²⁸⁷ Baczko, Dorronsoro, Quesnay, *Suriye*, s. 60; Salık, “Modern Suriye’de Toplum ve Siyaset: 1946-2000”, s. 60.

rejimin gelecekte insan haklarına saygı göstermeye hazır olduğunun göstergesi değildir. Zira boşalan cezaevi hücreleri çabucak yeniden dolmuş, serbest bırakılanlar için yapılan duruşmalar bazı haksızlıkların yasallaşmasına hizmet etmiş, Halk Meclisi üyelerinin sayısı artsa da tek bir yasa tasarısı dahi ortaya çıkamamış ve parlamento etkisiz kalmaya devam etmiştir.²⁸⁸

Kısacası ölüm tarihi olan 10 Haziran 2000'e kadar Suriye'de hiçbir güç Hafız Esad'ı kısıtlayamamıştır. O öldükten sonra ise yerine geçen oğlu Beşar Esad ile ilgili olarak Suriyeliler farklı beklentiler içinde olmuş; Suriye'nin bu yeni genç liderini geleceğe yönelik bir "umut" olarak görmeye çalışmışlardır.²⁸⁹ Beşar Esad başa geçtikten çok kısa bir süre sonra bazı liberal açılımlar gerçekleştirmiş, rejimin işkence merkezlerinden biri olan Mezze Hapishanesi'ni kapatmış, siyasi tutukluların 3/4'lük bir kısmını serbest bırakmış, sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanlarını nispeten genişletmiş, ifade özgürlüğü ve internet üzerinden insanların dış dünyayla etkileşimlerinin kısmen önünü açmıştır. Bu süreç literatüre "Şam Baharı" olarak geçmiştir²⁹⁰, ancak reform çabalarından sonra muhalefetten bazı kimseler kendisine meydan okumaya başlayınca, Esad, otoritesinin devamlılığı için Baas partisine ne kadar bağımlı olduğunu anlamış, sistemi istediği ölçüde değiştirememiş, kısacası bahar çok da uzun sürmemiştir.²⁹¹ Yani Esad, siyasi açılım ve ekonomik liberalleşmenin "tehlikelerini" kısa sürede fark etmiştir. Siyasi baskı, yolsuzluk, bastırılmış mezhepçilik ve ikilemler (Siyasi açılım mı? Rejimin dağılması mı?) gibi rejimin sahip olduğu kırılganlıklar, babası gibi Beşar'ı da sınırlı seçeneklerle karşı karşıya bırakmıştır.²⁹² Ziadeh'e göre Suriye'de reform uygulamak isteyen bireylerin iyi niyetleri, yetenekleri veya güçleri değişime karşı olan dirence ağır basmamaktadır.²⁹³ Çoğunluğu 60 yaş üstü ve üniversite mezunu dahi olmayan, çok azının Batı'daki teknik, bilimsel, politik ve

²⁸⁸ Lobmeyer, "Suriye: Leviathan'ın Diyarı", ss. 103-104.

²⁸⁹ David W. Lesch, *Syria: The Fall of the House of Assad*, New Haven: Yale University Press, 2012, ss. 1-19.

²⁹⁰ Taştekin, *Suriye*, s. 46.

²⁹¹ Raymond Hinnebusch, "President and Party in Post-Ba'athist Syria: From the Struggle for 'Reform' to Regime Deconstruction", *Syria from Reform to Revolt, Volume 1: Political Economy and International Relations*, ed. Raymond Hinnebusch, Tina Zintl, Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2015, s. 27.

²⁹² Adham Saouli, "The Tragedy of Ba'athist State-building", *The Syrian Uprising: Domestic Origins and Early Trajectory*, ed. Raymond A. Hinnebusch, Omar Imady, Routledge, 2018, s. 26.

²⁹³ Radwan Ziadeh, *Power and Policy in Syria: Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East*, I.B.Tauris, 2011, s. 49.

sosyal gelişmeleri gözleme imkanına sahip olduğu Hafız Esad döneminden kalma yönetici kadrolar, oğul Esad'ın özellikle özel üniversite, özel bankalar ve diğer ekonomik yeniliklerine genellikle olumsuz ve şüpheli yaklaşmışlardır.²⁹⁴ Sonuç olarak lider yüzleri değişse de rejimin yapısı ve kuralları temelde aynı kalmıştır. Bu sebeple ülkede hiçbir muhalif örgüt gerçekte etkin olamasa da protestolar hep yayılma potansiyeli göstermiştir.

Suriye'nin Ekonomik Yapısı

Suriye'de bağımsızlık sonrası kapitalist bir gelişme tercih edilmiş ancak 1963'te Baas partisi yönetimi ele geçirdiğinde bu gelişmeyi yarıda keserek burjuvaziye marjinalleştiren yukarıdan bir devrim gerçekleştirmiştir. Toprak reformu, kamulaştırma politikaları ve devlet kontrolüyle kentli orta sınıfın ekonomik temelleri sarsılmıştır. Bu dönemde maaşlı devlet memurlarının sayısı hızlı artarken, köylerde toprağı olamayıp başkasının tarlasında çalışan işçi sınıfının büyük bölümü kendi küçük arazilerini işleten çiftçi pozisyonuna geçmiştir. Bu durum Baas partisine bağlı veya ona dayanan toplumsal bir sınıfı meydana getirmiştir.²⁹⁵ Ancak 1970'te Hafız Esad Baas partisi içinde yükselip gücü ele geçirdikten sonra, önceki politikaların aynı şekilde yürütülemeyeceğinin farkına varmıştır. Suriye tarihini ve toplumunu çok iyi bilen Esad, tüm yönetici seçkinlerin Alevilerden oluşamayacağını ve çoğunluğu Sünni olan kentli orta sınıfın uzun süre dışlanamayacağını biliyordu. Bu yüzden kentli toplum kesimlerine ulaşmak amacıyla ekonomik yakınlaşma ve kontrollü liberalizasyon politikaları yürütmeye başlamıştır. Böylece ılımlı bir milliyetçi-sosyalist rejimi kısmen meşrulaştırmış, sermaye birikimini güvence altına almış ve ülkede kalan iş dünyasının güçlü kesimlerini yatıştırmayı başarmıştır.²⁹⁶

Hafız Esad'ın yönetiminde, birincisi 1970'li yıllarda, ikincisi ise 1990'lı yıllarda olmak üzere "infitah" adıyla bilinen iki önemli liberalleşme politikası yürütülmüştür.²⁹⁷ Uluslararası kapitalizme açılma çabalarının arttığı 1970'ler boyunca Arap dünyasında

²⁹⁴ Ibid.

²⁹⁵ Raymond Hinnebusch, "The Political Economy of Economic Liberalization in Syria", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 27, No. 3 (1995), ss. 305-306.

²⁹⁶ Bassam Haddad, *Business Networks in Syria: The Political Economy of Authoritarian Resilience*, Stanford, California: Stanford University Press, 2012, s. 45.

²⁹⁷ Muhittin Ataman, "Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum", SETA Rapor, No: 6, 2012, s. 12.

popüler olmaya başlayan “infıtah” kavramı, ekonomideki devlet müdahalesinin azaltılarak dış sermayenin ülkeye çekilmesi temelinde gerçekleştirilecek “dışa açılma” manasına gelmektedir.²⁹⁸ Hafız Esad iktidarı ele geçirir geçirmez “ıslahat devrimi” adını verdiği ilk açılım politikasını yürürlüğe koymuştur. Bu politikalar doğrultusunda Esad, ticaret üzerindeki pek çok sınırlamayı kaldırmış ve ekonominin özellikle inşaat ve turizm başta olmak üzere bazı sektörlerini devlet dışı kuruluşlara açarak hem özel hem de yabancı sermayeyi teşvik etmeye çalışmıştır.²⁹⁹ Uygulanan iktisadi politikalar, petrol gelirlerindeki artış, başta Arap devletlerinden gönderilen milyarlarca dolar tutarındaki yardımlar olmak üzere, önemli miktarlarda uluslararası yatırımlar ve Körfez ülkelerinde çalışan Suriyeli işçilerin gönderdiği dövizlerin oluşturduğu para akışı sayesinde Suriye ekonomisi 1970’li yıllarda önemli büyüme performansları göstermiştir. Ayrıca Fırat Nehri üzerindeki Tabka Barajı’nın bitirilmesi ve ülkenin kuzeydoğusunda üretime başlayan kuyulardan çıkan petrolü işlemeyi sağlayacak Humus Petrol Rafinerisi’nin genişletilmesi gibi önemli projeler tamamlanmıştır.³⁰⁰ Ancak tüm bu yatırımlar sonucundaki ekonomik büyümeye rağmen yapısal dönüşümler gerçekleşmemiş, ekonomideki niteliksel gelişmeler sınırlı kalmıştır. Yerel endüstriler kurulamamış, tüketim alışkanlıkları değişmiş ve bu durum yabancı tüketim malları talebi ile dış dünyaya olan bağımlılığı arttırmıştır.³⁰¹

1980’lerin başında Suriye’ye sermaye girişi önemli ölçüde azalmıştır. Ayrıca ülke, tarım üzerinde son derece yıkıcı etkileri olan üç yıllık bir kuraklık yaşamıştır. Yıllık büyüme 1982 ile 1985 arasında yaklaşık %1’e düşerken, nüfus yılda ortalama %3,4 oranında artmaya devam etmiştir. 1986’da GSMH %5 düşmüş; aynı zamanda devletin döviz rezervleri rekor düzeyde düşük seviyelere gerilemiştir. Çoğu kamu sektörü, devletin artık finanse edemeyeceği ithal hammaddelere ve ara ürünlere büyük ölçüde bağımlı olduğu için üretimi durdurmuştur.³⁰² Tüm bu yerel zorluklara ek olarak Suriye, 80’lerin sonlarında uluslararası yeni zorluklarla da karşı karşıya kalmıştır.

²⁹⁸ Özge Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2008, s. 178.

²⁹⁹ Roger Owen, Şevket Pamuk, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, çev. Ayşe Edirne, İkinci Basım İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 205.

³⁰⁰ Ibid., s. 206.

³⁰¹ Volker Perthes, “The Syrian Economy in the 1980s”, *Middle East Journal*, Vol. 46, No. 1 (1992), s. 39.

³⁰² Hans Hopfinger, Marc Boeckler, “Step by Step to an Open Economic System: Syria Sets Course for Liberalization”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 23, No. 2 (1996), s. 185.

Sovyetler Birliği'nin zayıflaması ve daha sonra çöküşü, Suriye'yi aldığı imtiyazlı yardımlardan, Doğu bloğu pazarlarından ve teknolojisinden yoksun bırakarak, ideolojik olarak düşman devletlerin egemen olduğu bir dünya kapitalist pazarına yeniden entegre olmasını gerekli kılmıştır.³⁰³ Bu sebeplerden dolayı birincisinden daha kapsamlı olan ikinci “infatih” uygulanmaya konmuştur. Bu doğrultuda yatırım politikaları serbestleştirilmeye çalışılmış ve özellikle imalat sanayinde özel yatırımı teşvik etmeye yönelik adımlar atılmıştır. Özel sektörün teşvik edilmesi 1991’de “10 No’lu Yatırım Teşvik Kanunu”nun çıkarılmasıyla resmileşmiştir.³⁰⁴

Beşar Esad’ın iktidara gelmesi 10 numaralı yasayla başlatılan reformların hızlandığı döneme denk düşmüştür. Böylece 2000-2001 yıllarında çıkarılan bir dizi yasayla özel bankacılık sisteminin, borsanın ve özel üniversitelerin açılması imkânı doğmuştur. Ayrıca yabancı yatırımcıyı çekmek için özel ekonomik alanlar yaratılmış, çok sayıda kamu teşekkülü de özelleştirilmiştir. 2007’de özel sektör ekonomik hayatın yüzde 70’ini temsil eder duruma gelmiştir.³⁰⁵ İç piyasalardaki plan ve hazırlıkların yanı sıra dış ticaret alanında da bazı önemli adımlar atılmıştır. Yeni ticaret anlaşmaları kapsamında Çin, İran, Türkiye ve Arap devletleriyle ticari ilişkiler artmıştır. 2001’de 111 milyon dolar olan doğrudan yabancı yatırımlar 2006’da 1,6 milyar dolara çıkmıştır. 2000-2005 yılları arasında rejimin döviz rezervleri yaklaşık 18 milyar dolara yükselmiştir.³⁰⁶ Ancak tüm bu pozitif gelişmelere rağmen, rejim ekonomik kaynakların denetimini elinde tutma kaygısı taşıdığı için, liberalleşme süreci büyük bir gözetim altında gerçekleşmiş ve zamanla da rejime yakın kişilerin özel çıkarları doğrultusunda suistimal edilmiştir. Kısacası, iktidardaki grubun ayrıcalıklarının korunması ülkenin gelişimine baskın çıkmıştır.³⁰⁷

Sonuç olarak Esad’ın siyasi yönetimi ve ekonomi politikaları, büyük bir yoksullaşmaya yol açarken, gelir eşitsizliği sürekli olarak artmaya devam etmiştir. 2000’den 2010’a kadar GSYİH reel olarak yılda ortalama yüzde 4,3 oranında

³⁰³ Hinnebusch, *Syria: Revolution From Above*, s. 99.

³⁰⁴ Volker Perthes, “Stages of Economic and Political Liberalization”, *Contemporary Syria: Liberalization Between Cold War and Cold Peace*, ed. Eberhard Kienle, London: British Academic Press, 1994, ss. 59-60.

³⁰⁵ Baczko, Dorransoro, Quesnay, *Suriye*, ss. 41-42.

³⁰⁶ Raymond Hinnebusch, “Syria: from ‘Authoritarian Upgrading’ to Revolution?”, *International Affairs*, Vol. 88, No. 1 (2012), ss. 100-101.

³⁰⁷ Baczko, Dorransoro, Quesnay, *Suriye*, ss. 41-42.

büyümesine rağmen, bu büyüme yalnızca rejime yakın elitlere fayda sağlamıştır. Nüfusun en yoksul yüzde 20'lik kesimine yapılan harcamalar toplam harcamanın yalnızca yüzde 7'sini oluştururken, en zengin yüzde 20, ulusal zenginliklere adeta el koymuştur. Bir yanda rejime yakın elitler pasaport sahibi oluyor, yurt dışında okuyor ve ithal mallar satın alabiliyordu; diğer yandan ise çoğu zaman diploması olan, ancak ekonomik sermayesi olmayan orta sınıf çocuklarının ve düzensiz mahallelerde yaşayan halkın yaşam seviyeleri gitgide düşüyordu.³⁰⁸

2. 2011 Suriye Krizi'nin Temel Nedenleri

Bir önceki bölümde ortaya konulan genel perspektif şuydu: baba ve oğul Esad'ın yönetim anlayışı toplumu son derece baskılamıştı, dolayısıyla muhalefetin herhangi bir mobilizasyonu örgütleyecek ne ekonomik ne de siyasi gücü vardı. Peki bu durumda Suriye'deki isyanların şiddetli yükselişi nasıl açıklanabilirdi?

Bu sorunun cevaplanması için bazı farklı sebeplere ve dış faktörlere odaklanmak gerekmektedir. Suriye'deki ayaklanmalar kendi kendini örgütleme konusunda yeterli kapasiteye sahip olmadığından, dışardan müdahaleye ve dış aktörlere bağımlı olduğu gözlemlenmiştir.³⁰⁹ Zamanla ayaklanmalar barışçıl karşı çıkış evresinden çıkıp farklı nitelikteki grupların ve devletlerin mücadele ettiği bölgesel ve hatta küresel bir krize dönüşmüştür. Bunun temel sebeplerini genel olarak şu şekilde ifade edebiliriz:

(1) Suriye'nin özel durumu ve Ortadoğu için merkezi önemi: Suriye, kuzeyden güneye Anadolu ile Arap Yarımadası arasında bağlantı sağlaması, doğudan batıya Irak ile Mısır arasındaki koridor üzerinde bulunması ve Akdeniz kıyısında bir kıyı-kenar devleti olması³¹⁰ sebebiyle son derece önemli konumda bir ülkedir. Patrick Seale, Suriye üzerinde bir kontrol sağlamadan Ortadoğu'yu yönetmenin güç olduğunu belirtmektedir.³¹¹ Gerçekten de Suriye, daima Ortadoğu coğrafyasını düzenlemek isteyen güçlerin gündeminde olmuştur. Temmuz 1956'da Mısır lideri Nasır Süveys

³⁰⁸ Joseph Daher, "The Political Economic Context of Syria's Reconstruction: A Prospective in Light of a Legacy of Unequal Development", Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, 2018, [https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a48ab131-460e-11e9-a8ed-01aa75ed71a1\(12.07.2021\)](https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a48ab131-460e-11e9-a8ed-01aa75ed71a1(12.07.2021)); Baczko, Dorronsoro, Quesnay, *Suriye: Bir İç Savaşın Anatomisi*, ss. 47-48.

³⁰⁹ Baczko, Dorronsoro, Quesnay, *Suriye*, s. 32.

³¹⁰ Hamza Akengin, Ayşe Yaşar, "Suriye'nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 32 (2018), s. 30.

³¹¹ Patrick Seale, *The Struggle for Syria: A Study of Post-war Arab Politics, 1945-1958*, Oxford University Press, 1965, s. 1.

Kanalı'nı millileştirince Amerikalı ve İngiliz üst düzey devlet adamları Mısır'a karşı bir harekât yapılacaksa buna mutlaka Suriye'nin de dahil edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Yine İran'a vurulacak olası bir darbe öncesinde de stratejik olarak Suriye'nin dizayn edilmesi düşünülmüştür.³¹²

Yukarıda bahsedilen hususlara ek olarak Suriye'nin özel durumunu ve neden hedef olduğunu Taştekin şu şekilde ortaya koymaktadır:

“4 ülkeye yayılmış ‘Büyük Kürdistan’ idealinin güneybatıdaki parçası olması, Golan Tepeleri’ne çöreklenmiş İsrail’le teknik olarak savaş halinde bulunması, İsrail’e karşı bölgede en ciddi tehlike sayılan Lübnan’daki Hizbullah örgütünü besleyen kanal olması, 1999’da Ürdün’den ‘terör’ suçlamasıyla kovulmuş olan Hamas lideri Halid Meşal’i 2001’den itibaren himaye etmesi, Lübnan siyasetinde oyun kurucu ya da oyun bozucu olarak hala etkisini sürdürmesi, Arap Birliği içinde Filistin davası konusunda ayrık durması, bölgesel düzlemde İran, küresel düzlemde Soğuk Savaş döneminden beri Rusya ile müttefiklik ilişkisi içinde olması, bu iki güçle geliştirdiği ittifakla Suudi Arabistan eksenindeki Körfez ülkelerinin sınırını bozması ve en önemlisi ABD’nin patronluğundaki küresel düzene ve Camp David Anlaşması ile kurulan Ortadoğu düzenine aykırı duruşu Suriye’yi apayrı bir yere oturtuyor.”³¹³

(2) İç savaşın ardındaki bir diğer neden de ABD’nin uzun bir zamandan beri Ortadoğu bölgesindeki rejimleri yeniden düzenlemek istemesidir.³¹⁴ Bölgeye yönelik olarak 1980’lerde ABD liderliğinde neoliberal politikalar vasıtasıyla yeniden bir yapılandırma süreci başlatılmıştır. Bu yeniden yapılandırma süreci kapsamında başta ABD olmak üzere merkez kapitalist ülkeler özellikle Irak, İran, Libya ve Suriye’ye karşı ekonomik, siyasal ve askeri araçlarla müdahalede bulunmuşlar/bulunmaktadırlar. Bu müdahaleler ve dışarıdan dayatılan yeniden yapılandırma süreci, Ortadoğu’da yaşanan Arap İsyanları’nı ve şiddetli değişim sürecini tetiklemiştir. Böyle bir küresel yeniden yapılanma süreci devam etmekteyken³¹⁵ Haziran 2004’teki G-8 Zirvesi’nde Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi (Broader Middle East and North Africa Initiative) proje bazında ele alınmış ve görüşülmüştür.

³¹² Ömer Göksel İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası: Uluslararası Politikanın Çözümlemeyen Düğümü*, 1. Baskı Bursa: Hipotez Yayıncılık, 2017, ss. 25-26.

³¹³ Taştekin, *Suriye*, s. 55.

³¹⁴ İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası*, s. 27.

³¹⁵ Caner Sancaktar, “Arap Baharı’nın Dış Faktörleri”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss. 132-133.

Türkiye’de resmi adından farklı biçimde bir proje olarak görülen ve kısaca Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) olarak tanımlanan³¹⁶ ancak aslında bir girişim ya da açılım olan program kapsamında bazı hususlar tartışılmış ve bazı endişeler dile getirilmiştir. Amerikalı uzmanlar Arap coğrafyasının iktisadi açıdan gelişemediğini, siyasal açıdan demokratikleşemediğini ve hayatın neredeyse her alanında bir başarısızlık ve yenilmişlik halinin hâkim olduğunu düşünmüşlerdir. Sosyalizmin tutmadığı, Arap milliyetçiliğinin başarısız olduğu bölgede, hızla artan nüfusun eğitim, sağlık ve iş gibi olanaklardan yoksun kalarak radikal İslamcı akımlara sarılacakları gibi bir olasılıktan kaygı duyulmuştur. Bu sebeple ABD, artık meşruiyeti kalmamış ve yönettikleri toplumu taşıyamayan laik-otoriter rejimler yerine ılımlaşmayı ve Batı ile uzlaşmayı kabul eden İslamcı hareketlerle çalışmayı yeğlemiştir. Bu noktada İslamcılardan beklenen, piyasa ekonomisini benimsemeleri, Batı ve İsrail karşıtlığını bırakmaları ve iktidara seçimle gelip seçimle gitmeyi kabul etmeleridir. Ancak Arap İsyanları sonrası görülmüştür ki, ılımlaştırma politikası işlememiş ve akabinde Ortadoğu’da bir düzensizlik hâkim olmuştur. İlimli İslamcılarla ortaklık kurma politikasından vazgeçen ABD, Suriye’de Beşar Esad sonrası iktidara radikallerin geleceğini düşünmeye başladığı için başlarda destek verdiği Suriye muhalefetine sonradan yaptığı yardımları kesmiştir. Bundan sonra Esad’ı devirme işini Türkiye ve Katar birlikte yürütmeye çalışmış ve bu politika ülkede çok büyük bir yıkıma neden olmuştur.³¹⁷

(3) Obama’nın iktidara gelmesinden sonra değişen Amerikan güvenlik stratejisinin bir sonucu olarak Suriye’de bir iç savaş tetiklenmiştir.³¹⁸ ABD’nin de tercihleri doğrultusunda bu iç savaşın yıkıcılığı giderek artmış ve zamanla tarafların yenilemediği bir kilitlenme yaşanmıştır.

Nitekim Obama’nın dış politika ekibi, ağırlıklı olarak, ABD’nin George W. Bush döneminde Ortadoğu’daki sorunlara gereğinden fazla zaman harcadığını, buna karşılık 21. Yüzyılda küresel rekabetin merkez üssü olacağına inandıkları Asya’ya gereken

³¹⁶ İlhan Uzgel, “Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III (2001-2012)*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 267.

³¹⁷ İlhan Uzgel, “Büyük Ortadoğu Projesi Uygulamaya Mı Konuldu?”, *Gazete Duvar*, 25 Eylül 2017, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/09/25/buyuk-ortadogu-projesi-uygulamaya-mi-konuldu> (8.06.2021).

³¹⁸ İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası*, s. 28.

önemi vermediğini düşünmekteydi.³¹⁹ Bu yüzden Obama yönetimi ilgisini Asya-Pasifik bölgesine kaydırarak Orta Doğu'da arabuluculuk ve diplomasi gibi unsurlara ağırlık vermiştir. Bu doğrultuda düşman olarak görülen İran ve Küba gibi ülkelerle diyalog sürecine girilmiş ve doğrudan Amerikan çıkarlarını tehdit eden bir durum oluşmadan küresel sorunlara Washington'un askeri müdahalede bulunmaması istenmiştir.³²⁰ Obama'nın bu amaçlar doğrultusunda tercih ettiği yöntemler ise şöyledir: Amerikan savunma/güvenlik plan ve stratejileri değiştirilmiş, gelecek 10 yıl için savunma bütçesinden toplamda 487 milyar dolar kesintiye gidilerek ağır piyade birliklerinden oluşan 8 civarında tümen lağvedilmiş, asker sayısı 570 binden 490 bine düşürülmüştür. Ayrıca büyük savaşlar yerine, gizli ve küçük operasyonlara odaklanılmış, insansız hava araçlarına ve Usame bin Ladin operasyonunu yürüten "Seal Team-6" gibi özel timlere ağırlık verilmiştir. Operasyonlar sırasında sahada Amerikan askeri yerine yerel ya da müttefik güçlerin bulunması tercih edilmiş ve örtülü, manipülatif ve dijital güç unsurlarının da ön planda bulunması düşünülmüştür.³²¹

Obama yönetimi, Afganistan ve Irak'ta yaşanan meşruiyet sorununun tekrarlanmaması için Arap İsyanları sırasında ve sonrasında esnek bir strateji izlemiştir. Temel gaye bölge dinamiklerini takip etmek ve gereksiz maceralardan kaçınmak olduğu için bölgedeki politikalar dikkatli ve çok taraflı bir yöntemle idare edilmiştir. Bu doğrultuda Obama yönetimi Suriye konusunda bölgedeki müttefiklerinin tüm baskılarına rağmen pahalı bir askeri operasyondan kaçınmayı bilmiştir. Çünkü Obama Suriye'deki krizin maliyetini İran ve Rusya'nın üzerine yıkmayı istemiştir.³²² Suriye'deki krizde Demirel'in ifadeleriyle "Amerika'nın hoşnut olmadığı Esad rejimi ve İran yine ABD'nin hoşnut olmadığı cihatçılarla savaşmaktadır. Onların birbiriyle savaşması ve birbirini tüketmesi ABD'nin temel politikalarıyla örtüşmektedir."³²³

³¹⁹ James L. Gelvin, *Modern Ortadoğu Tarihi 1453-2015*, çev. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s. 349.

³²⁰ Ufuk Cerrah, "ABD'nin Suriye Politikası", *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s. 325.

³²¹ İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası*, s. 28.

³²² Gözde Demirel, "Uluslararası Aktörlerin Suriye Politikası", 2016, ss. 150-151, http://orsam.org.tr/d_genel/ortadoğu-calismalari-ihhtisas-atolyesi.pdf#page=154 (10.06.2021).

³²³ *Ibid.*, s. 151.

(4) Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yumuşak güçten sert güce geçiş yapması ve bu kapsamda Suriye'ye ilişkin özel planları da krizin önemli sebepleri arasındadır.³²⁴

Türkiye, Suriye krizi öncesinde, dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun önyak olduğu “komşularla sıfır sorun” politikası kapsamında Ortadoğu'daki komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmiş, yumuşak güç kullanarak aktif bir politika yürütmüştür. Mart 2011'deki ayaklanmalardan kısa bir süre öncesine kadar Suriye ile vizeleri karşılıklı olarak kaldıran, ortak kabine toplantıları gerçekleştiren, Suriye-İsrail dolaylı görüşmelerine arabuluculuk yapan, Suriye-Irak ve Suriye-Lübnan ilişkilerinin normalleşmesi için çaba gösteren Türkiye, isyanlar Suriye'ye sıçrayınca politikasını sertleştirmiştir.

Arap İsyanları, Türkiye'nin bölgesel liderlik arayışını beslemiş ve Ankara, isyanlar sürecini başından itibaren desteklemiştir. Çünkü Ortadoğu'daki meselelere çokça angaje olan Türkiye gözünü “Yeni Osmanlılık” olarak tanımlanan bir dönüşüme çevirmiştir.³²⁵ Yeni Osmanlılık teması Türk dış politikasında ilk defa 1990'ların başında, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olduğu dönemde, “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk dünyası” ve “21. Yüzyıl Türk yüzyılı olacak” gibi sloganlarla gündeme gelmiştir. O dönem Türkiye'nin statükoculuğu terk ederek aktif bir dış politika izlemesi, Türk dünyasına yönelik “tarihi sorumluluklarını üstlenmesi” savunulmuştur.³²⁶ Yeni Osmanlılık anlayışı son olarak Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olduğu AKP iktidarı döneminde gündem olmuştur. Buna göre Kemalist ilkeler etrafında belirlenen geleneksel Türk dış politikası küreselleşen dünyada ve yeniden şekillenen uluslararası jeopolitik ortamda geçerliliğini yitirmiştir. O yüzden güvenlik odaklı dış politika anlayışından uzaklaşıp aktif bir dış politika izlemek gerekli olmuştur.³²⁷ O dönemde Erdoğan ve Davutoğlu'nun yaptığı konuşmalar bu yeni dış politika anlayışına dair çerçeveyi ve Osmanlı'ya duyulan özlemi ortaya koymaktadır. Mesela Haziran 2011 seçimlerinin mutlak galibi olarak üçüncü kez yaptığı “balkon konuşması”nda Erdoğan

³²⁴ İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası*, ss. 30-31.

³²⁵ Ibid, ss. 31-32.

³²⁶ Baskın Oran, “Dönemin Bilançosu: Dönemin Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III (2001-2012)*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 196-197.

³²⁷ İlhan Uzgel, “Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*, ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013, s. 359.

halka şöyle seslenmiştir: “...Bugün küresel ölçekte mazlumların, mağdurların umudu kazanmıştır. İnanın bugün İstanbul kadar, Saraybosna kazanmıştır. İzmir kadar Beyrut kazanmıştır. Ankara kadar Şam kazanmıştır. Diyarbakır kadar Ramallah, Batı Şeria, Kudüs, Gazze kazanmıştır.”³²⁸ Yine Davutoğlu Nisan 2012’de TBMM Genel Kurulu’nda Suriye’deki olaylar hakkında yaptığı konuşmada şu ifadelere yer vermiştir: “Yeni bir Orta Doğu doğuyor. Bu yeni Orta Doğu’nun sahibi, öncüsü, hizmetkârı olmaya devam edeceğiz. Bu yeni Orta Doğu’da zulümler, baskılar, diktalar değil, halkın iradesi ve hakkın sesi, adaletin sesi hâkim olacak. Türkiye bu sesin her yerde gür savunucusu olacak ve bununla birlikte, bu yeni Orta Doğu’yla birlikte Türkiye’nin etrafında yeni bir barış kuşağı, yeni bir istikrar ve refah kuşağı oluşacak.”³²⁹

Türkiye’ye “dışarıdan” bakan kimi uzmanlar da o dönemde Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik yeni bir açılım içinde olduğunu ve Türkiye’nin rolünün giderek değiştiğini tespit etmişlerdir. Örneğin CIA Türkiye masası eski şefi Graham E. Fuller, Türkiye’nin Ortadoğu’daki rolünün geçmişte oldukça sınırlı düzeyde kaldığını ancak eski dış politika anlayışlarının terk edilerek Türkiye’nin, tarihi rolünün farkına vardığını belirtmiştir. Ona göre “Yeni Türkiye Cumhuriyeti” geçmişiyile bugün üzerinde etkili olmayı başarmakta ve artık bağımsız bir dış politika sürdürmektedir.³³⁰ Türkiye’de uzun yıllar yaşamış Alman gazeteci Rainer Hermann da hem Türkiye’nin hem de Ortadoğu’nun değiştiğini, Arapların Türkiye’ye sempatiyle baktığını belirtmiştir. Ona göre artık Türkiye, Arap dünyasıyla ilişkisini kesen 1930’ların devleti değildir.³³¹

Neticede Erdoğan ve Davutoğlu’nun Yeni Osmanlılık fikirleri, yukarıda bahsedilen methiyeler ve ABD’nin de desteğiyle birleşince, Türkiye büyük bir güç hissine kapılmış ve bu da Türkiye’nin Suriye politikasına ve Esad’a yönelik tavrına net olarak yansımıştır. Öyle görülüyor ki Suriye meselesi ABD tarafından Türkiye’ye havale edilmek istenmiş ve bunda da başarılı olunmuştur.³³² Savaşın ilerleyen

³²⁸ “Başbakan’dan Üçüncü Balkon Konuşması”, *Hürriyet*, 13 Haziran 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-ucuncu-balkon-konusmasi-18015912> (13.06.2021).

³²⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-tbmm-genel-kurulu_nda-suriye_deki-olaylar-hakkinda-yaptigi-konusma_-26-nisan-2012.tr.mfa (13.06.2021).

³³⁰ Graham E. Fuller, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Yükselen Bölgesel Aktör*, çev. Mustafa Acar, 6. Baskı İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, ss. 34-40.

³³¹ Rainer Hermann, *Türkiye’de Neler Oluyor? Anadolu’nun Uyanışı ve Yeni Elitler*, çev. Haşim Koç, Muhammet Ali Asil, Gül Senem Kahya, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011, s. 214.

³³² İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası*, s. 31.

zamanlarında Erdoğan bu durum karşısındaki hayal kırıklığını şu sözlerle ifade etmiştir: “Dünya’nın geri kalanı Türkiye’yi, Suriye rejimiyle savaşmak için yalnız bırakmıştır.”³³³ Taştekin’in konuya dair şu sözleri dikkat çekicidir:

“Komşuda rejim değiştirme oyununda asıl kaybeden Türkiye oldu. AKP yönetimi İhvan kuşağının kendisini Arap dünyasının efendisi yapacağını sandı. Ama Suriye’nin Arap milliyetçiliğinin ana damarı olduğunu, ‘ehl-i Şam’ın gurur duymak için büyük bir tarihsel birikimin üzerinde oturduğunu ve ‘direniş ekseninde olmanın Suriye toplumuna kazandırdığı farkındalığı unuttu... Dahası teknik olarak hala İsrail’le savaş halinde olduğundan ordusunu ona göre tanzim etmiş, Lübnan gibi çetrefilli bir ülkede 30 yıl asker bulundurmuş, Ortadoğu’nun en cingöz istihbaratına sahip bir ülkeye karşı vekalet savaşına kalkıştı. Askerileşmeden krizin çözümünde rol alabilecek en kritik ülke iken komşusuna diz çöktürme projesinde fırlatma rampası oluverdi... Neticede Suriye kolay kolay toparlanamayacak bir ülke haline getirildi. Yavuz’un savaş takımlarını kuşanan ‘yeni Osmanlılar önce ‘Suriye benim iç meselem’ dedi, yol alamadı; ‘Suriye bölgesel mesele, Araplarla birlikte hallederiz’ dedi, olmadı; sonra meseleyi BM’ye havale etti, Rus ve Çin seddini aşamadı; ardından krizi NATO’nun meselesine dönüştürmeye yeltendi, ittifak burun kıvırdı umudunu gönüllü koalisyona bağladı, Batı yüz vermedi; son çare olarak Suud ve Katar’ın yedeğinde vekalet savaşına yeniden gaz verdi. Sonunda bu politikalar Rusya’yı savaş takımlarıyla Ortadoğu’ya çekti...”³³⁴

(5) İran’ın bölgede yalnızlaştırılması ve dengelenmesi hedefine, Suriye’de kaos yaratılarak ulaşılmaya çalışılmıştır. İranlılara göre Türkiye yaratılmak istenen kaosta araçsal, Körfez ülkeleri ise mali destekçi rolündedir. İran dini lideri Ali Hamaney’in askeri danışmanı General Yahya Rahim Safavi, Türkiye’nin böyle bir rolü yerine getirmek için çaba gösterdiğine ve Türkiye’nin İran’ın stratejik rakibi olduğuna dikkat çekmiştir.³³⁵ Bir dönem yargı kurumunun başında bulunan ve Hamaney’in yakın çevresinden olan Ayetullah Mahmud Haşimi Şehrudi, ABD’nin müttefiki olan Türkiye’nin liberal İslam’ı yayarak Ortadoğu’daki gelişmeleri kendi lehine kullanmaya çalıştığını iddia etmiştir.³³⁶ Dışişleri Eski Bakanı Menuçehr Mutteki “Türkiye’nin son birkaç yıldır izlediği ve bölge ülkelerinin takdirini kazanan bağımsız çizgisini terk ederek taşeronluğa soyunduğunu” ileri sürmüştür. Devrim Muhafızları Hava Kuvvetleri

³³³ Zhaleh Abdi, “Türkiye’nin Suriye Politikası”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s. 455.

³³⁴ Taştekin, *Suriye*, ss. 469-470.

³³⁵ İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası*, ss. 34-35.

³³⁶ “İran’dan Zehir Zemberek Türkiye Çıkışı!”, *Habertürk*, 25.08.2011, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/663055-irandan-zehir-zemberek-turkiye-cikisi> (15.06.2021).

Komutanı Hacızade ise tenkitlerin dozunu arttırmış ve “ülkesinin İsrail veya Amerika tarafından bir saldırıya uğraması durumunda ilk olarak Türkiye’deki Amerikan ve NATO üslerinin hedef alınacağını” ifade etmiştir.³³⁷

Aslında bölgede Tahran’ın hoşuna gitmeyecek gelişmeler 2009’dan itibaren yaşanmaya başlamıştı. Ankara-Bağdat-Şam-Beyrut arasında bir Ortadoğu Birliği’nin kurulması çalışmalarına girişilmişti. Ancak Arap İsyanları süreci başlayınca, bu koşullar altında birlik gerçekleştirilememiştir. Birlik için, önce İran’ın desteklediği rejimlerde bazı radikal değişikliklerin olması gerektiği düşünülmüştür. Dolayısıyla bu amaç doğrultusunda, Ankara-Riyad-Doha eksenli planlar yapılmaya başlanmıştır. Nihai amaç İran’ın yalnızlaştırılması ve dengelenmesidir. Çünkü İran 2011 yılından itibaren çok ciddi bir atağa geçmiş ve oldukça avantajlı bir konuma ulaşmıştır. Tahran, Hüsnü Mübarek’in devrilmesinden sonra, Kahire ile diplomatik ilişkileri yeniden Büyükelçilik seviyesine çıkarma aşamasına gelmiş (bu yakınlaşma Süveyş Kanalı’nı İran gemilerine açabilirdi), Lübnan’da İran destekli Hizbullah’ın katılımıyla yeni bir hükümet kurulmuş, Lübnan Parlamentosu, ülkenin Akdeniz’deki münhasır ekonomik bölgesinde petrol ve doğalgaz arama imtiyazını İran’a vermiş, İran son teknoloji silah sistemleri geliştirmeye başlamış, ve gözlemcisi olduğu Şangay İşbirliği Örgütü’nde (ŞİÖ) tam üyelik sürecine girmiştir.³³⁸

(6) Suriye için bir İsrail-Suudi Arabistan dizaynı da söz konusudur. İsrail, Suriye’de rejimin zayıflamasını ve ülkenin etnik köken ve dini mezhep ayrılıkları temelinde parçalanmasını istemektedir.³³⁹ Geçmişten beri İsrail için Esad yönetimi (İran, Hizbullah ve Hamas’la birlikte direniş ekseninde yer alması sebebiyle) hep baş düşman olmuştur. 1967’de işgal edilen Golan Tepeleri’ni özgürleştirmek için 1973’te başlatılan savaş sırasında imzalanan ateşkese rağmen İsrail ile Suriye teknik olarak savaş halindeydi. Dolayısıyla Suriye’de patlak veren kriz, teknik olarak savaş halinde olunan Esad yönetiminin zayıflatılması açısından İsrail için bulunmaz bir fırsat olmuştur.³⁴⁰ Söz konusu fırsatlara bakıldığında öncelikli olarak, Suriye’deki krizin İsrail’e bölgedeki hasımlarını etkisizleştirme noktasında meşru bir zemin hazırladığı görülmektedir. İsrail

³³⁷ Hakkı Uygur, “İran ve Arap Baharı”, SETA Analiz, Sayı: 52, 2012, s. 23.

³³⁸ İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası*, s. 35.

³³⁹ Ibid, s. 33.

³⁴⁰ Taştekin, *Suriye*, ss. 57-58.

Suriye'deki krizi bölgede kendisine karşı olan militan grupları pasifleştirme yolunda kullanmaya çalışmıştır. Ayrıca kriz, Suriye ordusunun askeri gücünü zayıflatırken, İsrail-Suriye arasında topyekûn konvansiyonel savaş ihtimalini de önemli ölçüde azaltmıştır. İsrail açısından başka bir fırsat da Esad rejiminin iç savaşta önemli güç kaybına uğraması sebebiyle, İsrail'in ulusal güvenliğini korumaya yönelik kaynaklarını Hamas'a ve diğer İsrail aleyhtarı gruplara karşı verdiği mücadeleye tahsis edebilmesidir. Bununla birlikte El-Kaide'ye bağlı Sünni gruplar ile İran destekli Hizbullah gibi İsrail karşıtı grupların Suriye'de nüfuz alanlarını genişletmek için güç mücadelesi içinde olmaları da İsrail için fırsat olmuş ve memnuniyetle karşılanmıştır.³⁴¹ Bu memnuniyeti 2014 yılında Oslo'daki bir tartışma programında eski bir MOSSAD yetkilisi şu sözlerle dile getirmiştir: "İsrail tarihinde ilk kez komşularımızdan birinde olup bitenden dolayı kimse bizi suçlamıyor, çok mutluyuz. İsrail'in düşmanları birbirini yiyor."³⁴²

Suudi Arabistan da tıpkı İsrail gibi Suriye krizini kendi karşıtlarını bertaraf etmek için kullanmaya çalışmıştır. Riyad, mezhepsel ve ideolojik olarak düşman gördüğü İran'ın bölgede zayıflatılması için, İran'ın desteklediği Esad rejiminin devrilmesi gerektiğini düşünmüş/düşünmektedir. Zaten o yüzden de Esad karşıtı gruplara askeri, mali, lojistik, eğitim verme, silah temin etme gibi konularda destek olmuştur.

(7) Arap İsyanları'nın etkileri de şüphesiz son derece önemli sebepler arasında sayılmalıdır.³⁴³ Bundan önceki başlıkta (Esad Sistemi) ortaya konulduğu üzere doğru dürüst örgütlenme yapısına sahip olamayan, olabildiğince sindirilmiş bireylerin Esad'ın baskıcı sistemine meydan okumayı göze almaları düşük olasılıktı. Ama Suriyelileri cesaretlendiren ve gelişmeleri fırsat olarak görmelerini sağlayan şey, diğer ülkelerde başlayan isyanlar olmuştur.

Şu bir gerçektir ki, isyanların yaşandığı ülkelerin hemen hepsinde kronikleşmiş sosyo-ekonomik problemler ve siyasi meşruiyet sorunları alttan alta bir toplumsal muhalefeti biriktirmiştir. Gerekli refah seviyesinin sağlanamaması, genç kesime iş olanaklarının hazırlanmaması, gelir adaletsizliği, kayırmacılık ve yolsuzluklar toplumsal

³⁴¹ Umut Koldaş, "Suriye'de Yönetilebilir Bölünmüşlük: İsrail Güvenliği İçin Zorluklar ve Fırsatlar", Yakın Doğu Enstitüsü Raporları No: 9, Yakın Doğu Enstitüsü, 2017, s. 8.

³⁴² Taştekin, *Suriye*, s. 469.

³⁴³ İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası*, s. 29.

adalet duygusunu zedelemiştir. Baskıcı rejimlerin halkın taleplerini görmezden gelen politikaları toplumsal muhalefeti tetiklemiştir.³⁴⁴ Yamak ve Saygın'ın ortaya koydukları gibi, bölge ülkelerinin neredeyse tümü siyasal, sosyal ve ekonomik endekslerde dünya ortalamasının altında performans göstermiştir.³⁴⁵

2010 yılının Aralık ayında, Tunus'ta, üniversite mezunu olan genç seyyar satıcı Muhammed Buazizi, mallarına el konulup kötü bir muameleye uğrayınca kendini ateşe vermiş ve hayatını yitirmiştir. Bu olayın tesiriyle, ekonomik sıkıntılar yaşayan Tunus halkı kitleler halinde sokağa dökülüp protesto gösterileri başlatmıştır. Protestolardan sadece birkaç hafta sonra, 23 yıldır yönetimde olan Devlet Başkanı Zeynel Abidin bin Ali ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve böylece Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da geri dönülmez isyanların fitili ateşlenmiştir. Çok geçmeden isyanların ikinci durağı Mısır olmuş, 25 Ocak 2011'de başlayan gösterilerden kısa bir süre sonra ülkede 30 yıllık Hüsnü Mübarek dönemi sona ermiştir. İsyandar daha sonra Libya, Bahreyn, Yemen gibi ülkelere ve sonunda Suriye'ye sıçramıştır.

Aslında ayaklanmalar Suriye'de başlamadan önce, Esad rejimi, Tunus ve Mısır'dan farklı olduğunu düşündüğü için kendinden emin bir görüntü sergilemiştir.³⁴⁶ Rejime göre, Suriye'de istikrar kendilerinin iktidarda kalmalarına bağlıdır ve eğer bir ayaklanma başlayacak olursa da bunu kontrol edecek güce kendileri sahiptir.³⁴⁷ Ancak olaylar rejimin öngördüğü gibi gelişmemiştir. Mart 2011'in başında, ülkenin güneyinde bulunan Dera kentinde, yaşları 9 ile 15 arasında değişen çocukların okul duvarlarına rejim karşıtı yazılar yazıp tutuklanması ve sonrasında işkence gördükleri iddiaları üzerine binlerce kişinin katıldığı protestolar başlamıştır. Akabinde protestolar kısa sürede Lazkiye, Banyas, Hama, Humus ve Şam'ın bazı bölgelerine de yayılmış, bu kentlerde Cuma namazları çıkışı polis müdahale ettiği büyük olaylar yaşanmıştır.³⁴⁸ Neticede diğer ülkelerde (Tunus, Mısır, Yemen, Libya) yaşananları tutkuyla izleyen

³⁴⁴ Meliha Altunışık, "Arap Ayaklanmaları: Dönüşümü Etkileyen Faktörler", *Mülkiye Dergisi*, Cilt. 35, Sayı. 272 (2011), s. 94.

³⁴⁵ Tahsin Yamak, Emre Saygın, "Ortadoğu'da Kayıp Yüzyılın Son Halkası: Arap İsyandarları Sürecinde Kurumların Belirleyici Rolü", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. 12, Sayı. 2 (2017), ss. 113-130.

³⁴⁶ John McHugo, *Syria: A History of the Last Hundred Years*, New Press, 2015, s. 221.

³⁴⁷ Josef Olmert, "Analysis of the Syrian Problem", 15 May 2012, <https://spme.org/campus-news-climate/analysis-of-the-syrian-problem/10615/> (19.06.2021).

³⁴⁸ McHugo, *Syria*, ss. 221-222.

Suriye halkının önemli bir kesimi için rejimi değiştirmek artık hayal olmaktan çıkmış, imkânsız olan şey düşünülebilir olmuştur.³⁴⁹

(8) Suriye’de yaşanan krizin bölgesel ve küresel enerji politikaları ile tetiklendiği de belirtilmektedir. Akdeniz’e açılan bir koridor konumunda olan Suriye, savaşa taraf olan ülkelerin enerji stratejileri açısından son derece önemlidir.³⁵⁰

Doğu Akdeniz’i önemli kılan şey, burada bulunan enerji kaynaklarının potansiyeline dair öngörülerdir. Bölgedeki enerji kaynaklarının potansiyelini ilk olarak 2010 yılında ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi (United States Geological Survey/USGS) yayınladığı bir raporda ortaya koymuştur. Rapora göre Kıbrıs, Lübnan, Suriye ve Filistin/İsrail arasında kalan Levant Havzası’nda 3,45 trilyon metreküp doğalgaz ve yaklaşık 1,7 milyar varil ham petrol bulunmaktadır. Yine aynı raporda Mısır açıklarında yer alan Nil Delta Havzası’nda 6,3 trilyon metreküp doğalgaz ve yaklaşık 1,8 milyar varil ham petrol olduğu tahmin edilmiştir.³⁵¹ Levant Havzası ve Nil Delta Havzası’ndan teknik olarak çıkarılması tahmin edilen doğalgaz miktarı toplamda 10 trilyon metreküptür. Ayrıca Doğu Akdeniz’in Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) kontrolündeki bölgesi için de 1,7 trilyon metreküp doğalgaz potansiyelinin olduğu tespit edilmiştir.³⁵² Tahmini doğal gaz rezervi belirtilen bu alanlar Şekil 5’te gösterilmektedir.

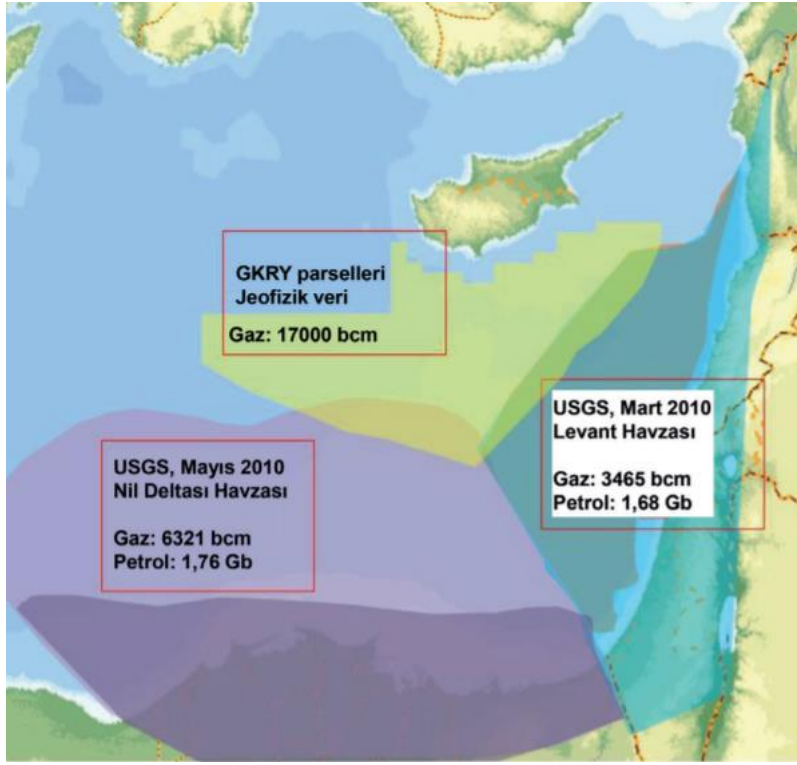
³⁴⁹ Baczko, Dorronsoro, Quesnay, *Suriye*, s. 73.

³⁵⁰ Azime Telli, “Boru Hatları Kördüğümünün Kilit Ülkesi Suriye”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss. 535-47; M. Oktay Alniak, Pelin Bolat, “Uluslararası Enerji Politikaları Çerçevesinde Suriye Krizi”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss. 523-34; John Karkazis, Ioannis Vidakis, Georgios Baltos, “The Syrian Energy Policies of the ‘Four Seas’ and Their Geopolitical Repercussions”, *Sosyo Ekonomi*, Cilt. 22, Sayı. 22 (2014), ss. 106-16; İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası*, ss. 36-38; Marin Katusa, “Syria: An Energy-Based Proxy War in the Making?”, *Casey Research*, 16 October 2012, [https://www.caseyresearch.com/daily-dispatch/syria-energy-based-proxy-war-making/\(22.06.2021\)](https://www.caseyresearch.com/daily-dispatch/syria-energy-based-proxy-war-making/(22.06.2021)); Evgenios Zogopoulos, “Syrian Proxy Wars: A Mad Max Story”, *Energy Industry Review*, 1 April 2020, [https://energyindustryreview.com/analysis/syrian-proxy-wars-a-mad-max-story/\(22.06.2021\)](https://energyindustryreview.com/analysis/syrian-proxy-wars-a-mad-max-story/(22.06.2021)).

³⁵¹ Merve Aksoy Ercümen, “Doğu Akdeniz Enerji Rekabeti”, *İNSAMER*, 09 Eylül 2016, http://insamer.com/tr/dogu-akdeniz-enerji-rekabeti_366.html (22.06.2021).

³⁵² “TÜBA Doğal Gaz Raporu”, Türkiye Bilimler Akademisi, 2021, s. 75, <http://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/T%C3%9CBA%20Do%C4%9Fa1%20Gaz%20Raporu.pdf> (22.06.2021).

Şekil 5: Doğu Akdeniz’de Tahmin Edilen Doğal Gaz ve Petrol Rezervleri

Kaynak: “TÜBA Doğal Gaz Raporu”, Türkiye Bilimler Akademisi, 2021, s. 76, <http://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/T%C3%9CBA%20Do% C4%9Fa1%20Gaz%20Raporu.pdf> (22.06.2021).

Doğu Akdeniz’de yeni rezervlerin keşfedilmesine bağlı olarak, Suriye, enerji rekabetinin yeni çatışma alanı olmuştur. Telli’nin ifadeleriyle “Suriye krizinde ülkenin kimin kontrolüne geçeceği aynı zamanda Suriye’nin gelecekte hangi ülkelerin enerji kaynaklarının taşınmasında koridor rolü üstleneceğinin belirlenmesi anlamına da gelmektedir.”³⁵³ Dünya petrol üretiminin yaklaşık yüzde 8,5’ni ve küresel doğal gaz üretiminin yüzde 19’unu kontrol eden³⁵⁴ ve bu hakim konumunu korumak isteyen Rusya, Doğu Akdeniz rezervlerinin akışını da Suriye üzerinden kontrol etmeyi hedeflemektedir.³⁵⁵ ABD ise hem enerji süper gücü olan Rusya’nın etkisini kırmak hem de AB ülkelerinin Rusya doğal gazına olan bağımlılığını azaltmak için alternatif projelere destek vermektedir. ABD, AB’nin ihtiyacı olan doğal gazın bir kısmının Katar’dan taşınmasını gündeme getirmiştir. Ancak, ABD’nin müttefiki olan Katar’ın doğal gazını Avrupa’ya ulaştıracak proje fikri, Rusya ve İran’ı oldukça rahatsız etmiştir.

³⁵³ Telli, “Boru Hatları Kördüğümünün Kilit Ülkesi Suriye”, s. 536.

³⁵⁴ Katusa, “Syria: An Energy-Based Proxy War in the Making?”

³⁵⁵ Telli, “Boru Hatları Kördüğümünün Kilit Ülkesi Suriye”, s. 544.

ABD ve müttefikleri ile Rusya ve müttefiklerinin Suriye üzerinden geçecek doğal gaz ve petrol boru hatlarının kontrolüne yönelik çatışan çıkarları Suriye'deki krizin derinleşmesine neden olmuştur. Rusya-İran-İrak-Suriye grubu, adı "İslami Boru Hattı" olan proje kapsamında doğal gaz boru hattının Suriye'nin Akdeniz kıyısından Avrupa pazarına ulaştırılmasından yanadır. ABD destekli Katar-Suriye-Türkiye güzergâhlı "Arap Boru Hattı" ise boru hattının Suriye ve Türkiye üzerinden geçerek Avrupa'ya ulaştırılmasını öngörmüştür.³⁵⁶

Şekil 6: Ortadoğu'da Birbiriyle Çatışan Boru Hattı Projeleri

Kaynak: Christina Lin, "Saudi Arabia's and Turkey's Pipeline Wars in Yemen and Syria", *ISPSW Strategy Series*, Issue No 429 (2016), s. 3'den uyarlanmıştır

Şekildeki mor hat, Katar doğal gazının Avrupa'ya ulaştırılmasını hedefleyen hattır. Bu hattın Katar'dan çıkması ve Suudi Arabistan, Ürdün ve Türkiye üzerinden Nabucco'ya bağlanması planlanmıştır. Dikkat edilirse, kırmızı kesik çizgiler içinde adı belirtilen ülkeler, Esad'ın ortadan kaldırılması gerektiğini düşünen ve bu sebeple rejime

³⁵⁶ Vedat Özdan, "Batı'nın Değişen Enerji Güvenliği Jeostratejisi ve Türkiye'nin Yalpalayan Dış Politikası (1)", *T24*, 19 Ekim 2015, <https://t24.com.tr/yazarlar/vedat-ozdan/batinin-degisen-enerji-guvenligi-jeostratejisi-ve-turkiyenin-yalpalayan-dis-politikasi,12979> (22.06.2021); Telli, "Boru Hatları Kördüğümünün Kilit Ülkesi Suriye", ss. 538-539.

karşı savaşta muhalefeti destekleyen Müslüman ülkelerdir. Şekildeki kırmızı hat ise Katar doğal gazı yerine İran doğal gazını Kıbrıs üzerinden geçirip doğrudan Akdeniz üzerinden Avrupa'ya ulaştıracak alternatif boru hattıdır. Yani, ABD ve İsrail'in karşı çıkması nedeniyle İran'a yaptırım uygulanmasına ve Suriye'nin yeni mücadele sahası haline gelmesine neden olan hattır.³⁵⁷

Suriye krizine dair arka plan bilgileri ve temel nedenler ortaya konduktan sonra bir sonraki başlık altında 2011'de patlak veren olayların gelişimi ve ülkeyi nereye götürdüğü incelenecektir.

3. Suriye Krizi'nin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

“Ey ölüm terzileri, ev yıkıcılar, sürgün ustaları... Ey bir halkı dizlerinin üstünde görmekten gönenen sahte eşitlik! Ey korkuyu sevgi sanan aşağılık duygusu. Siyah ve beyaz dışında renk tanımayan alacakaranlık... Ey başkasının bahçesindeki gergedan. Bir halkın türküsünü odalarda boğacağını sanan sağırlık. Ey dağları evlerin üstüne yıkan cinnet. Ey narcissus. Kan ve gözyaşı. Yalnız gövdesiyle var olan sevgisizlik. Kendi ışığıyla yanan pervane. En yüce değeri zulüm olan ahlak! Ordularıyla soluk alan haksızlık. Ey kardeşliğin süreğen kışı. Bir halkın onuruna yağan kar.”

-Şükrü Erbaş³⁵⁸

3.1. İç Savaşın İlk Safhaları (Mart 2011-Eylül 2015 Arasındaki Gelişmeler)

Arap Baharı diye anılan, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde birçok lideri deviren isyan sürecinde sıra Suriye'ye geldiğinde çoğu aktörün hesaplarını alt üst eden bir dirençle karşılaşmıştır. Suriye'de 2011 yılı Mart ayına kadar ciddi sayılabilecek herhangi bir ayaklanma yaşanmamıştı. Suriye'deki isyan da devrim nihayetinde değil de birtakım kamu hizmetlerinin düzeltilmesi talebiyle başlamıştı. Dera'da duvara yazı yazan gençlerin başına gelenler gösterilerin ülke geneline yayılmasında oldukça etkili olmuştur.³⁵⁹ Gösterilerin Dera'da başlamasının önemli nedenleri şunlardır: öncelikle Dera, Ürdün ve nispeten Lübnan sınırına yakınlığı nedeniyle dış etkenlere ve müdahalelere açık bir yerdir. İkinci olarak Dera kuraklık yıllarından doğrudan

³⁵⁷ Christina Lin, “Saudi Arabia’s and Turkey’s Pipeline Wars in Yemen and Syria”, *ISPSW Strategy Series*, Issue No 429 (2016), ss. 3-4, https://www.ispsw.com/wp-content/uploads/2016/06/429_Lin.pdf (23.06.2021); Özdan, “Batı'nın Değişen Enerji Güvenliği Jeostratejisi ve Türkiye'nin Yalpalayan Dış Politikası (1)”.

³⁵⁸ Şükrü Erbaş, *İnsanın Acısını İnsan Alır (Bütün Yazılar-1)*, 15. Basım İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019, s. 29.

³⁵⁹ Taştekin, *Suriye*, ss. 61-62.

etkilenmiştir. Kuraklığa bağlı olarak halkın ekonomik refah düzeyi oldukça düşmüş, üstüne üstlük devlet yetkilerinin, kaynakları kötü yönetmesi kuraklığın olumsuz etkilerini büyütüştür. Üçüncü ise o dönemde küresel çapta yaşanan gıda fiyatlarındaki artışın Suriye’yi de oldukça etkilemesidir. Hayat pahalılığına paralel olarak kamuda rüşvetin artması, polis ve muhaberatındaki bazı kimselerin haraç kesmesi ve gösterdikleri zorbalık halkı bezdirmiştir. Dolayısıyla isyanların Dera’da patlak vermesi şaşırtıcı olmamıştır.³⁶⁰

15 Mart 2011’de Dera için ilan edilen “Öfke Günü”nde Cuma namazı çıkışı protesto gösterileri düzenlenmiştir. 16 Mart’ta devam eden gösterileri sonlandırmak için güvenlik güçleri baskı ve şiddet uygulamış, göstericilerden en az 30 kişi tutuklanmıştır. 18 Mart’ta şiddetin boyutu artmış, Dera sakinleri güvenlik güçlerinin üç protestocuyu öldürdüğünü söylemişlerdir. 20 Mart’taki gösterilerde protestocular “Olağanüstü hâl kanunlarına hayır. Biz özgürlüğe gönül vermiş bir halkız!” şeklinde haykırarak Baas Partisi’nin Dera’daki genel merkezini ateşe vermiş, emniyet güçlerine ait araçları yakmışlardır. 25 Mart’a gelindiğinde gösteriler Şam, Hama, Humus, Haseke, Lazkiye, Deyr ez-Zor ve Kamışlı’ya sıçramıştır.³⁶¹ Bunun üzerine Esad gösterilerin daha da büyüme ihtimaline karşı bazı adımlar atma gereği duymuştur. Kısmi af ile bazı tutuklular serbest bırakılmış, askerlik süresi 21 aydan 18 aya düşürülmüştür. Ayrıca olağanüstü halin kaldırılması, öldürülen sivil ve polislerle ilgili sorumluların bulunması ve 1962 yılındaki nüfus sayımında 120 bin civarında Kürt’ü vatandaşlık haklarından mahrum bırakan düzenlemenin gözden geçirilmesi için özel komisyonlar oluşturulmuştur.³⁶² Ancak Esad tarafından atılan bu adımlar muhalif kesimler tarafından samimi ve yeterli bulunmamıştır. Bunun üzerine olaylar yatışmamış ve Esad yönetimi protestoculara karşı tutumunu biraz daha sertleştirmiştir. Bu durum protestoların daha da yayılmasına ve ölü sayısının artmasına neden olmuştur.³⁶³

Suriyeli muhaliflerin beklentisi, Tunus’ta Zeynel Abidin bin Ali’nin, Mısır’da Hüsnü Mübarek’in devrilmesi gibi Esad’ın da devrilmesiydi. Ancak Suriye

³⁶⁰ Ibid, ss. 62-63.

³⁶¹ “Kronoloji: Suriye’de İsyandan İç Savaşa”, *Al Jazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-suriyede-isyandan-ic-savasa> (11.09.2021).

³⁶² Taştekin, *Suriye*, s. 65.

³⁶³ Doğan Şafak Polat, “Arap Baharı ve Suriye Savaşı”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s. 142.

muhalafetinin önemli isimleri halk hareketini yönlendirmeye çalışıp kısa süreli başarılı olsalar da çok geçmeden etkilerini kaybetmişlerdir. Çünkü rejimin baskıları altında zayıflayan ve organizasyon kapasitesini kaybeden Suriye muhalafeti en başından beri liderlik zafiyeti göstermiş ve bir bölünmüşlük içinde olmuştur. Bu sebeple Suriye muhalafetini tek çatı altında toplayabilmek için -önemli bir kısmına Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı- çok sayıda toplantı yapılmıştır. Nitekim bu birlik çabaları neticesinde 2011'de Suriye Ulusal Konseyi'nin (SUK) kurulması sağlanmıştır.³⁶⁴ Konsey'i oluşturan muhalif gruplar arasında Müslüman Kardeşler, Arap aşiretleri, Kürtler, liberaller, sosyalistler, gençlik örgütleri ve Asuriler yer almaktaydı.³⁶⁵ Dolayısıyla SUK, muhalif grubun siyasi kanadını oluşturmuştur. Mücadelenin silahlı boyutunu yürütmek için ise çoğunluğunu Suriye ordusundan ayrılan askerlerin oluşturduğu ÖSO kurulmuştur. Sonraları ÖSO bir çatı niteliğine bürünmüş ve iç savaşın başında rejime karşı olan bütün muhalif gruplar için kullanılmıştır.

2011 yılı sonlarına doğru ülkedeki gösteriler yörüngesinden çıkarak kanlı bir iç savaşa dönüşmüştür. Bunun üzerine ABD bir yandan konuyu BM gündemine taşırken bir yandan da Arap Birliği ve Türkiye'yle yakın temasa geçmiştir. Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar muhaliflere önemli destekler sağlarken İran ise rejim yanlısı bir tutum benimseyerek olayların batı komplosundan ibaret olduğunu belirtmiştir. Temmuz 2011'de muhalifler tarafından diğer muhalif gruplara da ulaşmak ve Esad rejimine karşı birlik olmak için İstanbul'da "Ulusal Kurtuluş Konferansı" düzenlenmiştir. Eylül ayına gelindiğinde sorun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) taşınarak küresel bir hâl almış ve Suriye'ye yaptırımlar gündeme gelmiştir.³⁶⁶ Ancak Rusya ve Çin'in veto kararları nedeniyle Suriye'ye karşı bir yaptırım kararı alınamamıştır. Esad rejimi ve muhaliflere küresel çapta da farklı desteklerin söz konusu olması uzun süre devam edecek çatışmaların ve istikrarsızlığın adeta habercisi olmuştur.

BM'de Suriye'ye yönelik bir yaptırım kararı alınamasa da ABD ve AB Esad rejimini ekonomik olarak yıpratmak bazı kararlar almışlardır. Örneğin Avrupalı şirketlerin Suriye'ye yaptırım uygulayacağı bildirilmiş ve Suriye'ye petrol konusunda

³⁶⁴ Topal, "Beşşer Esed Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş", ss. 76-77.

³⁶⁵ Oytun Orhan, "Suriye'de Sonun Başlangıcı: Yaptırım Dönemi ve Suriye Ulusal Konseyi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 3, Sayı. 34 (2011), s. 47.

³⁶⁶ Polat, "Arap Baharı ve Suriye Savaşı", ss. 142-143.

yeni yatırımlar yapılması yasaklanmıştır. Ayrıca çeşitli kuruluş ve kişilerin mal varlıkları dondurulmuş ve bu kişilere seyahat yasağı getirilmiştir. Ancak Esad rejimi başından itibaren Rusya, Çin ve İran'ın desteğini iyi değerlendirerek rejimin devamı adına kırsal bölgelerdeki operasyonlarını arttırmış ve bunun sonucunda protestolar zamanla azalmıştır. Protestolar bitme noktasına gelse de sivil muhalefet, mücadelesine devam etmiştir. Gelgelelim Suriye'de irili ufaklı birçok silahlı örgüt oluşmuş, radikal grupların ve terör gruplarının da olaylara müdahil olmasıyla ülkede kriz karmaşık bir hale gelmiştir.³⁶⁷

2012 yılının henüz başlarında ÖSO savaşçıları, Körfez ülkelerinden sağlanan fonlar ve silahlarla rejime karşı savaş alanında daha büyük başarılar elde eden İslamcı tugaylarla birlikte hareket etmiştir. Ocak 2012'de Suriye'deki kaostan yararlanmak isteyen El-Kaide bağlantılı Nusra Cephesi ortaya çıkmış ve ertesi ay El-Kaide lideri Eymen el-Zevahiri bölgedeki Sünnileri rejime karşı bir cihada katılmaya çağırmıştır. El-Nusra cephesinin zamanla savaş alanında başarılar elde etmesi kendisine büyük katılımlar sağlamış ve böylelikle Suriye yabancı savaşçıların çekim merkezi haline gelmiştir.³⁶⁸

Şubat ayına gelindiğinde ÖSO ile rejim kuvvetleri arasında Humus şehrinde en sert çatışmalardan biri yaşanmıştır. İddialara göre isyancılar kontrol noktalarına saldırarak 12 askeri öldürmüş, bunun ardından ordu ağır silahlarla kanlı bir operasyon başlatmıştır. Çatışmalar sırasında 200'den fazla insan yaşamını yitirmiş, binden fazla kişi de yaralanmıştır. Bu olaylardan sonra Suriye'ye müdahaleden yana tavır sergileyen ülkeler "rejim gitmeli" çıkışları yaparak BM'yi etkilemeye çalışmış, Esad yönetimi ise kendisine yöneltilen suçlamaları reddederek tüm yaşananların muhaliflerin oyunu olduğunu belirtmiştir. Neticede Rusya ve Çin'in veto edeceğini bile bile BM'ye tasarı sunulmuştur. BM'deki başarısız denemeden sonra Batı mediasında iç savaşın faturası Rusya ve Çin'e kesilerek her iki ülke de yoğun bir şekilde eleştirilmiştir.³⁶⁹ Sonraki günlerde, Suriye'ye yaptırım çıkarılmasını sağlayamayan BM, devam eden krize çözüm bulmak amacıyla eski Genel Sekreter Kofi Annan'ın BM ve Arap Birliği'nin ortak

³⁶⁷ Ibid, ss. 143-144.

³⁶⁸ Zachary Laub, "Syria's Civil War: The Descent Into Horror", *Council on Foreign Relations*, 17 March 2021, <https://www.cfr.org/article/syrias-civil-war> (16.09.2021).

³⁶⁹ Taştekin, *Suriye*, ss. 133-135.

temsilcisi olarak atandığını duyurmuştur. Annan, Mart ayında Şam'ı ziyaret etmiş ve Esad'la bir görüşme yapmıştır. Krizin çözümüne yönelik hazırladığı altı maddelik barış planı Esad yönetimi tarafından kabul edilmiştir. Taraflar şu konularda mutabık kalmışlardır.³⁷⁰

- (1) BM gözetim ve denetiminde Suriyeliler tarafından bir 'geçiş hükümetinin' oluşturulması ve söz konusu hükümetin çalışmalarının Annan ile müşterek yürütülmesi;
- (2) Ateşkesin yapılması, rejimin elinde bulunan silahlarını şehir merkezlerinden çekmesi, muhalif kanadın saldırılarını durdurması ve ateşkes ortamının BM tarafından denetlenmesi;
- (3) Tutuklu bulunan Suriyelilerin serbest bırakılması;
- (4) Çatışma bölgelerinde zarar gören insanlara insani yardımın sağlanması;
- (5) Batı basınına uygulanan akreditasyon kısıtlamasının kaldırılması;
- (6) Barışa yönelik yapılan toplantı ve yürüyüşlere izin verilmesi.

Annan'ın altı maddelik bu planı rejim tarafından kabul edilse de, ateşkesi sağlama konusunda başarılı olamamış, rejim ve muhalifler bu kez Halep'te büyük bir çatışma içine girmişlerdir. Akabinde çatışmaların durması ve sorunun çözülmesi için gerçekleştirilen I. Cenevre görüşmelerinden de sonuç alınamayınca Annan istifa etmek durumunda kalmıştır. Annan'ın istifası Suriye'de derinleşen krize diplomatik bir çözüm bulmak için zaten bocalayan uluslararası çabalara bir darbe indirmiş ve yaşanan krizin kısa vadede bir çözüme kavuşamayacağı anlaşılmıştır.³⁷¹

2012 yılı Temmuz ayına gelindiğinde Suriye'de önemli dönüm noktalarından biri olan Şam saldırısı gerçekleştirilmiştir. 18 Temmuz'da üst düzey yetkilileri hedef alan Ulusal Güvenlik Binası'nda meydana gelen patlamada Savunma Bakanı General Davud Raciha, Savunma Bakan Yardımcısı Asif Şevket, Esad'ın Güvenlik Danışmanı General Hasan Türkmani ve Ulusal Güvenlik Birimi Başkanı Hişam İhtiyar ölmüş, İçişleri Bakanı Muhammed Şaar da yaralanmıştır.³⁷² Esad, bu saldırıdan sonra, kuzeydeki

³⁷⁰ Elçin Neciyev, "Cenevre'den Soçi'ye 'Suriye' Problemine Çözüm Arayışları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 3 (2019), ss. 836-837.

³⁷¹ Colum Lynch, "Kofi Annan Resigns as Envoy to Syria", *The Washington Post*, 3 August 2012, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/kofi-annan-resigns-as-envoy-to-syria/2012/08/02/gJQAABj4RX_story.html (17.09.2021).

³⁷² Taştekin, *Suriye*, s. 201.

askerleri savunma amaçlı olarak iç ve güney taraflara çekmiştir. Askerler çekilince bölgedeki boşluk rejimle koordineli olarak PYD tarafından doldurulmuştur. Kürt gruplar 19 Temmuz 2012'den itibaren Kobani, Afrin, Amude, Dirbesiye, Serekaniye ve Derik gibi yerlerde tek kurşun bile atmadan denetimi ele geçirmişlerdir. Kürt bölgelerinin yönetimine geçtikten sonra PYD, rejim yıkılsın ya da yıkılmasın “Batı Kürdistan”da yani Rojava’da “özerk bölge” hedefine kilitlenmiştir.³⁷³

2012 Temmuz’undaki bir diğer önemli gelişme de Suriye’nin ikinci büyük kenti olan Halep’te Esad güçleri ile muhaliflerin oluşturduğu ÖSO’ya mensup savaşçılar arasında çatışmaların yaşanmaya başlamasıdır.³⁷⁴ Ancak muhaliflerin başlattığı taarruzlar zayıf koordinasyon, mühimmat eksikliği ve hatta kendi aralarındaki rekabet nedeniyle rejim güçleri tarafından durdurulabilmiştir. Çatışmalar sırasında altyapısı ve tarihi dokusu büyük ölçüde tahrip edilen şehir, doğusu farklı silahlı muhalif grupların, batısı ise Esad yönetiminin kontrolünde³⁷⁵ bir cephe hattı haline gelmiştir. Bu tarihten sonra, ülke içinde ciddi kayıplar veren Esad yönetimi bir yandan otoritesini korumaya çalışırken diğer yandan da uluslararası meşruiyetini kaybetmemek için ciddi bir direnç göstermiştir.³⁷⁶

Halep’teki savaş, yeni silahlı radikal grupların ve bu gruplar için savaşan yabancı militanların ülkedeki iç savaşta önemli aktörler haline gelmesini sağlayan yolu açmıştır. El-Kaide ile bağlantılı Nusra Cephesi’nin yanı sıra Ahrar eş-Şam, Sukur eş-Şam, Liva et-Tevhid ve Liva el-İslam gibi radikal silahlı grupların sahadaki gücü eline geçirmeleri, muhaliflere destek veren küresel ve bölgesel aktörlerin siyasi ve askeri muhalefeti yeniden örgütlemeye yönelik girişimler başlatmasına yol açmıştır.³⁷⁷ Bu girişimler sonucunda Suriye muhalefetinin Kasım 2012’de Katar’ın başkenti Doha’da yaptıkları toplantıda Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (SMDK) ortaya çıkmıştır. SMDK, çıkar çatışmaları sebebiyle tükenen ve sahada çok az saygı gören

³⁷³ İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası*, s. 176; Taştekin, *Suriye*, ss. 202-204.

³⁷⁴ “Halep’te Savaşın Dönüm Noktaları”, *BBC News*, 28 Kasım 2016, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38130770> (22.09.2021).

³⁷⁵ Christopher Phillips, *The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East*, New Haven: Yale University Press, 2016, ss. 127-128.

³⁷⁶ Yasin Atlıoğlu, “Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt. 73, Sayı. 1 (2018), s. 151.

³⁷⁷ Yasin Atlıoğlu, “Ayaklanmadan İç Savaşa Suriye Krizi”, *Stratejik Derinlikte Savrulan Türk Dış Politikası*, ed. Ümit Özdağ, Yelda Demirağ, Ankara: Kripto Yayınları, 2016, ss. 212-213.

SUK'un yerini almış, kendisini Suriye halkının meşru temsilcisi olarak ilan etmiş ve kuruluşundan sadece bir gün sonra Körfez İşbirliği Konseyi'nin altı üyesi (Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Umman, Katar ve Kuveyt) tarafından tanınmıştır.³⁷⁸ SDMK'nin kurulmasından bir aydan kısa bir süre sonra ABD, Fransa, İngiltere, Türkiye ve Körfez ülkeleri istihbaratlarının güdümünde Antalya'da yapılan toplantıda Yüksek Askeri Konsey³⁷⁹ kurulmuştur. Yeni askeri yapılanma, sahadaki isyancı gruplar arasında iş birliğini kolaylaştırmak, daha iyi bir koordinasyon sağlamak ve yabancı fon ve silahları daha iyi kanalize etmek için tasarlanmıştır.³⁸⁰

Suriye'de silahlı muhalifler 2012 yılının sonbaharı ve 2013 yılının ilk aylarında sahadaki hakimiyetlerini genişleten bazı başarılar kazanmışlardır. 2013 Ocak'ında İdlib'teki stratejik Taftanaz Hava Üssü, Şubat ayında Suriye'nin en büyük hidroelektrik santralının bulunduğu Tabka Barajı ve Halep'in doğusundaki el-Jerrah Askeri Üssü silahlı muhalifler tarafından ele geçirilmiştir. Mart ayında ise ilk kez bir vilayet merkezi olan Rakka kenti Nusra Cephesi, Ahrar eş-Şam ve diğer radikal dinci grupların kontrolüne girmiştir. Ancak bu grupların sahadaki askeri ilerlemede başarılı olması ve ön plana çıkması Yüksek Askeri Konsey veya ÖSO'nun iç savaşta rolünün tartışılmasına neden olmuştur.³⁸¹

Suriye ordusu, 2012 yazından beri silahlı muhalifler karşısında savunmacı bir askeri stratejiyle büyük kent merkezlerini korumaya çalışmış, kısa süreli müdahaleler dışında büyük bir askeri operasyona girememiştir. Ancak iç savaşta dengeler, Haziran 2013'te Suriye ordusunun -önemli ölçüde Hizbullah savaşçıların da yardımını alarak- Lübnan sınırındaki Kuseyr'i ele geçirmesiyle değişmiştir. Hama ve Humus bölgesindeki muhalif gruplara silah ve mühimmat akışının sağlandığı Kuseyr kasabasında Suriye ordusunun kazandığı zaferle iç savaşta yeni bir safhaya geçilmiştir. Kuseyr'in kaybedilmesinden sonra silah ve lojistik açıdan yaşanan sıkıntılar silahlı muhaliflerin direnişini kademeli olarak zayıflatmıştır. Dengelerin Esad yönetimi lehine değişmeye başladığı 2013 yılının yaz aylarında El-Kaide bağlantılı Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD)

³⁷⁸ Stefan Talmon, "Recognition of Opposition Groups as the Legitimate Representative of a People", *Chinese Journal of International Law*, Vol. 12, No. 2 (2013), ss. 119-120.

³⁷⁹ Yüksek Askeri Konsey (Yüksek Askeri Komutanlık olarak da adlandırılır), ÖSO çatısı altında toplanan askeri kanadın liderliğini yapmaktadır. Konsey'in genel komutanlık görevini ilk olarak Suriye ordusundan ayrılan General Selim İdris yapmıştır.

³⁸⁰ Phillips, *The Battle for Syria*, s. 129.

³⁸¹ Atlıoğlu, "Ayaklanmadan İç Savaşa Suriye Krizi", s. 214.

yeni bir aktör olarak iç savaşa müdahil olmuştur. Böylelikle hem Esad yönetimi hem de silahlı muhalifler yeni bir durumla karşı karşıya kalmıştır.³⁸² Nasıl ki önceden ÖSO göstericilerin yerini aldıysa IŞİD de ortaya çıktıktan sonra zamanla ÖSO'nun önüne geçip daha etkili olmayı başarmıştır. Daha savaşçı ve daha acımasız olup daha iyi finanse edilen IŞİD çöldeki hareketliliğini kullanarak ani saldırılar gerçekleştirebilmiştir. İsyancı rakiplerinin sadece kuşatma altına alabildiği rejimin kalelerine girebilmek için bomba yüklü araçlar kullanan intihar timleri oluşturmuştur. Dahası bu örgüt ÖSO'nun başaramadığı bir hedefi de gerçekleştirmiş ve Amerikan hava gücünün savaşa girmesini sağlamıştır.³⁸³

2013 yılındaki diğer önemli gelişmelerden birisi de PYD'nin Türkiye sınırına yakın konumdaki Rasulayn'da Nusra Cephesi ile girdiği mücadeleyi kazanmasıdır.³⁸⁴ Çatışmalar sonucunda PYD'nin silahlı kanadı olan YPG'nin (Yekineyen Parastina Gel-Halk Savunma Birlikleri) kısa sürede kentin tamamını ele geçirerek gösterdiği askeri başarı önemlidir. Çünkü Rasulayn'ın El-Nusra'nın elinden alınması PYD'nin aktörleşmesi adına geçilmiş önemli bir basamaktır.³⁸⁵ Bu bakımdan kısa bir süre öncesine kadar Suriye içinde bile gücü sınırlı olan PYD lideri Salih Müslim'in 2013 yazı boyunca İran ve Türkiye gibi bölge ülkelerinde resmi düzeyde ağırlanarak itibar görmesi tesadüf değildir.³⁸⁶

2013 yazı, Suriye ordusunun Kuseyr'i ele geçirerek dengeleri değiştirmesine, IŞİD ve radikal dinci grupların mezhepçi saldırılarına ve PYD'nin Rasulayn'da zafer elde ederek aktörleşmesine tanıklık etmiştir. Ağustos sonlarından Eylül sonuna kadar ise uluslararası kamuoyunu Suriye konusunda meşgul eden en önemli konu iç savaşta kimyasal silah kullanıldığına dair iddialar olmuştur.³⁸⁷ 21 Ağustos'ta muhaliflerin kontrolünde bulunan Guta bölgesinde bir kimyasal saldırıda yüzlerce insan yaşamını yitirmiştir. Kimyasallarla boğulan sivillerin YouTube görüntüleri ortaya çıkınca uluslararası medyada büyük bir tepki oluşmuştur. Kaçınılmaz olarak muhalifler ve rejim

³⁸² Ibid., ss. 216-217.

³⁸³ Charles Glass, *Suriye Yanıyor IŞİD ve Arap Baharının Sonu*, çev. M. İkbâl Saylık, İstanbul: İyidüşün Yayınları, 2016, s. 81.

³⁸⁴ Phillips, *The Battle for Syria*, s. 134.

³⁸⁵ Ömer Göksel İşyar, "Suriye İç Savaşı'nda PYD'nin Aktörleşmesinin Başlıca Nedenleri", *Bilge Strateji*, Cilt. 9, Sayı. 16 (2017), s. 43.

³⁸⁶ Atlioğlu, "Ayaklanmadan İç Savaş Suriye Krizi", s. 217.

³⁸⁷ Ibid., s. 218.

birbirini suçlamıştır.³⁸⁸ Rejim cephesi “BM heyeti Suriye’deyken kimyasal silah kullanmak ahmaklık. Silahlı gruplar müdahaleyi meşrulaştırmak için kimyasal silah kullandı. Füzeler muhaliflerin kontrolündeki bölgeden atıldı.” savunmasını yaparken Suriye’ye müdahale yapılmasına taraf olanlar ise şu yanıtı vermiştir: “Muhafiflerin elinde kimyasal silahı taşıyacak füze yok.”³⁸⁹ Bir ay sonra, BM misyonunun saldırıya ilişkin yayınladığı raporda Guta’daki Tarma, Moadamiye ve Zamalka bölgelerinde, sarin gazı içeren karadan karaya roketler kullanıldığı sonucuna varılmıştır.³⁹⁰ Kimyasal silah saldırısıyla ilgili Rusya Esad’ı savunmuş ve Putin, New York Times’ta yayınlanan makalesinde konuyla ilgili Suriye’de zehirli gaz kullanıldığına dair kimsenin şüphesinin olmadığını, ancak bunun Suriye Ordusu tarafından değil, muhalifler tarafından destekçilerinin müdahalesini tahrik etmek için kullanıldığını iddia etmiştir.³⁹¹ Baskı altında olan Obama yönetimi ise rejimi suçlayıp askeri hareket planına odaklanmıştır. Bu gelişme silahlı muhalifleri Şam’a girme konusunda umutlandırırsa da ABD Dışişleri Bakanı John Kerry’nin “Suriye bir hafta içinde kimyasal silahları teslim ederse saldırı olmaz”³⁹² sözüyle Rusya hemen devreye girmiş ve kimyasal silahların devriyle ilgili geliştirdiği planla bu savaş girişimini boşa çıkarmıştır. Böylece Rusya bir yandan Kongre’de zorlanan Obama’nın elini rahatlatırken bir yandan da müttefiki Suriye’yi olası bir saldırıdan korumuştur. Suriye yönetimi, İsrail’e karşı geliştirdiği kimyasal silahların kendi sonunu getirebileceğini fark etmiş, İran ve Rusya’nın bile kimyasal silahlar söz konusu olduğunda arkasında duramayacağını anlamıştır.³⁹³

Uluslararası boyuta taşınan kimyasal silah meselesi Rusya ve ABD’nin vardıkları uzlaşma neticesinde Eylül ayında çözülmüştür. 14 Eylül’de, Rusya ve ABD dışişleri bakanları Lavrov ve Kerry, Cenevre’de düzenledikleri toplantıda Suriye’nin tüm kimyasal silah cephaneliğinin uluslararası denetim altına alınması ve imha edilmesi için

³⁸⁸ Phillips, *The Battle for Syria*, s. 177.

³⁸⁹ Fehim Taştekin, “Sakin Kıprasma Bir Fiske Atacağım”, *Radikal*, 29.08.2013, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fehim-tastekin/sakin-kiprasma-bir-fiske-atacagim-1148264/> (5.10.2021).

³⁹⁰ “İşte BM Denetçilerinin Raporu...”, *CNN Türk*, 16.09.2013, <https://www.cnnturk.com/2013/guncel/09/16/iste.bm.denetcilerinin.raporu/723560.0/index.html> (05.10.2021).

³⁹¹ Vladimir V. Putin, “A Plea for Caution From Russia”, *The New York Times*, 11 September 2013, <https://www.nytimes.com/2013/09/12/opinion/putin-plea-for-caution-from-russia-on-syria.html> (5.10.2021).

³⁹² Taştekin, *Suriye*, s. 266.

³⁹³ *Ibid.*

bir çerçeve ortaya koymuşlar, eşzamanlı olarak da Suriye, kimyasal silahların üretimini, stoklanmasını ve kullanımını yasaklayan Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'ni (CWC) imzalayarak katılım belgesini BM'ye sunmuştur. 27 Eylül'de BMGK, Suriye'ye Kimyasal Silahların Yasaklaması Örgütü (Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, OPCW) tarafından denetlenen bir silahsızlanma programına uymasını şart koşan kararı (2118 sayılı) oybirliğiyle kabul etmiştir.³⁹⁴ Bu karar, "Lavrov'un büyük başarısı" olarak yorumlanmıştır. Çünkü Suriye kimyasallarının 2014 yılının ortasına kadar imhasını öngören 2118 sayılı kararın metni, Suriye'ye otomatikman bir askeri müdahale mekanizmasını içermemektedir. Karar metninde Suriye'de kimyasal silah kullanılması durumunda önce ihlalcı tarafın kim olduğunun yüzde yüz saptanacağı, ardından ise ihlalcı tarafa BM Şartı'nın 7. Bölümü'nde belirtilen müeyyidelerin uygulanacağı belirtilmiştir.³⁹⁵

Kimyasal silah kullanımıyla ilgili tartışmaların üzerine bir konsensüs sağlanmasının ardından 2013 sonbaharında meydana gelen gelişmeler daha çok IŞİD ve PYD eksenli olmuştur. Eylül ayında IŞİD, diğer silahlı grupları karşısına alarak Halep'in kuzeyindeki stratejik Azez kasabasını ele geçirmiştir. Böylece bir güç gösterisi sergileyen IŞİD, dâhilî harpte tek başına savaşan bir aktör haline gelmeye başlamıştır. Diğer yandan PYD ise Suriye'nin kuzeyinde nüfuz alanını genişleterek Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Rojava'da³⁹⁶ bir kurucu meclis oluşturmuştur.³⁹⁷ 7 Ocak 2014'te kurucu meclis Amude'de toplanarak kendi yeni anayasasını ilan etmiştir. Ardından "kanton" sistemini esas alan özerk yönetimleri duyurmuştur. Rojava Anayasası'nın, nasıl bir toplum ve sistem vaat ettiğine dair önem arz eden maddeleri kısaca şöyledir:³⁹⁸

- "Suriye özgür, egemen ve demokratik bir devlettir; ademimerkeziyet ve çoğulculuk prensiplerine dayalı parlamenter sistemle yönetilir.
- Özerk bölgeler, Suriye topraklarının ayrılmaz parçası olan Afrin, Cezire ve Kobani kantonlarından oluşur. Afrin Kantonu'nun merkezi Afrin kenti,

³⁹⁴ Phillips, *The Battle for Syria*, s. 181.

³⁹⁵ İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası*, s. 497.

³⁹⁶ Rojava (Kürtçede batı anlamına gelir), Kürtlerin çoğunlukta olduğu ülkenin kuzey doğusundaki bölgeye verilen isimdir. "Batı Kürdistan" anlamına gelmektedir.

³⁹⁷ Atlioğlu, "Ayaklanmadan İç Savaşa Suriye Krizi", s. 219.

³⁹⁸ Fehim Taştekin, *Rojava: Kürtlerin Zamanı*, 1. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, ss. 186-188.

Cezire Kantonu'nun merkezi Kamışlı kenti, Kobani Kantonu'nun merkezi ise Kobani kentidir.

- Kürt, Arap, Süryani, Çeçen, Ermeni, Müslüman, Hıristiyan ve Ezidi toplulukların kardeşçe, barış içinde birlikte yaşadığı Cezire Kantonu etnik ve dinsel açıdan çeşitlilik arz eder.
- Kürtçe, Arapça ve Süryanice Cezire Kantonu'nun resmi dilleridir. Bütün topluluklar kendi anadilini öğrenme ve öğretme hakkına sahiptir.
- Özerk bölgeler Suriye'nin bölünmez bir parçasıdır. Özerk bölgeler, müstakbel Suriye'de merkezi olmayan federal yönetim sistemi için bir modeldir.
- YPG bu üç kantonda da iç ve dış tehditlere karşı özerk bölgeler ve halkın güvenliği ve savunmasından sorumlu yegâne askeri güçtür.
- Kadınlar karşı konulamaz şekilde siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel hayata katılma hakkına sahiptir.
- Bütün hükümet organları, kurumları ve komitelerinde cinsiyet kotası (hem kadın hem erkekler için) en az yüzde 40'tır.
- Yasama, yürütme ve yargı arasında güçler ayrılığı vardır.
- Sözleşme, uluslararası insan hakları sözleşmelerini kabul eder
- Ezidi dini tanınmış bir dindir.
- Sözleşme, din ve devlet ayrımı prensibini üstün tutar.”

Yukarıda değinildiği üzere bu süreçte PYD ve IŞİD'in sahadaki güçleri artarken rejim ve muhalifler savaşında ise şiddetin dozu artmış, uluslararası hukuka konu olacak yeni ihlaller gündeme gelmiştir. Suriye ordusunun Halep'te gerçekleştirdiği bombardımanlarda sivil ölümlerdeki artış ve varil bombası kullanıldığı iddiaları uluslararası medyada geniş yer bulmuştur.³⁹⁹ Dönemin BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon, savaşa dehşet verici bir boyut katan varil bombalarının kullanımını kınamış, savaşın taraflarına Ocak 2014'te yapılacak Cenevre-2 Görüşmeleri'ne ciddi ve geniş bir katılım göstermeleri çağrısında bulunmuştur.⁴⁰⁰ Ancak Ocak ayı sonunda gerçekleştirilen Cenevre-2 müzakereleri sonuçsuz kalmış, taraflar karşılıklı olarak

³⁹⁹ Athloğlu, “Ayaklanmadan İç Savaşa Suriye Krizi”, s. 221.

⁴⁰⁰ “Secretary-General's Press Conference at United Nations Headquarters”, *United Nations*, 23 December 2013, <https://www.un.org/sg/en/content/sg/press-encounter/2013-12-23/secretary-generals-press-conference-united-nations> (12.10.2021).

birbirlerini süreci kilitlemekle suçlamışlardır. Rejimin öncelik verdiği ve ısrarcı olduğu husus “şiddetin sonlandırılması ve terörle savaş” olmuştur. Bu bakımdan rejime göre muhalefet IŞİD, Nusra ve bağlantılı grupları öncelikle “terörist” olarak nitelendirmeli ve bunlarla savaşaacağını açıklamalıydı. Muhalefete göre ise öncelikli olan husus “geçiş hükümeti”nin ön şart olarak müzakere edilmesiydi. Muhalefete göre rejim tarafı siyasi bir çözüm istemediği için oyalama taktiği izleyerek zaman kazanmaya çalışmaktaydı. Masada, rejimin argümanlarını destekleyen tarafın başını çeken Rusya ise, muhalefeti, dışardan gelen grupları terör örgütü olarak görmediği için suçlamıştır.⁴⁰¹ Bu görüşmelerde önemli bir inisiyatif üstlenen Moskova, müzakerelerin yönünü rejimin psikolojik üstünlüğü sağlaması temeline oturtmaya çalışmış ve bu doğrultuda en başından beri “Esad giderse radikal örgütlerin ülkede hâkim olacağı” tezini öne çıkarmıştır.⁴⁰²

2014 yılının başında, Cenevre-2 Görüşmeleri’nin uluslararası kamuoyunda en önemli ilgi odağı olduğu sıralarda, bir başka önemli gelişme ise IŞİD’in Suriye’deki hakimiyet alanlarını genişletmeye çalışmasıdır. Ocak ayı başında ÖSO’nun hayatta kalan unsurlarının İdlip-Halep bölgesinden IŞİD militanlarını çıkarmak için başlattığı saldırı IŞİD’e aradığı fırsatı vermiştir. Nitekim çatışmalar sonucunda Tel Abyad, El-Bab, Cerablus, Menbiç ve Rakka kent merkezi IŞİD’in kontrolüne geçmiş ve böylece örgütün Suriye topraklarındaki hakimiyet alanı daha da netleşmeye başlamıştır.⁴⁰³

2014’ün ilk yarısında rejim ile sıcak çatışmaya girmeyip öncelikle muhalif güçlerden alan kazanan IŞİD, sonraları yeni hedef olarak rejimin ve YPG’nin elinde tuttuğu üslere yönelmiştir. IŞİD militanları rejim güçleriyle karşı karşıya geldiği Rakka’da Esad’ın kontrolündeki son askeri üssü ele geçirmiş, çıkan çatışmalarda yaklaşık 170 rejim askeri öldürülmüştür.⁴⁰⁴ Daha sonra IŞİD şehrin mutlak kontrolünü sağlamış, Hıristiyanları şehirden sürmüş ve Rakka’yı hilafetin başkenti ilan etmiştir. Ardından etkin propaganda kampanyaları başlatılmış ve dünyanın dört bir yanından

⁴⁰¹ Nebi Miş, Ömer Behram Özdemir, “Suriye 2014”, *Ortadoğu Yıllığı 2014*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Açılım Kitap, 2015, s. 180.

⁴⁰² Ibid., s. 186.

⁴⁰³ Athloğlu, “Ayaklanmadan İç Savaşa Suriye Krizi”, s. 221.

⁴⁰⁴ Ben Hubbard, “ISIS Tightens Its Grip With Seizure of Air Base in Syria”, *The New York Times*, 24 August 2014, <https://www.nytimes.com/2014/08/25/world/middleeast/isis-militants-capture-air-base-from-syrian-government-forces.html> (14.10.2021).

yabancı savaşçılar gelip örgüte katılmıştır.⁴⁰⁵ IŞİD'in Esad güçleriyle karşı karşıya geldiği diğer yerler Humus kırsalı ve Deyr ez-Zor olmuştur. Kuşkusuz bu bölgelerde yoğun çatışmalar yaşanmasının sebebi petrol ve gaz sahaları üzerinde hakimiyet kurmak istenmesidir. Bununla birlikte IŞİD'in rejim güçleriyle savaşı sadece Suriye ordusuyla kısıtlı olmamış, Hizbullah ve Rusya askeri güçleriyle de karşı karşıya gelmiştir.⁴⁰⁶

IŞİD ve rejim güçlerinin karşı karşıya geldikleri Rakka, Deyr ez-Zor ve Humus kırsalı gibi çatışma bölgelerinin bir özelliği de bu bölgelerde muhalif grupların bulunmuyor oluşudur. Muhaliflerin çatışmalara taraf olduğu bölgelerde (Halep, Şam, Dera) rejim güçleri ile IŞİD'in birbirlerini hedef almadıkları görülmüştür. Nitekim, rejime yakın makamlardan bu yönde açıklamalar yapılmıştır. Örneğin Esad'a en yakın isimlerden biri olan Dışişleri Bakanı Velid Muallim, IŞİD'in Suriye rejimi için "öncelikli bir kaygı" olmadığını, isyancı grupların Şam yönetimine daha fazla tehdit oluşturduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁷ Gerçekten de rejim, doğrudan tehdit almadıkça IŞİD ile karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır. Nitekim IŞİD'in bu saldırganlığının öncesinde, Suriye Hükümeti hava saldırılarının yüzde 90'ını muhalif gruplara karşı yapmaktaydı.⁴⁰⁸

IŞİD-YPG çatışmalarında ise en önemli gelişme IŞİD'in Kobani (Ayn el-Arap-Arap Pınarı) kuşatmasıdır. Kürtlerin ilan ettiği üç kantonlu özerk bölgenin kritik halkası olan Kobani'yi çökertmek için saldırılar başlatan IŞİD, ilk hamlesini ikisi çocuk 24 kişiyi infaz ederek başlatmış ve buranın adını "İslam Pınarı" olarak değiştireceğini duyurmuştur.⁴⁰⁹ IŞİD, Eylül ayında saldırılarını hızlandırarak Kobani kırsalındaki köyleri hızla ele geçirmiştir. Destek gelmediği takdirde Kobani'nin düşeceğinin anlaşılması üzerine ABD devreye girerek IŞİD'e yönelik hava saldırılarına başlamıştır.

Gelinen noktada Suriye krizinde odak noktası IŞİD olmuştur. Atlıoğlu savaşın bu safhasındaki IŞİD etkisini şöyle açıklamaktadır:

⁴⁰⁵ David Remnick, "Telling the Truth about ISIS and Raqqa", *The New Yorker*, 22 November 2015, <http://www.newyorker.com/news/news-desk/telling-the-truth-about-isis-and-raqqa> (14.10.2021).

⁴⁰⁶ Recep Tayyip Güler, Ömer Behram Özdemir, "DEAŞ: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü", *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler*, ed. Murat Yeşiltaş, Burhanettin Duran, İstanbul: SETA, 2019, s. 482.

⁴⁰⁷ "Syrian Foreign Minister: Fighting IS not our Prime Concern", *The New Arab*, 1 September 2016, <https://english.alaraby.co.uk/news/syrian-foreign-minister-fighting-not-our-prime-concern> (14.10.2021).

⁴⁰⁸ Michael Weiss, Hassan Hassan, *IŞİD Terör Ordusunun İçyüzü*, çev. Emine Arzu Kayhan, 1. Baskı İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2016, ss. 188-189.

⁴⁰⁹ Taştekin, *Suriye*, s. 323.

“...çatışmaya müdahil olan tüm iç ve dış aktörler, IŞİD’e odaklı iç savaşın yeni şartlarına ayak uydurmaya ve kendi çıkarlarıyla yeni şartları uyumlaştırmaya çalışmıştır. IŞİD tehdidinin Suriye krizinin algılanmasında yarattığı büyük dönüşüm çatışmaya müdahil olan iç ve dış aktörler üzerinde öylesine etkili olmuştur ki Eylül ayı sonunda ABD önderliğinde kurulan Uluslararası Koalisyon’un Suriye topraklarında başlattığı hava saldırılarına Suriye yönetimi ve müttefikleri dahil hiç kimse olumsuz bir tepki verememiştir. Bu manada IŞİD terörüne odaklı Suriye krizi algısının dış askeri müdahaleciliği meşrulaştırıcı bir işlev gördüğü aşikardır.”⁴¹⁰

22 Eylül’de ABD öncülüğündeki IŞİD karşıtı Uluslararası Koalisyon güçlerinin Suriye topraklarına yönelik hava saldırıları başlamış, ÖSO ve Peşmerge de karadan destek vermiştir.⁴¹¹ IŞİD karşıtı hava saldırıları daha çok Kobani ve petrol açısından zengin Deyr ez-Zor gibi stratejik noktalara yönelik olmuştur.⁴¹² Neticede bombardımanlar sayesinde, IŞİD’in askeri araçları imha edilerek ve üyelerinin önemli bir kısmı etkisizleştirilerek Kobani’den çıkması sağlanmıştır. Bundan sonra uluslararası kamuoyunun gözünde IŞİD’le mücadelede Kobani bir sembol; YPG de başta ABD olmak üzere birçok ülke için yerel bir partner haline gelmiştir.

Uluslararası Koalisyon’un Suriye’de hava saldırıları başlatmasının ardından Nusra Cephesi sahadaki gücünü arttıran eylemler gerçekleştirmiştir. Ekim ayı sonunda İdlib’te bulunan ABD destekli grupları hedef alan Nusra, bu gruplara verilen anti-tank dahil çok sayıda silah ve mühimmatı eline geçirmiş, Aralık ayında da Suriye ordusuna ait askeri üsleri eline geçirerek diğer silahlı aktörler karşısındaki ağırlığını açıkça hissettirmiştir. 2014 yılına dair yukarıda anlatılan gelişmeler dikkate alındığında şu iki şeyi söylemek mümkündür: Birincisi, 2014 yılı sonu itibariyle alan hakimiyeti dikkate alındığında Suriye ordusu, Nusra Cephesi, IŞİD ve PYD/YPG iç savaşın başat aktörleri haline gelmişlerdir.⁴¹³ İkinci olarak, silahlı muhalefetin Esad’ı devirmede başarılı olamayacağı kanaati geniş ölçüde kabul edilmiştir.⁴¹⁴

2015 yılına gelindiğinde, Suriye’deki iç savaş küresel ve bölgesel aktörlerin daha fazla dahil oldukları bir süreç şeklinde devam etmiştir. Bu süreçte IŞİD tehdidi devam

⁴¹⁰ Atlıoğlu, “Ayaklanmadan İç Savaşa Suriye Krizi”, s. 224.

⁴¹¹ “Syrian Rebels Join Fight to Protect Kobane”, 29 October 2014, <https://www.aljazeera.com/news/2014/10/29/syrian-rebels-join-battle-to-protect-kobane> (15.10.2021).

⁴¹² Harun Aras, “Barack Obama Döneminde ABD’nin Irak ve Suriye’deki IŞİD Politikası”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 39 (2019), s. 466.

⁴¹³ Atlıoğlu, “Ayaklanmadan İç Savaşa Suriye Krizi”, ss. 227-228.

⁴¹⁴ Glass, *Suriye Yanıyor IŞİD ve Arap Baharının Sonu*, s. 23.

ederken, PYD'nin de uluslararası aktörlerden aldığı destek artmıştır. En önemli gelişme ise Suriye krizinde yeni bir safhanın başlamasına neden olan Rusya'nın iç savaşa doğrudan askeri müdahalesidir. Rusya'nın müdahalesini, 2015'in ilk yarısında Esad rejiminin yaşadığı olumsuz gelişmeler ve bu bağlamda Suriye ordusunun büyük kayıplar vermesi tetiklemiştir.

Şubat ayında rejimin Halep'te başlattığı saldırılardan sonra kısa süreli ilerleyişi, bölgedeki muhaliflerin karşı saldırıya geçmesiyle durdurulmuştur. Mart ayına geldiğinde muhalif örgütlerin yeniden yapılanarak Ceyş el-Fetih (Fetih Ordusu) adı altında yeni bir operasyon gücü kurmaları iç savaştaki dengeleri değiştirecek bir gelişme olmuştur. Fetih Ordusu, 28 Mart'ta İdlib'i ele geçirmiş ve böylece İdlib Rakka'dan sonra Esad tarafından kaybedilen ikinci eyalet başkenti olmuştur.⁴¹⁵

Fetih Ordusu kurulduktan sonra Lister'in dediği gibi “Suriye’de muhalif gruplar arasında daha önce görülmemiş bir koordinasyon” sağlanmıştır.⁴¹⁶ Ahrar uş-Şam, Nusra Cephesi, Liva el-Hak, Şam Lejyonu, Cund el-Aksa, Ceyşul Sünnet ve Ecned el-Şam gibi gruplardan oluşan Fetih Ordusu'nun Suudi Arabistan ve Katar tarafından finanse edildiği ve Türkiye'nin teşvikiyle kurulduğu iddia edilmiştir.⁴¹⁷ Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın ölümünün ardından tahta geçen Kral Selman'ın daha agresif⁴¹⁸ dış politika izlemesi üzerine Erdoğan kendisine yanaşmış ve Mart ayının başında Selman'ı ziyaret ederek Suudi Arabistan, Türkiye ve Katar arasında kademeli bir yakınlaşma olmasını sağlamıştır. Bundan sonra bu üç devlet Suriye politikası açısından isyanların başlangıcından beri her zamankinden daha fazla bir uzlaşma içinde olmuşlardır.⁴¹⁹

2015 ilkbaharında rejimin kayıpları İdlib ile sınırlı kalmamıştır. Esad'ı oldukça zora sokan IŞİD, rejim güçlerinin İdlib cephesine konuşlanmasından yararlanarak Mayıs ayında antik kent Palmira'yı ele geçirmiş ve Şaar gaz sahasına ciddi bir tehdit oluşturmuştur. IŞİD Palmira'da 2000 yıllık Bel Tapınağı da dahil olmak üzere şehrin

⁴¹⁵ Charles R. Lister, *The Syrian Jihad: Al-Qaeda, The Islamic State and the Evolution of an Insurgency*, Oxford: Oxford University Press, 2016, s. 340.

⁴¹⁶ Ibid., s. 342.

⁴¹⁷ Atlıoğlu, “Ayaklanmadan İç Savaşa Suriye Krizi”, s. 229.

⁴¹⁸ Yeni Kral tahta geçtikten kısa bir süre sonra Yemen İç Savaşı'na müdahale bağlamında Suudi destekli hükümeti tehdit eden İran'ın desteklediği Husi militanlarına karşı hava saldırıları başlatılmasına izin vermiştir.

⁴¹⁹ Lister, *The Syrian Jihad*, s. 344.

UNESCO dünya mirası antik eserlerinden bazılarını sistematik olarak yok etmiştir.⁴²⁰ Bununla birlikte Suriye'nin güneyinde de Esad rejimi açısından vahim gelişmeler yaşanmıştır. Uzun süren yenilgiler silsilesi, Şam'ın güneyinde bulunan ordu güçlerine zarar vermiş ve sahada bulunan kuvvetleri oldukça güvencesiz bir konumda bırakmıştır. Mart ayında daha önce uzun çatışmaların yaşandığı Busra kenti, Nisan'da da Dera kentinin güneyinde yer alan Ürdün sınırındaki Nasib Sınır Kapısı muhaliflerin eline geçmiştir. Bundan dolayı Suriye sermayesi ile Körfez Ülkeleri ve İran'da bulunan tüketici pazarları arasındaki kara ticareti sekteye uğramıştır.⁴²¹

Bir taraftan muhaliflerin diğer taraftan IŞİD'in rejim karşısında ilerlemesi Esad'ı büyük bir baskı altına sokmuş ve sonunun geldiğine dair yorumların daha fazla yapılmasına neden olmuştur. Ancak bazı uzmanlar bu zaman zarfında dile getirilen "Esad'ın çöküşü yakındır" gibi yorumları abartılı bulmuşlardır.⁴²² Zira, Esad'ın İranlı müttefikleri rejimin çöküşünü önlemek için agresif bir şekilde harekete geçmiştir. Buna bağlı olarak Esad, mücadelesini sürdürmek için Tahran'dan 1 milyar dolarlık bir kredi umduğunu açıklamıştır. Paranın gücünü kullanarak ve daha fazla baskı uygulayarak Esad, sahadaki birliklerini desteklemeye ve daha fazla sadakat sağlamaya çabalamıştır. Mayıs 2015'e gelindiğinde Suriye'ye giden İran destekli yabancı savaşçı sayısı çarpıcı biçimde artmıştır.⁴²³

2015 yılının yaz aylarına kadar yaşanan gelişmeleri lehine çeviren aktör PYD'dir. IŞİD'in saldırılarına karşılık vermeyi başaran PYD militanları, önce Haseke'de sonra da Uluslararası Koalisyon'un desteğiyle Tel Abyad'ta kontrolü ele geçirmiştir. Tel Abyad'ı ele geçirmek PYD'ye doğuda Irak'tan batıda Kobani'ye kadar Türkiye sınırı boyunca kontrol ettiği diğer cepleri birbirine bağlama imkânı vermiştir.⁴²⁴

Özetle, 2015 yılının Eylül ayına kadar, iç savaşın tarafları (Esad rejimi, PYD, IŞİD, Fetih Ordusu) arasında PYD yılın kazananı, rejim ise kaybedeni olmuştur.

⁴²⁰ Phillips, *The Battle for Syria*, s. 216.

⁴²¹ Aron Lund, "The Battle for Daraa", *Carnegie Middle East Center*, 25 June 2015, <https://carnegie-mec.org/diwan/60504> (21.10.2021).

⁴²² Phillip Smyth, "Assad Strikes Back", *Foreign Policy*, 27 May 2015, <https://foreignpolicy.com/2015/05/27/assads-foreign-fighters-dont-come-cheap-iran-hezbollah-shiite-fighters/> (21.10.2021).

⁴²³ Ibid.

⁴²⁴ "Islamic State Conflict: Syrian Kurds 'Seize Tal Abyad'", *BBC News*, 15 June 2015, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-33132809> (24.10.2021).

Özellikle 2015 yılının başından itibaren Esad rejiminin Fetih Ordusu ve IŞİD karşısında yenilgileri sonrası önemli kent merkezlerini kaybetmesi ve zayıflaması İran'ın hızla desteğe gelmesine ve Rusya'nın doğrudan askeri müdahalede bulunmasına yol açmıştır. Öncesinde ABD öncülüğündeki Uluslararası Koalisyon'un hava saldırılarıyla, sonrasında Rusya'nın askeri operasyonla müdahil olduğu iç savaş böylelikle küresel/bölgesel aktörlerin dahil olduğu farklı bir niteliğe bürünmüştür.

3.2. Rusya'nın Askeri Müdahalesi (Eylül 2015'ten Günümüze)

Rusya Devlet Başkanı Putin'in 30 Eylül'de yurt dışına asker göndermek için parlamentonun üst kanadından izin almasıyla Suriye'de Rusya askeri operasyonu başlamış ve böylece iç savaşta yeni bir safhaya girilmiştir. Rusya'nın askeri stratejisi şu olmuştur: Komuta merkezleri, askeri eğitim kampları ve silah depolarının hedef alınması yoluyla ülkedeki muhalif grupları zayıflatmak ve belli bölgelerde Suriye ordusunun ilerleyişini kolaylaştırmak. Bu bağlamda Rusya'nın ilk hava saldırıları IŞİD'in kontrolündeki bölgeler ve Lazkiye-İdlib-Halep hattında yoğunlaşmıştır. Rusya'nın desteğini alan Suriye ordusu Ekim ayında Halep'in doğu ve güneyinde bazı kazanımlar elde etse de Lazkiye'deki askeri ilerleyiş yavaş olmuştur. Rusya hava operasyonlarının ilk aylarında Suriye ordusunun karadan ilerleyişini geciktiren en önemli sorun, muhaliflerin kullandığı ABD yapımı anti-tank füzelerinin Suriye ordusuna ait zırhlı birliklere ağır kayıplar verdirmiş olmasıdır.⁴²⁵

Hava operasyonları başladıktan sonra Rusya, uluslararası kamuoyundan gelen tepkiler karşısında sürekli olarak IŞİD tehdidini gündemde tutmaya çalışmıştır. Putin, Rusya ve eski Sovyet cumhuriyetlerinden gelen 2000'den fazla cihatçının Suriye topraklarında olduğunu ve bunların ileride kendi ülkesi için tehdit yaratacağını söylemiştir.⁴²⁶ Rusya ayrıca operasyonların uluslararası hukuka göre meşru olduğunu da vurgulamaya çalışmıştır. Kremlin Sözcüsü Dmitriy Peskov, "Suriye'nin meşru makamlarının talebi üzerine bu operasyonları gerçekleştirdiklerini"⁴²⁷ vurgulamış,

⁴²⁵ Athloğlu, "Ayaklanmadan İç Savaşa Suriye Krizi", ss. 233-235.

⁴²⁶ Kim Sengupta, "Russia in Syria: President Putin's Middle East Adventure Exposes Terrorist Threat Now Facing Moscow", *The Independent*, 9 October 2015, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-in-syria-president-putin-s-middle-east-adventure-exposes-terrorist-threat-now-facing-russia-a6688661.html> (13.11.2021).

⁴²⁷ "Kremlin: Only Russia to Take Part in Operation against Islamic State on Legal Grounds", *TASS*, 30 September 2015, <https://tass.com/politics/824824> (13.11.2021)

Kremlin İdaresi Başkanı Sergey Ivanov da Şam'ın Rusya'dan böyle bir talepte bulunduğuna dikkat çekmiş ve Batılı devletlerin uluslararası hukuku görmezden geldiğini belirtmiştir.⁴²⁸

Rusya'nın askeri hamlelerine karşılık ABD yönetimi pozisyonunu etkinleştirmek adına sahadaki en etkili ortağı olan Kürtleri daha fazla destekleme yoluna girmiştir. 11 Ekim'de PYD'nin silahlı kanadı YPG, Suriye Arap Koalisyonu ve Süryani Askeri Konseyi bir araya gelerek "Suriye Demokratik Güçleri" (SDG) adlı yeni bir askeri ittifak kurduklarını ilan etmişlerdir.⁴²⁹ ABD tarafından finanse edilen ve silahlandırılan SDG uluslararası medyada IŞİD'le mücadelede ABD için yeni bir ortak olarak takdim edilmiştir. Bu noktada "Kürtler iki güç arasında rekabet unsuru olarak kıymete bindi"⁴³⁰ şeklinde yorumlar yapılmıştır. Rusya bu rekabette üstün gelmek için PYD ile yoğun temaslar kurmuş ve o günlerde PYD'nin Rusya'da bir ofis açması gündeme gelmiştir.⁴³¹ En dikkat çekici gelişme ise Ekim ayı sonunda Suriye lideri Esad'ın 2011'de başlayan iç savaştan bu yana ilk yurt dışı ziyaretini Moskova'ya yapması olmuştur. Esad'ın ziyareti uluslararası kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır. Bu ziyaretle Rusya kendisi açısından Esad'ın, "kırmızı çizgisi" olduğunu alenen göstermiştir.

Suriye'de pozisyonunu güçlendiren Rusya siyasi çözüm konusunda birtakım diplomatik hamlelere girişmiş, başta ABD olmak üzere Suriye sorununa taraf olan ülkelerle temaslarını yoğunlaştırmıştır. Rusya'nın çağrısı üzerine 23 Ekim'de Rusya, ABD, Türkiye ve Suudi Arabistan Dışişleri Bakanları Avusturya'nın başkenti Viyana'da bir araya gelmişlerdir. Taraflar toplantıyı verimli bulsalar da Suriye'de geçiş sürecinin nasıl olacağına dair bir fikir birliği sağlayamamışlardır.⁴³² Bir hafta sonra yine Viyana'da düzenlenen ikinci toplantıya Rusya, ABD, Türkiye, Suudi Arabistan'ın yanı sıra İran, Katar, Umman, BAE ve Mısır dahil olmak üzere 17 ülke katılmıştır. ABD Dışişleri Bakanı John Kerry toplantı sonrası yaptığı açıklamada, Rusya ve İran ile

⁴²⁸ Ibid.

⁴²⁹ Suleiman Al-Khalidi, Tom Perry, "New Syrian Rebel Alliance Formed, Says Weapons on the Way", *Reuters*, 12 October 2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-kurds-idUSKCN0S60BD20151012> (13.11.2021).

⁴³⁰ "Suriye'de ABD-Rus Rekabeti ve YPG'li Yeni İttifak: Suriye Demokratik Güçleri", *BBC News*, 12 Ekim 2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151012_suriye_kurt_arap_ittifak (13.11.2021).

⁴³¹ "PYD, Moskova'da Temsilcilik Açabilir", *Milliyet*, 21.10.2015, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/pyd-moskova-da-temsilcilik-acabilir-2135163> (13.11.2021).

⁴³² "Viyana'da Esad'ın Geleceğine Dair Mutabakat Sağlanamadı", *BBC News*, 23 Ekim 2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151023_suriye_viyana_zirve (14.11.2021).

Esad'ın akıbeti konusunda anlaşamadıklarını açıklamıştır. Müzakerelerde Rusya ve İran, Esad'ın gitmesinin ön şart olarak öne sürülmesini reddederken; ABD ve müttefikleri, Suriye'de Esad'ın çözümün bir parçası olamayacağını ileri sürmüşlerdir.⁴³³

Diplomatik anlamda pozitif gelişmeler yaşanmazken sahada da tansiyon düşmemiş, özellikle Rusya'nın hava saldırıları devam ederken Türkiye sınırına yakın bölgelerde Türkiye hava sahasına yönelik gündeme gelen ihlalleri iki ülke arasında ciddi gerilimlere neden olmuştur. Rusya'nın Suriye'deki operasyonlarına Türkiye'den ilk tepki Dışişleri Bakanlığı'ndan gelmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu, Rusya'nın operasyonlarında IŞİD yerine muhaliflerin hedef alındığı ve bunun sonucunda sivillerin de hayatını kaybettiği bilgileri nedeniyle “ciddi endişe duyduklarını” söylemiştir.⁴³⁴ Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu ise katıldığı bir televizyon programında Rusya'nın Suriye'de “ılımlı” muhalifleri vurduğunu iddia etmiştir. Diğer taraftan Rusya'nın hava operasyonlarına en dikkat çekici tepkiyi Cumhurbaşkanı Erdoğan göstermiştir: “Rusya'nın Suriye'ye bir sınırı yok. Rusya neden bu denli bu işin içerisine giriyor?”⁴³⁵

İki ülke arasında yaşanan gerginlik, 24 Kasım'da bir Rusya Su-24 savaş uçağının sınır ihlali yaptığı gerekçesiyle Türkiye F-16'ları tarafından düşürülmesiyle doruk noktasına çıkmıştır.⁴³⁶ Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın yaptığı açıklamaya göre Türkiye hava sahasını ihlal eden uçak, beş dakika içerisinde on defa uyarılmasına rağmen sınır ihlaline son vermediği için düşürülmüştür. Sonradan Genelkurmay Başkanlığı, Rusya uçağına yönelik yapılan telsiz uyarılarının kayıtlarını yayımlamıştır.⁴³⁷ Rusya Savunma Bakanlığı ise Su-24 bombardıman uçağının Suriye hava üssü Hmeymim'e dönerken Türkiye sınırına bir kilometre uzaklıkta Suriye sınırı

⁴³³ “Esed Konusunda Yine Anlaşamadılar”, *Al Jazeera Türk*, 31 Ekim 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/esed-konusunda-yine-anlasamadilar> (14.11.2021).

⁴³⁴ “Rusya'nın Suriye Operasyonlarından Endişeliyiz”, *Anadolu Ajansı*, 01.10.2015, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/disisleri-bakani-sinirlioglu-rusyanin-suriyede-duzenledigi-hava-operasyonlariyla-ilgili-konustu/396088> (20.11.2021).

⁴³⁵ “Türkiye-Rusya İlişkileri 2015 Yılında Hangi Aşamalardan Geçti?”, *T24*, 31 Aralık 2015, <https://t24.com.tr/haber/turkiye-rusya-iliskileri-2015-yilinda-hangi-asamalardan-gecti,322514> (20.11.2021).

⁴³⁶ “Rus Savaş Uçağı İkinci İhlalde Vuruldu”, *Hürriyet*, 25 Kasım 2015, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/2-ihlalde-vuruldu-40018363> (20.11.2021).

⁴³⁷ “Genelkurmay Rus Uçağına Yapılan Uyarıların Ses Kaydını Yayımladı”, *Anadolu Ajansı*, 25.11.2015, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/genelkurmay-rus-ucagina-yapilan-uyarilarin-ses-kaydini-yayimladi/481350> (20.11.2021).

içerisinde düşürüldüğünü ve bir ihlalin olmadığını söylemiştir.⁴³⁸ Uçak hadisesi sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya'nın hava saldırılarının Esad rejimini ayakta tutmaya yönelik olduğunu, Rusya'nın IŞİD bahanesiyle IŞİD'in olmadığı Lazkiye'deki Bayır bucak Türkmenlerini vurduğunu ve uçağın angajman kuralları gereği düşürüldüğünü söylerken;⁴³⁹ Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin “sırtımızdan hançerlendik” ifadesini kullanmış ve yaşanan hadisenin Rusya ve Türkiye ilişkileri açısından ciddi sonuçlarının olacağını söylemiştir.⁴⁴⁰

Rusya-Türkiye arasındaki uçak krizi, Suriye'deki askeri dengeleri önemli biçimde etkilemiştir. Rusya askeri anlamda daha rahat hareket edebilmiş ve bölgeye en gelişmiş hava savunma sistemi olan S-400'leri ve diğer Pantsir-S1 ve Buk-M2E gibi hava savunma füzelerini konuşlandırmıştır. Rusya'nın özellikle S-400 gibi bir savunma füzelerini konuşlandırması kriz öncesinde ABD ve İsrail tarafından kabul edilmeyecek bir gelişmeyken uçak krizi sonrası bir itiraz söz konusu olmamıştır.⁴⁴¹ Dahası Rusya, Türkiye'den Suriye'ye geçen yardım konvoylarını bile bombalamaya başlamış ve bilhassa Türkmen Dağı bölgesini hedefleyerek Türkiye'nin Rusya'ya mâni olma ihtimalini ortadan kaldırmıştır.⁴⁴²

2016 Yılında Suriye

2016 yılına girerken Rusya hava desteğiyle Suriye ordusu yeni askeri taarruzlara girişmiş, Ocak ayında Cebel Türkmen, Cebel Ekrad ve Ghab bölgesine askeri baskılar yapmış ve stratejik mevkiiler olan Selma ve Rabia'yı ele geçirmiştir. Şubat ayında, Suriye ordusu Halep'in kuzeybatısına doğru ilerlemiş ve kısa sürede önemli köylerde kontrolü sağlayarak muhaliflere gelen yardımları kesmeyi başarmıştır. Mart ayına gelindiğinde, Rusya'nın askeri desteğiyle Palmira antik kentinin Suriye ordusu

⁴³⁸ Minoborom RF: Rossiyskiy Su-24 Sbili Pri Vozvraşenii Na Aviabazu V Sirii”, *TASS*, 24 Kasım 2015, <https://tass.ru/armiya-i-opk/2467225> (20.11.2021).

⁴³⁹ “Erdoğan: IŞİD Diye Türkmenler Vuruluyor”, *Al Jazeera Türk*, 24 Kasım 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-isis-diye-turkmenler-vuruluyor> (20.11.2021).

⁴⁴⁰ “Putin: Çok Ciddi Sonuçları Olacak”, *Al Jazeera Türk*, 24 Kasım 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-cok-ciddi-sonuclari-olacak> (20.11.2021).

⁴⁴¹ Salih Yılmaz, *Rusya'nın Suriye Politikası*, Ankara: İlbilge Yayıncılık, 2020, s. 224; Athoğlu, “Ayaklanmadan İç Savaşa Suriye Krizi”, s. 237.

⁴⁴² Yılmaz, *Rusya'nın Suriye Politikası*, s. 224.

tarafından IŞİD'den geri alınması uluslararası kamuoyunda flaş bir gelişme olarak gündem olmuştur.⁴⁴³

Rusya, 2015 yılının ikinci yarısı itibariyle Suriye'de başlattığı askeri operasyonuna 14 Mart 2016'da Putin'in yaptığı "sürpriz" açıklamayla kısmen son vermiş ve birliklerini ülkeden çekmeye başlamıştır. Ancak Rusya, kuvvetlerinin çoğunu çekmesine rağmen Suriye'deki hava operasyonlarını sürdürmüştür.⁴⁴⁴ Rusya'nın çekilme kararının ardından boşluğu İran devrim muhafızları, İran ordusu askerleri, Irak, Afganistan ve Pakistan'dan gelen milis güçler ve Hizbullah doldurmuştur.⁴⁴⁵ Nitekim İran rejimi, Suriye'yi beş askeri bölgeye ayırmış ve ülkenin farklı yerlerine lojistik karargahlar kurmuştur.

Suriye'de çatışmalar devam ederken bir dizi diplomatik çabalar da söz konusu olmuştur. İlki 2012 ve ikincisi 2014 yılında İsviçre'nin Cenevre şehrinde gerçekleşen görüşmelerin üçüncüsü bu sefer 2016 yılının Mart ve Nisan aylarında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde Haziran 2016 yılına kadar geçiş hükümetinin nasıl oluşturulacağı tartışılmış ve bunu müteakip bir yıl içinde yeni anayasanın hazırlanması ve Suriye'de adil bir seçimin yapılması amaçlanmıştır.⁴⁴⁶ Ancak rejim ile muhalifler arasında yürütülen görüşmelerde belge alışverişi dışında hemen hemen hiçbir konuda bir anlaşma sağlanamamıştır. Suriyeli taraflar "Esad'ın geleceği" ve "terör kavramının tanımı" gibi konularda ayrı düşmüşlerdir. Rejimin görüşmelerdeki temsilcisi Beşşar Cafari, "Esad'ın geleceğinin masada görüşülmesinin söz konusu olamayacağını"⁴⁴⁷ söylemiş ve "Suriye'de rejime karşı silah taşıyan tüm grupları terörist olarak tanımladıklarını"⁴⁴⁸ bir kez daha yinelemiştir.

Esad rejimi 2016 yılını Rusya ve İran'ın sağlamış olduğu hayati destekle geçirmiş ve Halep'in ele geçirilmesi gibi çok önemli bir kazanım elde etmiştir. Rejimin Halep'e

⁴⁴³ Athloğlu, "Ayaklanmadan İç Savaşa Suriye Krizi", ss. 237-238.

⁴⁴⁴ "Syria Conflict: Russia 'To Continue Air Strikes' After Withdrawal", *BBC News*, 15 March 2016, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-35812371> (28.11.2021).

⁴⁴⁵ Çağatay Özdemir, "Suriye 2016", *Ortadoğu Yıllığı 2016*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Kadim Yayınları, 2017, s. 253.

⁴⁴⁶ "Cenevre Görüşmelerinin 3'üncü Turu Bugün Başlıyor", *Hürriyet*, 13 Nisan 2016 <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cenevre-gorusmelerinin-3uncu-turu-bugun-basliyor-40086990> (28.11.2021).

⁴⁴⁷ "İlerleyemeyen Cenevre 3'ün Düşümleri", *Al Jazeera Türk*, 22 Mart 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ilerleyemeyen-cenevre-3un-dugumleri> (28.11.2021).

⁴⁴⁸ Ibid.

yönelik 2016 Kasım ayında başlattığı operasyonlar 13 Aralık 2016 tarihinde şehrin düşmesiyle sona ermiştir. Ülkedeki en kalabalık şehir olan Halep'e hâkim olunması rejim ve ortaklarına moral üstünlük sağlarken; muhalifler ise önemli bir coğrafi alanı kaybetmenin yanı sıra, iç savaştaki gelecekleri konusunda bir belirsizlik içerisine girmişlerdir.⁴⁴⁹ Halep'e hâkim olduktan sonra Esad, savaşta Suriye'nin ortağı olduğu için Putin'e teşekkür etmiş ve kentin düşmesinin siyasi bir sürece kapı araladığını söylemiştir. Putin de Rusya, İran, Türkiye ve Esad rejimi arasında yeni barış görüşmelerinin Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılması konusunda bir anlaşma sağlandığını belirtmiştir.⁴⁵⁰

2017 Yılında Suriye

2017 yılında sahada ve masada en dikkat çekici gelişme Astana görüşmeleri süreci olmuştur. Taraflar bu süreç ile özellikle Cenevre'de bir türlü başarısız olan ülke çapında ateşkes ilan etmeyi hedeflemiştir. Üzerinde anlaşılan çatışmasızlık bölgeleriyle Rusya, İran ve Türkiye'nin gözetiminde muhalifler ile rejim arasında çatışmaların azaltılması ve bitirilmesi amaçlanmıştır. İlki 23 Ocak 2017'de yapılan Astana görüşmelerinde net bir kazanım elde edilmiş, taraflar görüş birliğinde olduklarına dair açıklamalar yapmışlar ve ateşkesin YPG ve IŞİD'i kapsamayacağını belirtmişlerdir.⁴⁵¹

Sonuncusu 21 Aralık'ta yapılmak üzere 2017 yılı boyunca Astana'da sekiz görüşme gerçekleştirilmiştir. Astana görüşmelerinde Cenevre'nin aksine çatışmaları azaltma, taraflar arasında ateşkes, tutuklu ve esirlerin serbest bırakılması gibi konular ön plana çıkarıldığı için müzakerelerden somut sonuçlar elde edilebilmiştir. Cenevre'nin Astana sürecine göre en büyük handikabı taraflar arasında kısa vadede uzlaşılması mümkün olmayan (yeni anayasa, Esad'lı/Esad'sız geçiş süreci gibi) konuların konuşulmasıydı.⁴⁵²

Sahadaki çatışmalara bakacak olursak, Rusya'yla birlikte hareket eden rejim güçleri etki alanını genişletirken, Türkiye ÖSO güçleriyle Fırat Kalkanı Harekatı'nı

⁴⁴⁹ Özdemir, "Suriye 2016", ss. 249-250.

⁴⁵⁰ Lisa Barrington, Angus McDowall, "Aleppo Sees Shelling, Air Strikes Again As Assad Urges Peace Talks", *Reuters*, 23 December 2016, <https://www.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-syria-aleppo-idUKKBN14C12I> (29.11.2021).

⁴⁵¹ Ahmet Arda Şensoy, "Suriye 2017", *Ortadoğu Yılığ 2017*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Kadim Yayınları, 2018, ss. 230-231.

⁴⁵² *Ibid.*, ss. 232-233.

tamamlamıştır. İç savaşın diğer mühim aktörü olan PYD öncülüğündeki SDG ise ABD'nin desteğiyle 2017 yılında önemli kazanımlar elde etmiştir. Bu süreçte IŞİD'in kontrolündeki bölgelerde çatışmalar sürmüş ve IŞİD'in sözde başkenti olarak lanse edilen Rakka YPG'nin kontrolüne geçmiştir. Rusya destekli rejim güçleri de IŞİD'le çatışmaya girmiş ve çatışmalar sonucu ülkenin doğusundaki en büyük kent olan Deyr ez-Zor IŞİD'den tamamen geri alınmıştır.⁴⁵³ Böylece IŞİD Suriye'de küçük bir bölüme hapsedilirken büyük oranda denklemin dışına atılmıştır.

2017 yılının son günlerine yaklaşırken yaşanan en önemli gelişmelerden biri, Rusya'nın Suriye'de kullandığı Hmeymim Hava Üssü'ne İHA'larla bir saldırı düzenlenmesidir. Rusya, bu hava üssünden kaldırdığı uçaklarla Suriye hükümetine büyük destek sağlamaktadır. Rusya'da yayınlanan Kommersant gazetesinin siyasi kaynaklara dayandırdığı habere göre 31 Aralık 2017 gecesinde Rusya, Suriye'deki tüm askerî harekâtı boyunca yaşadığı en kötü saldırılardan birine maruz kalmıştır. Habere göre İslamcı militanlar tarafından düzenlenen saldırıda en az dört Su-24 saldırı uçağı, iki Su-35 savaş uçağı ve bir An-72 nakliye uçağı kullanılamaz hale gelmiş, bir mühimmat deposu infilak etmiş ve 10'dan fazla asker yaralanmıştır. Rusya Savunma Bakanlığı yaptığı açıklamada yedi uçağın imha edildiğini yalanlamış, ancak saldırıda iki askeri personelin öldüğünü kabul etmiştir.⁴⁵⁴ Sonraki günlerde Rusya basınında yer alan haberlerde, Rusya askeri üssüne yönelik saldırıların İdlib'te Türkiye'nin denetlediği çatışmasızlık bölgesinden kalkan İHA'larla düzenlendiği iddia edilmiştir.⁴⁵⁵

2018 Yılında Suriye

2018 yılına gelindiğinde iç savaş tüm şiddetiyle devam ederken İdlib'in güneyi çatışmaların yoğun yaşandığı bölge olarak ön plana çıkmıştır. Rusya, Astana sürecine rağmen rejim güçlerinin İdlib'teki operasyonlarına destek vermiştir. Rejimin İdlib'teki saldırılarına Türkiye tepki göstermiş ve Rusya'nın Astana sürecine uymadığını belirtmiştir. Buna karşılık Rusya ise Türkiye'nin İdlib'teki gerilimi azaltması için hızla

⁴⁵³ “Rakka'dan Sonra Deyr ez Zor da IŞİD'den Alındı”, *Deutsche Welle*, 03.11.2017, <https://www.dw.com/tr/rakkadan-sonra-deyr-ez-zor-da-i%C5%9Fidden-al%C4%B1nd%C4%B1/a-41224533> (4.12.2021).

⁴⁵⁴ Anton Mardasov, “Russian Media Tries To Sort Out Source of Attack on Syria Air Base”, *Al-Monitor*, 8 January 2018, <https://www.al-monitor.com/originals/2018/01/attack-russia-military-airbase-syria-latakia-putin.html> (6.12.2021).

⁴⁵⁵ “Rusya Basını: Suriye'de Rus Üslerine Saldırı Türkiye'nin Denetlediği Bölgeden Geldi”, *BBC News*, 10 Ocak 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42634142> (6.12.2021).

gözlem noktaları kurması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁵⁶ İdlib’te gözlem noktaları kurduktan sonra Türkiye, Fırat Kalkanı Harekatı’nın devamı olarak Zeytin Dalı Operasyonu’nu başlatmış, YPG’nin kontrolündeki Afrin’e müdahale etmiştir. Kommersant gazetesinde yer alan bir analize göre “Türkiye’nin Afrin’deki operasyonu Türk Hava Kuvvetleri’nin Suriye hava sahasını kullandığı düşünülürse, Türkiye’nin sadece Rusya ile anlaşmasının sonucu olabilir. Moskova’nın Kürtlere hiçbir borcu yoktur.”⁴⁵⁷

İdlib ve diğer noktalardaki çatışmalara Rusya’nın genel yaklaşımı şöyledir: taraflar arasında ciddi bir güç dengesizliği yaratarak onları yapısal olarak dönüştürmek ve çözüme yer bırakmamak. Rusya’nın çatışma çözümüne yaklaşımı, çatışmaları sona erdirmektense dondurmaktan yana olmuştur. Rusya, Esad rejiminin çoğu zaman muharebe alanlarında kesin zaferler elde etmesini sağlayarak elini sürekli güçlendirmiş ve muhaliflerin bazı taleplerini müzakere yoluyla gerçekleştirme umudunu kırmıştır.⁴⁵⁸

Rusya’nın desteği sayesinde varlığını garanti altına alan rejimin Doğu Guta, Dera ve Kuneytra gibi muhaliflerin kontrolündeki bölgeleri ele geçirmesi de 2018’in önemli gelişmelerinden biridir. Esad rejimi hem Şam’a tehlike oluşturabilecek bir bölge olduğu hem de gücünü tahkim etme arayışının bir halkası olarak gördüğü için Doğu Guta’yı ele geçirmek istemiştir. Rejim unsurlarının karadan, Rusya hava unsurlarının da havadan yaptığı saldırılara daha fazla direnemeyen muhaliflerin Mart ayında savunma hatları çökmüş, Nisan ayında rejim güçleri Doğu Guta’yı tamamen kontrol altına almış ve Rusya askeri güçleri bölgede devriyelere başlamıştır. Doğu Guta’nın rejim kontrolüne geçmesi sonrası Mayıs ayında da Şam’ın güneyinde bulunan Yermuk bölgesi, Temmuz’da da Golan Tepeleri’ne sınır olması sebebiyle stratejik bölgede bulunan Dera ve Kuneytra da rejim tarafından ele geçirilmiştir.⁴⁵⁹ Böylece rejim önemli zaferler elde

⁴⁵⁶ “Rusya’dan İdlib Çağrısı: Türkiye, Gözlem Noktalarını Hızla Kurmalı”, *T24*, 15 Ocak 2018, <https://t24.com.tr/haber/rusyadan-idlib-cagrisi-turkiye-gozlem-noktalarini-hizla-kurmali,535534> (6.12.2021).

⁴⁵⁷ “Rus Basınında Zeytin Dalı Harekatı: Moskova’nın Kürtlere Borcu Yok”, *BBC News*, 22 Ocak 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42774574> (6.12.2021).

⁴⁵⁸ Ibrahim Fraihat, Leonid Issaev, “Russia Doesn’t Solve Conflicts, It Silences Them”, *Foreign Policy*, 12 June 2018, <https://foreignpolicy.com/2018/06/12/russia-doesnt-solve-conflicts-it-silences-them/> (6.12.2021).

⁴⁵⁹ Ahmet Arda Şensoy, “Suriye 2018”, *Ortadoğu Yıllığı 2018*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, ss. 183-186.

ederek ülkenin yaklaşık yüzde 60'ına hakimiyet sağlarken,⁴⁶⁰ muhaliflerin elinde İdlib son kontrol bölgesi olarak kalmıştır.

2018 yılında meydana gelen bir diğer önemli gelişme de İsrail'in bir Rusya uçağının düşürülmesine yol açması ve bu sebeple Rusya-İsrail ilişkilerinin kısa süreli gerilmesidir. 17 Eylül'de Rusya hava kuvvetlerine ait İlyaşin İl-20 keşif uçağı Hmeymim Hava Üssü'ne iniş için yaklaşırken radardan kaybolmuştur. TASS haber ajansına göre Rusya askeri uçağı dört İsrail jetinin Lazkiye'deki hedeflere düzenlediği saldırı sırasında düşmüş, uçakta bulunan 15 Rusya askeri hayatını kaybetmiştir. Olaydan sonra Rusya Savunma Bakanlığı uçağın Suriye hava savunması tarafından yanlışlıkla vurulduğunu, ancak 15 Rusya askerinin İsrail'in sorumsuzca davranışları yüzünden öldüğünü belirtmiştir. Bakanlık, İsraili pilotları "Rusya uçağını siper olarak kullanmakla" ve "Suriye hava savunma sistemlerinden gelen ateş hattına sokmakla" suçlamıştır.⁴⁶¹ Bunun üzerine İsrail ordusu "Suriye uçaksavarlarının ateşi sonucu düşen Rusya uçağındaki askerler için üzüntü" duyduklarını ama bu olaydan tümüyle Esad rejimi, İran ve Hizbullah'ın sorumlu olduğunu açıklamıştır.⁴⁶² Karşılıklı açıklamalarla gerilen ilişkiler, Putin'in 18 Eylül'de yaptığı açıklamada olayı "trajik bir tesadüfler zinciri" olarak nitelemesinin ardından kısmen yumuşamıştır.⁴⁶³

Diplomatik çabalara bakacak olursak, Astana görüşmeleri, tıpkı 2017 yılında olduğu gibi 2018 yılında da müzakerelerin en önemli ayağı olmuştur. Bir önceki yılda sekiz defa gerçekleştirilen görüşmeler 2018 boyunca üç defa yapılmıştır. 14 Mayıs'ta yapılan 9. Astana toplantısında ana gündem ateşkes ihlalleri, gerginliği azaltma bölgelerindeki son durum ile Doğu Guta ve Humus'tan tahliye edileceklerin durumu

⁴⁶⁰ Ibid., s. 177.

⁴⁶¹ "Russia Blames Israel After Military Plane Shot Down Off Syria", *BBC News*, 18 September 2018, <https://www.bbc.com/news/world-europe-45556290> (6.12.2021).

⁴⁶² "İsrail: Rus Askerlerin Ölümünden Dolayı Üzgünüz, Ama Sorumlusu Esad, İran ve Hizbullah'tır", *Sputnik Türkiye*, 18.09.2018, <https://tr.sputniknews.com/20180918/israil-rus-askerlerin-olumunden-dolayi-uzgnuz-ama-sorumlusu-esad-iran-ve-hizbullahtir-1035254033.html> (6.12.2021).

⁴⁶³ David M. Halbfinger, Andrew Higgins, "Putin Calls Downing of Russian Plane in Syria 'Tragic' and Absolves Israel", *The New York Times*, 18 September 2018, <https://www.nytimes.com/2018/09/18/world/middleeast/syria-russian-plane.html> (6.12.2021).

olmuştur.⁴⁶⁴ 10. ve 11. görüşmelerde ise İdlib çatışmasızlık bölgesi, sığınmacıların durumu ve anayasa komisyonunun kimlerden oluşacağı konuları görüşülmüştür.⁴⁶⁵

Bir diğer önemli çaba da Rusya-Türkiye arasındaki Soçi Mutabakatı'dır. Putin ve Erdoğan, 17 Eylül'de Rusya'nın Soçi kentinde bir araya gelerek İdlib'te silahlardan arındırılmış bir bölge kurulması konusunda anlaşma sağlamışlardır.⁴⁶⁶ Mutabakatla, derinliği 15-20 km olacak bir silahsızlandırılmış bölge kurulması, başını Heyeti Tahrir Şam'ın (HTŞ)⁴⁶⁷ çektiği terör örgütlerinin bölgeyi terk etmesi, çatışan taraflara ait ağır silahların da çekilmesi öngörülmüştür.⁴⁶⁸ Bunun üzerine rejim, bir süredir planlamakta olduğu İdlib operasyonunu ertelemiştir.

2018'de Suriye'de müzakere için son olarak, Rusya, Türkiye, Fransa ve Almanya'nın katılımıyla 27 Ekim'de İstanbul'da dördü bir zirve düzenlenmiştir. İdlib'teki ateşkesin sağlanması ve Suriye krizine siyasi çözüm için ortak arayışların tartışıldığı zirvede liderler çözüme askeri yollarla değil, diplomatik bir şekilde ulaşılabileceği konusunda fikir birliği içinde olmuşlardır. Bu bağlamda zirve sonrasındaki basın toplantısında ev sahibi Erdoğan şu açıklamaları yapmıştır: "Astana'da yakalanan sinerjiyi daha ileriye taşıyabileceğimizi gördük. İdlib'de sağlanan sükunetin tekrar yeşerttiği umuttan istifadeyle anayasa komitesinin kuruluş sürecinin en kısa sürede yıl sonu itibarıyla tamamlanması çağrısında bulunduk."⁴⁶⁹ Türkiye bu zirve ile Astana masasında yalnız kaldığı İdlib konusunda kendisine destek olabilecek

⁴⁶⁴ "Suriye Konulu 9. Astana Toplantısı", *TIMETURK*, 14.05.2018, <https://www.timeturk.com/suriye-konulu-9-astana-toplantisi/haber-897695> (7.12.2021).

⁴⁶⁵ "Dünden Bugüne Astana Görüşmeleri", *TRT Haber*, 9 Aralık 2019, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/dunden-bugune-astana-gorusmeleri-445403.html> (7.12.2021).

⁴⁶⁶ "İdlib İçin İmzalanan Soçi Mutabakatı Ne Öngörüyordu?", *BBC News*, 3 Şubat 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51360543> (9.12.2021).

⁴⁶⁷ Heyet Tahrir Şam, doğrudan El-Kaide'nin Suriye kolu olan Nusra Cephesi'nden gelmektedir. Örgüt, El-Kaide'nin merkez komutanlığı ve IŞİD tarafından kurulmuş, ancak daha sonra bazı dönüşüm evreleri yaşamıştır. 2013'te IŞİD lideri Ebu Bekir Bağdadi, Nusra'yla IŞİD'i kendi komutası altında birleştirmeye kalkışınca Nusra lideri Ebu Muhammed Colani bunu reddetmiş ve sonrasında El-Kaide'ye bağlılığını ilan etmiştir. Nusra, 2016 yılına gelindiğinde El-Kaide'yle ilişkilerini sonlandırdığını açıklamış ve adını Şam'ın Fethi Cephesi (ŞFC) olarak değiştirmiştir. Ancak ŞFC ılımlı muhaliflerle birleşmemiş, yeni adıyla da BM ve ABD'nin "terör örgütleri" listesine girmiştir. Ocak 2017'de ŞFC kendi çizgisindeki gruplarla bir araya gelip yeni bir çatı örgüt olarak HTŞ'yi ilan etmiştir. Sonradan HTŞ, Suriye'de muhaliflerin çekildiği son bölge olan İdlib'te sahadaki en önemli aktör konumuna yükselmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aymen Jawad al-Tamimi, "From Jabhat al-Nusra to Hay'at Tahrir al-Sham: Evolution, Approach and Future", Konrad Adenauer Stiftung, 2018.

⁴⁶⁸ "İşte 10 Maddelik İdlib Mutabakatı", *Cumhuriyet*, 20 Eylül 2018, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/iste-10-maddelik-idlib-mutabakati-1088369> (9.12.2021).

⁴⁶⁹ "İstanbul'da Dördü Suriye Zirvesi: Yıl Sonuna Kadar Anayasa Komisyonu Kurulması Hedefleniyor", *BBC News*, 27 Ekim 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-46004555> (7.12.2021).

müttefikler aramıştır. Çünkü İdlib'e yönelik olası bir saldırı sonucu ortaya çıkacak mülteci dalgası Türkiye'den sonra en fazla Avrupa ülkelerini etkileyecektir.⁴⁷⁰

2019 Yılında Suriye

2019'un başlarında çatışmaların yoğun olarak yaşandığı yer olarak İdlib öne çıkmıştır. Her ne kadar Rusya ve Türkiye Eylül 2018'deki Soçi Mutabakatı'nda İdlib'te silahsızlandırılmış bölge kurulması ve bölgeden ağır silahların çekilmesi konusunda anlaşsalar da bölgede çatışmalar devam etmiş, Suriye El-Kaide'si olarak bilinen, daha önce de Nusra adını kullanan HTŞ örgütü diğer muhalif örgütlerle güç mücadelesine girmiş ve düzenlediği saldırılarla stratejik öneme sahip bazı yerleri ele geçirmiştir.⁴⁷¹ Moskova ve Ankara'nın gerilimi azaltmaya çalıştığı bölgede durumun hızla kötüye gitmesi Soçi Mutabakatı'na uyulmasını zorlaştırmıştır. Bu sebeple Putin ve Erdoğan 23 Ocak'ta bir araya gelerek iki ülkenin İdlib konusunda atacağı adımları ve alacakları tedbirleri görüşmüşlerdir. Görüşme sonrası Putin, Türkiye'nin durumu düzeltmeye çalıştığını ancak terörist grupların eylemlerine mâni olmak için hem Ankara hem de Moskova'nın daha fazla gayret göstermesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁷² Bu doğrultuda 14 Şubat'ta Soçi'de yapılan Rusya, Türkiye ve İran arasındaki üçlü zirvede “terör örgütü” olduğu vurgulanan HTŞ'yle etkin şekilde mücadele edileceği belirtilmiş ve “Suriye'nin egemenliği, birliği ve toprak bütünlüğünün” korunacağı vurgulanmıştır.⁴⁷³ Böylece yapılan görüşmeler sonrası bölgedeki silahlı gruplar dizginlenmiş ve İdlib'te durum geçici bir süreliğine kontrol altına alınmıştır.

2019 yılında öne çıkan önemli gelişmelerden biri de IŞİD'in elindeki son toprakları kaybetmesi ve örgütün lideri Bağdadi'nin ABD tarafından düzenlenen sürpriz bir saldırıda öldürülmesidir. 28 Şubat'ta ABD Başkanı Donald Trump, IŞİD'e karşı Suriye'de mücadeleyi kazandıklarını ve IŞİD'in elindeki toprakların yüzde yüzünün

⁴⁷⁰ Şensoy, “Suriye 2018”, s. 192.

⁴⁷¹ Hilmi Hacaloğlu, “HTŞ'nin Hakimiyeti Sonrası İdlib'de Olası Senaryolar”, *Amerika'nın Sesi*, 14 Ocak 2019, <https://www.amerikaninsesi.com/a/htsnin-hakimiyeti-sonrasi-idlibde-olasi-senaryolar/4742134.html> (11.12.2021).

⁴⁷² “Russia and Turkey Agree to Push Back HTS in Syria's Idlib Province”, *Middle East Eye*, 24 January 2019, <http://www.middleeasteye.net/news/russia-and-turkey-agree-push-back-hts-syrias-idlib-province> (11.12.2021).

⁴⁷³ “Rusya, Türkiye ve İran'dan ‘İdlib’de Heyet Tahrir Şam’la Etkin Mücadele’ Mesajı”, *BBC News*, 14 Şubat 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47237716> (11.12.2021).

geri alındığını iddia etmiştir.⁴⁷⁴ Trump'ın iddiası 23 Mart'ta gerçekleşmiş, IŞİD'in 5 yıl önce ilan ettiği sözde hilafet kesin olarak yenilmiştir. ABD destekli SDG, Suriye'de IŞİD'in yerleşik olarak bulunduğu son yer olan Bağuz'un ele geçirildiğini ve IŞİD'in alandaki hakimiyetinin yüzde yüz olarak sonlandırıldığını ilan etmiştir.⁴⁷⁵

Bir diğer önemli gelişme de Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı hareketlerinin devamı olarak Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde Barış Pınarı Harekatı'na başlamasıdır. Harekât 9 Ekim'de Türkiye'nin SDG kontrolünde olan bölgelere yönelik hava saldırıları ve top atışlarıyla başlamış, kara birlikleri kısa sürede SDG'ye karşı hızlı bir ilerleme sağlamıştır.⁴⁷⁶ ABD Türkiye'nin düzenlediği operasyona açıkça karşı çıkmazken operasyon öncesi birliklerini bölgeden çekmeye başlamıştır. Bunun üzerine SDG, ABD'yi verdiği sözleri yerine getirmemekle suçlamıştır. SDG sözcüsü Kino Gabriel "ABD bizi sırtımızdan bıçakladı"⁴⁷⁷ diyerek sitem ve öfkesini dile getirmiştir.

Fırat Kalkanı Harekatı'yla Türkiye'nin amacı, terör örgütü olarak gördüğü SDG'yi sınır bölgesinden uzaklaştırmak ve 30 kilometre derinliğinde bir güvenli bölge oluşturarak Suriyeli sığınmacıları bu bölgeye yerleştirmektir. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Amacımız güney sınırimızda oluşturulmaya çalışılan terör koridorunu yok etmek ve bölgeye barış ve huzuru getirmektir" şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁴⁷⁸ Ancak harekât, uluslararası alanda kınanmış ve tepkilere neden olmuştur.⁴⁷⁹ Operasyonun başladığı gün ABD Başkanı Trump Cumhurbaşkanı Erdoğan'a geleneksel diplomatik ifadelere uymayan bir üslupla yazılan ve tehdit içeren bir mektup

⁴⁷⁴ Katherine Faulders, "Trump Claims '100 Percent' of ISIS Caliphate Defeated in Syria", *ABC News*, 28 February 2019, <https://abcnews.go.com/Politics/trump-claims-100-percent-isis-caliphate-defeated-syria/story?id=61388529> (12.12.2021).

⁴⁷⁵ Bethan McKernan, "ISIS defeated, US-backed Syrian Democratic Forces Announce", *The Guardian*, 23 March 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/mar/23/isis-defeated-us-backed-syrian-democratic-forces-announce> (12.12.2021).

⁴⁷⁶ Bethan McKernan, Julian Borger, Dan Sabbagh, "Turkey Unleashes Airstrikes Against Kurds in North-East Syria", *The Guardian*, 9 October 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/oct/09/turkey-launches-military-operation-in-northern-syria-erdogan> (12.12.2021).

⁴⁷⁷ "Turkey-Syria Border: Kurds Bitter as US Troops Withdraw", *BBC News*, 7 October 2019, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-49960973> (12.12.2021).

⁴⁷⁸ "TSK ve ÖSO Suriye'de Fırat'ın Doğusuna Operasyon Başlattı", *Evrensel*, 9 Ekim 2019, <https://www.evrensel.net/haber/388529/tsk-ve-oso-suriyede-firatin-dogusuna-operasyon-baslatti> (12.12.2021).

⁴⁷⁹ "World Reacts to Turkey's Military Operation in Northeast Syria", *Al Jazeera*, 10 October 2019, <https://www.aljazeera.com/news/2019/10/10/world-reacts-to-turkeys-military-operation-in-northeast-syria> (12.12.2021).

göndermiştir.⁴⁸⁰ Bu mektup Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş, ancak Trump'ın tehditlerine rağmen Türkiye operasyonuna devam etmiştir. 18 Ekim'de ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Erdoğan ile görüşmesinin ardından yaptığı açıklamada, harekate 120 saatlik bir ara verilmesi ve bu arada YPG unsurlarının sınırdan 32 kilometre güneye çekilmesi konusunda anlaşmalarını belirtmiştir. Yapılan anlaşmaya göre Tel Abyad ile Rasulayn arasında, 120 kilometrelik alanda, 32 kilometre derinliğinde bir güvenli bölge oluşturulacaktı.⁴⁸¹ Ankara-Washington anlaşmasının ardından 22 Ekim'de Soçi'de bu kez Putin ve Erdoğan bir araya gelmiş, yaklaşık 6,5 saat süren uzun bir görüşmenin ardından üzerinde anlaşmaları mutabakat metnini açıklamışlardır. Putin'le Erdoğan, ABD ile Türkiye'nin uzlaştığı güvenli bölgenin uygulanmasına devam kararı almış ve bu durum mutabakat metnine "Tel Abyad ve Rasulayn'ı içine alan mevcut Barış Pınarı Harekâtı alanındaki yerleşik statüko muhafaza edilecektir"⁴⁸² ifadeleriyle yansımıştır. Yine bu mutabakatta Rasulayn-Tel Abyad arası ve Kamışlı dışında kalan sınır bölgelerinde, sınırın 10 kilometre derinliğine kadar Rusya ve Türkiye ordularının ortak devriye görevi yapacakları belirtilmiştir.⁴⁸³

Ancak her ne kadar Rusya ile Türkiye arasında İdlib konusunda mutabakat sağlansa da ateşkes kararlarına uyulmamış, Kasım ayı sonunda Suriye ordusu yeni askeri operasyonlara başlamıştır. Suriye ordusu ilerlerken muhalif silahlı gruplar savaş alanında varlık gösterememiş, Türkiye'nin bazı gözlem noktaları Suriye ordusu tarafından kontrol edilen bölgenin içerisinde kalmıştır. Ayrıca Suriye ordusu Halep ve Şam'ı birbirine bağlayan stratejik önemdeki M5 karayolunun kontrolünü de büyük ölçüde ele geçirmiştir.

Son olarak Suriye krizine çözüm arayışlarına bakacak olursak, Rusya, İran ve Türkiye'nin inisiyatifiyle başlatılan Astana görüşmelerinin üç toplantısı 2019 yılında gerçekleştirilmiştir. Fakat, 12. 13. ve 14. Astana görüşmelerinde İdlib ve mültecilerin

⁴⁸⁰ Vivian Ho, "Donald Trump's Bizarre, Threatening Letter to Erdoğan: Don't be a Fool", *The Guardian*, 17 October 2019, <https://www.theguardian.com/us-news/2019/oct/16/trump-letter-erdogan-turkey-invasion> (14.12.2021).

⁴⁸¹ "Pence Says Turkey, U.S. Agree Ceasefire in Northeast Syria", *Reuters*, 17 October 2019, <https://www.reuters.com/article/us-syria-security-turkey-ceasefire-idUSKBN1WW2KL> (14.12.2021).

⁴⁸² "Putin ile Erdoğan'ın Görüşmesinden Ne Sonuç Çıktı?", *BBC News*, 22 Ekim 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50146866> (14.12.2021).

⁴⁸³ Ibid.

durumu ağırlık kazanmış olsa da, bu konularda önemli bir karar alınamamıştır. Her halükârda Rusya diplomatik masanın merkezinde kalmaya devam etmiştir. Öte yandan bu görüşmeler Rusya ve Esad rejimine kazanımlarını pekiştirmeleri açısından zaman ve alan sağlamıştır.

2020 Yılında Suriye

Suriye’de 2020’nin ilk aylarına rejim güçlerinin İdlib’de gerçekleştirdiği saldırılar damga vurmuştur. Esad rejimi, özellikle Rusya’nın destekleriyle Ocak ve Şubat aylarında ciddi ilerlemeler sağlamış, önemli yerleşimleri ele geçirmiş, Türkiye’nin kontrolündeki gözlem noktalarını abluka altına almıştır. Bu gelişmeler sonrasında Türkiye sınırına doğru yeniden büyük bir göç dalgası olmuştur. İdlib’deki ağır kayıplar ve iç göçün devam ediyor oluşu, muhalifleri destekleyen Ankara ile Esad rejimini destekleyen Moskova arasında giderek artan bir gerilimin yaşanmasına yol açmıştır. Büyük kırılma ise 27 Şubat’ta yaşanmıştır. Rejimin sorumlu tutulduğu bir hava saldırısının ardından İdlib’de TSK mensubu 33 asker yaşamını yitirmiştir.⁴⁸⁴ Bu saldırı sonrası Türkiye, rejim güçlerinin ilerlemesini durdurmak için Bahar Kalkanı Harekâtı’nı başlatmış ve kısa zamanda rejim güçlerine İdlib’de ağır kayıplar verdirmiştir. Ancak operasyonlar çok fazla sürmemiş ve 5 Mart’ta Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile İdlib’i görüşmek için Moskova’ya gitmiştir. Türkiye ile Rusya, İdlib gerginliği azaltma bölgesindeki temas hattı boyunca tüm askeri faaliyetlerin 6 Mart itibarıyla durdurulması konusunda anlaşmıştır. İki ülke, ayrıca M4 karayolunun 6 kilometre kuzeyi ve güneyinde bir güvenli koridor tesis edilmesinde ve M4 karayolunun bir bölümünde Türk-Rus ortak devriyelerinin başlatılması konusunda mutabık kalmışlardır.⁴⁸⁵

Mart ayında tüm dünyaya yayılan yeni tip koronavirüs (Covid-19) salgını nedeniyle çatışmalar görece azalsa da Suriye’deki siviller zorluklar ve suiistimallerle karşılaşmaya devam etmiştir. Suriye’de 2020 yılının bir diğer önemli gelişmesi ise Bağdadi’nin ölümünden sonra dağılma sürecine gireceği düşünülen IŞİD’in tekrar mevzilenmesi ve saldırılarını arttırması olmuştur. IŞİD, rejim güçlerine ve destekçilerine büyük kayıplar verdirmiş, hatta Rusya’nın bir generali bölgede hayatını

⁴⁸⁴ “33 Turkish Soldiers Killed in Syria’s Idlib”, *France 24*, 28.02.2020, <https://www.france24.com/en/20200228-33-turkish-soldiers-killed-in-syria-s-idlib> (10.01.2022).

⁴⁸⁵ “Erdoğan ve Putin Görüştü: İdlib’de Bu Gece Ateşkes Yürürlüğe Girecek”, 5 Mart 2020, <https://www.evrensel.net/haber/398759/erdogan-ve-putin-gorustu-idlibde-bu-gece-ateskes-yururluge-girecek> (10.01.2022).

kaybetmiştir. IŞİD'in yeniden güçlenip ortaya çıkmasında Rusya ile İran arasındaki nüfuz mücadelesi, bölgenin yerleşim yerlerine uzak olması sebebiyle yaşanan istihbarat problemleri ve ABD'de seçim yılı olması gibi faktörler etkili olmuştur.⁴⁸⁶

Suriye'de 2020 yılında belki de en dikkat çekici gelişmeler ekonomi alanında yaşanmıştır. Bu gelişmelerden biri Esad ile Suriye'nin en zengin iş adamı olan kuzeni Rami Mahluf arasında yaşanan anlaşmazlığın su yüzüne çıkmasıdır. Esad ile Mahluf arasındaki kriz, rejimin Rami'nin dev telekomünikasyon şirketi Suriyatel'den 185 milyon dolarlık vergi iadesi talep etmesiyle başlamıştır. 30 Nisan'da Rami, rejimin kendisine karşı eylemlerini kınayan bir dizi videonun ilkinin Facebook'ta yayımlayarak şu sözleri sarf etmiştir: “İnanabiliyor musunuz? Güvenlik güçleri, savaş boyunca en büyük finansörleri ve destekçileri, en sadık hizmetkarları ve en önde gelen hamileri olan Rami Mahlufun ofislerini bastı... Üzerimize yapılan baskı dayanılmaz ve insanlık dışı.”⁴⁸⁷ Mahluf, Mayıs ayı sonunda ise mal varlıklarına el konulduğunu ve rejimin kararıyla 5 yıl boyunca ihalelerden men edildiğini açıklamıştır.

Bir diğer önemli ekonomik gündem 2020 yılında ABD'de yürürlüğe giren “Sezar Suriye Sivil Koruma Yasası”dır (Caesar Syria Civilian Protection Act). ABD'nin Esad rejimi ve onun destekçilerine uygulayacağı yeni yaptırımları kapsayan bu yasa adını, “Suriye hapishanelerinde işkence ve ölümü belgeleyen 52 bini aşkın fotoğrafı ülke dışına çıkardığı” öne sürülen “Sezar” kod adlı bir eski askeri fotoğrafçıdan almıştır. Bu sebeple yaptırımlar kamuoyunda “Sezar yaptırımları” olarak adlandırılmıştır.⁴⁸⁸ Yasa, Suriye hükümetine ve üst düzey siyasi şahsiyetlere destek sağlayan, Suriye petrol ve gaz endüstrisini destekleyen, askeri uçak veya parça sağlayan ve inşaat veya mühendislik hizmetleri veren herkese yaptırım uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Yasa, yalnızca Suriyeli kuruluşları kapsamamış, Suriyeli olmayan kuruluşlara da yaptırım uygulamasına olanak tanımıştır. Gerçekten de yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra, Lübnanlı CSCGroup, Suriye ATM'lerine hizmet vermeyi durdurmuştur. Aslında

⁴⁸⁶ Cengiz Tomar, “2020'de Suriye'de Neler Oldu?”, *Anadolu Ajansı*, 18.01.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/2020-de-suriye-de-neler-oldu/2113630> (11.01.2022).

⁴⁸⁷ David Romano, “Rami Makhlof vs. Bashar Assad: Rift within Syria's Ruling Family?”, *Arab News*, 19 May 2020, <https://arab.news/2u7au> (15.01.2022).

⁴⁸⁸ “ABD Suriye'ye Yeni Yaptırımlarla Ne Hedefliyor, Kararın Sonuçları Ne Olabilir?”, *BBC News*, 23 Haziran 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53149797> (15.01.2022).

Esad rejimi etrafında yükselen ve aynı zamanda onu zenginleştiren yeni oligarklar hedef alınarak rejimin yalnızlaştırılması amaçlanmıştır.⁴⁸⁹

Esad ile kuzeni Mahluf arasında yaşanan anlaşmazlık, Sezar Yasası'nın ABD tarafından yürürlüğe girmesi, Suriyeli iş insanlarının Lübnan bankalarındaki paralarının dondurulması, Rusya ve İran'dan yardımların gelmemesi gibi gelişmelerin sonucunda Suriye lirası dolar karşısında rekor seviyede gerilemiştir. Ocak 2020'de 1 dolar 900 Suriye lirası civarındayken yıl sonunda yaklaşık 3.000 Suriye lirasına ulaşmıştır.⁴⁹⁰ Dolayısıyla Suriye'de tam anlamıyla bir ekonomik kriz yaşanmış, fiyatlar fahiş derecede yükselmiş ve insanların ihtiyacı olan temel gıda, ilaç ve yağ gibi ürünler bulunamaz olmuştur. İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch) raporuna göre 2020 yılında Suriyelilerin yüzde 80'inden fazlası yoksulluk sınırının altında yaşıyordu.⁴⁹¹

2021 Yılında Suriye

Suriye İç Savaşı'nda 2021 yılı, diplomatik müzakerelerin ağır bastığı ve normalleşme adına yeni yaklaşımların denendiği bir yıl olarak önceki yıllara göre daha "sessiz" bir yıl olmuştur. Ancak bu sessizlik, Suriye'de çatışmaların sona erdiği anlamına gelmemektedir. Yıl boyunca büyük bir askerî harekât yaşanmasa da özellikle birçoğu ülkenin kuzeyinde yaşanan irili ufaklı çatışmalar devam etmiştir. Bu çatışmaları Erkmen şöyle sınıflandırmaktadır: "Rejim/Rusya ittifakı ile silahlı muhalif gruplar arasındaki çatışmalar; silahlı muhalif grupların kendi arasındaki gerginlikler; Rejim'e bağlı milisler ile PKK/YPG arasındaki çatışmalar; PKK/YPG'nin Türkiye destekli grupların kontrol ettiği yerlerdeki terör saldırıları ve IŞİD'e yönelik operasyonlar."⁴⁹²

Senenin hemen başında Rusya'nın IŞİD'e yönelik operasyonları hız kazanmış, ancak 2020'de olduğu gibi 2021'de de Rusya, Esad ve IŞİD arasında Deyr ez-Zor çöllerinde yaşanan çatışmalar bir sonuç getirmemiştir. Ocak ayından başlayarak rejim

⁴⁸⁹ Howard J. Shatz, "The Power and Limits of Threat: The Caesar Syrian Civilian Protection Act at One Year", 8 July 2021, <https://www.rand.org/blog/2021/07/the-power-and-limits-of-threat-the-caesar-syrian-civilian.html> (15.01.2022).

⁴⁹⁰ "Suriye Lirası 3 Haftada Yüzde 50 Değer Kaybetti", *TRT Haber*, 8 Haziran 2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/suriye-lirasi-3-haftada-yuzde-50-deger-kaybetti-490749.html> (16.01.2022).

⁴⁹¹ Human Rights Watch, "Syria: Events of 2020", *World Report 2021*, <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/syria> (15.01.2022).

⁴⁹² Serhat Erkmen, "Suriye'de 2021'de Ne Oldu? 2022'de Ne Olacak?", *Fikir Turu*, 28 Aralık 2021, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/suriyede-2021de-ne-oldu-2022de-ne-olacak/> (18.01.2022).

güçleriyle YPG arasında da çok sayıda silahlı çatışma gerçekleşmiş, yılın ilerleyen aylarında Rusya'nın desteğini alan rejim Suriye'nin kuzeydoğusunda etki alanını kademe kademe arttırmıştır. Kısacası, Suriye'de 2021 yılında büyük çaplı askeri çatışmalar yerini küçük ama sürekli sürtüşmelere bırakmış, asıl değişim ise diplomatik ve siyasi alanda yaşanmıştır.⁴⁹³

Donald Trump zamanında ABD Suriye'de, Sezar Yasası'yla Esad yönetimini yaptırım kısılcasına alarak baskı kurma, İran'ın askeri etkisini kırma, IŞİD ve El-Kaide'ye karşı mücadeleyi sürdürme ve İsrail'in güvenliğini temin etme gibi hedefler gütmüştü. Trump'tan sonra iktidara geldikten sonra Biden yönetimi mevcut hedeflerle ilgili temel bir değişikliğe gitmemiş, ancak hedeflere yönelik farklı bir yönetsel yaklaşım sergilemiştir. ABD'nin Suriye meselesi üzerinde benimsediği bu yeni yaklaşımı şudur: Rusya ile Suriye özelinde diyaloga girmek ve yaptırımları kısmen gevşeterek Arap ülkelerinin Esad yönetimiyle ilişkilerine göz yummak.⁴⁹⁴

Gerçekten de 2021 yılında en çok konuşulan konulardan biri Arapların Esad yönetimi ile yeniden ilişki kurma girişimleri olmuştur. Birleşik Arap Emirlikleri Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayid Al Nahyan Şam'a giderek Esad ile bir araya gelmiş; Ürdün, sınır kapısını açarken Amman-Şam uçak seferleri tekrar başlatılmış;⁴⁹⁵ Bahreyn ise on yıl sonra Suriye'ye yeniden büyükelçi atamıştır.⁴⁹⁶ Suriye'yle ilişkilerini normalleştirme yolunu seçen Arap ülkelerinin çoğu, Esad rejiminin artık Suriye'de önemli bölgeleri kontrol ettiğini ve ileride daha fazla kontrol sağlayıp ülkede istikrarı tesis edebileceğini düşünmekteydi.

Biden yönetimiyle beraber Şam üzerindeki diplomatik kuşatma hafiften kırılırken Rusya da amaçları doğrultusunda Biden yönetimiyle diyalogu önemsemiştir. Bu doğrultuda Rusya'nın amaçlarını şöyle sıralamak mümkündür:

- (1) Sahadaki koşulları Esad lehine çevirmek;
- (2) Cenevre sürecindeki donukluğu aşmak;

⁴⁹³ Ibid.

⁴⁹⁴ Fehim Taştekin, "Suriye 2022'ye Hangi Koşullarda Girdi, Diplomasi Ön Plana Çıkabilir Mi?", *BBC News*, 1 Ocak 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59808707> (18.01.2022).

⁴⁹⁵ Ibid.

⁴⁹⁶ "Bahreyn, 10 Yıl Sonra Suriye'ye Yeniden Büyükelçi Atadı", *euronews*, 31.12.2021, <https://tr.euronews.com/2021/12/31/bahreyn-10-y-1-sonra-suriye-ye-yeniden-buyukelci-atad> (18.01.2022).

- (3) Suriye'deki sorunu terörle mücadeleye indirgemek;
- (4) Daha az güç kullanarak muhalifleri uzlaşmaya zorlamak;
- (5) ABD'nin sahadaki askeri varlığının uzamasını önlemek.⁴⁹⁷

2021 yılına dair gelişmeler yukarıdaki gibiyken on birinci yılına giren Suriye İç Savaşı'na ilişkin genel bir değerlendirme yapacak olursak, savaşın ilk dört yılında ABD, Türkiye, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin desteğini alan rejim karşıtı silahlı muhalifler önemli ilerlemeler sağlamıştır. Ancak 2015 yılında Rusya'nın Suriye'ye doğrudan müdahale etmesiyle durum tersine dönmüş, rejim kaybettiği yerleri kademe kademe geri almayı başarmıştır. Tabii kısaca bahsedilen bu on bir yıllık sürece, çığnenen insan hak ve özgürlükleri, savaş ve insanlık suçları damga vurmuştur. Bir kere bu savaşta şimdiye kadar neredeyse yarım milyon kişi yaşamını yitirmiş, milyonlarca insan yaralanmış ve Suriye nüfusunun yarısı da yerinden edilmiştir. Savaşa taraf olan küresel ve bölgesel güçler ise krizi çözmek yerine daha da derinleştirmiş, savaşta baskın gelmek için destekledikleri gruplara silah ve para akıtmış, iç savaşın yol açtığı maddi ve manevi tahribata kayıtsız kalmışlardır.

4. Rusya'nın Suriye İç Savaşına Müdahalesinin Sebepleri

Rusya, iç savaşın başladığı 2011 yılından bugüne Esad rejimini uluslararası alanda himaye etmiştir. Savaşın ilk yıllarında askeri personel ve mühimmat desteği şeklinde gerçekleşen Rusya yardımları 2015 yılında doğrudan askeri müdahaleye dönüşmüştür.⁴⁹⁸ Silahlı muhalifler karşısında savaşı kaybetme noktasına gelen rejim, Rusya'nın sağladığı destekle ülkenin büyük çoğunluğunda hakimiyeti tekrar sağlamıştır. Peki ama Rusya Esad'ı neden desteklemiştir? Aşağıda Rusya'nın iç savaşa müdahil olma sebeplerine yer verilmiştir.

(1) Rusya'nın krize müdahil olmasını gerektiren ilk sebep Esad rejiminin yenilgiye yakın görülmesidir. Rusya müdahale etmeden önce Suriye'de genel tablo şöyleydi: rejim 2015'in Ocak-Ağustos dönemlerinde muhalifler ve IŞİD karşısında

⁴⁹⁷ Taştekin, "Suriye 2022'ye Hangi Koşullarda Girdi, Diplomasi Ön Plana Çıkabilir Mi?"

⁴⁹⁸ Adnan Seyaz, "İç Savaş Sürecinde Rusya'nın Suriye Politikası: Arka Plan, Bölgesel Çıkarlar ve Gelecek", *Uluslararası İlişkiler Tahlilleri: Küresel ve Bölgesel Politikalara Akademik Bakış*, ed. Orhan Karaoğlu, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2019, s. 105.

yaklaşık %18 oranında toprak kaybetmiş,⁴⁹⁹ muhalifler ise önemli bölgeleri kontrol altına alarak artık Şam'ın güvenliğini bile tehdit edebilecek kapasiteye ulaşmışlardı. Moskova'daki karar alıcılar, Rusya müdahale etmediği takdirde, rejimin haftalar olmasa da aylar içinde düşeceğine veya rejimin elinde yalnızca küçük bir toprak parçasının kalacağına dikkat çekmişlerdir.⁵⁰⁰ Bu bağlamda Rusya, Sovyet döneminden beri iyi ilişkiler yürüttüğü Suriye'nin Batı destekli bir iktidar değişikliğine zorlanmasını ve buna bağlı olarak Suriye'deki kazanımlarının zarar görmesini istememiştir.

(2) Rusya'nın Suriye iç savaşına müdahil olmasının bir diğer önemli sebebi de Esad'ın olası yenilgisi sonrasında başta IŞİD olmak üzere terör örgütlerinin bölgeyi kontrol altına alma tehlikesidir. Moskova, çok sayıda Rusya vatandaşının katıldığı terör örgütlerinin eylemlerini kendi topraklarına taşımasından endişe duymuştur.

Suriye'de savaşan militanların önemli bir kısmının Rusya, Kafkasya ve Orta Asya kökenli olmaları dikkat çekicidir. 2014 yılında 800 civarında Rusya vatandaşı IŞİD saflarına katılmıştır. 2015'te ise bu sayı üç kat artarak 2400'e yükselmiştir.⁵⁰¹ Rusya vatandaşlarının Suriye'de terör örgütlerine katılımları konusunda endişeleri resmi olarak ilk dile getirenlerden biri Rusya Federal Güvenlik Servisi (FSB) Başkanı Aleksandr Bortnikov olmuştur. Bortnikov, terör örgütlerine katılan Rusya vatandaşlarının sonradan Rusya'nın Müslüman bölgelerine (Dağıstan, İnguşetya ve Çeçenistan) dönüp buralarda istikrarsızlık ve kargaşa yaratmalarının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmiştir.⁵⁰² Bu sebeple Rusya, Kuzey Kafkasya'da hala etkin bir mücadele yürüttüğü bu gruplarla Suriye'de hesaplaşmanın daha uygulanabilir olduğunu düşünmüştür.⁵⁰³ Bu konuyla ilgili olarak Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, teröristlerin Rusya topraklarına geri gelmesini beklemek yerine inisiyatif olarak onlarla halihazırda Suriye topraklarında mücadele edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁰⁴

⁴⁹⁹ Emre Erşen, "Rusya'nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, ed. Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran, İstanbul: SETA, 2017, s. 166.

⁵⁰⁰ Samuel Charap, Elina Treyger, Edward Geist, "Understanding Russia's Intervention in Syria", RAND Corporation, 2019, s. 4, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR3180.html (24.01.2022).

⁵⁰¹ Erşen, "Rusya'nın Suriye Politikası", s. 166.

⁵⁰² Nikolay Kozhanov, "Russian Support for Assad's Regime: Is There a Red Line?", *The International Spectator*, Vol. 48, No. 2 (2013), s. 29.

⁵⁰³ Yılmaz, *Rusya'nın Suriye Politikası*, s. 128.

⁵⁰⁴ Charap, Treyger, Geist, "Understanding Russia's Intervention in Syria", s. 5.

(3) Rusya'nın Suriye'ye müdahale etmesinin sebeplerinden bir diğeri de Suriye'nin Akdeniz kıyısında bulunan Tartus deniz üssüdür. Bu üs, Rusya'nın eski Sovyet coğrafyası dışındaki tek deniz üssüdür ve Rusya Esad'ın devrilmesiyle birlikte burayı kaybetmek istememektedir.⁵⁰⁵ Suriye'nin Tartus şehrinde bulunan bu üs, Rusya donanmasının Akdeniz, Aden Körfezi ve Hint Okyanusu'nda görev yapan savaş gemilerine tamir-bakım, depolama, ikmal vb. konularda lojistik destek vermektedir. Rusya'nın Orta Doğu ve Akdeniz'e açılan kapısı olan bu üs, 1971 yılında Suriye'yle yapılan anlaşma gereği Rusya'nın kontrolündedir.⁵⁰⁶

Tartus üssü, Moskova ve Şam arasında yapılan anlaşma gereği 2009 yılında yeniden yapılandırılmış ve böylece yüksek tonajlı savaş gemilerini konuşlandırabilecek kapasiteye ulaşmıştır.⁵⁰⁷ Rusya ve Esad rejimi, 2017 yılında, limanın kullanımının 49 yıl daha Rusya'da kalması ve sonrasında tarafların isteği doğrultusunda anlaşmanın 25 yıl daha uzatılabileceği hususunda anlaşma sağlamışlardır.⁵⁰⁸ Görüldüğü üzere bu üs Rusya'nın Orta Doğu ve Akdeniz'deki menfaatleri için stratejik bir öneme sahiptir. Özellikle son yıllarda Doğu Akdeniz'de yaşanan enerji mücadelesi düşünüldüğünde, Rusya'nın bu bölgedeki askeri varlığını korumak ve genişletmek isteyeceği aşıkardır.

Rusya, Suriye'de Tartus Limanı'nın yanı sıra Hmeymim Hava Üssü'nü de kullanmaktadır. Rusya askeri operasyonlarını bu üs üzerinden yürütmektedir. Bu üs sayesinde bölgeye savaş uçakları ve hava savunma sistemleri konuşlandıran Rusya, Suriye'den Girit'e kadar uzanan bölgede hakimiyet sahası kurmuştur.⁵⁰⁹ Üssün yasal statüsü ise Rusya ve Esad rejimi arasında 26 Ağustos 2015'te imzalanan bir anlaşmayla düzenlenmiştir. Anlaşmaya göre Rusya, üssün kullanımı için Suriye'ye herhangi bir ücret ödemeyecek, üsse yerleştirilecek uçak, personel ve teçhizat Rusya tarafından belirlenecek, üsse getirilecek ekipmanlar vergiye ve gümrük kontrolüne tabi tutulmayacak, burada görev yapacak personel ve aileleri diplomatlara benzer bir

⁵⁰⁵ Ibid., s. 8.

⁵⁰⁶ Yılmaz, *Rusya'nın Suriye Politikası*, ss. 102-103.

⁵⁰⁷ Çağatay Özdemir, "Rusya'nın Doğu Akdeniz Stratejisi", *SETA*, Sayı. 230 (2018), s. 12.

⁵⁰⁸ Kübra Çağlar Hekimoğlu, "Suriye Krizi Bağlamında Rusya'nın Suriye Politikası", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. 35, Sayı. 4 (2021), s. 1414.

⁵⁰⁹ Mithat Işık, "Rusya'nın Suriye'de Beş Yılı", 10 Nisan 2021, <https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/rusyanin-suriyede-bes-yili-kose-yazisi-21835> (27.01.2022).

dokunulmazlığa sahip olacak ve Esad rejimi faaliyetlerinden ötürü Rusya'ya ve görevli personeline herhangi bir dava açamayacaktır.⁵¹⁰

(4) Rusya'yı Suriye'ye müdahaleye zorlayan bir diğer sebep de Libya tecrübesidir. Libya'da Muammer Kaddafi rejimine karşı Şubat 2011'de başlayan ayaklanmalar kısa sürede büyük şehirlere sıçramış, isyancılar ve Kaddafi rejimi arasındaki olayların şiddetlenmesi üzerine Libya sorunu uluslararası bir sorun haline gelmiş, gelimeler sonrası BM Güvenlik Konseyi 26 Şubat 2011 tarihli 1970 sayılı kararı almıştır. Bu kararlar BM Güvenlik Konseyi çatışmaların sona erdirilmesini, Libya'ya karşı silah ambargosu uygulanmasını, Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) Savcısı tarafından olaylarla ilgili soruşturma açılmasını, Kaddafi'nin de dahil olduğu olaylarda sorumluluğu olduğu düşünülen bazı üst düzey yöneticilerin malvarlıklarının dondurulmasını ve bu kişilere seyahat yasağı getirilmesini istemiştir.⁵¹¹

Mart ayında ABD, Fransa ve İngiltere'nin Libya'ya müdahaleyi tartıştığı günlerde Kaddafi'nin radyodan yaptığı “isyancılara merhamet ve acıma duymayacağına” dair konuşması BM Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararı için gerekçe oluşturmuştur.⁵¹² Rusya'nın çekimser oy kullandığı söz konusu kararla, Libya hava sahası uçuşa yasak bölge (no fly zone) ilan edilmiş, acil ateşkes ve sivillere yönelik şiddete son verilmesi çağrısı yapılmış ve bunların gerçekleştirilmemesi durumunda da “gereken tüm önlemlerin alınması” suretiyle sivillerin korunması hüküm altına alınmıştır. Kısaca bu kararlar müdahaleye giden yol açılmıştır.⁵¹³ Kararın alınmasından hemen sonra Kaddafi rejimine karşı Fransa önderliğinde bir koalisyon oluşturulmuş ve Libya'ya yönelik müdahale NATO komutasında “Operation Unified Protector” adıyla yürütülmüştür. NATO güçleri Kaddafi'nin kontrolündeki silahlı güçlere operasyon başlatmış, bu sürede

⁵¹⁰ “Rusya ve Esed Rejimi Hmeymim Hava Üssü'nün Genişletilmesi Konusunda Anlaşığı”, 20.08.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-ve-esed-rejimi-hmeymim-hava-ussunun-genisletilmesi-konusunda-anlasti/1947835> (27.01.2022).

⁵¹¹ Yıldray Sak, “Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt. 11, Sayı. 44 (2015), s. 141.

⁵¹² Fisun Türkmen, “From Libya to Syria the Rise and Fall of Humanitarian Intervention?”, Presentation at the ACUNS Annual Meeting, İstanbul/Turkey: Kadir Has University, 2014, s. 11.

⁵¹³ Sak, “Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği”, s. 141.

Libyalı muhalifler Trablus'u ele geçirmeyi başarmış ve nihayetinde Kaddafi rejimi sona ermiştir.⁵¹⁴

Libya krizinde Rusya, BM Güvenlik Konseyi'nde veto yetkisi olmasına rağmen müdahale kararını engellememiştir. O dönemin Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev Batı'ya yakın davranarak Rusya'nın çekimser oy kullanmasında etkili olmuştur.⁵¹⁵ Rusya, Kaddafi sonrası dönem açısından bazı stratejik hedefler öngörmüştür. Moskova, Batı'nın müdahale konusunda başarısız olması halinde bölge ülkelerinde bir Batı karşıtlığı oluşabileceğini, bu durumda bölge ülkelerinin Rusya'ya daha fazla yakınlaşacağını ve bölgede daha kolay hareket edebileceğini düşünmüştür.⁵¹⁶ Ancak amacı insanî krizin sona erdirilmesi ile sınırlı olan askerî harekât Libya'da rejim değişikliği ve Kaddafi'nin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Konuyla ilgili olarak o dönem Başbakan olan Vladimir Putin 26 Nisan 2011'de düzenlediği bir basın toplantısında 1973 sayılı kararı “bir orta çağ haçlı seferi çağrısı” olarak nitelemiş, NATO'yu egemenlik ilkesini ve Libya halkının iradesini ihlal ettiği için sert bir şekilde eleştirmiştir. Ayrıca Fransa'yı da BM Güvenlik Konseyi kararına aykırı olarak isyancılara silah tedarik etmekle suçlamıştır.⁵¹⁷

Libya müdahalesinden sonra ortaya çıkan gelişmeler Rusya açısından bazı sorunlar teşkil etmiştir. Sivilleri koruma amacıyla yapılan müdahale sonrası Kaddafi rejimi devrilince Rusya silah tedarik ettiği, önemli ekonomik ilişkilerinin olduğu müttefik bir rejimi kaybetmiştir. Örneğin Rusya'nın Kaddafi yönetimiyle üzerinde anlaşmaya vardığı 3,8 milyar dolarlık silah satış anlaşması belirsiz bir hal almıştır. Moskova, Kaddafi sonrası dönemde Rusya petrol şirketleri aracılığıyla Libya petrol ve gaz endüstrilerindeki dev anlaşmalarını eski haline getirmek için büyük çaba göstermiştir. Bu bağlamda Rusya, Kaddafi sonrası bölgesel gelişmeler nedeniyle enerji ve silah ticaretinde önemli ekonomik kayıplar yaşamıştır.⁵¹⁸ İşte Libya tecrübesinden

⁵¹⁴ Tarık Şentuna, “Libya Askerî Müdahalesinin Uluslararası Hukuka Uygunluğu ve Koruma Sorumluluğu Kavramı Çerçevesinde Meşruiyeti”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Volume. 50 (2019), s. 214.

⁵¹⁵ Cemal Bayat, “Rusya-Libya İlişkileri ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Libya'ya Yönelik Askerî Müdahale Tartışmaları Sırasında Rusya'nın Politik Tutumu”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1 (2018), s. 193.

⁵¹⁶ Ibid, ss. 193-194.

⁵¹⁷ Türkmen, “From Libya to Syria the Rise and Fall of Humanitarian Intervention?”, s. 16.

⁵¹⁸ Samet Yüce, Philipp O. Amour, “Russia is Back to the Balancing Game”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt. 14, Sayı. 28 (2021), s. 55.

hareketle bir müttefikini daha kaybetmek istemeyen Rusya, bölgedeki çıkarlarını korumak amacıyla Suriye krizine müdahil olmuştur. Rusya, Arap ülkeleri içinde en yakın olduğu kırk yıllık müttefikini kaybetmeyi göze alamamıştır.

(5) Rusya'nın Suriye'ye müdahale etmesinin bir diğer nedeni de ABD'nin bölgeye daha fazla hâkim olmasını engellemektir. Soğuk Savaş dönemin ilk yıllarında siyasi, askeri ve ekonomik alanda ABD ve müttefiklerine karşı sürekli zemin kaybeden Rusya,⁵¹⁹ Libya'da yaşanan gelişmelerden sonra Orta Doğu'daki diğer önemli müttefikini de kaybetmek istememiştir. Rusya, bölgedeki en yakın müttefiki Suriye'de ABD'nin dolaylı çatışmalar yürütmesinden ve bölgede daha fazla opsiyon kazanmaya başlamasından son derece rahatsızlık duymuştur.

Eylül 2013'te düzenlenen G20 zirvesinin ardından yaptığı açıklamada Putin, Suriye'deki teröristlere karşı Suriye ordusuna destek vermeye devam edeceklerini belirtmiştir. Putin, Moskova-Washington ilişkilerinin düşük bir seviyede ilerlemesinin nedeninin Rusya olmadığını, bunun ABD'nin tercihi olduğunu vurgulamıştır. Putin, Rusya ordusunun Suriye'de IŞİD'e yönelik hava operasyonuna hazırlanıp hazırlanmadığı sorusuna, "Her şey muhtemel. Ama bir şey yapacak olursak, tamamen uluslararası hukuk normlarına göre hareket edeceğiz" şeklinde cevap vermiştir.⁵²⁰ Gerçekten de Rusya Eylül 2015'teki müdahalesini uluslararası hukuk üzerine dayandırarak yapmıştır. Öncelikle Esad'ın Rusya'yı müdahaleye davet etmesi istenmiş, davetten sonra ise Rusya Parlamentosu'nun onayının ardından Rusya, Suriye iç savaşına askeri olarak dahil olmuştur. Dolayısıyla Moskova, Esad'ın daveti üzerine Suriye'ye müdahale edildiğini vurgulayarak ABD ve müttefiklerinin Suriye'de hukuksuz bir şekilde bulduklarını göstermeye çalışmıştır.⁵²¹

Rusya, Suriye krizinde NATO'yu pasifize ederek baş aktör olmayı amaçlamaktadır. Rusya'ya göre Suriye, NATO ülkelerinin güç savaşına girme mücadelesidir. NATO ülkelerinin IŞİD ile mücadelede istenen düzeyde etkili olamamaları Rusya'ya yeni stratejiler üretme imkânı vermiştir. Rusya, sürekli olarak IŞİD'le mücadele ettiği vurgusuyla Suriye macerasında Orta Doğu ülkelerinin güvenini

⁵¹⁹ Erşen, "Rusya'nın Suriye Politikası", s. 149.

⁵²⁰ Yılmaz, *Rusya'nın Suriye Politikası*, s. 77.

⁵²¹ Ibid, s. 141.

kazanmayı amaçlamıştır.⁵²² Gelineen noktada Suriye’de siyasi çözüme yön vermede öncü olan Rusya vazgeçilmez bir aktör olduğunu göstermek istemiştir.⁵²³

(6) Rusya’nın Suriye’de bulunmasının bir başka sebebi de iki ülke arasındaki silah ticaretidir. Aslında Rusya, Arap İsyanları başlamadan önce de Suriye’ye yoğun bir silah satışı yapmıştı. Esad’ın Ocak 2005’te yaptığı Moskova ziyaretinde Suriye’ye gelişmiş hava savunma sistemlerinin satışı kabul edilmiş, Aralık 2006’daki ikinci ziyaretinde de Suriye’nin Sovyet döneminden kalma borcunun yüzde 73’ü silinmiş, buna karşılık Suriye’nin Rusya’dan 16 milyar dolarlık yeni silah alım sözleşmesi imzalanmıştır. 2007 yılında yapılan ek anlaşmayla P-800 süpersonik Yakhont füzelerinin satışı konusunda anlaşılmıştır.⁵²⁴ 2011 yılında Rusya, Suriye’ye 1 milyar dolarlık ileri teknolojiler satmış ve diğer sözleşmelerden de 4 milyar dolar elde etmiştir. Savaşın ilk yıllarında Rusya, Suriye’ye “18 adet ‘BUK-M2E’ adlı otomatik güdümlü orta menzilli uçaksavar (çok düşük irtifada uçakları vurabilen uçaksavar), 36 adet Pantsyr-S1 adlı radar güdümlü füze (bombalama mesafesinden daha yüksekte uçan uçakları 12 mil uzaklığa kadar vurabilen füze), sahilden 180 mil uzaklıktaki gemileri hedef alabilen 2 adet Bastion adlı füze, MİG-29S avcı-bombardıman uçakları, Mİ-17 ve Mİ-24 askerî helikopterleri, İğla-1 adlı daha SSCB döneminde üretilen ve bir personel tarafından omuzdan atılan ısı güdümlü portatif bir alçak irtifa hava savunma sistemi satmıştır.”⁵²⁵ Görüldüğü üzere Suriye’nin silah ihtiyacının tamamına yakını Rusya tarafından karşılanmıştır. Böylece Rusya Esad rejimine sattığı silahlar sayesinde önemli ekonomik kazanımlar elde etmiştir.

Şunu da ifade etmek gerekir ki Rusya, Suriye’de gerçekleştirdiği operasyonlarda kara, hava ve deniz gücünden faydalanarak bölgede yeni silahlar denemeyi de ihmal etmemiştir. Akdeniz ve Hazar Denizi’ndeki donanmalardan ateşlenen füzeler, S-300 ve S-400 füzeleri ile misket bombaları Suriye’de kullanılan yeni silahlar olarak öne çıkmıştır.⁵²⁶ Rusya’ya Suriye’de silahlarını gerçek bir savaşta deneme olanağı

⁵²² Ibid., ss. 144-145.

⁵²³ Dmitriy Frolovskiy, “What Putin Really Wants in Syria”, *Foreign Policy*, 1 February 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/02/01/what-putin-really-wants-in-syria-russia-assad-strategy-kremlin/> (06.02.2022).

⁵²⁴ Yılmaz, *Rusya’nın Suriye Politikası*, s. 161.

⁵²⁵ İlyas Kemaloğlu, “Ortadoğu Silah Pazarında Rusya’nın Payı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 5, Sayı. 55 (2013), s. 62.

⁵²⁶ Yılmaz, *Rusya’nın Suriye Politikası*, ss. 161-162.

doğmuştur. 81 milyar doları ya da GSYİH'nin yüzde 4,1'ini askeri donanımını modernize etmek için harcayan Rusya, böylece askeri teknolojisinin etkinliğini test etme imkânı bulmuştur. Ayrıca gerçekleştirilen harekatlarda, Rusya operasyon kuvvetleri strateji ve taktik yeteneklerini gösterebilmiştir. Rusya, silahlarını seri bir biçimde konuşlandırarak operasyonlarını son derece hızlı bir şekilde gerçekleştirmeyi başarmıştır.⁵²⁷ Tüm bu gelişmeler Rusya'nın silahlarına olan ilgiyi arttırmıştır. Konuyla ilgili olarak Rus silah ve teknoloji şirketi Rostech Sözcüsü Viktor Kladov'un açıklamaları dikkat çekicidir: "Operasyonlar bize silahlarımızı mükemmelleştirmeye yönelik adım atmamızı sağladı. Yabancı alıcılarda da savaş araçlarımıza karşı ciddi bir ilgi uyandı. Birçok Ortadoğu ülkesi, bu silahları satın almak istediğini bize bildirdi."⁵²⁸ Nitekim Suriye müdahalesinden sonra Rusya'nın İran, Irak, Mısır, Suudi Arabistan, Katar, Çin, Hindistan gibi ülkelere yaptığı silah satışı artmıştır.⁵²⁹

(7) Rusya'nın Suriye müdahalesinin bir başka sebebi de Doğu Akdeniz'de bulunan doğalgaz/petrol kaynaklarıdır.⁵³⁰ Doğal gaz piyasasının açık ara en önemli oyuncusu olan Rusya, Avrupa'nın en büyük gaz tedarikçisidir. Bu bağlamda ekonomisi büyük oranda enerji ihracatına bağlı olan Rusya'nın ana hedeflerinden biri Avrupa pazarındaki satış payının düşmesine engel olmaktır.⁵³¹ Körfez gazının ve Irak petrolünün Avrupa pazarına ulaştırılabilmesi için yeni rotaların gündeme gelmesi ve Akdeniz'de yeni doğal gaz yataklarının keşfedilmesi önemli bir aktör olarak Rusya'yı harekete geçirmiş ve Rusya yeni enerji yollarının belirlenmesinde söz sahibi olmak istemiştir.⁵³²

Suriye Orta Doğu'da hem bir transfer ülke hem de Haseke, Rakka ve Deyr ez-Zor'da bulunan petrol ve Humus'ta sahip olduğu gaz yatakları nedeniyle önemli bir

⁵²⁷ Ferhad Rezaei, "Putin'in Suriye Sürprizini Anlamak", *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 8, Sayı. 74 (2016), s. 77.

⁵²⁸ "Ortadoğu Ülkeleri Rus Silahlarına Büyük İlgi Duyuyor", *Sputnik Türkiye*, 14.02.2017, <https://tr.sputniknews.com/20170214/ortadogu-ulkeleri-rus-silahlarina-ilgi-buyuk-1027217664.html> (8.02.2022).

⁵²⁹ Çağlar Hekimoğlu, "Suriye Krizi Bağlamında Rusya'nın Suriye Politikası", s. 1415.

⁵³⁰ Yılmaz, *Rusya'nın Suriye Politikası*, s. 123.

⁵³¹ Robert W. Ortung, Indra Overland, "Russia and the Formation of a Gas Cartel", *Problems of Post-Communism*, Vol. 58, No. 3 (2011), s. 59.

⁵³² Mehmet Sait Dilek, "Rusya Federasyonu-Suriye İlişkilerinin Temelleri", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 16, Sayı. 2 (2017), s. 74.

enerji merkezidir.⁵³³ Rusya Esad yönetimiyle 2017 yılında imzaladığı 40 milyar dolar değerindeki anlaşmalarla Suriye'nin petrol kuyularını ve altyapısını iyileştirme, Suriye'ye enerji konusunda danışmanlık sağlama ve teknik personel yetiştirme gibi haklar elde etmiştir. Bu anlaşmalar kapsamında Rusya gelecekte Suriye'deki petrol ve gaz sektörleri üzerinde neredeyse tam kontrol sahibi olacağı noktasında ciddi güvenceler elde etmiştir.⁵³⁴ Rusya açısından Suriye'de bu denli etkin olmak çok önemlidir; çünkü Suriye topraklarını kontrol etmek, Orta Doğu'dan Avrupa'ya enerji boru hatları kurma girişimlerini engellemek anlamına gelmektedir.⁵³⁵

Kıbrıs ve İsrail açıklarında keşfedilen zengin doğal gaz sahalarının kullanımı Suriye'de istikrar sağlanmasına bağlıdır. Zira bu bölgede enerjinin kara yoluyla veya deniz yoluyla taşınması halinde de Suriye topraklarının ya da karasularının kullanılması gereklidir. Dolayısıyla Rusya bu bölgedeki kazanımları başka bir güce bırakmamak için Suriye topraklarında planlı bir müdahale gerçekleştirmiştir.⁵³⁶

⁵³³ Muazzez Harunoğulları, “ABD VE Rusya'nın Suriye İç Savaşına Müdahalelerinin Jeopolitik Yaklaşımları”, *Ortadoğu ve Göç*, Cilt. 11, Sayı. 1 (2021), s. 68.

⁵³⁴ Fateh Shaban, “The Oil and Natural Gas Conflict in Syria: Reality or Illusion”, 30.12.2019, <https://www.orsam.org.tr/en/the-oil-and-natural-gas-conflict-in-syria-reality-or-illusion/> (10.02.2022).

⁵³⁵ Ibid.

⁵³⁶ Yılmaz, *Rusya'nın Suriye Politikası*, s. 128.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA’NIN SURİYE MÜDAHALESİNİN HİBRİT SAVAŞ KAPSAMINDA ANALİZİ

1. Ofansif Realizm Bağlamında Rusya’nın Suriye’ye Müdahalesi

“Rusların güç kadar hoşlarına giden bir şey olmadığına ve zayıflığa, özellikle de askeri zayıflığa her şeyden daha az saygı duyduklarına kanaat getirdim.”
-Winston Churchill⁵³⁷

Ofansif realizme göre büyük güçler kendi çıkarları söz konusu olduğunda rakiplerine karşı savaş başlatmaktan çekinmezler. Zira büyük güçlerin önceliği stratejik çıkarlarını korumaktır. Mearsheimer’a göre bölgesel hegemonlar, denk bir rakibin arka bahçelerindeki güç dengesini bozmasından ve hegemonyalarının tehlikeye girmesi ihtimalinden endişelenirler.⁵³⁸

Suriye’ye olan müdahalesi göz önüne alındığında Rusya’nın, Mearsheimer’ın ofansif realizm yaklaşımıyla ortaya koymuş olduğu “saldırganlık” algısının yaratılmasına ilişkin şu önermesinde yer alan ifadeleri doğrular şekilde hareket ettiği söylenebilir:

“Rakiplerine göre belirgin bir güç avantajına sahip olan büyük bir gücün daha agresif davranması muhtemeldir; zira bunu yapabilme kapasitesinin yanı sıra böyle bir güdüsü de bulunmaktadır”⁵³⁹

Rusya, Suriye meselesine müdahil olarak Orta Doğu’daki güç mücadelesine katılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde gerileyen ve bu sebeple Orta Doğu siyasetinde daha az söz sahibi olan Rusya, Suriye’ye müdahale ederek bölgedeki meselelerle ilgili olarak ağırlığını daha fazla hissettirmiştir. Erşen’in ifadeleriyle Suriye meselesi “Rusya’nın dünya siyasetinde en az ABD kadar etkili bir ‘büyük güç’ olduğu iddiasını kabul ettirmek için önemli bir koz olarak görülmüştür.”⁵⁴⁰

⁵³⁷ Tim Marshall, *Coğrafya Mahkumları: Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita*, çev. Mert Doğruer, 1. Baskı Epsilon Yayınevi, 2018, ss. 18-19.

⁵³⁸ Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, s. 141.

⁵³⁹ Ibid, s. 37.

⁵⁴⁰ Erşen, “Rusya’nın Suriye Politikası”, s. 149.

Suriye müdahalesinden sonra Rusya'nın bölgedeki askeri ve siyasi varlığı ciddi oranda genişlemiştir. Şöyle ki Rusya 1971'de yapılan anlaşmaya göre kullandığı yarı üs özellikli Tartus Donanma Üssü'nü genişleterek kalıcı bir üsse dönüştürmüştür. Böylece Rusya gemilerinin bölgesel ve uluslararası sulara girebilmesinin önü açılmış ve Rusya donanmasının Akdeniz'deki varlığı kalıcı hale gelmiştir. Ayrıca, Suriye'yle imzalanan anlaşma gereği Hmeymim'de bulunan üs sayesinde Rusya bölgeye savaş uçakları ve hava savunma sistemleri konuşlandırarak hava hakimiyetini de güçlendirmiştir.⁵⁴¹

Rusya, kendi çıkarlarıyla aynı noktada durduğuna inandığı Esad rejiminin görevde kalmasını sağlayarak Suriye'deki nüfuzunu da devam ettirmiştir. Ayrıca bölgenin en önemli iki ülkesi Türkiye ve İran'ı yanına alarak Suriye krizinin sonlandırılmasına yönelik diplomatik görüşmeleri yeniden başlatmıştır. Böylece Suriye'de siyasi çözüme dair ABD-Avrupa merkezli bakış açısı ağırlığını yitirmiştir.⁵⁴²

Görüldüğü üzere Rusya ABD'nin Suriye üzerindeki etkisini sınırlandırmak istemektedir. Rusya'nın Suriye'de ABD'yi karşısına alacak şekilde güç kullanması ve ABD'ye meydan okuması, Rusya'nın müdahalesinin ofansif bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ofansif realizm düşüncesiyle uyumlu olarak hibrit savaş stratejileri, Rusya tarafından dünyadaki ve Orta Doğu bölgesindeki konumunu yeniden güçlendirmek için önemli bir araç olarak görünmektedir. Bu doğrultuda sonraki başlıklarda Suriye örnek olayı çerçevesinde Rusya'nın hibrit savaş stratejilerini ne ölçüde ve nasıl uyguladığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Rusya'nın Suriye Müdahalesinde Uyguladığı Hibrit Savaş Stratejisi

“Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle Rus ayısının öldüğünü düşünenler yanılıyordu. Ayı kış uykusundan uyanmış, oldukça acıkmış ve saldırganlaşmıştı. İnine geri dönmek de boş bir hayaldi.”⁵⁴³

Soğuk Savaş dönemi yaşadığı kuşatma algısından kurtulamayan Rusya ofansif realizm düşüncesiyle uyumlu olarak, belirli şiddet seviyeleri de dahil olmak üzere, ulusal gücünün tüm unsurlarını kullanmasını kolaylaştıran Sovyet dönemi perspektifini benimsemeye devam etmektedir. Bu bağlamda Rusya'nın başvurduğu hibrit savaş

⁵⁴¹ Halit Gülşen, “Rusya'nın Suriye Müdahalesi: Kazanımlar, Kayıplar ve Riskler”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 9, Sayı. 79 (2017), s. 30.

⁵⁴² Ibid.

⁵⁴³ Deniz Ülke Arıboğan, *Duvar*, 5. Baskı İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2019, ss. 162-163.

stratejilerinin kökeni “aktif tedbirler”, “maskirovka” ve “reflektif kontrol” kavramlarının geliştirildiği Sovyet dönemine kadar uzanmaktadır.⁵⁴⁴

‘Aktif tedbirler’ konsepti, Sovyetler Birliği dış politika amaç ve önceliklerini gerçekleştirmek üzere düşmanı etkilemek ve istenilen şekilde davranmaya zorlamak için başvurulan dezenformasyon, aldatma, sabotaj, istikrarsızlaştırma ve casusluk amaçlı saldırı girişimlerini kapsamaktadır.⁵⁴⁵ Emekli KGB Tümgeneralı Oleg Kalugin’e göre bir nevi yıkım aracı olan söz konusu tedbirler, başta NATO olmak üzere Batı ittifakı içerisinde ayrışmalar yaratmak, Batı’yı güçsüzleştirmek ve ABD’yi dünyanın diğer haklarının gözünde zayıflatmak gibi hedefleri içermiştir. Değişen koşullara göre çeşitlenmekle birlikte aktif tedbirlerin muhtevası, algı yönetimi, nüfuz etme ve savaşa hazırlık gibi konular olmuştur.⁵⁴⁶ 1800’lü yıllardan itibaren Türkistan coğrafyasından başlayıp bugüne uzanan, çok önemli tecrübeler edinen ve savaşta aldatma, ayaklanma ve dezenformasyon gibi yöntemlerde başarılı olan Sovyet aktif askeri tedbirleri, Afganistan’da akamete uğradıktan sonra yeni bir sürece girmiştir. Vladimir Putin döneminde ise bilhassa Çeçenistan, Gürcistan ve renkli devrimlerden sonra Ukrayna’daki hibrit savaş ile ‘aktif tedbirler’deki dönüşüm devam etmiştir.⁵⁴⁷

Rusya’nın uyguladığı hibrit savaş modelinin ortaya çıkmasında etkili olan bir diğer kavram “maskirovka” (maskelenmiş harekât) konseptidir.⁵⁴⁸ Rusya askeri kültüründe “maskirovka”; aldatma, düşmanı yanıltma, inkar, yıkım, sabotaj, casusluk, propaganda ve psikolojik operasyonlar gibi geçmişten gelen yeteneklere ek olarak siber saldırılar, zorlama, medya manipülasyonu, galeyana getirme, ajan provokatörlerin kullanılması, askeri kuvvetlerin gizli statüde konuşlandırılması ve lojistik destek sağlayarak vekil kuvvetlerin geliştirilmesi gibi tüm yeni yaklaşımların kullanıldığı bir askeri yöntemi ifade etmektedir. Ayrıca, maskirovka gizli diplomasiye ve düşük

⁵⁴⁴ Lord Jopling, “Countering Russia’s Hybrid Threats: An Update”, Draft Special Report, Committee on the Civil Dimension of Security, NATO Parliamentary Assembly, 2018, s. 2.

⁵⁴⁵ Jolanta Darczewska, Piotr Żochowski, “Active Measures: Russia’s Key Export”, OSW Point of View 64, Warsaw, June 2017, s. 8, http://aei.pitt.edu/88535/1/pw_64_ang_active-measures_net_0.pdf (31.03.2022).

⁵⁴⁶ Merve Seren, “Rus İstihbaratının ‘Aktif Tedbirler’ Mirası ve Siber Operasyonlar”, 25.05.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/rus-istihbaratinin-aktif-tedbirler-mirasi-ve-siber-operasyonlar/825951> (31.03.2022).

⁵⁴⁷ Sait Yılmaz, “Rusya Örtülü Operasyonlarının Dönüşümü”, 05.07.2017, s. 1, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/rusya-ortulu-operasyonlarinin-donusumu> (31.03.2022).

⁵⁴⁸ Türkgenç, Sayat, “Komuta ve Kontrol”, s. 65.

görünürlüğe ve/veya siyasi, askeri, ekonomik ve enformasyonel faaliyetlerin gizli olarak hazırlanmasına dayanmaktadır. Bu hazırlık eylemleri Suriye'ye müdahaleden önce de yapılmış ve böylece müdahaleye zemin hazırlanmıştır. Roberts'a göre bu eski ve yeni yeteneklerin harmanlanması, Rusya'ya -eski görkemli günlerine ulaşmak için kullandığı- karmaşık bir hibrit savaş yeteneği sağlamaktadır.⁵⁴⁹

Rusya'nın hibrit savaş stratejisinin diğer önemli bir bileşeni olan "Refleksif Kontrol", kavramın geliştirilmesine öncülük eden Vladimir Lefebvre tarafından "düşmanın kararlarını etkilemek için nedenler ve temeller sağlamak"⁵⁵⁰ olarak tanımlanmıştır. Refleksif kontrol mekanizmasının birincil 'girdisi', düşmanı önceden belirlenmiş bir karara, yani amaçlanan çıktıya gönüllü olarak sürükleyecek özenle uyarlanmış 'bilgi'dir. Böylece düşman, davranışını değiştirecek ve üstelik kararının gönüllü olmadığını anlamayacaktır. Bu nedenle, refleksif kontrol konsepti ve onunla ilişkili kavramlar matematiksel ve bilimsel bileşenlerin yanı sıra psiko-kültürel ve tarihsel unsurlardan da yararlanmışlardır. Bu paradigmaya göre biliş, toplumsal bilinci belirleyen maddi dünyanın insan zihnine yansımalarından kaynaklanır. İnsanın zekâsı ve bilişsel süreçleri, dış dünyaya ilişkin duyuşal farkındalığına bağlıdır ve bu da bilincinin içeriğini ve boyutlarını belirler. Bu tartışma ışığında şunu söyleyebiliriz ki, Rusya mevcut "refleksif kontrol" ve "maskirovka" yaklaşımlarıyla düşmanlarının "dış dünya hakkındaki duyuşal farkındalıklarını" manipüle etmeyi amaçlamaktadır.⁵⁵¹ Hibrit savaş bileşenlerinde enformasyon harbi olarak tanımlanan refleksif kontrol konseptine Soğuk Savaş döneminde sıklıkla başvurulmuştur. Örneğin Sovyet askeri geçit törenlerinde son derece büyük görünen ve aslında Sovyetlerin sahip olmadığı sahte füze başlıkları sergilenmiştir. Buradaki amaç, Sovyet teknolojisinin gerçekte olduğundan çok daha ileri olduğuna Batı'yı ikna etmek ve böylece bu teknolojiyi taklit etmek isteyen Batılı bilim insanlarını çıkmaza sürükleyerek onlara para ve zaman kaybettirmektir.⁵⁵²

Sovyet döneminden gelen "Aktif Tedbirler", "Maskirovka" ve "Refleksif Kontrol" yaklaşımları, Rusya'nın uyguladığı hibrit savaşın temellerini oluşturmaktadır.

⁵⁴⁹ James Q. Roberts, "Maskirovka 2.0: Hybrid Threat, Hybrid Response", Joint Special Operations Press Occasional Paper, December 2015, ss. 1-2, <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1007494.pdf> (5.04.2022).

⁵⁵⁰ Timothy L. Thomas, "Russia's Reflexive Control Theory and the Military", *The Journal of Slavic Military Studies*, Vol. 17, No. 2 (2004), s. 238.

⁵⁵¹ Can Kasapoğlu, "Russia's Renewed Military Thinking: Non-Linear Warfare and Reflexive Control", Research Report, NATO Defense College, November 2015, No. 121, ss. 5-6.

⁵⁵² Thomas, "Russia's Reflexive Control Theory and the Military", s. 253.

Rusya, kökleri Sovyet dönemine dayanan bu yaklaşımları yeni koşullara ve gelişen teknolojiye adapte etmeyi başarmıştır. 2006 yılında bu konuda Vladimir Putin'in "Diğer ülke silahlı kuvvetlerinin gelişim plan ve yönlerini dikkate almalıyız. Bu konuda bizim yanıtımız fikirsel olarak üstün, asimetrik ve daha ucuz olmalıdır"⁵⁵³ sözü Rusya'nın yürüteceği savaşın niteliğini ortaya koymuştur. 2010 yılında yayınlanan askeri doktrinde modern savaşlar, öngörülmez, geniş bir yelpazede askeri-politik, ekonomik ve stratejik hedefleri kapsamına alan, modern ve son derece etkili silah sistemlerinin kullanıldığı, bilgi hareketiyle savaş ortamının önceden şekillendiği savaşlar olarak tanımlanmıştır.⁵⁵⁴ Şubat 2013'te, Rusya Genelkurmay Başkanı General Valery Gerasimov yazdığı bir makalede⁵⁵⁵ hibrit savaş kavramı ile ifade edilen savaşın yeni biçimlerine dair Rusya'nın bakış açısını yeniden şekillendirmiş, asimetrik yöntemlerin ve askeri olmayan enstrümanların önemine vurgu yaptığı bir model ortaya koymuştur.

Gerasimov'a göre 21. Yüzyılda savaşın niteliği değişmiş, bu değişim sonucunda savaş ile barış arasındaki çizgi belirsizleşmiştir. Savaşların artık ilan edilmeden başlatıldığını belirten Gerasimov, savaşlarda askeri olmayan unsurların önem kazandığına vurgu yapmıştır.⁵⁵⁶ Gerasimov'un makalesi yayımlandıktan sonra Batılı analistler, Rusya'nın güvenlik anlayışını ve izlediği/izleyeceği stratejileri "Gerasimov Doktrini" olarak isimlendirmişlerdir. Ancak kavramı ilk kez 2013'te kullanan Mark Galeotti Mart 2018'de böyle bir doktrinin aslında hiç var olmadığını, dikkat çekmek için böyle bir başlık tercih ettiğini belirtse de⁵⁵⁷ bu terim popüler kalmaya devam etmiştir.

Aslında Gerasimov'un makalesi genel olarak incelendiğinde başta ABD olmak üzere Batı dünyasının Afganistan veya Irak gibi bölgelerde uyguladığı stratejilere karşı Rusya'nın alması gereken tedbirlere vurgu yaptığı görülecektir. Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki Arap İsyanları sürecini de yeni savaşın bir örneği olarak değerlendiren

⁵⁵³ Keir Giles, "Handbook of Russian Information Warfare", Fellowship Monograph 9, Rome: NATO Defense College, November 2016, s. 3, https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/NDC%20fm_9.pdf (6.04.2022).

⁵⁵⁴ "Russia's Military Doctrine 2010", *Carnegie Endowment*, https://carnegieendowment.org/files/2010russia_military_doctrine.pdf (6.04.2022).

⁵⁵⁵ Valery Gerasimov, "The Value of Science is in the Foresight New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations", *Military Review*, 2016, ss. 23-29.

⁵⁵⁶ *Ibid*, s. 24.

⁵⁵⁷ Mark Galeotti, "I'm Sorry for Creating the Gerasimov Doctrine", *Foreign Policy*, 5 March 2018, <https://foreignpolicy.com/2018/03/05/im-sorry-for-creating-the-gerasimov-doctrine/> (2.05.2020).

Gerasimov, kısa bir süre içerisinde kanlı bir iç savaşa dönüşen isyanlarda halkın savaşta dinamik bir cepheye dönüşerek dış müdahaleye zemin hazırladığını belirtmiştir. Halkın protesto potansiyeli ile askeri ve askeri olmayan unsurlar eşgüdümü olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla savaşın değişen niteliği, uygulanan savaş stratejilerinin ve kullanılan askeri ve diğer enstrümanların bu değişime ayak uydurmasını icap etmektedir. Gerasimov'a göre rakip devletin topraklarında kalıcı bir cephe oluşturmak için özel harekât güçlerinin ve iç muhalefetin kullanılması, bilgi hareketinin yürütülmesi ve gelişen teknolojilere başvurulması gibi asimetrik eylemler yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁵⁸

Gerasimov ve Rusya'daki diğer bazı uzmanlar tarafından bu yeni savaş yaklaşımı "doğrusal olmayan (non-linear) savaş" olarak nitelendirilmiştir. Rusya'nın yeni savaş anlayışı, Sovyet dönemine dayanan yaklaşımlardan yararlanarak askeri ve askeri olmayan vasıtaların birlikte kullanımını öngörmüştür. Batı ise, yeni askeri metotlara vurgu yapan doğrusal olmayan savaş kavramını "hibrit savaş" olarak adlandırmıştır. Rusya'nın yeni nesil savaşa dair izlediği/izleyeceği stratejiler, Seely'e göre ister hibrit olarak tanımlansın ya da tanımlanmasın, ister açık ister örtülü olsun, ister doğrudan ya da vekil güçler aracılığıyla uygulansın, bu yöntemler Rusya'nın siyasi amaçları doğrultusunda kullandığı geniş ve eksiksiz bir araç yelpazesinin bir parçasıdır.⁵⁵⁹ Buna göre Rusya, Sovyet döneminin aksine konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan askeri stratejiler ile diplomasi gibi araçlar arasındaki doktrinel, düşünsel ve işlevsel uçurumun üstesinden gelebilmiştir.⁵⁶⁰

Zhou'ya göre son yıllarda Moskova hibrit savaşa Washington'dan çok daha fazla önem vermiştir. Rusya, hibrit savaş teorisi ve pratiğine önemli miktarda kaynak harcamış ve bu da onlara kendi beklentilerini aşan birçok başarı getirmiştir. Gelgelelim Rusya'daki uzman ve yetkililer hibrit savaş teorisini kendilerine özgü yöntemlerle yorumlamışlardır.⁵⁶¹ Örneğin Emekli Amiral Konstantin Sivkov, hibrit savaşı, siyasi

⁵⁵⁸ Gerasimov, "The Value of Science is in the Foresight New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations", s. 25.

⁵⁵⁹ Robert Seely, "Defining Contemporary Russian Warfare", *The RUSI Journal*, Vol. 162, No. 1 (2017), s. 52.

⁵⁶⁰ Ibid, s. 56.

⁵⁶¹ Yimin Zhou, "A Double-Edged Sword: Russia's Hybrid Warfare in Syria", *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, Vol. 13, No. 2 (2019), s. 4.

hedeflere ulaşmada geleneksel askeri yöntemlere başvurulmayan bir strateji olarak ele almıştır. Ona göre enformasyon harbi, ekonomik savaş, özel harekât güçleri, gizli ajanlar, sivil casusluk, sabotaj ve konvansiyonel hareketin da dahil olduğu yöntemler hibrit savaşta yer alabilir. Ancak kilit nokta, konvansiyonel askeri çatışmadan önce enformasyon harbi ve propaganda yöntemlerine başvurarak sivillerin ayaklanma ve protestolar başlatmasını sağlamak ve böylece rakibin siyasi otoritesini zayıflatmaktır.⁵⁶² Tarih ve askeri bilimler alanında bilim doktoru unvanına sahip General Mahmut Gareyev de hibrit savaşın bir bileşeni olarak yeni enformasyon harbi yöntemlerinin, savaş ilanı olmadan saldırı başlatılmasına ve ciddi avantajlar elde edilmesine imkan verdiğine dikkat çekmiştir. Gareyev, askeri ve askeri olmayan varlıkların entegrasyonu ile Rusya'nın siyasi hedeflerine ulaşacağını ve savaş maliyetinden tasarruf edeceğini belirtmiştir.⁵⁶³

Suriye'ye müdahale etmesinden itibaren iç savaşın içine dahil olan Rusya, yukarıda bahsedilen hibrit kabiliyetleri doğrultusunda askeri kuvvetler, diplomasi, enformasyon harp becerileri, propaganda gücü ve siber-elektronik kabiliyetlerini bir araya getirerek bir hibrit savaş stratejisi ortaya koymuştur. Bu doğrultuda sonraki başlıklarda Suriye İç Savaşı özelinde Rusya'nın hibrit savaş stratejisini test edebilmek adına hibrit savaş bileşenleri incelenmiştir.

2.1. Rusya'nın Enformasyon Harbi ve Propaganda Yöntemleri

“Gelecekte, yabancı kamuoylarının algılarını kontrol etmek, toprak kazanma hedefinin yerini alacak.”
-General James Mattis, ABD⁵⁶⁴

Rusya, son çeyrek yüzyıl boyunca ABD ve müttefiklerinin Balkanlar, Orta Doğu veya herhangi bir savaş bölgesindeki operasyonlarını izlemiş ve böylece enformasyon harbi ve propaganda faaliyetleri yoluyla nüfusu etkilemenin önemini kavramıştır.⁵⁶⁵

⁵⁶² Ibid.

⁵⁶³ Ibid.

⁵⁶⁴ Emre Kürşat Kaya, “Enformasyon Harbi Neden Önemli?”, *Fikir Turu*, 8 Ocak 2020, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/enformasyon-harbi-neden-onemli/> (15.05.2022).

⁵⁶⁵ Christopher S. Chivvis, “Understanding Russian Hybrid Warfare and What Can Be Done About it”, RAND Corporation, 2017, s. 2, <https://www.rand.org/pubs/testimonies/CT468.html> (24.04.2022).

Enformasyon sahasında başarılı bir harekât yönetmenin önemini kavrayan Rusya, Sovyet dönemindeki dezenformasyon stratejilerini günümüze uyarlamıştır.⁵⁶⁶

Rusya 2008'deki Gürcistan Savaşı'nı kolay kazansa da çatışmayı çevreleyen bilgi ve medya alanında yenilgiye uğramış, özellikle uluslararası toplumu yaptığı müdahalenin meşruluğuna ikna etmede başarısız olmuştur.⁵⁶⁷ Savaştan sonra, Rusya'da gelişmiş enformasyon harbi yeteneklerine duyulan ihtiyaç daha fazla dile getirilmiş, kısa zaman içerisinde söz konusu yeteneklerin geliştirilmesine yönelik stratejiler ortaya konmuştur. Rusya, Gürcistan müdahalesinden kazandığı tecrübeyle sonrasında Ukrayna ve Suriye müdahalelerinde enformasyon harbi ve propaganda yöntemlerini hibrit savaşın önemli bileşenlerinden biri olarak etkili bir biçimde kullanmıştır.

Rusya'nın Suriye'de yürüttüğü enformasyon harbi ve propaganda faaliyetlerinin ana mesajlarından biri şu olmuştur: "Tüm dünya IŞİD'e karşı savaşmak için bir araya gelmelidir." Bu mesaj, Putin tarafından, Rusya tarihiyle de paralellik içeren şu ilham verici argümanla iletilmiştir: "Naziler gibi insanlığa kötülük ve nefret eken bu gruba (IŞİD) karşı dimdik durmak."⁵⁶⁸ İkinci Dünya Savaşı'nda Nazilere karşı büyük kayıplar veren Rusya halkı, faşizme yönelik büyük bir nefret duygusuna sahiptir. Savaşın yıkıntısı hala hafızalarda yer tuttuğu ve bilinçaltında kolaylıkla canlanacağı iyi bilindiği için Rusya'da kitle iletişim araçları bu temayı gerektiğinde kullanmışlardır. Rusya'nın devlet ajansları olan TASS ve RIA Novosti ile Russia Today, Sputnik ve Interfax gibi birden fazla dilde yayın yapan medya kuruluşları ve sosyal medya kanallarıyla Batı'nın Suriye politikasının şeytani bir yaklaşım içerdiği, Batı'nın aslında Suriye'de terörle mücadelede isteksiz olduğu, Rusya'nın operasyonlarının Suriye'yi IŞİD istilasından kurtarmakta olduğu sürekli olarak vurgulanmıştır. Rusya IŞİD eylemlerini Nazi eylemlerine benzeterek ve akabinde de IŞİD'le gerçek anlamda sadece kendisinin

⁵⁶⁶ Michal Bokša, "Russian Information Warfare in Central and Eastern Europe: Strategies, Impact, and Countermeasures", The German Marshall Fund of the United States, No. 15, June 2019, s. 2, <https://www.gmfus.org/sites/default/files/Russia%20disinformation%20CEE%20-%20June%204.pdf> (24.04.2022).

⁵⁶⁷ Anton Shekhovtsov, "Conventional Bedfellows: The Russian Propaganda Machine and The Western far Right", *Eurozine*, <https://www.eurozine.com/conventional-bedfellows-the-russian-propaganda-machine-and-the-western-far-right/> (24.04.2022).

⁵⁶⁸ Maksymilian Czuperski vd., "Distract, Deceive, Destroy: Putin at War in Syria", Atlantic Council, Washington, DC: 2016, s. 21, <http://publications.atlanticcouncil.org/distract-deceive-destroy/assets/download/ddd-report.pdf> (25.04.2022).

mücadele ettiğini vurgulayarak Rusya halkı ve dünya kamuoyu nezdinde meşruiyet temin etmeye çalışmıştır.

Rusya'nın başta televizyon ve internet olmak üzere kitle iletişim araçlarıyla giriştiği yukarıda bahsedilen dezenformasyon çabaları şu amaçlara hizmet etmiştir: Birincisi, Rusya'nın söylemleri muhalif güçler arasında bir ikilik oluşturmuştur. Muhalif gruplar ya Rusya öncülüğündeki uzlaşma süreçlerine katılacak ya da ateşkesi ihlal edecek ve siyasi eğilimleri ne olursa olsun "terörist" sıfatını alacaklardı. Böylece kendilerini hemen Rusya'nın "terörle mücadele" faaliyetleri olarak tanımladığı amansız bir saldırının hedefinde bulacaklardı.⁵⁶⁹ İkincisi, Rusya dikkatleri Ukrayna'daki eylemlerinden uzaklaştırmış ve Ukrayna krizi sebebiyle kendisine uygulanan yaptırımların kaldırılması gerektiğini dile getirmeye başlamıştır. Bu konuda Rus Duma'sının Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Aleksey Puşkov, Rusya'ya yönelik Batı yaptırımlarının yakında kifayetsiz kalacağını, çünkü Rusya'nın IŞİD'e karşı yürütülen mücadelenin bir parçası olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁰ Üçüncüsü ise, Rusya dikkatleri başka yöne çekerek, asıl niyetleri doğrultusunda Suriye'ye askeri güçlerini yığabilmiştir.⁵⁷¹ Sonuç olarak Rusya, saldırılarının büyük çoğunluğunu Batı'nın da desteklediği Esad karşıtı muhaliflere karşı gerçekleştirilmesine rağmen, temel müdahalesini IŞİD'i Ortadoğu'dan çıkarmak için tasarlanmış bir terörle mücadele kampanyası olarak tasvir etmeyi başarmıştır.

Enformasyon harbi kapsamında Rusya'nın anlatısının bir diğer bileşeni "Suriye'deki çatışmaların suçunu Batı'ya yüklemek" olmuştur. Özellikle ABD ve Avrupa, Rusya'nın bilgi operasyonlarının hedefi durumundadır. Rusya yalnızca Batı stratejisinin Suriye'deki kusurlarını ortaya çıkarmakla uğraşmamış, aynı zamanda Batı'yı IŞİD'i yaratmak ve gizli iş birliği içinde olmakla suçlamıştır.⁵⁷² Kremlin'in anlatısına göre radikal İslam'ın kökenleri ABD'nin 1980'lerde Taliban'a verdiği desteğe dayanmaktadır. Daha sonra ABD'nin Irak'ı işgal etmesi, meseleyi daha da büyütmüş ve böylece IŞİD gibi örgütler için yükselme imkânı doğmuştur. Kremlin'in

⁵⁶⁹ Julien Nocetti, "Dazed and Confused: Russian Information Warfare and the Middle East – The Syria Lessons", EuroMeSCo, 2019, s. 5, https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2019/02/Brief93_Dazed-and-oucfused.-Russian-information-warfare.pdf (25.04.2022).

⁵⁷⁰ Czuperski vd., "Distract, Deceive, Destroy", s. 21.

⁵⁷¹ Ibid.

⁵⁷² Nocetti, "Dazed and Confused", s. 6.

bölgedeki şiddetin patlak vermesinden Batı'yı sorumlu tutan bu söylemleri Rusya'ya kendisine yönelik eleştirileri ve savaş suçu ithamlarını daha kolay savuşturma olanağı vermiştir. Örneğin 21 Ağustos 2013'te Doğu Guta'da meydana gelen ve 1400'den fazla sivilin hayatını kaybettiği kimyasal saldırıyla ilgili kendisine yönelik suçlamaları Rusya kısa bir süre içinde “Suudi savaş propagandası” olarak lanse etmiştir. Takip eden günlerde ise, Rusya destekli yayın organları sıklıkla söz konusu saldırıyla ilgili Suudi Arabistan, Türkiye, İngiltere ve İsrail'i suçlayan yayınlar yapmışlardır.⁵⁷³

Benzer bir şekilde, 2013 yılından itibaren muhaliflerin kontrolündeki bölgelerde gönüllü olarak arama-kurtarma çalışmaları yapan ‘Beyaz Baretliler’ de büyük ve sistematik bir Rus manipülasyon kampanyasının hedefi olmuştur.⁵⁷⁴ Halbuki Beyaz Baretliler de kendilerini eski fırıncı, terzi, öğretmen vb. sıradan vatandaşlardan oluşan, siyasi olarak tarafsız bir sivil savunma örgütü olarak tanıtmaya çalışmaktaydılar.⁵⁷⁵ Ancak bu durum görüldüğünden biraz daha tartışmalı ve karmaşıktır. Batı medyasında manşetlerde övgüyle bahsedilen ve “binlerce sivili kurtaran bir insani örgüt” olarak tanımlanan, çalışmalarıyla Oscar ödüllü bir Netflix belgeseline konu olan ve iki Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilen Beyaz Baretliler⁵⁷⁶, Rusya'ya göre Suriye'de her türlü karanlık tezgâhın arkasında yer alan bir organizasyondur.

Rusya tarafından Beyaz Baretliler'e yönelik manipülasyon kampanyası iki ana tema üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk tema Beyaz Baretliler'in El-Kaide'nin Suriye koluyla bir ilişki içinde olduğu ve bu nedenle terörist olarak tanımlanması gerektiği üzerine dayanırken, ikinci tema Beyaz Baretliler'in Batı destekli rejim karşıtı gösterileri kışkırtmak için “sahte bayrak (false flag)”⁵⁷⁷ operasyonları düzenlediği iddiası

⁵⁷³ Ibid.

⁵⁷⁴ Ibid.

⁵⁷⁵ Philip Hammond, Sumaya Al Nahed, Tara McCormack, “Advocacy Journalism, the Politics of Humanitarian Intervention and the Syrian War”, *Reporting Human Rights, Conflicts, and Peacebuilding: Critical and Global Perspectives*, ed. Ibrahim Seaga Shaw, Senthana Selvarajah, Palgrave Macmillan, 2019, s. 41.

⁵⁷⁶ Olivia Solon, “How Syria's White Helmets Became Victims of an Online Propaganda Machine”, *The Guardian*, 18 December 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/dec/18/syria-white-helmets-conspiracy-theories> (1.05.2022).

⁵⁷⁷ Sahte bayrak, halka açık bir olayı gerçekleştiren kimselerin insanları yönlendirme veya kandırma maksatlı olarak olayı kendilerinden başka şahıs, grup veya ülke tarafından gerçekleştirilmiş gibi gösterdikleri gizli operasyonlara verilen isimdir. Sahte bayrak terimi ilk olarak 16. Yüzyılda ticaret gemilerini kandırmak amacıyla korsanların dost ülke bayrağını dalgalandırmasını tasvir etmek için kullanılmıştır.

üzerindedir.⁵⁷⁸ Bu iki tema üzerine kurulu anlatı, Rusya'nın desteklediği aktivistler, komplo teorisyenleri ve trollerden oluşan bir ağ tarafından sanal ortamda sürekli tekrarlanmış ve yayılmıştır. Rus propaganda makinesi, Beyaz Baretiler'le ilgili söylenti, komplo ve yarı gerçekleri Youtube, Google ve Twitter arama algoritmalarının zirvesine çıkarmayı başarmıştır.⁵⁷⁹ Sonuç olarak enformasyon harbi kapsamında önemli bir vaka haline gelen Beyaz Baretiler konusunda Rusya tasarladığı “şüpheyi” uyandırmayı başarabilmiştir.

Aslında Beyaz Baretiler'e şüpheyi bakılması konusunda bazı araştırmacılar da görüş bildirmiştir. Örneğin Danimarkalı barış araştırmaları uzmanı Jan Oberg, Beyaz Baretiler'in tartışmalı bir organizasyon olduğunu belirtmiştir. Oberg'e göre bu organizasyonun gerçekte ne olduğunu anlamak güçtür. Ona göre Beyaz Baretiler “çift amaçlı bir organizasyon” da olabilir. Sıradan Suriyelilerin hayat kurtarma fikri etrafında bir araya gelmeleri görünür olan iken, asıl gaye Batılı hükümetlere istihbarat sağlamak ve Batı'nın çıkarları doğrultusunda propaganda yürütmek olabilir. Bu sebeple onlardan Suriye savaş sahasında olanlar hakkında bilgi alınırken dikkatli olunmalıdır.⁵⁸⁰ Bununla birlikte bu “sivil toplum kuruluşu”nun İstanbul'da eski bir İngiliz istihbarat subayı olan James Le Mesuer tarafından kurulması, başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batılı devletlerden milyonlarca dolar fon ve yardım alması, kaynaklarını ve enerjisinin çoğunu kurtarma görevlilerini profesyonel bir şekilde filme almaya harcaması onlarla ilgili tarafsız ve yansız olmadıklarına dair görüşlerin daha fazla dile getirilmesine neden olmuştur.⁵⁸¹

Sonuç olarak Rusya etkin dezenformasyon kampanyalarının yaratılmasına ek olarak inkâr mekanizmasını da etkin bir şekilde işletmiş ve dolayısıyla Rusya Suriye'de istediği doğrultuda bilgiyi yayma ve istemediği bilginin yayılmasına engel olmada önemli başarılar göstermiştir.

⁵⁷⁸ Nocetti, “Dazed and Confused”, s. 6.

⁵⁷⁹ Solon, “How Syria's White Helmets Became Victims of an Online Propaganda Machine”.

⁵⁸⁰ Jan Oberg, “Just How Grey are the White Helmets and Their Backers?”, *The Transnational*, 7 August 2018, <http://transnational.live/2018/08/08/just-how-grey-are-the-white-helmets-and-their-backers/> (1.05.2022).

⁵⁸¹ Hammond, Al Nahed, McCormack, “Advocacy Journalism, the Politics of Humanitarian Intervention and the Syrian War”, s. 42.

2.2. Rusya'nın Siber-Elektronik Harp Faaliyetleri

Suriye Savaşı'nda Rusya, Esad rejiminin en önemli destekçilerinden biri olduğundan, Suriye'ye yönelik büyük ölçekli siber operasyonlar yapma gereği duymamıştır. Ancak Rusya'nın anlaşmazlık yaşadığı ya da hasım olarak gördüğü bazı aktörlere karşı siber saldırılar gerçekleştirdiği ve Esad'ın elektronik ordusuna destek verdiği de zaman zaman medya raporlarına yansımıştır.

Suriye iç savaşında en görünür siber aktör "Suriye Elektronik Ordusu" (SEO) olmuştur. Rejim yanlısı bir hack grubu olan SEO, iç savaşın başladığı 2011 yılından itibaren rejim karşıtı muhalif internet sitelerini ve sosyal medya hesaplarını hedef alan eylemler gerçekleştirmiştir. Esad konuşmalarında SEO'yu "sanal gerçeklikte gerçek bir ordu" olarak tanımlamıştır.⁵⁸² SEO'nun rejim yanlısı hackerlardan oluşan düzensiz bir birlik mi yoksa daha merkezi ve organize bir yapıda mı olduğu belirsizdir. Hacktivist grup Anonymous, Suriye hükümetine karşı düzenlediği bir operasyonda SEO üyesi olduğu iddia edilen bazı kişileri ifşa edip bunlardan birinin Romanya'dan diğerinin de Rusya'dan faaliyet gösterdiğini belirlemiştir. Al-Rawi'ye göre ise bu durum SEO'nun daha serbest bir birlik olduğunu düşündürmektedir.⁵⁸³

SEO siber yeteneklerini sınırlarının ötesinde de aktif olarak kullanmıştır. Siber saldırılarının çoğunu Esad karşıtı propaganda yapmakla suçladığı Al Jazeera, BBC News, Orient TV ve Al Arabia gibi medya kuruluşlarına karşı gerçekleştirmiştir. SEO, bu medya kuruluşlarına karşı DDoS (Distributed Denial of Service Attack-Dağıtık Hizmet Engelleme) saldırıları başlatmış, Esad yanlısı metinler ve resimler yayınlayarak çok sayıda web sitesini hacklemiş ve tahrif etmiştir. Önde gelen medya kuruluşlarının yanı sıra Harvard Üniversitesi, Kaliforniya Üniversitesi ve Şam'daki Fransız Büyükelçiliği gibi kuruluşların web sitelerine de saldırılar düzenlemiştir.⁵⁸⁴ Nisan 2013'te SEO, Associated Press'in twitter hesabını hackleyerek Obama'nın Beyaz Saray'da bir bombayla yaralandığını duyuran bir tweet paylaşmıştır. Bu sansasyonel

⁵⁸² Nicole Perlroth, "Hunting for Syrian Hackers' Chain of Command", *The New York Times*, 17 May 2013, <https://www.nytimes.com/2013/05/18/technology/financial-times-site-is-hacked.html> (14.03.2022).

⁵⁸³ Ahmed K. Al-Rawi, "Cyber Warriors in the Middle East: The Case of the Syrian Electronic Army", *Public Relations Review*, Vol. 40, No. 3 (2014), s. 4.

⁵⁸⁴ Edwin Grohe, "The Cyber Dimensions of the Syrian Civil War: Implications for Future Conflict", *Comparative Strategy*, Vol. 34, No. 2 (2015), ss. 135-136.

eylem borsada kısa süreliğine de olsa büyük bir düşüşe neden olmuştur.⁵⁸⁵ 2014 yılında SEO, altyapı hizmeti sağlayan Gigya servisine saldırmış, bunun sonucunda aralarında The Independent, Al Jazeera Türk, CNBC, Forbes ve Yemek Sepeti'nin de bulunduğu internet sitelerine erişim sorunu yaşanmış, Ferrari, Microsoft, Dell gibi markaların sayfasına erişim kesilmiş, UNİCEF de saldırılardan etkilenmiştir. Gigya, siber saldırıya uğradığını doğrularken, bazı Gigya domainlerinin hacker'ların sayfasına yönlendirildiğini açıklamıştır.⁵⁸⁶

Baezner ve Robin'in analizine göre, savaş ilerledikçe SEO'nun güçlenmesi ve daha çarpıcı eylemlere yönelmesi, SEO'nun Suriye hükümetini destekleyen Rusya ve İran'dan yardım aldığına dair kanıtı güçlendirmiştir. 2013 yılında, internet ağı bilgi merkezi için kayıt hizmetleri sağlayan ABD merkezli Network Solutions LLC şirketi, Suriye merkezli yüzlerce internet sitesinin domainlerine el koymuştur. Bunun üzerine SEO, web sitelerini aktif tutmak için Rusya'da kaydettirmiştir. Sınır Tanımayan Gazeteciler'e göre SEO Suriye hükümeti tarafından bir siber istihbarat aracı olarak kullanılmış ve onun işlediği siber suçlar gün geçtikçe artmıştır. Gerçekten de SEO, 2011 ve 2015 yılları arasında yüzlerce web sitesini tahrip etmiştir. 2016 yılında, ABD Federal Soruşturma Bürosu (FBI), aranan siber suçlular listesine iki SEO üyesini de eklemiştir.⁵⁸⁷

Rusya Suriye operasyonunda sadece SEO'ya destek vermekle kalmamış, Esad karşıtı gruplara ve sivil toplum kuruluşlarına kötü amaçlı yazılım içeren e-postalar ve sahte internet linkleri de göndermiştir.⁵⁸⁸ Ruhfus'a göre Esad rejimine destek vermek için Kremlin bağlantılı bir grup, Fransa'nın uluslararası yayın yapan televizyon kanalı TV5 Monde'a siber saldırılar gerçekleştirmiş, Rusya'dan gelen hack'lerle ekranlardan

⁵⁸⁵ Barney Warf, Emily Fekete, "Relational Geographies of Cyberterrorism and Cyberwar", *Space and Polity*, Vol. 20, No. 2 (2016), s. 10.

⁵⁸⁶ "Suriye Elektronik Ordusu'ndan Saldırı", *Al Jazeera Türk*, 27 Kasım 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriye-elektronik-ordusundan-saldiri> (14.03.2022).

⁵⁸⁷ Marie Baezner, Patrice Robin, "The Use of Cybertools in an Internationalized Civil War Context: Cyber Activities in the Syrian Conflict", CSS Cyber Defense Project, Center for Security Studies, ETH Zurich, 2017, s. 10, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/Cyber-Reports-2017-05.pdf> (14.03.2022).

⁵⁸⁸ Sam Jones, "Russia Steps Up Syria Cyber Assault", *Financial Times*, 19 February 2016, <https://www.ft.com/content/1e97a43e-d726-11e5-829b-8564e7528e54> (14.03.2022).

IŞİD yanlısı yayınlar paylaşmıştır.⁵⁸⁹ Yine Rusya'nın Suriye'de düşürülen uçağına misilleme olarak Türkiye'ye yönelik DDoS saldırıları düzenlediği iddia edilmiştir.⁵⁹⁰

Nitekim Rusya ile yaşadığı uçak krizinden yaklaşık bir ay sonra Türkiye, tarihinin en yoğun siber saldırıları ile karşı karşıya kalmıştır. Günlerce süren bu saldırılar sonucunda “.tr” uzantılı yaklaşık 400 bin siteye girişlerde sorun yaşanmıştır. Uzmanlar saldırıların ardında Rusya'nın olabileceğini işaret ederken, hacker grubu Anonymous yayınladığı bir videoda saldırıyı üstlenmiştir. “Yapan Rusya değildi” şeklinde açıklama yapan grup⁵⁹¹, videosunda “saldırının Türkiye'nin IŞİD'e verdiği desteğe bir misilleme olduğunu ve saldırıların devam edeceğini” duyurmuştur.⁵⁹² Ancak Darıcılı ve Özdal'a göre bu açıklama kuvvetle muhtemel Rusya istihbarat servisleri tarafından planlanan “sahte bayrak” operasyonun bir parçasıdır.⁵⁹³ Her ne kadar saldırının gerçek planlayıcısının kimliği net olarak belirlenememişse de Türkiye'ye yönelik saldırının büyük ve kapsamlı olması, saldırıda Türkiye'deki tüm sistemin değil de sadece “.tr” uzantılı sitelerin hedef alınması ve en önemlisi, saldırının Rusya ile yaşanan uçak krizinden hemen sonra olması, saldırıların ardında Rusya'nın olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmiştir.⁵⁹⁴

Türkiye tarafından Suriye'de uçağının düşürülmesinin ardından Rusya, siber yeteneklerinin yanında elektronik harp kabiliyetlerini de ön plana çıkarmıştır. Rusya, uçak hadisesinden hemen sonra A2/AD (anti access/area denial-erişime kapatma/alandan menetme) kabiliyetlerini arttırmak için bölgedeki kilit noktalarda hava savunma ve elektronik harp desteğini güçlendirmeye çalışmıştır.⁵⁹⁵ Rusya'nın Suriye'deki A2/AD kabiliyeti şekil 7'de gösterilmiştir.

⁵⁸⁹ Juliana Ruhfus, “Syria's Electronic Armies”, *Al Jazeera*, 18 June 2015, <https://www.aljazeera.com/program/people-power/2015/6/18/syrias-electronic-armies> (14.03.2022).

⁵⁹⁰ Mathumita Murgia, “Could Cyberattack on Turkey be a Russian Retaliation?”, *The Telegraph*, 18 December 2015, <https://www.telegraph.co.uk/technology/internet-security/12057478/Could-cyberattack-on-Turkey-be-a-Russian-retaliation.html> (15.03.2022).

⁵⁹¹ “Türkiye'ye Tarihin En Yoğun Siber Saldırıları”, *euronews*, 25.12.2015, <https://tr.euronews.com/2015/12/25/turkiye-ye-tarihin-en-yogun-siber-saldirilari> (15.03.2022).

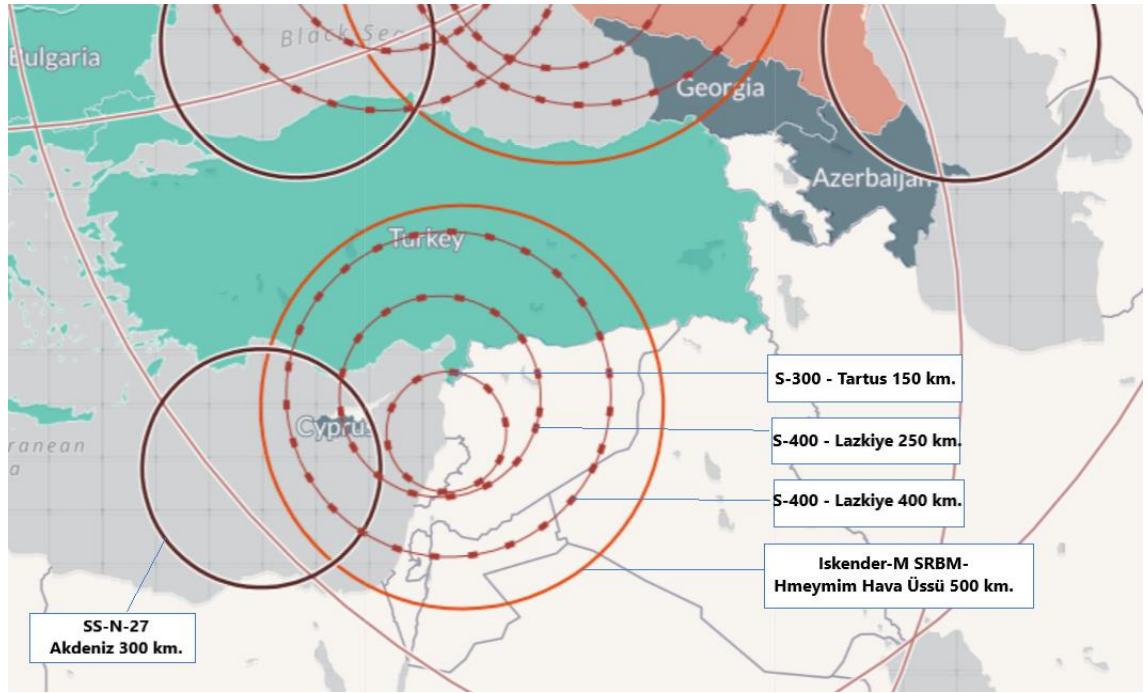
⁵⁹² A. Burak Darıcılı, Barış Özdal, “Enformasyon Savaşı Bağlamında Rusya Federasyonu-Türkiye İlişkilerinin Analizi”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 1 (2017), s. 26.

⁵⁹³ Darıcılı, Özdal, “Enformasyon Savaşı Bağlamında Rusya Federasyonu-Türkiye İlişkilerinin Analizi”, s. 26.

⁵⁹⁴ Ibid.

⁵⁹⁵ McDermott, “Russia's Electronic Warfare Capabilities to 2025”, s. 21.

Şekil 7: Rusya'nın Orta Doğu'daki A2/AD Kabiliyetleri

Kaynak: Ian Williams, “The Russia – NATO A2AD Environment,” *Missile Threat*, Center for Strategic and International Studies, <https://missilethreat.csis.org/russia-nato-a2ad-environment/>, (16.03.2022).

Rusya, Suriye’de birçok elektronik harp sistemi konuşlandırmıştır. Bahse konu sistemler arasında, Ekim 2015’ten beri Hmeymim Hava Üssü’ne yerleştirilmiş bulunan ve özellikle savaş uçakları ve güdümlü füzelere karşı kullanılan Krasukha-4⁵⁹⁶ dikkat çekicidir.⁵⁹⁷ Krasukha-4’e ek olarak, Rusya’nın Suriye’de en fazla kullandığı ait elektronik savaş sistemleri, Khibiny (L-175V) ve Leer-3 (RB-341V)’tür. Bunlar Suriye savaşı boyunca halihazırda kullanıma hazır tutulmuş ve uzun vadeli olarak da kullanılmıştır. Su30SM, Su-34 ve Su-35S savaş uçaklarının kanat uçlarında taşınabilen Khibiny elektronik harp sistemleri, düşmanın hava savunma varlıklarının radyo-

⁵⁹⁶ Mobil bir elektronik harp sistemi olan Krasukha-4, 300 kilometrelik bir menzile sahiptir. 8 kHz-18GHz bant aralığında çalışan Krasukha-4, -50 ile +50 derece aralığındaki sıcaklıklarda görev yapabilir, 20 dakikada kurulum yine 20 dakikada intikale hazır hale getirilebilir. Alçak dünya yörüngesindeki casus uydularını, yer radarlarını, seyir füzelerini, haberleşme ağlarını ve Havadan İhbar Kontrol Uçaklarını (AWACS) karıştırabilir ve aynı zamanda düşman elektronik harp ve haberleşme sistemlerine zarar da verebilir. Bkz. E. Dilipraj, “Electronic Warfare: Russia’s Enhanced Capabilities”, *Defence and Diplomacy*, Vol. 5, No. 2 (2016), ss. 30-31.

⁵⁹⁷ Can Kasapoğlu, “Rus Sapsan-Convoy Elektronik Harp Sisteminin Suriye’ye Konuşlandırılmasına İlişkin Siyasi-Askeri Değerlendirme”, *EDAM*, 16.11.2020, <https://edam.org.tr/rus-sapsan-convoy-elektronik-harp-sisteminin-suriyeye-konuslandirilmasina-iliskin-siyasi-askeri-degerlendirme/> (17.03.2022).

elektronik olarak bastırılması için tasarlanmıştır.⁵⁹⁸ Düşman kuvvetlerine karşı daha hassas kara operasyonlarını destekleme çabaları ise büyük ölçüde Leer-3 sistemine dayandırılmıştır. Leer-3 elektronik harp sistemi, cep telefonları dahil kablosuz ağları bastırmak amacıyla kullanılmakta ve böylece düşman kuvvetlerin birbirleriyle iletişim kurma yeteneklerinin kısıtlanmasına yol açmaktadır. Sistem, ORLAN-10 İnsansız Hava Aracıyla birlikte görev yaptığından, operasyonel ortamda oldukça kullanışlıdır. Ayrıca sistem sadece GSM şebekelerini karıştırmakla kalmayıp, cep telefonlarına yanlış metin mesajları göndermeye de olanak sağlamaktadır.⁵⁹⁹

Görüldüğü üzere Rusya'nın elektronik harp yeteneklerinin Suriye'de ulaştığı aşama oldukça etkili bir noktadadır. Ağustos 2018'de ABD'nin Özel Operasyon Komutanı General Raymond Thomas bu konuda yaptığı açıklamada, Rusya'nın insansız hava araçları ve savaş uçaklarıyla yapılan harekatlarda iletişimi devamlı kesintiye uğrattığına dikkat çekmiş ve "Suriye, gezegenin en agresif elektronik harp alanı haline gelmiştir"⁶⁰⁰ ifadesini kullanmıştır.

Sonuç olarak Rusya siber-elektronik saldırılarıyla rakiplerinin internet altyapılarına sınırlı tahribat vermiş, düşman birlikler arasında iletişimi keserek komuta-kontrol sistemlerinin akamete uğramasını sağlamış, düşmana ait insansız hava sistemlerine karşı başarılar elde etmiş ve düşman keşif faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. Özetle Rusya, hibrit savaşın karakterine uygun olarak siber-elektronik faaliyetlere örtülü bir şekilde başvurarak rakipleri üzerinde baskı kurmaya, rejim karşıtı muhaliflerin savaşıma azmini kırmaya çalışmış ve bu konuda oldukça etkili de olabilmıştır.

2.3. Rusya'nın Gayrinizami Harekât Bağlamında Vekil Unsur Kullanımı

Rusya'nın Suriye'deki gayrinizami harekât stratejisi, Esad karşıtı grupların savaşıma azmini kırmak ve bölgeye egemen olmak amacıyla başta "Wagner Grubu" olmak üzere özel askeri şirketleri ve rejim milislerini kullanarak düzenlediği pusu, aldatma ve bombalama gibi taktikleri kapsamaktadır. Rusya hibrit savaşın karakterine uygun olarak karadaki tüm operasyonlarını bir gizlilik, dezenformasyon ve propaganda

⁵⁹⁸ McDermott, "Russia's Electronic Warfare Capabilities to 2025", s. 22.

⁵⁹⁹ Ibid., ss. 22-23.

⁶⁰⁰ "Elektronik Harbin Yeniden Yükselişi ve Geleceği".

bulutuyla sarıp,⁶⁰¹ üstüne üstlük bir de vekil unsurlar kullanarak savaşın tüm olumsuzluklarından uzak kalabilmiştir. Öyle ki, Rusya resmi askeri birliklerini sıcak çatışmaya göndermeye gerek duymadan saha operasyonlarını yürütmüş, başarısızlıklar söz konusu olduğunda kendi ordusu ve Savunma Bakanlığı suçlanmadığı için de büyük bir prestij kaybı yaşamamıştır. Yine Rusya'nın Suriye'de özel askerî şirketlere bağlı olarak görev yapan paralı askerleri resmi olarak asker statüsünde olmadıkları için, işlenen savaş suçları iddiaları karşısında Rusya, makul düzeyde bir inkâr edebilirlik avantajı elde etmiştir.

2008 Gürcistan Savaşı, ardından 2014'teki Kırım işgali ve son olarak Suriye müdahalesinde Rusya, operasyonlarında özel askeri şirketleri daha yoğun bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Ancak ilginç bir şekilde, özel askeri şirketler Rusya'da yasa dışı olarak görülmektedir. 2012'de Putin, özel askeri şirketlerden “hükümetin doğrudan katılımı olmaksızın ulusal çıkarları ilerletmenin araçları”⁶⁰² olarak bahsetmiş, Rusya'da hükümet 2014, 2016 ve 2018 yıllarında bu şirketlerle ilgili yasaları değiştirmeye çalışmışsa da FSB ve Savunma Bakanlığı bu askerleri kontrol etme noktasında endişe duydukları için değiştirilen yasalar kabul edilmemiştir.⁶⁰³ Bu sebeple Rusya, çok yakın tarihli raporlarda yer alsa bile, Suriye'deki Rus özel askeri şirketleriyle olan ilişkilerini reddetmeye devam etmiştir.⁶⁰⁴

Suriye'deki özel askeri şirketlerin en görünür olanı (en azından hakkında en çok bilgi rapor edileni) Wagner Grubu'dur. Bu şirket, Rusya'da yerleşik olsa da paralı askerler konusunda mevcut yasalardan dolayı Arjantin'de kayıtlıdır. Wagner'in liderliğini Rusya askeri istihbaratının (GRU) Özel Kuvvetler tugayında Yarbay olarak görev yapmış Dmitry Valerievich Utkin yapmaktadır. Utkin 2014'te Wagner'i kurmadan önce Slavonic Corps olarak bilinen bir özel askeri şirket için de çalışmıştır.

⁶⁰¹ Clayton A. Van Volkenburg, “Russian Hybrid Warfare in Syria: Airforce, Private Military Contractors and Dis-Information”, *Canadian Forces College*, s. 1, <https://www.cfc.forces.gc.ca/259/290/402/305/vanvolkenburg.pdf> (17.05.2022).

⁶⁰² Pierre Sautreuil, “Believe It or Not, Russia Dislikes Relying on Military Contractors”, *War Is Boring*, 9 March 2016, <https://medium.com/war-is-boring/believe-it-or-not-russia-dislikes-relying-on-military-contractors-8bad373f4793> (18.05.2022).

⁶⁰³ Ibid.

⁶⁰⁴ Oliver Carroll, “Hiding in Plain Sight: Russia's Private Mercenaries and the Lengths Moscow goes to Deny Them”, *The Independent*, 17 February 2018, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/syria-civil-war-russia-wagner-private-mercenaries-sdf-reaction-kremlin-a8214811.html> (18.05.2022).

Rusya'daki yasalara aykırı bir şirket yönetmesine rağmen Utkin, Devlet Başkanı Vladimir Putin'le birlikte fotoğraflanmıştır.⁶⁰⁵ Wagner Grubu, kendisine bağlı askerlerin eğitim ve tatbikatlarını Krasnodar'a bağlı Molkin kırsalında GRU özel kuvvetlerinin karargâh ve üslerinde gerçekleştirmektedir.⁶⁰⁶ Ayrıca, Rusya tarafından örtülü olarak desteklenip Suriye'de kullanılan bu paralı askerlere aylık 4000-5000 dolar ödeme yapılmaktadır.⁶⁰⁷ Bu rakamlar ortalama bir Rus askeri maaşının 3-4 katıdır. Zaten birçoğu Orta Rusya'nın fakir Ural bölgesinden gelen ve çoğu hayatını kaybetmiş olan Wagner savaşçılarının aileleriyle yapılan röportajlar da, bu özel askeri şirketlere katılımın neden oldukça cezbedici olduğunu tüm açıklığıyla göstermektedir.⁶⁰⁸

Wagner, Moskova'nın Eylül 2015'te başlattığı Suriye'deki müdahalesine katılarak Palmira ve Deyr ez-Zor'un ele geçirilmesinde önemli rol oynamıştır. Rusya'nın Wagner askerleriyle görünürde resmi bir bağı olmasa da, Wagner savaşçıları Rus askeri uçaklarıyla Suriye'ye uçmuş, Rus askeri hastanelerinde tedavi görmüş, operasyonlarda düzenli Rus kuvvetleriyle birlikte çalışmış ve Vladimir Putin tarafından şahsen imzalanan Rus askeri madalyalarıyla ödüllendirilmişlerdir.⁶⁰⁹ Şu bir gerçektir ki Wagner Suriye'de Rus kuvvetlerine, kayıpları resmi bir askeri kurumla ilişkilendirilemeyecek ölçüde bir insan gücü katkısı sağlamıştır. Bununla birlikte bu askerlerin daha deneyimli ve yetenekli olanları Suriye ordusunun ve Esad yanlısı milislerin eğitiminden sorumlu olmuş, diğerleri ise IŞİD ve isyancı güçlere karşı ön saflarda konuşlandırılmışlardır.⁶¹⁰

2016 yılında Palmira'nın alınması için düzenlenen operasyonlara 2000-3000 kadar Wagner mensubu katılarak Rusya'nın karadaki güç eksikliğini gidermiştir. Palmira'nın kontrol altına alınmasıyla ilgili olarak eski bir Wagner üyesi, Sky News'e

⁶⁰⁵ Volkenburg, "Russian Hybrid Warfare in Syria", s. 8.

⁶⁰⁶ Julia Smirnova, "'ÇVK Vagnera' Voyuet v Sirii'", *InoPressa*, 11 Mart 2016, <https://www.inopressa.ru/article/11May2016/welt/vagner.html> (19.05.2022).

⁶⁰⁷ Michael Kofman, Matthew Rojansky, "What Kind of Victory for Russia in Syria?", *Military Review*, January 2018, s. 13, <https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/Army-Press-Online-Journal/documents/Rojansky-v2.pdf> (19.05.2022).

⁶⁰⁸ Neil Hauer, "Russia's Favorite Mercenaries", *The Atlantic*, 27 August 2018, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/08/russian-mercenaries-wagner-africa/568435/> (19.05.2022).

⁶⁰⁹ Ibid.

⁶¹⁰ Mike Giglio, "How A Group Of Russian Guns For Hire Are Operating In The Shadows", *BuzzFeed News*, 17 April 2019, <https://www.buzzfeednews.com/article/mikegiglio/inside-wagner-mercenaries-russia-ukraine-syria-prigozhin> (19.05.2022).

yaptığı açıklamada Palmira’da adeta yem olarak kullanıldıklarını, bölgeye keşif için giden üç arkadaşından ikisinin şehre varmadan öldüğünü, kendilerinden sonra Esad güçlerinin gelip kontrolü sağladığını, ancak işin çoğunu kendilerinin yaptığını belirtmiştir.⁶¹¹ Wagner’in katıldığı ve basında geniş yer bulan bir diğer kapsamlı hareket da Şubat 2018’de YPG’nin kontrolündeki petrol sahalarının Esad rejimi adına alınması için başlatılan Deyr ez-Zor hareketidir. Bu harekatta Amerikan Hava Kuvvetleri’nin YPG’ye verdiği hava desteği neticesinde ABD’li kaynaklara göre 200-300 Wagner mensubu ölmüştür.⁶¹² Deyr ez-Zor’da neler olup bittiğiyle ilgili olarak Wagner ordusunun eski bir komutanı ve hatta Wagner’le ilgili bir de kitap yazan Marat Gabidullin şu açıklamalarda bulunmuştur: “...Kendimi çok çaresiz hissettim. Kim kiminle savaşıyor? Düşman görmemiştim! Düşman Amerikan helikopterleriydi. O zamanlar elimde doğrudan çatışma için tasarlanmış kısa bir hafif makineli tüfek vardı. Ancak başka bir silahım olsa bile bu helikoptere karşı savaşamazdım. O an gelip kafamızı parçalayabilecek bir mermi karşısında çaresiz kaldık. Bununla mücadele edemedik.”⁶¹³

Görüldüğü üzere Suriye’de Wagner, aktif savaşın bir parçası olmuş ve Rusya’nın sahadaki etkinliğini arttırmak amacıyla kullanılmıştır. Böylece Rusya bir yandan ABD’nin liderlik yaptığı Esad karşıtı güçlerle mücadele ederken, bir yandan da Şii milisleri vasıtasıyla sahada son derece güçlü olan İran’ı dengelemiştir. Görücü ve Bünyad’ın ifadeleriyle “Rusya bir yandan savaşı sürdürürken diğer yandan da Esad rejiminin müttefik bloku içerisinde, saha ve diplomasinin belirleyici aktörü olarak stratejik noktaya erişmiştir.”⁶¹⁴

Öte yandan Wagner Grubu Rusya’nın Suriye’de kullandığı tek özel askeri şirket olmamıştır. Wagner Suriye’de savaş alanına hâkim olmadan önce, Hong Kong’ta kayıtlı

⁶¹¹ John Sparks, “Revealed: Russia’s ‘Secret Syria Mercenaries’”, *Sky News*, 10 August 2016, <https://news.sky.com/story/revealed-russias-secret-syria-mercenaries-10529248> (22.05.2022).

⁶¹² Thomas Gibbons-Neff, “How a 4-Hour Battle Between Russian Mercenaries and U.S. Commandos Unfolded in Syria”, *The New York Times*, 24 May 2018, <https://www.nytimes.com/2018/05/24/world/middleeast/american-commandos-russian-mercenaries-syria.html> (22.05.2022).

⁶¹³ “Eski Bir Wagner Üyesi, Suriye’deki Rus ‘Paralı Askerlerinin’ Sırlarını Ortaya Çıkardı”, *Independent Türkçe*, 6 Aralık 2020, <https://www.independentturkish.com/node/282311/d%C3%BCnya/eski-bir-wagner-%C3%BCyesi-suriyedeki-rus-paral%C4%B1-askerlerinin-s%C4%B1rlar%C4%B1n%C4%B1-ortaya-%C3%A7%C4%B1kard%C4%B1> (22.05.2022).

⁶¹⁴ Kutluhan Görücü, Arzu Bünyad, “Rus Hayalet Ordusu Wagner”, *SETA Analiz*, Sayı 311 (2020), s. 16, <https://setav.org/assets/uploads/2020/02/A311.pdf> (22.05.2022).

Slav Kolordusu (Slavonic Corps Limited) olarak bilinen bir özel askeri şirket, Deyr ez-Zor bölgesindeki isyancılara karşı savaşmak için gönderilmişti. Ancak planlama hatası, yetersiz lojistik ve Esad güçleriyle olan işlevsiz koordinasyon nedeniyle bu birlik IŞİD’le olan çatışmalarda yenilgiye uğramış ve geri çekilmeye zorlanmıştı.⁶¹⁵ Çatışmalarda büyük kayıplar vererek Rusya’ya dönen bu özel askeri şirketin yöneticileri hemen tutuklanmış, çıktıkları mahkemede paralı askerlik faaliyetleri yürütme suçundan hapis cezasına çarptırılmışlardır. İddialara göre bu cezaların verilme sebebi, söz konusu şirket yöneticilerinin yaptıkları operasyonlarda Rusya’daki yöneticilere danışmadan hareket etmeleriydi.⁶¹⁶

Rusya’nın Suriye’ye gönderdiği bir başka paralı askeri birlik de Orta Asya kökenli Türklerden oluşan ‘Turan Taburu’dur. Çoğunlukla Kazak, Kırgız, Yakut, Saka, Tacik, Özbek, Azeri ve Türkmenlerden oluşan bu birlik, Deyr ez-Zor’da IŞİD’e karşı gayrinizami harp usulleriyle savaşması için görevlendirilmiştir. Sayıları 800 ila 1200 arasında olduğu tahmin edilen Turan Taburu’nun Hama, Humus, Palmira ve Suriye’nin başka noktalarında rejim kuvvetlerine destek verdiği de görülmüştür.⁶¹⁷ Rusya’nın Müslüman paralı askerleri sahada kullanması, Suriye’de kontrol edilen bölgeleri Esad rejimi lehine genişletmeyi kolaylaştırmıştır. Bu durum yerel liderlerle olan ilişkilere de olumlu yansımış ve böylece Rusya, tek başına düzenli orduyla elde etmenin zor olduğu bir askeri başarıya ulaşmıştır.⁶¹⁸

Yukarıda değindiğimiz şirketlere ek olarak RSB Grup, Moran Güvenlik Grubu, Antiterör Güvenlik Şirketi ve Redut Özel Birliği gibi özel askeri şirketler de Rusya tarafından Suriye’de aktif olarak kullanılmıştır.⁶¹⁹ Sonuç olarak Rusya, Suriye’de gayrinizami harp kapsamında özel askeri şirketlerin etkisiyle başarılı operasyonlar

⁶¹⁵ András Rác, Krisztián Jójárt, “The Role of Irregular Forces in Russia’s Hybrid Warfare”, Ankara: Centre of Excellence Defence Against Terrorism, 2020, s. 15, https://www.coedat.nato.int/publication/reports/COE%20DAT_study_on_the_role_of_irregular_forces_in_Russia_hybrid_warfare_final.pdf (26.05.2022).

⁶¹⁶ Emmanuel Dreyfus, “Rusya’nın Paralı Asker Şirketi Wagner’in Anatomisi”, *Mepa News*, 19 Ekim 2020, <https://www.mepanews.com/rusyanin-parali-asker-sirketi-wagnerin-anatomisi-13610yy.htm> (26.05.2022).

⁶¹⁷ “Turan Taburu İlk Kez Görüntüldü”, *Milliyet*, 28 Kasım 2017, <https://www.milliyet.com.tr/galeri/turan-taburu-ilk-kez-goruntulendi-58801/10> (26.05.2022).

⁶¹⁸ Keir Giles, “Hybrid Warfare and Russia’s Ground Forces”, *A New Strategic Environment and Roles of Ground Forces*, ed. Bōeishō Bōei Kenkyūsho, Tokyo, Japan: National Institute for Defense Studies, 2019, s. 90.

⁶¹⁹ Halit Gülşen, “Rusya’nın Suriye Müdahalesinde Özel Askeri Şirketlerin Rolü”, *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, No. 64 (2017), http://orsam.org.tr/d_hbanaliz/64TR.pdf (26.05.2022).

yürütmüştür. Rusya'nın kullandığı vekil güçler hibrit savaş konseptine uygun olarak savaş sahasında bulanıklık yaratmış ve böylece Rusya, Suriye savaşına müdahalesinin boyutlarını maharetle gizleyebilmiştir.

2.4. Rusya'nın Konvansiyonel Harekât Stratejisi

Rusya, Suriye Savaşı'nda konvansiyonel harekâtı, kendisi için savaşan paralı askerleri ve Esad'ı destekleyen paramiliter grupları destekleyici güç olarak kullanmıştır. Rusya'nın konvansiyonel hava harekâtı, Suriye'ye yaptığı müdahalenin en görünür yönü olmuştur. Konvansiyonel hareketin hibrit savaş boyutu ise, sahadaki vekil unsurları destekleyen operasyonların kapsamlı bir enformasyon harbi ve propaganda kampanyasıyla birleştirilmesidir.

Esad yönetimi 2015 yılına gelindiğinde iç savaşını sürdürme gayreti içerisinde oldukça zorlanmaya başlamıştı. Rejim, karada önemli sayıda birlik bulundursa da envanterinde bulunan uçakların muharebe kabiliyeti, pilot yetersizliği ve lojistik sorunlar gibi nedenlerden dolayı hava kuvvetlerinin sağladığı operatif ve stratejik avantajlardan yoksun kalmıştı.⁶²⁰ Bu noktada Rusya devreye girerek konvansiyonel bir hava harekâtı başlatmış ve böylece Esad rejiminin kontrolü kaybetmesini engellemiştir. Operasyonlar sırasında Rusya, medyada sürekli olarak IŞİD'e saldırdığını iddia ederken, aslında politika olarak Batı'nın desteklediği muhalifleri hedef almıştır.⁶²¹ Çünkü Rusya, Batı'nın Esad rejimine karşı El-Kaide veya diğer cihatçı grupları desteklemeyeceğini öngörmüş ve bu nedenle güçlerini muhaliflere yöneltmiştir. Her ne kadar IŞİD, Ahrar El Şam ve El-Nusra gibi örgütler çok daha fazla sayıda savaşa sahip olsalar da yalnızca cihatçı olmayan muhalifler Esad rejimine bir alternatif oluşturmaktaydı.⁶²²

Rusya'nın konvansiyonel harekâtı, başta hava gücü olmak üzere düzenli askeri unsurların Suriye'ye geniş çaplı konuşlandırılmasıyla başlamıştır. Rusya ve Suriye arasında imzalanan Suriye'ye havacılık grubu sevk edilmesine ilişkin anlaşma 26

⁶²⁰ Oktay Bingöl, Ali Bilgin Varlık, "Rusya'nın Suriye'de Yeni Politikası: Esad Yönetimine Can Desteği, Türkiye ve Ötesi", *Merkez Strateji Enstitüsü, Bilgi Notu-004* (2015), s. 7, <http://merkezstrateji.com/assets/media/04-151004-bn004-rusya-suriye-s4.pdf> (3.06.2022).

⁶²¹ Volkenburg, "Russian Hybrid Warfare in Syria", s. 4.

⁶²² Michael Kofman, "The Misadventures of Russia and the United States in Syria: Complete Strategy Implosion Edition", *War on the Rocks*, 11 October 2016, <https://warontherocks.com/2016/10/the-misadventures-of-russia-and-the-united-states-in-syria-complete-strategy-implosion-edition/> (3.06.2022).

Ağustos 2015'te Şam'da gizlice yapılmıştır. 7 Eylül 2015'te, mühendislik birimleri Lazkiye'deki Hmeymim havaalanına gelmiş ve askeri uçakların konuşlandırılması için hazırlıklara başlamıştır. 18 Eylül'de önce dört Su-30SM savaş uçağı, ertesi gün ise modernize edilmiş on iki adet Su-25 saldırı uçağı, sonraki iki hafta içinde on iki adet Su-24 ve dört gelişmiş Su-34 bombardıman uçağı gönderilmiştir. Bu 32 uçağı ek olarak, hava üssüne birkaç askeri nakliye ve keşif uçağı da yerleştirilmiştir. Ulaştırma Komutanlığı'na ait Ilyushin IL-76 ve Antonov An-124 kargo uçakları, gerekli malzemeleri getirmek için 280'den fazla uçuş gerçekleştirmiştir.⁶²³ Bölgeye sevk edilen uçaklara ek olarak, Rusya Suriye'ye açıklanmayan miktarda yeni topçu silahı, T-90 ve T-72 ana muharebe tankları, 'kasırğa' lakaplı çok namlulu roketatar tipindeki Smerch silahları, efektif atış gücü tüm dünyada bilinen TOS-1 roketatar ve termobarik silahlar göndermiştir.⁶²⁴

Rusya, konvansiyonel hava hareketinin ilk ayında saldırılarının yaklaşık yüzde 80'nini IŞİD, El-Nusra ve diğer uluslararası kabul görmüş terörist gruplardan ziyade Washington ve müttefikleri tarafından desteklenen -başta ÖSO olmak üzere- Esad karşıtı diğer silahlı muhaliflere yöneltmiştir.⁶²⁵ Ardından, yaklaşık bir buçuk ay sonra, 31 Ekim 2015'te Mısır'dan St. Petesburg'a gitmek için havalanan Rus Metrojet Havayolları'na ait yolcu uçağı IŞİD tarafından düşürülünce⁶²⁶, Rusya'nın IŞİD'e karşı savaşan Suriye birliklerine olan hava desteğı artmış, Rusya birçok MI-24P saldırı helikopterini Palmira bölgesinde yakın hava desteğı olarak IŞİD'e yönelik saldırılara dahil etmiştir.⁶²⁷ Ayrıca Rus uçaklarının günlük sorti sayısı da iki-üç katına çıkmıştır. Rusya'nın bombardımanları sonucunda rejim güçleri karşı saldırıya geçip Palmira, Rakka ve Halep'te kontrolü geri almıştır.⁶²⁸ Eylül 2015'ten Ocak 2018'e kadar olan süre zarfında, Rus askeri havacılığı (helikopterler, keşif ve nakliye uçakları hariç) Suriye'de

⁶²³ Anton Lavrov, "The Russian Air Campaign in Syria: A Preliminary Analysis", CNA Analysis and Solutions., 2018, ss. 1-2, https://www.cna.org/archive/CNA_Files/pdf/cop-2018-u-017903-final.pdf (4.06.2022).

⁶²⁴ "Suriye'deki Rus Silahları", *Al Jazeera Türk*, 25 Eylül 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-rus-silahlari> (4.06.2022).

⁶²⁵ "Four-fifths of Russia's Syria Strikes Don't Target Islamic State: Reuters Analysis", *Reuters*, 21 October 2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-russia-strikes-idUSKCN0SF24L20151021> (8.06.2022).

⁶²⁶ Rus sivil havacılık tarihindeki en büyük felaketlerden biri olan bu olayda uçakta bulunan 224 kişiden kurtulan olmamıştır.

⁶²⁷ Lavrov, "The Russian Air Campaign in Syria", s. 5.

⁶²⁸ *Ibid.*, ss. 13-18.

34.000'den fazla muharebe sortisi gerçekleştirmiştir. En büyük saldırıların olduğu günlerde sorti sayısı 100'ü aşmış, ortalama ise günlük 70-80 saldırı görevi gerçekleştirilmiştir.⁶²⁹ Nihayetinde, ülke genelinde Rusya destekli hava üstünlüğüne karşı koyamayan IŞİD vb. terörist gruplar ile Esad karşıtı silahlı muhalifler geri çekilmek zorunda kalmıştır. ABD ve müttefikleri ise hava gücü kullanımı konusunda çok daha temkinli kalmak durumunda olmuşlardır.⁶³⁰

Konvansiyonel hava kuvvetlerinin konuşlandırılmasına ek olarak, Rusya ayrıca Suriye'de sınırlı sayıda kara kuvvetlerini de görevlendirmiştir. Bu konuşlandırmaların en görünür olanları 61. ve 810. Deniz Piyade Tugayları ve çeşitli özel kuvvetler olmuştur. Rusya müdahalesinin başlamasından önce, deniz piyadelerinin çoğunluğu Lazkiye'ye konuşlandırılmış, kalan birlikler Humus ve Tartus'a taşınmıştır. Esad'ın ordusu muhaliflerin ve radikal örgütlerin kontrolündeki topraklara saldırılar başlatırken, bu sözleşmeli birlikler Halep, Palmira, İdlib ve Humus'taki operasyonlara dahil olmuştur. Sonuç olarak Rusya Suriye'de oyunun kurallarını değiştirmiş⁶³¹, hibrit savaş bileşenleri olan enformasyon harbi, siber-elektronik harp, gayrinizami harekât ve konvansiyonel harekâtı eş zamanlı bir şekilde uygulama becerisini göstermiştir. Böylece Rusya, ABD'den daha az kaynak kullanarak savaş maliyetlerini düşürürken, istediği sonuçları (Esad rejiminin korunması) elde edebilmiştir. Ayrıca muhaliflere karşı gerçekleştirdiği konvansiyonel hava harekâtlarını, IŞİD ve diğer terör örgütlerine karşı başlatılan saldırılar olarak gösterme hususunda başarılı bir enformasyon harbi yürüterek dünya medyasını etkileyebilmiştir.⁶³²

⁶²⁹ Ibid., s. 22.

⁶³⁰ Anthony H. Cordesman, "Russia in Syria: Hybrid Political Warfare", *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*, 23 September 2015, <https://www.csis.org/analysis/russia-syria-hybrid-political-warfare> (8.06.2022).

⁶³¹ Hugo Spaulding vd., "Russian Deployment to Syria: Putin's Middle East Game Changer", *Institute for the Study of War (ISW)*, 17 September 2015, [https://www.files.ethz.ch/isn/193774/Russian%20Deployment%20to%20Syria%2017%20September%202015%20\(1\).pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/193774/Russian%20Deployment%20to%20Syria%2017%20September%202015%20(1).pdf) (12.06.2022).

⁶³² Volkenburg, "Russian Hybrid Warfare in Syria", s. 5.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma Rusya'nın Suriye'deki faaliyetlerinin ne derece hibrit savaş kapsamına girdiğini tartışmıştır. Bu amaç doğrultusunda literatüre bakıldığında Rusya ve hibrit savaşlarla ilgili bu tarz tartışmaları ele alan çalışmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, özellikle Ukrayna Krizi'nden sonra Rusya'nın çoğu askeri ve siyasi faaliyetlerini açıklamak için kullanılan "hibrit savaş" kavramının Rusya tarafından nasıl uygulandığına dair sorgulama Suriye Krizi üzerinden yapılmıştır.

Çalışma, anarşik uluslararası sistemde güç dengesini değiştirmeye çalışan Rusya'nın ofansif realizmin temel varsayımlarına göre hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Güç dengesini kendi lehine değiştirmek isteyen Rusya, bunun için güç kullanmaktan çekinmemiş ve Suriye iç savaşına müdahil olarak Soğuk Savaş sonrası Orta Doğu'da kaybettiği etki alanını tekrar kazanmak istemiştir. Neticede NATO/Batı'yı en büyük tehdit olarak gören Rusya, güvenliğini sağlamak, güvenliğini arttırmak ve etki alanında bulunan bölgelerde hakimiyeti sağlamak için fırsat ve tehditleri değerlendirerek kendisi için uygun stratejiler geliştirmiştir. Bu doğrultuda Rusya'nın ortaya koyduğu stratejiler, Rusya'nın hibrit savaşın özelliklerini karşıladığını ve bu stratejilerin ofansif realist paradigmayla uyumlu olduğunu göstermiştir.

Rusya'nın Suriye'de ABD/Batı'yla ihtilaf yaşamasının önemli nedenleri olmuştur. Rusya her şeyden önce tek kutuplu dünya düzeninin sona ermesini ve güç dengesinin değişmesini istemiştir. Bunun için ABD'nin Suriye'de askeri ve ekonomik açıdan zaafa uğramasını, savaştan sorumlu tutulmasını ve dünya kamuoyundan tepki görmesini arzu etmiştir. Suriye iç savaşından önce, silah tedarik ettiği ve önemli ekonomik ilişkilerinin olduğu Libya gibi bir müttefikini kaybeden Rusya, Suriye'de benzer bir kayıp yaşamak istememiştir. Akdeniz'e açılan bir koridor konumunda olan Suriye, Rusya'nın enerji stratejileri açısından son derece önemlidir. Ayrıca Rusya'nın Sovyet coğrafyası dışında bulunan tek deniz üssü de Suriye'de bulunmaktadır. Tüm bu kazanımları korumak ve yukarıda bahsedilen amaçlara ulaşmak için Rusya hibrit bileşenlerin bir arada olduğu bir savaş icra etmiştir.

Rusya'nın Suriye'de hibrit savaş kapsamında yürüttüğü enformasyon harbi ve propaganda faaliyetleri iki ana tema üzerinde şekillenmiştir. Bunlardan ilki "Suriye'de

IŞİD’le gerçek anlamda sadece kendisinin mücadele ettiği”dir. Rusya Batı’nın kurnazca ve kötücül bir yaklaşım içinde olduğunu ve Batı’nın aslında Suriye’de terörle mücadele konusunu öncellemediğini sürekli olarak vurgulamıştır. İkinci tema ise “Suriye’deki çatışmaların suçunu Batı’ya yüklemek” olmuştur. Rusya Batı’yı IŞİD’i yaratmak ve gizli iş birliği içinde olmakla suçlamıştır. Rusya’ya göre bölgede radikalizmin yayılmasına ABD’nin geçmişten günümüze uyguladığı politikaları ve radikalizme meyilli gruplara verdiği destek neden olmuştur. Bu anlatılar Rusya’nın devlet ajansları TASS ve RIA Novosti, yine birden fazla dilde yayın yapan Russia Today, Sputnik ve Interfax gibi medya kuruluşları ve sosyal medya kanallarıyla sürekli tekrarlanmıştır.

Rusya, Esad’ın en önemli destekçilerinden biri olduğundan Suriye’ye yönelik bir siber saldırı başlatma gereği duymamıştır. Ancak Suriye’de ihtilaf yaşadığı bazı aktörlere karşı siber saldırılar gerçekleştirmiştir. Ayrıca Esad’ın elektronik ordusuna büyük oranda destek vermiştir. Rusya’nın verdiği destekle Esad karşıtı propaganda yapmakla suçlanan Al-Jazeera, Al-Arabia, BBC News ve Orient TV gibi medya kuruluşlarına karşı DDoS saldırıları başlatılmış, yine Esad karşıtı sivil toplum kuruluşları ve gruplara kötü amaçlı yazılım içeren e-postalar ve sahte internet linkleri gönderilmiştir. Rusya siber yeteneklerine ek olarak Suriye’de elektronik kabiliyetlerini de sergilemiştir. Özellikle savaş uçakları ve güdümlü füzelere karşı kullanılan Krasukha-4 ile diğer elektronik savaş sistemleri Khibiny ve Leer-3 savaş boyunca hazır bulunmuş ve uzun vadeli olarak kullanılmıştır.

Rusya’nın Suriye’de gayrinizami harekâtı ise başta Wagner Grubu olmak üzere özel askeri şirketleri ve rejim milislerini kullanarak düzenlediği operasyonları kapsamaktadır. Wagner Grubu’na ek olarak Slav Kolordusu, Orta Asya kökenli Türklerden oluşan Turan Taburu, RSB Grup, Moran Güvenlik Grubu ve Redut Özel Birliği gibi özel askeri şirketler Rusya tarafından aktif olarak kullanılmıştır. Rusya gayrinizami harp usullerini bilen bu askerlerle Hama, Humus, Deyr ez-Zor, Palmira ve Suriye’nin başka noktalarında hem IŞİD hem de silahlı muhaliflere karşı başarılı operasyonlar düzenlemiştir. Özellikle Turan Taburu gibi Müslüman paralı askerler yerelde desteğin alınmasını kolaylaştırmış, Wagner Grubu askerlerinin de düşmana karşı ön safhalarda konuşlandırılması savaş sahasında stratejik noktaya erişilmesini sağlamıştır.

Son olarak Rusya, Suriye’de konvansiyonel harekâtı paralı askerler ve Esad’ı destekleyen paramiliter grupları destekleyici güç olarak kullanmıştır. Başta hava gücü olmak üzere düzenli askeri unsurlarını Suriye’ye geniş çaplı konuşlandıran Rusya, Eylül 2015’te dört Su-30SM savaş uçağı, on iki adet Su-25 saldırı uçağı, on iki adet ve dört adet gelişmiş Su-34 bombardıman uçağını bölgeye göndermiştir. Bölgeye sevk edilen uçaklara ek olarak açıklanmayan miktarda yeni topçu silahı, T-90 ve T-72 ana muharebe tankları, roketatar tipindeki Smerch silahları, TOS-1 roketatar ve termobarik silahlar da gönderilmiştir. Eylül 2015-Ocak 2018 arasında Rus askeri havacılığı Suriye’de 34.000’den fazla muharebe sortisi gerçekleştirmiş, bazı günlerde sorti sayısı 100’ü aşmıştır. Ayrıca Rusya 61. ve 810. Deniz Piyade Tugayları ve çeşitli özel kuvvetlerini Lazkiye’ye konuşlandırarak Suriye’de oyunun kurallarını değiştirmiştir. Dahası Rusya, konvansiyonel hava saldırılarını kapsamlı bir enformasyon harbi ve propaganda kampanyasıyla birleştirmeyi başarmıştır.

Dolayısıyla tüm bu anlatılanlar doğrultusunda, çalışmanın da ana sorusuna cevap veren şu sonuca ulaşılmıştır: Rusya Suriye’de hibrit savaş bileşenleri olan enformasyon harbi, propaganda, siber-elektronik harp, gayrinizami harekât ve konvansiyonel harekâtı koordineli bir şekilde uygulayarak başarılı bir hibrit savaş icra etmiştir. Literatüre baktığımız zaman da Anthony H. Cordesman⁶³³, James Q. Roberts⁶³⁴, A. Van Volkenburg⁶³⁵, Yimin Zhou⁶³⁶, Anthony Celso⁶³⁷ gibi uzmanlar Rusya’nın Suriye’deki askeri müdahalesini “hibrit” bir savaş olarak nitelendirmişlerdir. Buna karşın Joseph Dvorak ise Rusya’nın Suriye’deki faaliyetlerinin hibrit savaş anlayışına uymadığını belirtmiştir. Ona göre Rusya’nın faaliyetleri hibrit yöntemlerin birkaçına başvurulmuş konvansiyonel bir savaştır.⁶³⁸

Literatür taramasında yapılan bir diğer tespit, “hibrit savaş” yöntemlerinin Rusya için yeni olmadığıdır. Sovyet döneminden gelen aktif tedbirler (algı yönetimi, nüfuz etme ve dezenformasyon gibi yöntemler), maskirovka (maskelenmiş harekât) ve

⁶³³ Cordesman, “Russia in Syria”.

⁶³⁴ Roberts, “Maskirovka 2.0”.

⁶³⁵ Volkenburg, “Russian Hybrid Warfare in Syria”.

⁶³⁶ Zhou, “A Double-Edged Sword”.

⁶³⁷ Anthony H. Celso, “Superpower Hybrid Warfare in Syria”, *The Marine Corps gazett*, Vol. 9, No. 2 (2019), ss. 92-116.

⁶³⁸ Dvorak, *Complexity In Modern War*.

refleksif kontrol (düşmanın kararlarını etkilemek için nedenler ve temeller sağlamak) yaklaşımları Rusya'nın uyguladığı hibrit savaşın temellerini oluşturmaktadır. Rusya, kökleri Sovyet dönemine uzanan bu yaklaşımları yeni koşullara ve gelişen teknolojilere uyarlamayı başarmıştır. Rus hibrit savaş anlayışına göre savaşlar artık ilan edilmeden başlamaktadır. Bu doğrultuda konvansiyonel askeri çatışmadan önce etkin enformasyon harbi ve propaganda yöntemleriyle rakibin siyasi otoritesini zayıflatmak son derece önemlidir. Ayrıca askeri ve askeri olmayan varlıkların entegrasyonu ile siyasi hedeflere ulaşmak ve savaşın ağır maliyetlerinden sıyrılmak kolaylaşabilir. İşte Suriye'ye müdahalesinde Rusya, bahsedilen bu stratejiler doğrultusunda hareket etmiş, yeni nesil savaşlar kapsamında başarılı operasyonlar gerçekleştirmiştir.

Çalışmaya göre, Suriye'de etkili bir hibrit savaş icra eden Rusya'nın kazanımlarına dair aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

- (1) Rusya uyguladığı etkili enformasyon harbi ve propaganda faaliyetleriyle, müdahalesini, IŞİD'i Orta Doğu'dan çıkarmak için tasarlanmış bir terörle mücadele kampanyası olarak tasvir etmeyi başarmıştır. Böylece Rusya, silahlı muhaliflere yönelik "terörle mücadele" adı altında yoğun hava saldırıları düzenlemiş, dünya kamuoyunun dikkatini Ukrayna'dan uzaklaştırmış ve en önemlisi de esas niyetleri doğrultusunda Suriye'ye askeri güçlerini yığabilmiştir.
- (2) Rusya siber-elektronik saldırılarıyla rakip güçlerin internet altyapılarına sınırlı tahribat vermiş, hasım birlikler arasındaki iletişimi keserek komuta-kontrol sistemlerini akamete uğratmış ve hasımın insansız hava sistemlerini etkisiz hale getirerek hasım güçlerin istihbarat toplamasını, gözlem ve keşif yapmasını engelleyebilmiştir.
- (3) Rusya gayrinizami harp kapsamında kullandığı paralı askerlerle çoğu zaman savaş sahasında bulanıklık yaratabilmiş ve Suriye'ye müdahalesinin boyutlarını gizleyebilmiştir. Kullandığı vekil unsurlar sayesinde resmi askeri birliklerini sıcak çatışmalara çoğu zaman gönderme gereği duymayan Rusya, başarısızlıklar söz konusu olduğunda ciddi bir itibar kaybı yaşamamış, savaş suçları iddialarıyla karşılaştığında da makul bir inkâr edilebilirlik elde etmiştir.
- (4) Rusya etkili operasyonlarıyla rejimin bekası için hayati önemde olan Şam ve Lazkiye'de güvenliği sağlamıştır. Bu şehirlerin muhaliflerden temizlenmesiyle

karayolları kullanıma açılmış, rejim kuvvetlerinin lojistik ve mobilizasyonu kolaylaşmıştır. Böylece Rusya, Esad'ın koltuğunu sağlama almasını sağlarken, bölgede kendi varlığını da garantiye almıştır.

- (5) Suriye'de krizin başlamasından ve uzun yıllar çözümsüz kalmasından Batı'yı sorumlu tutan Rusya, ABD'nin öncülük ettiği Cenevre Görüşmeleri'nin başarısız olmasını fırsat bilerek İran ve Türkiye'yle birlikte Astana Süreci'ni başlatmıştır. Böylece Rusya sahadaki kazanımlarını siyasi zafere dönüştürme başarısı da göstermiştir.
- (6) Suriye'de birçok yeni silah sistemini test etme imkânı bulan Rusya, bu anlamda sistemlerini modernleştirirken önemli silah satış rakamlarına da ulaşmıştır. Bu konuda Putin, Rusya savunma sanayisinin ürettiği yeni silahları Suriye'de test ederek deneyim kazandıklarını belirtmiştir.⁶³⁹

Çalışmanın başında yer alan “hibrit savaş, bir aktörün uluslararası ilişkilerdeki hedeflerine ulaşmak için yararlı bir araç mıdır? Eğer öyleyse neden yararlıdır?”, “Rusya hibrit savaşı nasıl yorumlamaktadır?”, “Suriye’de yaşanan savaş yeni nesil savaş örneği olarak mı değerlendirilmelidir?”, “Suriye iç savaşı sırasında savaş olgusu nasıl bir dönüşüm geçirmiştir?” gibi yardımcı sorular çerçevesinde yapılan analizler doğrultusunda da elde edilen bulgular ise şunlardır:

- (1) Hibrit savaş konsepti, 21. Yüzyılda değişen savaşın yeni yüzüdür. Bu yeni nesil savaşta savaş alanı fiziksel, enformasyonel, bilişsel ve sosyal alanlara taşınmıştır. Kısacası “her yer” savaş alanıdır.
- (2) Artık, konvansiyonel askeri çatışmadan önce yabancı kamuoylarının algıların kontrol etmek öncelikli hedef haline gelmiştir. Devletler aldıkları savaş kararı için yalnızca kendi halklarını değil diğer ülke halklarını da ikna etmeye çalışmaktadırlar.
- (3) Hibrit savaşların belirsiz ortamında kuvvet kullanımı kinetik ve kinetik olmayan unsurları içerecek şekilde genişlemiştir.
- (4) Hibrit savaş yöntemleriyle askeri gücüne ek olarak enformasyonel, diplomatik, istihbari, hukuki ve finansal dahil ulusal gücün tüm unsurlarını

⁶³⁹ “Putin: Yerli Silahları Suriye’de Test Ederek Deneyim Kazandı”, *euronews*, 09.04.2020, <https://tr.euronews.com/2020/04/09/putin-yerli-silahlar-suriye-de-test-ederek-deneyim-kazandik> (20.08.2022).

devreye sokmayı başaran aktörler tempo, derinlik ve yoğunluk açısından belirgin bir avantaj yakalamaktadırlar.

- (5) Hibrit savaş yöntemlerine başvuran aktörler bu yöntemlerin operasyonel olarak yararlı ve son derece etkili olduğunu düşünmektedirler. Çünkü bu yöntemler aktörün belki de başka birçok aracı kullanarak ulaşamayacağı hedeflere ulaşılmasını sağlar. Dolayısıyla bu avantajlardan yararlanmak isteyen pek çok aktör gibi Rusya da askeri yeteneklerini savaşın değişen karakterine uyum sağlayacak şekilde geliştirmiştir.
- (6) Suriye savaşında kullanılan kuvvetler düzenli ordu birlikleri, özel askeri şirketler, gerillalar ve terör örgütlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Bu savaşta taraflar konvansiyonel saldırılara ek olarak siber-elektronik harp, enformasyon harbi ve propaganda yöntemlerine başvurmuşlardır. Kısacası Suriye’de belirsizlik ve bulanıklığın hâkim olduğu, askeri ve askeri olmayan araçları içeren bir hibrit savaş icra edilmektedir.
- (7) Hibrit savaşlar bundan böyle baskın bir savaş biçimi olacaktır. Dolayısıyla devletler askeri stratejilerini belirlerken bu doğrultuda bir yol izlemelidir. Günümüzde Suriye savaşında başarılı olan aktörler yeni savaş konseptine uyum sağlayanlardır.

KAYNAKÇA

- A. BALDWIN David, "Power and International Relations", *Handbook of International Relations*, ed. Walter Carlsnaes, Thomas Risse-Kappen, Beth A. Simmons, Second edition., London: SAGE, 2013, ss. 273-297.
- "ABD Suriye'ye Yeni Yaptırımlarla Ne Hedefliyor, Kararın Sonuçları Ne Olabilir?", *BBC News*, 23 Haziran 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53149797> (15.01.2022).
- ABDİ Zhaleh, "Türkiye'nin Suriye Politikası", *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, 1. Baskı., İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss. 449-457.
- AKENGİN Hamza, Ayşe YAŞAR, "Suriye'nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 32 (2018), ss. 25-57.
- AKGÜL-AÇIKMEŞE Sinem, "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni-Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt. 8, Sayı. 30 (2011), ss. 43-73.
- AKSOY ERCÜMEN Merve, "Doğu Akdeniz Enerji Rekabeti", *İNSAMER*, 9 Eylül 2016, http://insamer.com/tr/dogu-akdeniz-enerji-rekabeti_366.html (22.06.2021).
- AL-KHALİDİ Suleiman, Tom PERRY, "New Syrian Rebel Alliance Formed, Says Weapons on the Way", *Reuters*, 12 October 2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-kurds-idUSKCN0S60BD20151012> (13.11.2021).
- ALNIAK M. Oktay, Pelin BOLAT, "Uluslararası Enerji Politikaları Çerçevesinde Suriye Krizi", *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, 1. Baskı., İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss. 523-534.
- ALPTEKİN Gökhan, "Meskûn Mahallerde Vekâletten Hibrite Yeni Savaşlar", https://www.academia.edu/37721734/Meskun_Mahallerde_Vek%C3%A2letten_Hibrite_Yeni_Sava%C5%9Flar (08.05.2020).
- AL-RAWİ Ahmed K., "Cyber Warriors in the Middle East: The Case of the Syrian Electronic Army", *Public Relations Review*, Vol. 40, No. 3 (2014), ss. 420-428.
- ALTUNIŞIK Meliha, "Arap Ayaklanmaları: Dönüşümü Etkileyen Faktörler", *Mülkiye Dergisi*, Cilt. 35, Sayı. 272 (2011), ss. 93-102.
- ANIL Süleyman, "Hibrit Savaş Kapsamında Siber Savaş", *Savaşın Değişen Doğası: Hibrit Savaş*, ed. Yücel Özel, Ertan İnaltekin, çev. Melih Arda Yazıcı, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi, 2018, ss. 85-88.
- ANSARİ Ali, Aniseh Bassiri TABRİZİ, "The View From Tehran", *Understanding Iran's Role in the Syrian Conflict*, ed. Aniseh Bassiri Tabrizi, Raffaello Pantucci, Royal United Services Institute, 2016, ss. 3-9, https://rusi.org/sites/default/files/201608_op_understanding_irans_role_in_the_syrian_conflict_0.pdf (08.06.2020).

- ARAS Harun, “Barack Obama Döneminde ABD’nin Irak ve Suriye’deki IŞİD Politikası”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 39 (2019), ss. 462-469.
- ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 8. Baskı., Bursa: MKM Yayıncılık, 2013.
- ARIBOĞAN Deniz Ülke, *Duvar*, 5. Baskı., İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2019.
- ARIKAN Pınar, “Suriye’nin Nusayri Yüzü ve İran”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 4, Sayı. 43 (2012), ss. 18-29.
- “Army Doctrine Publication 3-0”, Unified Land Operations, Washington, DC, 2011.
- ATAMAN Muhittin, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, SETA Rapor, 2012.
- ATLIOĞLU Yasin, “Ayaklanmadan İç Savaşa Suriye Krizi”, *Stratejik Derinlikte Savrulan Türk Dış Politikası*, ed. Ümit Özdağ, Yelda Demirağ, 1. Baskı, Ankara: Kripto Yayınları, 2016, s.201-248.
- , “Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt. 73, Sayı. 1 (2018), ss. 129-156.
- AYDIN Mustafa, “Uluslararası İlişkilerin ‘Gerçekçi’ Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt. 1, Sayı. 1 (2004), s. 33-60.
- BACZKO Adam, Gilles DORRONSORO, Arthur QUESNAY, *Suriye: Bir İç Savaşın Anatomisi*, çev. Ayşe Meral, 1. Baskı., İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- BAEV Pavel K., “Thucydides’ Three Security Dilemmas in Post-Soviet Strife”, *Journal of Military Ethics*, Vol. 5, No. 4 (2006), ss. 334-352.
- BAEZNER Marie, Patrice ROBİN, “The Use of Cybertools in an Internationalized Civil War Context: Cyber Activities in the Syrian Conflict”, CSS Cyber Defense Project, ETH Zurich: Center for Security Studies, 2017, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/Cyber-Reports-2017-05.pdf> (14.032022).
- “Bahreyn, 10 Yıl Sonra Suriye’ye Yeniden Büyükelçi Atadı”, *euronews*, 31.12.2021, <https://tr.euronews.com/2021/12/31/bahreyn-10-y-l-sonra-suriye-ye-yeniden-buyukelci-atad> (18.01.2022).
- BALCI Ali, “Realizm”, *Uluslararası İlişkilere Giriş: tarih, Teori, Kavram ve Konular*, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, 6. Baskı., Küre yayınları, 2017, ss. 119-146.
- BALTACI Ali, “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 2 (2019), ss. 426-438.
- BANASİK Mirosław, “Russia’s Hybrid War in Theory and Practice”, *Journal on Baltic Security*, Vol. 2, No. 1 (2016), ss. 157-182.
- BARRINGTON Lisa, Angus MCDOWALL, “Aleppo Sees Shelling, Air Strikes Again As Assad Urges Peace Talks”, *Reuters*, 23 December 2016, <https://www.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-syria-aleppo-idUKKBN14C12I> (29.11.2021).

- “Başbakan’dan Üçüncü Balkon Konuşması”, *Hürriyet*, 13 Haziran 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-ucuncu-balkon-konusmasi-18015912> (13.06.2021).
- BAYAT Cemal, “Rusya-Libya İlişkileri ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde Libya’ya Yönelik Askeri Müdahale Tartışmaları Sırasında Rusya’nın Politik Tutumu”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1 (2018), ss. 169-205.
- BAYIR Özgün Erler, Özden Selcen SARI, “Quincy Wright”, *Savaş Kuramları*, ed. Erhan Büyükakıncı, Adres Yayınları, 2015, ss. 288-314.
- BĒRZĪŅŠ Jānis, “Russia’s New Generation Warfare in Ukraine: Implications for Latvian Defense Policy”, *National Defence Academy of Latvia Center for Security and Strategic Research*, S. Policy Paper No: 2 (2014), <https://sldinfo.com/wp-content/uploads/2014/05/New-Generation-Warfare.pdf> (21.05.2020).
- BĪLGETŪRK İrem, “İran’ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 2 (2018), ss. 398-438.
- BĪLGĪN Kıvılcım Romya, Gülayşe Ülgen TÜREDĪ, “Carl von Clausewitz”, *Savaş Kuramları*, ed. Erhan Büyükakıncı, Adres Yayınları, 2015, ss. 104-163.
- BĪNGÖL Oktay “Hybrid War and Its Strategic Implications to Turkey”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt. 11, Sayı. 21 (2017), ss. 107-132.
- , “Hibrid Savaş, Rusya ve Türkiye”, *Merkez Strateji Enstitüsü*, Bilgi Notu-005 (2015), http://merkezstrateji.com/assets/media/151129-bn-05-hibrid-savas-rusya-s2_3.pdf (31.03.2020).
- , “Birinci Dünya Savaşı’nın Muharebenin Dönüşümündeki Rolü”, *Milli Güvenlik ve Askeri Bilimler Akademik Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 3 (2014), ss. 1-31.
- BĪNGÖL Oktay, Ali Bilgin VARLIK, “Rusya’nın Suriye’de Yeni Politikası: Esad Yönetimine Can Desteği, Türkiye ve Ötesi”, *Merkez Strateji Enstitüsü*, Bilgi Notu-004 (2015), <http://merkezstrateji.com/assets/media/04-151004-bn004-rusya-suriye-s4.pdf> (3.06.2022).
- BOKŠA Michal, “Russian Information Warfare in Central and Eastern Europe: Strategies, Impact, and Countermeasures”, The German Marshall Fund of the United States, June 2019, <https://www.gmfus.org/sites/default/files/Russia%20disinformation%20CEE%20-%20June%204.pdf> (24.04.2022).
- BULL Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 3rd Edition., Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002.
- CARR Edward Hallett, *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, çev. Can Cemgil, 2. Baskı., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.
- CARROLL Oliver, “Hiding in Plain Sight: Russia’s Private Mercenaries and the Lengths Moscow goes to Deny Them”, *The Independent*, 17 February 2018, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/syria-civil-war-russia-wagner-private-mercenaries-sdf-reaction-kremlin-a8214811.html> (18.05.2022).

- CASSIDY Robert M., *Counterinsurgency and The Global War on Terror: Military Culture and Irregular War*, London: Praeger Security International, 2006.
- CELISO Anthony H., “Superpower Hybrid Warfare in Syria”, *The Marine Corps gazett*, Vol. 9, No. 2 (2019), ss. 92-116.
- “Cenevre Görüşmelerinin 3’üncü Turu Bugün Başlıyor”, *Hürriyet*, 13 Nisan 2016, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cenevre-gorusmelerinin-3uncu-turu-bugun-basliyor-40086990> (28.11.2021).
- CERRAH Ufuk, “ABD’nin Suriye Politikası”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, 1. Baskı., İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss. 319-333.
- CHARAP Samuel, Elina TREYGER, Edward GEİST, “Understanding Russia’s Intervention in Syria”, RAND Corporation, 2019, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR3180.html (24.02.2022).
- CHEKINOV S. G., S. A. BOGDANOV, “The Nature and Content of a New-Generation War”, *Military Thought*, Vol. 4 (2013), ss. 12-23.
- CHIVVIS Christopher S., “Understanding Russian Hybrid Warfare and What Can Be Done About it”, RAND Corporation, 2017, <https://www.rand.org/pubs/testimonies/CT468.html> (24.04.2022).
- CLAUSEWITZ Carl Von, *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, 2015.
- COMMING G, E FILIOL, “Unrestricted Warfare versus Western Traditional Warfare: A Comparative Study”, *Journal of Information Warfare*, Vol. 14, No. 1 (2015), ss. 14-23.
- CORDESMAN Anthony H., “Russia in Syria: Hybrid Political Warfare”, *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*, 23 September 2015, <https://www.csis.org/analysis/russia-syria-hybrid-political-warfare> (8.06.2022).
- CREVELD Martin Van, *The Rise and Decline of the State*, Cambridge University Press, 1999.
- CULLEN Patrick J., Erik Reichborn KJENNERUD, “Understanding Hybrid Warfare”, *A Multinational Capability Development Campaign Project*, 2017, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/647776/dar_mcdc_hybrid_warfare.pdf (08.05.2020).
- CZOSSECK Christian, Rain OTTIS, Anna-Maria TALİHÄRM, “Estonia after the 2007 Cyber Attacks: Legal, Strategic and Organisational Changes in Cyber Security”, *International Journal of Cyber Warfare and Terrorism*, Vol. 1, No. 1, (2011), 24-34.
- CZUPERSKI Maksymilian vd., “Distract, Deceive, Destroy: Putin at War in Syria”, Washington, DC: Atlantic Council, 2016, <http://publications.atlanticcouncil.org/distract-deceive-destroy/assets/download/ddd-report.pdf> (25.04.2022).
- ÇAĞLAR HEKİMOĞLU Kübra, “Suriye Krizi Bağlamında Rusya’nın Suriye Politikası”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. 35, Sayı. 4 (2021), ss. 1405-1422.

- ÇITAK Emre, “Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Temel Kavramlar*, ed. Mehmet Şahin, Osman Şen, 1. Baskı., Ankara: Kripto Yayınları, 2014, ss. 29-64.
- DAHER Joseph, “The Political Economic Context of Syria’s Reconstruction: A Prospective in Light of a Legacy of Unequal Development”, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, 2018, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a48ab131-460e-11e9-a8ed-01aa75ed71a1> (12.07.2021).
- DARCZEWSKA Jolanta, Piotr ŻOCHOWSKI, “Active Measures: Russia’s Key Export”, OSW Point of View 64, Warsaw, June 2017, http://aei.pitt.edu/88535/1/pw_64_ang_active-measures_net_0.pdf (31.03.2022).
- DARICILI A. Burak, “Rusya Federasyonu Kaynaklı Olduğu İddia Edilen Siber Saldırıların Analizi”, *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 2 (2014), ss. 1-16.
- DARICILI A. Burak, Barış ÖZDAL, “Enformasyon Savaşı Bağlamında Rusya Federasyonu-Türkiye İlişkilerinin Analizi”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 1 (2017), ss. 19-40.
- DAYSPRING Stephen M., *Toward A Theory of Hybrid Warfare: The Russian Conduct of War During Peace*, (Master's Thesis), Monterey, California: Naval Postgraduate School, 2015.
- DEMİREL Gözde, “Uluslararası Aktörlerin Suriye Politikası”, 2016, http://orsam.org.tr/d_genel/ortadogu-calismalari-ih-tisas-atolyesi.pdf#page=154 (10.06.2021).
- DİLEK Mehmet Sait, “Rusya Federasyonu-Suriye İlişkilerinin Temelleri”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 16, Sayı. 2 (2017), ss. 58-82.
- DILIPRAJ E., “Electronic Warfare: Russia’s Enhanced Capabilities”, *Defence and Diplomacy*, Vol. 5, No. 2 (2016), ss. 29-40.
- DREYFUS Emmanuel, “Rusya’nın Paralı Asker Şirketi Wagner’in Anatomisi”, *Mepa News*, 19 Ekim 2020, <https://www.mepanews.com/rusyanin-parali-asker-sirketi-wagnerin-anatomisi-13610yy.htm> (26.05.2022).
- DUMLUPINAR Nihat, “Hibrit Savaş: İran Silahlı Kuvvetleri”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 2 (2017), ss. 68-105.
- “Dünden Bugüne Astana Görüşmeleri”, *TRT Haber*, 9 Aralık 2019, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/dunden-bugune-astana-gorusmeleri-445403.html> (7.12.2021).
- DVORAK Joseph, *Complexity In Modern War: Examining Hybrid War And Future U.S. Security Challenges*, (Graduate Theses), Missouri State University, 2016.
- EKER Sami, “Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1 (2015), ss. 31-66.

- “Elektronik Harbin Yeniden Yükselişi ve Geleceği”, STM ThinkTech, 2019, https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1608994972_stm-elektronik-harbin-yeniden-yukselisi.pdf? (12.03.2022)
- ELMAN Colin, “Realism”, *Security Studies: An Introduction*, ed. Paul D. Williams, London; New York: Routledge, 2008, ss. 15-27.
- ERBAŞ Şükrü, *Bağbozumu Şarkıları*, 18. Baskı., İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019.
- , *İnsanın Acısını İnsan Alır (Bütün Yazılar-1)*, 15. Basım., İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019.
- “Erdoğan: IŞİD Diye Türkmenler Vuruluyor”, *Al Jazeera Türk*, 24 Kasım 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-isis-diye-turkmenler-vuruluyor> (20.11.2021).
- “Erdoğan ve Putin Görüştü: İdlib’de Bu Gece Ateşkes Yürürlüğe Girecek”, 5 Mart 2020, <https://www.evrensel.net/haber/398759/erdogan-ve-putin-gorustu-idlibde-bu-gece-ateskes-yururluge-girecek> (10.01.2022).
- ERKMEN Serhat, “Suriye’de 2021’de Ne Oldu? 2022’de Ne Olacak?”, *Fikir Turu*, 28 Aralık 2021, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/suriyede-2021de-ne-oldu-2022de-ne-olacak/> (18.01.2022).
- ERŞEN Emre, “Rusya’nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler”, *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, ed. Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran, 2. Baskı., İstanbul: SETA, 2017, ss. 149-174.
- “Esed Konusunda Yine Anlaşamadılar”, *Al Jazeera Türk*, 31 Ekim 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/esed-konusunda-yine-anlasamadilar> (14.11.2021).
- “Eski Bir Wagner Üyesi, Suriye’deki Rus ‘Paralı Askerlerinin’ Sırlarını Ortaya Çıkardı”, *Independent Türkçe*, 6 Aralık 2020, <https://www.independentturkish.com/node/282311/d%C3%BCnya/eski-bir-wagner-%C3%BCyesi-suriyedeki-rus-paral%C4%B1-askerlerinin-s%C4%B1rlar%C4%B1n%C4%B1-ortaya-%C3%A7%C4%B1kard%C4%B1> (22.05.2022).
- “Evolving Role of Artillery in World War I”, *Irish Studies*, <https://irishstudies.sunygeneseoenglish.org/evolving-role-of-artillery-in-world-war-i/> (10.12.2019).
- FAIRCLOUGH Graham, “Tank, Fare ve Rekabetçi Pazar: Hibrit Savaşa Yeni Bir Bakış”, *Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş*, ed. Yücel Özel, Ertan İnaltekin, çev. Melih Arda Yazıcı, 1. Basım., İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi, 2018, ss. 7-20.
- FAULDERS Katherine, “Trump Claims ‘100 Percent’ of ISIS Caliphate Defeated in Syria”, *ABC News*, 28 February 2019, <https://abcnews.go.com/Politics/trump-claims-100-percent-isis-caliphate-defeated-syria/story?id=61388529> (12.12.2021).

- “Four-fifths of Russia’s Syria Strikes Don’t Target Islamic State: Reuters Analysis”, *Reuters*, 21 October 2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-russia-strikes-idUSKCN0SF24L20151021> (8.06.2022).
- “Fourth Generation War”, FMFM-1A, Imperial and Royal Austro-Hungarian Marine Corps, 2009, <https://globalguerrillas.typepad.com/files/4gwmanuals/FMFM-1A%20%20.pdf> (23.12.2019).
- FRAIHAT Ibrahim, Leonid ISSAEV, “Russia Doesn’t Solve Conflicts, It Silences Them”, *Foreign Policy*, 12 June 2018, <https://foreignpolicy.com/2018/06/12/russia-doesnt-solve-conflicts-it-silences-them/> (6.12.2021).
- FREIER Nathan, “Strategic Competition and Resistance in the 21st Century: Irregular, Catastrophic, Traditional, and Hybrid Challenges in Context”, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2007.
- FRIESER Karl-Heinz, *The Blitzkrieg Legend: The 1940 Campaign in the West*, Reprint edition., Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 2013.
- FROLOVSKIY Dmitriy, “What Putin Really Wants in Syria”, *Foreign Policy*, 1 February 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/02/01/what-putin-really-wants-in-syria-russia-assad-strategy-kremlin/> (06.02.2022).
- FULLER Graham E., *Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Yükselen Bölgesel Aktör*, çev. Mustafa Acar, 6. Baskı., İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- GALEOTTI Mark, “I’m Sorry for Creating the Gerasimov Doctrine”, *Foreign Policy*, 5 March 2018, <https://foreignpolicy.com/2018/03/05/im-sorry-for-creating-the-gerasimov-doctrine/> (2.05.2020).
- GAMBILL Gary C., “The Kurdish Reawakening in Syria”, *Middle East Intelligence Bulletin*, Vol. 6, No. 4 (2004), https://www.meforum.org/meib/articles/0404_sl.htm (14.05.2021).
- GELVIN James L., *Modern Ortadoğu Tarihi 1453-2015*, çev. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- “Genelkurmay Rus Uçağına Yapılan Uyarıların Ses Kaydını Yayımladı”, *Anadolu Ajansı*, 25.11.2015, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/genelkurmay-rus-ucagina-yapilan-uyarilarin-ses-kaydini-yayimladi/481350> (20.11.2021).
- GEORGE Alexander L., Andrew BENNETT, *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*, MIT Press, 2005.
- GERASIMOV Valery, “The Value of Science is in the Foresight New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations”, *Military Review*, 2016, 23-29.
- GIBBONS-NEFF Thomas, “How a 4-Hour Battle Between Russian Mercenaries and U.S. Commandos Unfolded in Syria”, *The New York Times*, 24 May 2018, <https://www.nytimes.com/2018/05/24/world/middleeast/american-commandos-russian-mercenaries-syria.html> (22.05.2022).
- GIGLIO Mike, “How A Group Of Russian Guns For Hire Are Operating In The Shadows”, *BuzzFeed News*, 17 April 2019,

<https://www.buzzfeednews.com/article/mikegiglio/inside-wagner-mercenaries-russia-ukraine-syria-prigozhin> (19.05.2022).

- GILES Keir, "Handbook of Russian Information Warfare", Fellowship Monograph 9, Rome: NATO Defense College, November 2016, https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/NDC%20fm_9.pdf (6.04.2022).
- , "Hybrid Warfare and Russia's Ground Forces", *A New Strategic Environment and Roles of Ground Forces*, ed. Bōeishō Bōei Kenkyūsho, Tokyo, Japan: National Institute for Defense Studies, 2019, ss. 79-92.
- GILPIN Robert G., "The Richness of the Tradition of Political Realism", *International Organization*, Vol. 38, No. 2 (1984), ss. 287-304.
- GLASER Charles L., "Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help", *International Security*, Vol. 19, No. 3 (1994), ss. 50-90.
- GLASS Charles, *Suriye Yanyyor IŞİD ve Arap Baharının Sonu*, çev. M. İkbāl Saylık, İstanbul: İyidüşün Yayınları, 2016.
- GORDON Max, "Lessons from the Front: A Case Study of Russian Cyber Warfare", Research Report, Maxwell Air Force Base, Alabama: Air Command and Staff College, December 2015.
- GÖK Ali, *Hibrit Savaşlar Rusya ve İsrail Örnekleriyle*, 2. Basım., Nobel Bilimsel Eserler, 2021.
- GÖRÜCÜ Kutluhan, Arzu BÜNYAD, "Rus Hayalet Ordusu Wagner", *SETA Analiz*, S. 311 (2020), <https://setav.org/assets/uploads/2020/02/A311.pdf> (22.05.2022).
- GRIFFITHS Martin, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Routledge, 1999.
- GROHE Edwin, "The Cyber Dimensions of the Syrian Civil War: Implications for Future Conflict", *Comparative Strategy*, Vol. 34, No. 2 (2015), ss. 133-148.
- GURCAN Metin, "Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar", *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, ed. Atilla Sandıklı, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2012, ss. 71-129.
- GÜLER Recep Tayyip, Ömer Behram ÖZDEMİR, "DEAŞ: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü", *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler*, ed. Murat Yeşiltaş, Burhanettin Duran, 2. Baskı., İstanbul: SETA, 2019, ss. 463-494.
- GÜLŞEN Halit, "Rusya'nın Suriye Müdahalesi: Kazanımlar, Kayıplar ve Riskler", *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 9, Sayı. 79 (2017), ss. 29-31.
- , "Rusya'nın Suriye Müdahalesinde Özel Askeri Şirketlerin Rolü", *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, (2017), http://orsam.org.tr/d_hbanaliz/64TR.pdf (26.05.2022).
- GÜNEŞ Ali, *Gayrinizami Harp: Balkan Harbi'nde Komita, Çete, Jandarma ve Milisler (1912-1913)*, 2. Baskı., İstanbul: Kronik Kitap, 2020.

- GÜNGÖR Uğur, Oğuzhan GÜNEY, “Uluslararası İlişkilerde Güvenliğin Dönüşümü Çerçevesinde Bilgi Güvenliği ve Siber Savaş”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı. 55 (2017), ss. 131-146.
- GÜRBÜZ Sait, Faruk ŞAHİN, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- GÜRSON Poyraz, *Suriye*, Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2010.
- HACALOĞLU Hilmi, “HTŞ’nin Hakimiyeti Sonrası İdlib’de Olası Senaryolar”, *Amerika’nın Sesi*, 14 Ocak 2019, <https://www.amerikaninsesi.com/a/htsnin-hakimiyeti-sonrasi-idlibde-olasi-senaryolar/4742134.html> (11.12.2021).
- HADDAD Bassam, *Business Networks in Syria: The Political Economy of Authoritarian Resilience*, Stanford, California: Stanford University Press, 2012.
- HAGELSTAM Axel, “Hibrid Tehditlerle Mücadele İçin İşbirliği”, *NATO Review*, <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2018/11/23/hibrid-tehditlerle-mucadele-icin-isbirligi/index.html> (19.04.2020).
- HALBFINGER David M., Andrew HIGGINS, “Putin Calls Downing of Russian Plane in Syria ‘Tragic’ and Absolves Israel”, *The New York Times*, 18 September 2018, <https://www.nytimes.com/2018/09/18/world/middleeast/syria-russian-plane.html> (6.12.2021).
- “Halep’te Savaşın Dönüm Noktaları”, *BBC News*, 28 Kasım 2016, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38130770> (22.09.2021).
- HAMILTON Eric J., Brian C. RATHBUN, “Scarce Differences: Toward a Material and Systemic Foundation for Offensive and Defensive Realism”, *Security Studies*, Vol. 22, No. 3 (2013), ss. 436-465.
- HAMMES Thomas X., “War Evolves into the Fourth Generation”, *Contemporary Security Policy*, Vol. 26, No. 2 (2005), ss. 189-221.
- HAMMOND Philip, Sumaya AL NAHED, Tara MCCORMACK, “Advocacy Journalism, the Politics of Humanitarian Intervention and the Syrian War”, *Reporting Human Rights, Conflicts, and Peacebuilding: Critical and Global Perspectives*, ed. Ibrahim Seaga Shaw, Senthana Selvarajah, Palgrave Macmillan, 2019, ss. 31-48.
- HANLE D.J., *On Terrorism: An Analysis of Terrorism as a Form of Warfare*, (Master's Thesis), U. S. Naval Postgraduate School, 1987.
- HARRISON Ewan, *The Post-Cold War International System: Strategies, Institutions and Reflexivity*, New York: Routledge, 2004.
- HARUNOĞULLARI Muazzez, “ABD VE Rusya’nın Suriye İç Savaşına Müdahalelerinin Jeopolitik Yaklaşımları”, *Ortadoğu ve Göç*, Cilt. 11, Sayı. 1 (2021), ss. 43-84.
- HAUER Neil, “Russia’s Favorite Mercenaries”, *The Atlantic*, 27 August 2018, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/08/russian-mercenaries-wagner-africa/568435/> (19.05.2022).

- HELLER Eric Nathaniel, “Power Projections of the People’s Republic of China: An Investigative Analysis of Defensive and Offensive Realism in Chinese Foreign Policy”, *ACDIS Occasional Paper*, 2003.
- HERMANN Rainer, *Türkiye’de Neler Oluyor? Anadolu’nun Uyanışı ve Yeni Elitler*, çev. Haşim Koç, Muhammet Ali Asil, Gül Senem Kahya, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011.
- HINNEBUSCH Raymond, “President and Party in Post-Ba’thist Syria: From the Struggle for ‘Reform’ to Regime Deconstruction”, *Syria from Reform to Revolt, Volume 1: Political Economy and International Relations*, ed. Raymond Hinnebusch, Tina Zintl, Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2015, ss. 21-44.
- , “Syria: from ‘Authoritarian Upgrading’ to Revolution?”, *International Affairs*, Vol. 88, No. 1 (2012), ss. 95-113.
- , *Syria: Revolution From Above*, New York: Routledge, 2001.
- , “The Political Economy of Economic Liberalization in Syria”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 27, No. 3 (1995), ss. 305-320.
- HO Vivian, “Donald Trump’s Bizarre, Threatening Letter to Erdoğan: Don’t be a Fool”, *The Guardian*, 17 October 2019, <https://www.theguardian.com/us-news/2019/oct/16/trump-letter-erdogan-turkey-invasion> (14.12.2021).
- HOBBS Thomas, *Leviathan*, Oxford University Press, 1998.
- HOFFMAN Frank G, “Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, *Potomac Institute for Policy Studies*, 2007, https://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf (15.04.2020).
- , “Hybrid vs. Compound War”, *Armed Forces Journal*, 2009, <http://armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war/> (04.05.2020).
- , “Hybrid Warfare and Challenges”, *Joint Force Quarterly*, issue 52, 2009, <https://ndupress.ndu.edu/portals/68/Documents/jfq/jfq-52.pdf>, (15.04.2020).
- HOPFINGER Hans, Marc BOECKLER, “Step by Step to an Open Economic System: Syria Sets Course for Liberalization”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 23, No. 2 (1996), ss. 183-202.
- HUBBARD Ben, “ISIS Tightens Its Grip With Seizure of Air Base in Syria”, *The New York Times*, 24 August 2014, <https://www.nytimes.com/2014/08/25/world/middleeast/isis-militants-capture-air-base-from-syrian-government-forces.html> (14.10.2021).
- HUBER Thomas M., Thomas M. HUBER, (ed.), “Compound Warfare: A Conceptual Framework”, *Compound Warfare: That Fatal Knot*, Fort Leavenworth, Kansas: U.S. Army Command and General Staff College Press, 2002, ss. 1-9.
- HUMAN RIGHTS WATCH, “Syria: Events of 2020”, *World Report 2021*, <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/syria> (15.01.2022).

- HÜR Ayşe, “Suriye, Kürtler ve Milli Endişeler”, *Agos*, 24.03.2012, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/980/suriye-kurtler-ve-milli-endiseler> (12.05.2021).
- “Hybrid Warfare: Briefing to the Subcommittee on Terrorism, Unconventional Threats and Capabilities, Committee on Armed Services, House of Representatives”, United States Government Accountability Office, 2010, <https://www.hsdl.org/?abstract&did=> (15.04.2020).
- “Input to A New NATO Concept For The Military Contribution to Countering Hybrid Threats”, *NATO*, https://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc_cht.pdf (19.04.2020).
- “Islamic State Conflict: Syrian Kurds ‘Seize Tal Abyad’”, *BBC News*, 15 June 2015, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-33132809> (24.10.2021).
- İŞİK Mithat, “Rusya’nın Suriye’de Beş Yılı”, 10 Nisan 2021, <https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/rusyanin-suriyede-bes-yili-kose-yazisi-21835> (27.01.2022).
- “İdlib İçin İmzalanan Soçi Mutabakatı Ne Öngörüyordu?”, *BBC News*, 3 Şubat 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51360543> (9.12.2021).
- “İlerleyemeyen Cenevre 3’ün Düğümleri”, *Al Jazeera Türk*, 22 Mart 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ilerleyemeyen-cenevre-3un-dugumleri> (28.11.2021).
- “İran’dan Zehir Zemberek Türkiye Çıkışı!”, *Habertürk*, 25.08.2011, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/663055-irandan-zehir-zemberek-turkiye-cikisi> (15.06.2021).
- “İsrail: Rus Askerlerin Ölümünden Dolayı Üzgünüz, Ama Sorumlusu Esad, İran ve Hizbullah’tır”, *Sputnik Türkiye*, 18.09.2018, <https://tr.sputniknews.com/20180918/israil-rus-askerlerin-olumunden-dolayi-uzgnuz-ama-sorumlusu-esad-iran-ve-hizbullahtir-1035254033.html> (6.12.2021).
- “İstanbul’da Dörtlü Suriye Zirvesi: Yıl Sonuna Kadar Anayasa Komisyonu Kurulması Hedefleniyor”, *BBC News*, 27 Ekim 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-46004555> (7.12.2021).
- “İşte 10 Maddelik İdlib Mutabakatı”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 2018, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/iste-10-maddelik-idlib-mutabakati-1088369> (9.12.2021).
- “İşte BM Denetçilerinin Raporu...”, *CNN Türk*, 16.09.2013, <https://www.cnnturk.com/2013/guncel/09/16/iste.bm.denetcilerinin.raporu/723560.0/index.html> (05.10.2021).
- İŞYAR Ömer Göksel, “Suriye İç Savaşı’nda PYD’nin Aktörleşmesinin Başlıca Nedenleri”, *Bilge Strateji*, Cilt. 9, Sayı. 16 (2017), ss. 33-67.
- , *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası: Uluslararası Politikanın Çözülenemeyen Düğümü*, 1. Baskı., Bursa: Hipotez Yayıncılık, 2017.

- JACOBS Andreas, Guillaume LASCONJARIAS, “NATO’s Hybrid Flanks: Handling Unconventional Warfare in the South and the East”, *NATO Defense College, Rome*, No. 112 (2015).
- JAYACHANDRAN C. J., “Evolution of War into the Fourth Generation: A Historical Perspective”, *CLAWS Journal*, (Winter 2009).
- JERVIS Robert, “Cooperation Under the Security Dilemma”, *World Politics*, Vol. 30, No. 2 (1978), ss. 167-214.
- JONES Sam, “Russia Steps Up Syria Cyber Assault”, *Financial Times*, 19 February 2016, <https://www.ft.com/content/1e97a43e-d726-11e5-829b-8564e7528e54> (14.03.2022).
- JOPLING, Lord, “Countering Russia’s Hybrid Threats: An Update”, Draft Special Report, Committee on the Civil Dimension of Security, NATO Parliamentary Assembly, 2018.
- KALDOR Mary, “Inconclusive Wars: Is Clausewitz Still Relevant in these Global Times?”, *Global Policy*, Vol. 1, No. 3 (2010), ss. 271-281.
- KARAGÖZ YEKE Yıldız, *Machivalli ve Siyasal Etik*, 1. Baskı., Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2007.
- KARKAZIS John, Ioannis VIDAKIS, Georgios BALTOS, “The Syrian Energy Policies of the ‘Four Seas’ and Their Geopolitical Repercussions”, *Sosyo Ekonomi*, Cilt. 22, Sayı. 22 (2014), ss. 106-116.
- KASAPOĞLU Can, “Rus Sapsan-Convoy Elektronik Harp Sisteminin Suriye’ye Konuşlandırılmasına İlişkin Siyasi-Askeri Değerlendirme”, *EDAM*, 16.11.2020, <https://edam.org.tr/rus-sapsan-convoy-elektronik-harp-sisteminin-suriyeye-konuslandırılmasına-iliskin-siyasi-askeri-degerlendirme/> (17.03.2022).
- , “Russia’s Renewed Military Thinking: Non-Linear Warfare and Reflexive Control”, Research Report, Rome: NATO Defense College, November 2015.
- KATUSA Marin, “Syria: An Energy-Based Proxy War in the Making?”, *Casey Research*, 16 October 2012, <https://www.caseyresearch.com/daily-dispatch/syria-energy-based-proxy-war-making/> (22.06.2021).
- KAYA Emre Kürşat, “Enformasyon Harbi Neden Önemli?”, *Fikir Turu*, 8 Ocak 2020, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/enformasyon-harbi-neden-onemli/> (15.05.2022).
- KEEGAN John, *A History of Warfare*, New York: Vintage, 1994.
- KEMALOĞLU İlyas, “Ortadoğu Silah Pazarında Rusya’nın Payı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 5, Sayı. 55 (2013), ss. 58-70.
- KEOHANE Robert O., “Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond”, *Neorealism and Its Critics*, ed. Robert O. Keohane, New York: Columbia University Press, 1986, ss. 158-203.
- KILCULLEN David, “Twenty-Eight Articles: Fundamentals of Company-Level Counterinsurgency”, 2006, https://www.pegc.us/archive/Journals/iosphere_summer06_kilcullen.pdf (11.01.2021).

- KOFMAN Michael, “The Misadventures of Russia and the United States in Syria: Complete Strategy Implosion Edition”, *War on the Rocks*, 11 October 2016, <https://warontherocks.com/2016/10/the-misadventures-of-russia-and-the-united-states-in-syria-complete-strategy-implosion-edition/> (3.06.2022).
- KOFMAN Michael, Matthew ROJANSKY, “What Kind of Victory for Russia in Syria?”, *Military Review*, 2018, <https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/Army-Press-Online-Journal/documents/Rojansky-v2.pdf> (19.05.2022).
- KOLDAŞ Umut, “Suriye’de Yönetilebilir Bölünmüşlük: İsrail Güvenliği İçin Zorluklar ve Fırsatlar”, Yakın Doğu Enstitüsü, 2017.
- KOYUNCU Ahmet Ayhan, “Suriye’de Azınlıklar ve Azınlıklar Arası İlişkiler”, *Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye: İç ve Dış Politika*, ed. Mehmet Akif Okur, Nuri Salık, 1. Basım., Nobel, 2016, ss.187-212.
- KOZHANOV Nikolay, “Russian Support for Assad’s Regime: Is There a Red Line?”, *The International Spectator*, Vol. 48, No. 2 (2013), ss. 25-31.
- “Kremlin: Only Russia to Take Part in Operation against Islamic State on Legal Grounds”, *TASS*, 30 September 2015, <https://tass.com/politics/824824> (13.11.2021).
- “Kronoloji: Suriye’de İsyandan İç Savaşa”, *Al Jazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-suriyede-isyandan-ic-savasa> (11.09.2021).
- LAUB Zachary, “Syria’s Civil War: The Descent Into Horror”, *Council on Foreign Relations*, 17 March 2021, <https://www.cfr.org/article/syrias-civil-war> (16.09.2021).
- LAVROV Anton, “The Russian Air Campaign in Syria: A Preliminary Analysis”, *CNA Analysis and Solutions.*, 2018, https://www.cna.org/archive/CNA_Files/pdf/cop-2018-u-017903-final.pdf (4.06.2022).
- LEBOVIC James H., *The limits of U.S. Military Capability: Lessons from Vietnam and Iraq*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2010.
- LEMKE Douglas, “Great Powers in the Post-Cold War World: A Power Transition Perspective”, *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, ed. T. V. Paul, James J. Wirtz, Michel Fortmann, California: Stanford University Press, 2004, ss. 52-75.
- LESCH David W., *Syria: The Fall of the House of Assad*, New Haven: Yale University Press, 2012.
- LEVY Jack S., William R. THOMPSON, *Causes of War*, Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
- LIANG Qiao, Wang XIANGSHUI, *Unrestricted Warfare*, Beijing: PLA Literature and Arts Publishing House, 1999.
- LIN Christina, “Saudi Arabia’s and Turkey’s Pipeline Wars in Yemen and Syria”, *ISPSW Strategy Series*, S. Issue No 429 (2016), https://www.ispsw.com/wp-content/uploads/2016/06/429_Lin.pdf (23.06.2021).

- LIND William S. vd., “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation”, *Marine Corps Gazette*, (October 1989).
- , “Understanding Fourth Generation War”, *Military Review*, 2004, 12-16.
- LISTER Charles R., *The Syrian Jihad: Al-Qaeda, The Islamic State and the Evolution of an Insurgency*, Oxford: Oxford University Press, 2016.
- LOBMEYER Hans Günter, “Suriye: Leviathan’ın Diyarı”, *Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları*, ed. Heidi Wedel, Ferhad İbrahim, 1. Baskı., İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, ss. 93-116.
- LOMIDZE Irakli, “Cyber Attacks Against Georgia”, *Data Exchange Agency*, https://dea.gov.ge/uploads/GITI%202011/GITI2011_3.pdf (29.05.2020).
- LONG David E., “Countering Asymmetrical Warfare in the 21st Century: A Grand Strategic Vision”, <https://defence.pk/pdf/threads/countering-asymmetrical-warfare-in-the-21st-century-a-grand-strategic-vision.456516/> (07.06.2020).
- LOVEMAN Chris, “Assessing the Phenomenon of Proxy Intervention”, *Conflict, Security & Development*, Vol. 2, No. 03 (2002), ss. 29-48.
- LUND Aron, “The Battle for Daraa”, *Carnegie Middle East Center*, 25 June 2015, <https://carnegie-mec.org/diwan/60504> (21.10.2021).
- LYNCH Colum, “Kofi Annan Resigns as Envoy to Syria”, *The Washington Post*, 3 August 2012, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/kofi-annan-resigns-as-envoy-to-syria/2012/08/02/gJQAABj4RX_story.html (17.09.2021).
- LYNN-JONES Sean M., “Offense-Defense Theory and Its Critics”, *Security Studies*, Vol. 4, No. 4 (1995), ss. 660-691.
- MACHIAVELLİ Niccolò, *Prens*, çev. Kemal Atakay, 1. Baskı., İstanbul: Can Yayınları, 2018.
- MANSOOR Peter R., “Introduction: Hybrid Warfare in History”, *Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, ed. Williamson Murray, Peter R. Mansoor, New York: Cambridge University Press, 2012, ss. 1-17.
- MARDASOV Anton, “Russian Media Tries To Sort Out Source of Attack on Syria Air Base”, *Al-Monitor*, 8 January 2018, <https://www.al-monitor.com/originals/2018/01/attack-russia-military-airbase-syria-latakia-putin.html> (6.12.2021).
- MARSHALL Tim, *Coğrafya Mahkumları: Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita*, çev. Mert Doğruer, 1. Baskı., Epsilon Yayınevi, 2018.
- MCCRORY Duncan, “Russian Electronic Warfare, Cyber and Information Operations in Ukraine”, *The RUSI Journal*, Vol. 165, No. 7 (2020), ss. 34-44.
- MCCUEN John J., “Hybrid Wars”, *Military Review*, 2008, 107-113.
- MCCULLOH Timothy, Richard JOHNSON, “Hybrid Warfare”, JSOU Report, Florida: The JSOU Press MacDill Air Force Base, 2013.

- MCDERMOTT Roger N., “Russia’s Electronic Warfare Capabilities to 2025: Challenging NATO in the Electromagnetic Spectrum”, Tallinn: International Centre for Defence and Security, 2017.
- MCGUINNESS Damien, “How a Cyber Attack Transformed Estonia”, *BBC News*, <https://www.bbc.com/news/39655415> (05.01.2020).
- MCHUGO John, *Syria: A History of the Last Hundred Years*, New Press, 2015.
- MCKERNAN Bethan, “ISIS defeated, US-backed Syrian Democratic Forces Announce”, *The Guardian*, 23 March 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/mar/23/isis-defeated-us-backed-syrian-democratic-forces-announce> (12.12.2021).
- MCKERNAN Bethan, Julian BORGER, Dan SABBAGH, “Turkey Unleashes Airstrikes Against Kurds in North-East Syria”, *The Guardian*, 9 October 2019), <https://www.theguardian.com/world/2019/oct/09/turkey-launches-military-operation-in-northern-syria-erdogan> (12.12.2021).
- MEARSHEIMER John J., “Structural Realism”, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Timothy Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, Third edition., Oxford: Oxford University Press, 2013, pp. 77-94.
- , *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: W. W. Norton & Company, 2001.
- MEVLÜTOĞLU M. Arda, “Geleceğin Savaşları: Yakın Gelecekte Muharebe Alanları Nasıl Şekillenecek?”, Sektör Değerlendirme Raporu, Thinktech STM Future Technology Institute.
- Minoboronı RF: Rossiyskiy Su-24 Sbili Pri Vozvraşenii Na Aviabazu V Sirii”, *TASS*, 24 Kasım 2015, <https://tass.ru/armiya-i-opk/2467225> (20.11.2021).
- MİŞ Nebi, Ömer Behram ÖZDEMİR, “Suriye 2014”, *Ortadoğu Yıllığı 2014*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Açılım Kitap, 2015, ss. 169-194.
- MORGENTHAU Hans Joachim, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, McGraw-Hill, 1997.
- MOSELEY Alexander, *A Philosophy of War*, New York: Algora, 2002.
- MUMFORD Andrew, “Proxy Warfare and the Future of Conflict”, *The RUSI Journal*, Vol. 158, No. 2 (2013), pp. 40-46.
- MURGIA Mathumita, “Could Cyberattack on Turkey be a Russian Retaliation?”, *The Telegraph*, 18 December 2015, <https://www.telegraph.co.uk/technology/internet-security/12057478/Could-cyberattack-on-Turkey-be-a-Russian-retaliation.html> (15.03.2022).
- NATO, “NATO’s Response to Hybrid Threats”, *NATO*, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_156338.htm (19.04.2020).
- NECIYEV Elçin, “Cenevre’den Soçi’ye ‘Suriye’ Problemine Çözüm Arayışları”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 3 (2019), ss. 835-850.
- NEMETH William J, *Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare*, (Master's Thesis), Monterey, California: The Naval Postgraduate School, 2002.

- NISAR Maaz, “5 GW and Hybrid Warfare its Implications and Response Options”, <https://bdex.eb.mil.br/jspui/bitstream/123456789/2827/1/MO%200023%20-%20MAAZ.pdf> (06.01.2021).
- NOCETTI Julien, “Dazed and Confused: Russian Information Warfare and the Middle East – The Syria Lessons”, EuroMeSCo, 2019, https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2019/02/Brief93_Dazed-and-oucfused.-Russian-information-warfare.pdf (25.04.2022).
- NYE Joseph S., “Askeri Gücün Geleceği”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/askeri-gucun-gelecegi> (16.06.2020).
- OBERG Jan, “Just How Grey are the White Helmets and Their Backers?”, *The Transnational*, 7 August 2018, <http://transnational.live/2018/08/08/just-how-grey-are-the-white-helmets-and-their-backers/> (1.05.2022).
- OLMERT Josef, “Analysis of the Syrian Problem”, 15 May 2012, <https://spme.org/campus-news-climate/analysis-of-the-syrian-problem/10615/> (19.06.2021).
- ORAN Baskın, “Dönemin Bilançosu: Dönemin Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III (2001-2012)*, ed. Baskın Oran, 2. Baskı., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 130-248.
- ORHAN Oytun, “Suriye’de Sonun Başlangıcı: Yaptırım Dönemi ve Suriye Ulusal Konseyi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 3, Sayı. 34 (2011), ss. 41-51.
- “Ortadoğu Ülkeleri Rus Silahlarına Büyük İlgi Duyuyor”, *Sputnik Türkiye*, 14.02.2017, <https://tr.sputniknews.com/20170214/ortadoğu-ulkeleri-rus-silahlarına-ilgi-buyuk-1027217664.html> (8.02.2022).
- ORTTUNG Robert W., Indra OVERLAND, “Russia and the Formation of a Gas Cartel”, *Problems of Post-Communism*, Vol. 58, No. 3 (2011), ss. 53-66.
- OWEN Roger, Şevket PAMUK, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, çev. Ayşe Edirne, İkinci Basım., İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2015.
- ÖZDAN Vedat, “Batı’nın Değişen Enerji Güvenliği Jeostratejisi ve Türkiye’nin Yalpalayan Dış Politikası (1)”, *T24*, 19 Ekim 2015, <https://t24.com.tr/yazarlar/vedat-ozdan/batinin-degis-en-enerji-guvenligi-jeostratejisi-ve-turkiyenin-yalpalayan-dis-politikasi,12979> (22.06.2021).
- ÖZDEMİR Çağatay, “Rusya’nın Doğu Akdeniz Stratejisi”, *SETA*, Sayı. 230 (2018).
- ÖZDEMİR Çağatay, “Suriye 2016”, *Ortadoğu Yıllığı 2016*, ed. Kemal İnât, Muhittin Ataman, Kadim Yayınları, 2017, ss. 241-263.
- ÖZER Yusuf, “Savaşın Değişen Karakteri: Teori ve Uygulamada Hibrit Savaş”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 1 (2018), ss. 29-56.
- ÖZKOÇ Özge, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2008.
- ÖZTÜRK Selim, “İran Destekli Terörist Grupların Suriye’deki Varlığı”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-destekli-terorist-grupların-suriye-deki-varligi-/1732926> (08.06.2020).

- PASHAKHANLOU Arash Heydarian, *Realism and Fear in International Relations: Morgenthau, Waltz and Mearsheimer Reconsidered*, Palgrave Macmillan, 2017.
- “Pence Says Turkey, U.S. Agree Ceasefire in Northeast Syria”, *Reuters*, 17 October 2019, <https://www.reuters.com/article/us-syria-security-turkey-ceasefire-idUSKBN1WW2KL> (14.12.2021).
- PERLROTH Nicole, “Hunting for Syrian Hackers’ Chain of Command”, *The New York Times*, 17 May 2013, <https://www.nytimes.com/2013/05/18/technology/financial-times-site-is-hacked.html> 8 (14.03.2022).
- PERTHES Volker, “Stages of Economic and Political Liberalization”, *Contemporary Syria: Liberalization Between Cold War and Cold Peace*, ed. Eberhard Kienle, London: British Academic Press, 1994, ss. 44-71.
- , “The Syrian Economy in the 1980s”, *Middle East Journal*, Vol. 46, No. 1 (1992), ss. 37-58.
- PETERS Ralph, “The Roots of Today’s Wars”, <https://www.pressreader.com/usa/usa-today-international-edition/20070228/282024732800407> (06.02.2020).
- PHILLIPS Christopher, *The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East*, New Haven: Yale University Press, 2016.
- POLAT Doğan Şafak, “Arap Baharı ve Suriye Savaşı”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, 1. Baskı., İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss. 137-156.
- “Putin: Çok Ciddi Sonuçları Olacak”, *Al Jazeera Türk*, 24 Kasım 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-cok-ciddi-sonuclari-olacak> (20.11.2021).
- “Putin ile Erdoğan’ın Görüşmesinden Ne Sonuç Çıktı?”, *BBC News*, 22 Ekim 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50146866> (14.12.2021).
- PUTİN Vladimir V., “A Plea for Caution From Russia”, *The New York Times*, 11 September 2013, <https://www.nytimes.com/2013/09/12/opinion/putin-plea-for-caution-from-russia-on-syria.html> (5.10.2021).
- “Putin: Yerli Silahları Suriye’de Test Ederek Deneyim Kazandık”, *euronews*, 09.04.2020, <https://tr.euronews.com/2020/04/09/putin-yerli-silahlar-suriye-de-test-ederek-deneyim-kazandik> (20.08.2022).
- “PYD, Moskova’da Temsilcilik Açabilir”, *Milliyet*, 21.10.2015, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/pyd-moskova-da-temsilcilik-acabilir-2135163> (13.11.2021).
- RABINOVICH Itamar, “The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 14, No. 4 (1979), ss. 693-712.
- RÁCZ András, Krisztián JÓJÁRT, “The Role of Irregular Forces in Russia’s Hybrid Warfare”, Ankara: Centre of Excellence Defence Against Terrorism, 2020, https://www.coedat.nato.int/publication/reports/COE%20DAT_study_on_the_role_of_irregular_forces_in_Russia_hybrid_warfare_final.pdf (26.05.2022).

- “Rakka’dan Sonra Deyr ez Zor da IŞİD’den Alındı”, *Deutsche Welle*, 03.11.2017, <https://www.dw.com/tr/rakkadan-sonra-deyr-ez-zor-da-i%C5%9Fidden-al%C4%B1nd%C4%B1/a-41224533> (4.12.2021).
- REED Donald J., “Beyond the War on Terror: Into the Fifth Generation of War and Conflict”, *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol. 31, No. 8 (2008), ss. 684-722.
- REMNICK David, “Telling the Truth about ISIS and Raqqa”, *The New Yorker*, 22 November 2015, <http://www.newyorker.com/news/news-desk/telling-the-truth-about-isis-and-raqqa> (14.10.2021).
- REZAEI Ferhad, “Putin’in Suriye Sürprizini Anlamak”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 8, Sayı. 74 (2016), ss. 76-77.
- ROBERTS James Q., “Maskirovka 2.0: Hybrid Threat, Hybrid Response”, Joint Special Operations Press Occasional Paper, December 2015, <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1007494.pdf> (5.04.2022).
- ROMANO David, “Rami Makhlof vs. Bashar Assad: Rift within Syria’s Ruling Family?”, *Arab News*, 19 May 2020, <https://arab.news/2u7au> (15.01.2022).
- RUHFUS Juliana, “Syria’s Electronic Armies”, *Al Jazeera*, 18 June 2015, <https://www.aljazeera.com/program/people-power/2015/6/18/syrias-electronic-armies> (14.03.2022).
- “Rus Basınında Zeytin Dalı Harekâtı: Moskova’nın Kürtlere Borcu Yok”, *BBC News*, 22 Ocak 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42774574> (6.12.2021).
- “Rus Savaş Uçağı İkinci İhlalde Vuruldu”, *Hürriyet*, 25 Kasım 2015, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/2-ihlalde-vuruldu-40018363> (20.11.2021).
- “Russia and Turkey Agree to Push Back HTS in Syria’s Idlib Province”, *Middle East Eye*, 24 January 2019, <http://www.middleeasteye.net/news/russia-and-turkey-agree-push-back-hts-syrias-idlib-province> (11.12.2021).
- “Russia Blames Israel After Military Plane Shot Down Off Syria”, *BBC News*, 18 September 2018, <https://www.bbc.com/news/world-europe-45556290> (6.12.2021).
- “Russia’s Military Doctrine 2010”, *Carnegie Endowment*, https://carnegieendowment.org/files/2010russia_military_doctrine.pdf (6.04.2022).
- “Rusya Basını: Suriye’de Rus Üslerine Saldırı Türkiye’nin Denetlediği Bölgeden Geldi”, *BBC News*, 10 Ocak 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42634142> (6.12.2021).
- “Rusya, Türkiye ve İran’dan ‘İdlib’de Heyet Tahrir Şam’la Etkin Mücadele’ Mesajı”, *BBC News*, 14 Şubat 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47237716> (11.12.2021).
- “Rusya ve Esed Rejimi Hmeymim Hava Üssü’nün Genişletilmesi Konusunda Anlaştı”, 20.08.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-ve-esed-rejimi-hmeymim-hava-ussunun-genisletilmesi-konusunda-anlasti/1947835> (27.01.2022).

- “Rusya’dan İdlib Çağrısı: Türkiye, Gözlem Noktalarını Hızla Kurlmalı”, *T24*, 15 Ocak 2018, <https://t24.com.tr/haber/rusyadan-idlib-cagrisi-turkiye-gozlem-noktalarini-hizla-kurmali,535534> (6.12.2021).
- “Rusya’nın Suriye Operasyonlarından Endişeliyiz”, *Anadolu Ajansı*, 01.10.2015, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/disisleri-bakani-sinirlioglu-rusyanin-suriyede-duzenledigi-hava-operasyonlariyla-ilgili-konustu/396088> (20.11.2021).
- SAĞSAN Mustafa, “Bilgi Savaşı: Siperlerden Klavyelere Taşınan Harekatın Anatomisi”, *Avrasya Dosyası*, Cilt. 8, Sayı. 2 (2002), ss. 213-232.
- SAK Yıldırım, “Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye’de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt. 11, Sayı. 44 (2015), ss. 121-153.
- SALIK Nuri, “Modern Suriye’de Toplum ve Siyaset: 1946-2000”, *Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye: İç ve Dış Politika*, ed. Mehmet Akif Okur, Nuri Salık, 1. Basım., Nobel, 2016, ss. 31-65.
- SANCAKTAR Caner, “Arap Baharı’nın Dış Faktörleri”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, 1. Baskı., İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss. 119-135.
- SAOULI Adham, “The Tragedy of Ba’thist State-building”, *The Syrian Uprising: Domestic Origins and Early Trajectory*, ed. Raymond A. Hinnebusch, Omar Imady, Routledge, 2018, ss. 12-29.
- SAUTREUIL Pierre, “Believe It or Not, Russia Dislikes Relying on Military Contractors”, *War Is Boring*, 9 March 2016, <https://medium.com/war-is-boring/believe-it-or-not-russia-dislikes-relying-on-military-contractors-8bad373f4793> (18.05.2022).
- SAVELSBERG Eva, “The Syrian-Kurdish Movements: Obstacles Rather Than Driving Forces for Democratization”, *Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East: Turkey, Iran, Iraq, and Syria*, ed. David Romano, Mehmet Gurses, New York: Palgrave Macmillan, 2014, ss. 85-107.
- SEALE Patrick, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, University of California Press, 1988.
- , *The Struggle for Syria: A Study of Post-war Arab Politics, 1945-1958*, Oxford University Press, 1965.
- “Secretary-General’s Press Conference at United Nations Headquarters”, *United Nations*, 23 December 2013, <https://www.un.org/sg/en/content/sg/press-encounter/2013-12-23/secretary-generals-press-conference-united-nations> (12.10.2021).
- SEELY Robert, “Defining Contemporary Russian Warfare”, *The RUSI Journal*, Vol. 162, No. 1 (2017), ss. 50-59.
- SENGUPTA Kim, “Russia in Syria: President Putin’s Middle East Adventure Exposes Terrorist Threat Now Facing Moscow”, *The Independent*, 9 October 2015, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-in-syria-president-putin-s-middle-east-adventure-exposes-terrorist-threat-now-facing-russia-a6688661.html> (13.11.2021).

- SEREN Merve, “Rus İstihbaratının ‘Aktif Tedbirler’ Mirası ve Siber Operasyonlar”, 25.05.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/rus-istihbaratinin-aktif-tedbirler-mirasi-ve-siber-operasyonlar/825951> (31.03.2022).
- SEYAZ Adnan, “İç Savaş Sürecinde Rusya’nın Suriye Politikası: Arka Plan, Bölgesel Çıkarlar ve Gelecek”, *Uluslararası İlişkiler Tahlilleri: Küresel ve Bölgesel Politikalara Akademik Bakış*, ed. Orhan Karaoğlu, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2019, ss. 99-112.
- SHABAN Fateh, “The Oil and Natural Gas Conflict in Syria: Reality or Illusion”, 30.12.2019, <https://www.orsam.org.tr/en/the-oil-and-natural-gas-conflict-in-syria-reality-or-illusion/> (10.02.2022).
- SHATZ Howard J., “The Power and Limits of Threat: The Caesar Syrian Civilian Protection Act at One Year”, 8 July 2021, <https://www.rand.org/blog/2021/07/the-power-and-limits-of-threat-the-caesar-syrian-civilian.html> (15.01.2022).
- SHEKHOVTSOV Anton, “Conventional Bedfellows: The Russian Propaganda Machine and The Western far Right”, *Eurozine*, <https://www.eurozine.com/conventional-bedfellows-the-russian-propaganda-machine-and-the-western-far-right/> (24.04.2022).
- SMIRNOVA Julia, “‘ÇVK Vagnera’ Voyuet v Sirii”, *InoPressa*, 11 Mart 2016, <https://www.inopressa.ru/article/11May2016/welt/vagner.html> (19.05.2022).
- SMYTH Phillip, “Assad Strikes Back”, *Foreign Policy*, 27 May 2015, <https://foreignpolicy.com/2015/05/27/assads-foreign-fighters-dont-come-cheap-iran-hezbollah-shiite-fighters/> (21.10.2021).
- SNYDER Glenn H., “Mearsheimer’s World-Offensive Realism and the Struggle for Security: A Review Essay”, *International Security*, Vol. 27, No. 1 (2002), ss. 149-173.
- SOLON Olivia, “How Syria’s White Helmets Became Victims of an Online Propaganda Machine”, *The Guardian*, 18 December 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/dec/18/syria-white-helmets-conspiracy-theories> (1.05.2022).
- SPARKS John, “Revealed: Russia’s ‘Secret Syria Mercenaries’”, *Sky News*, 10 August 2016, <https://news.sky.com/story/revealed-russias-secret-syria-mercenaries-10529248> (22.05.2022).
- SPAULDING Hugo vd., “Russian Deployment to Syria: Putin’s Middle East Game Changer”, Institute for the Study of War (ISW), 17 September 2015, [https://www.files.ethz.ch/isn/193774/Russian%20Deployment%20to%20Syria%2017%20September%202015%20\(1\).pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/193774/Russian%20Deployment%20to%20Syria%2017%20September%202015%20(1).pdf) (12.06.2022).
- “Suriye Elektronik Ordusu’ndan Saldırı”, *Al Jazeera Türk*, 27 Kasım 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriye-elektronik-ordusundan-saldiri> (14.03.2022).
- “Suriye Konulu 9. Astana Toplantısı”, *TIMETURK*, 14.05.2018, <https://www.timeturk.com/suriye-konulu-9-astana-toplantisi/haber-897695> (7.12.2021).

- “Suriye Lirası 3 Haftada Yüzde 50 Değer Kaybetti”, *TRT Haber*, 8 Haziran 2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/suriye-lirasi-3-haftada-yuzde-50-deger-kaybetti-490749.html> (16.01.2022).
- “Suriye’de ABD-Rus Rekabeti ve YPG’li Yeni İttifak: Suriye Demokratik Güçleri”, *BBC News*, 12 Ekim 2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151012_suriye_kurt_arap_ittifak (13.11.2021).
- “Suriye’deki Rus Silahları”, *Al Jazeera Türk*, 25 Eylül 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-rus-silahlari> (4.06.2022).
- “Syria Conflict: Russia ‘To Continue Air Strikes’ After Withdrawal”, *BBC News*, 15 March 2016, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-35812371> (28.11.2021).
- “Syria: Kurds, Honour-killings and Illegal Departure”, Copenhagen: Danish Refugee Council, 2007.
- “Syrian Foreign Minister: Fighting IS not our Prime Concern”, *The New Arab*, 1 September 2016, <https://english.alaraby.co.uk/news/syrian-foreign-minister-fighting-not-our-prime-concern> (14.10.2021).
- “Syrian Rebels Join Fight to Protect Kobane”, 29 October 2014, <https://www.aljazeera.com/news/2014/10/29/syrian-rebels-join-battle-to-protect-kobane> (15.10.2021).
- ŞENOL Mustafa, “Hibrit Savaş Kapsamında Siber Savaş ve Siber Caydırıcılık”, *Siber Güvenlik ve Savunma: Farkındalık ve caydırıcılık*, ed. Şeref Sağıroğlu, Mustafa Alkan, 1. Baskı., Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, ss. 181-221.
- , “Siber Güçle Caydırıcılık Ama Nasıl?”, *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 2 (2016), ss. 10-17.
- ŞENSOY Ahmet Arda, “Suriye 2017”, *Ortadoğu Yıllığı 2017*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Kadim Yayınları, 2018, ss. 225-248.
- , “Suriye 2018”, *Ortadoğu Yıllığı 2018*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, ss. 175-200.
- ŞENTUNA Tarık, “Libya Askeri Müdahalesinin Uluslararası Hukuka Uygunluğu ve Koruma Sorumluluğu Kavramı Çerçevesinde Meşruiyeti”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. 50 (2019), ss. 201-224.
- ŞENZEYBEK Aytekin, “Suriye’de Dürzi-Nusayri-İsmaili ve Sünni İlişkileri”, Cilt. VI, Sayı. 2 (2013), ss. 469-493.
- TALHAMY Yvette, “The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 46, No. 2 (2010), ss. 175-194.
- TALIAFERRO Jeffrey W., “Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, *International Security*, Vol. 25, No. 3 (2000), ss. 128-161.
- TALMON Stefan, “Recognition of Opposition Groups as the Legitimate Representative of a People”, *Chinese Journal of International Law*, Vol. 12, No. 2 (2013), ss. 219-253.

- TAMIMI Aymen Jawad AL-, “From Jabhat al-Nusra to Hay’at Tahrir al-Sham: Evolution, Approach and Future”, Konrad Adenauer Stiftung, 2018.
- TAŞTEKİN Fehim, “Suriye 2022’ye Hangi Koşullarda Girdi, Diplomasi Ön Plana Çıkabilir Mi?”, *BBC News*, 1 Ocak 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59808707> (18.01.2022).
- , “Suriye’nin Kuzeyinde ‘Mülk Gaspı’ Sorunu: Hristiyanlar Kürtlere Neden Kırgın?”, *BBC News*, 26 Temmuz 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49103283> (12.05.2021).
- , *Rojava: Kürtlerin Zamanı*, 1. Baskı., İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- , *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!*, 5. Baskı., İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- , “Sakin Kıpraşma Bir Fiske Atacağım”, *Radikal*, 29.08.2013, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fehim-tastekin/sakin-kiprasma-bir-fiske-atacagim-1148264/> (5.10.2021).
- T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, 2012, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-tbmm-genel-kurulu_nda-suriye_deki-olaylar-hakkinda-yaptigi-konusma_-26-nisan-2012.tr.mfa (13.06.2021).
- TEJEL Jordi, *Syria’s Kurds: History, Politics and Society*, Routledge, 2009.
- TELLİ Azime, “Boru Hatları Kördüğümünün Kilit Ülkesi Suriye”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, 1. Baskı., İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss. 535-547.
- THIELE Ralph D, “The New Colour of War: Hybrid Warfare and Partnerships”, *ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security*, No. 383 (2015), https://www.files.ethz.ch/isn/194330/383_Thiele.pdf (09.05.2020).
- THOMAS Timothy L., “Russian Tactical Lessons Learned Fighting Chechen Separatists”, *The Journal of Slavic Military Studies*, Vol. 18, No. 4 (2005), ss. 731-766.
- , “Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, *The Journal of Slavic Military Studies*, Vol. 17, No. 2 (2004), ss. 237-256.
- THUKYDIDES, *Peloponnessos Savaşları*, çev. Furkan Akderin, Birinci Baskı., İstanbul: Belge Yayınları, 2010.
- TOFFLER Alvin, Heidi TOFFLER, *War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century*, 1st edition., Boston: Little Brown & Co, 1993.
- TOFT Peter, “John J. Mearsheimer: An Offensive Realist Between Geopolitics and Power”, *Journal of International Relations and Development*, Vol. 8, No. 4 (2005), ss. 381-408.
- TOMAR Cengiz, “2020’de Suriye’de Neler Oldu?”, *Anadolu Ajansı*, 18.01.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/2020-de-suriye-de-neler-oldu/2113630> (11.01.2022).
- TOPAL Ömer Faruk, “Beşşer Esed Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş”, *Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye: İç ve Dış Politika*, ed. Mehmet Akif Okur, Nuri Salık, 1. Basım., Nobel, 2016, ss. 67-98.

- TOPTAŞ Ergüder, “Harbin Doğası ve Karakteri Bağlamında Hibrid Savaş”, *Milli Güvenlik ve Askeri Bilimler Akademik Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 8 (2015), ss. 1-17.
- “TSK ve ÖSO Suriye’de Fırat’ın Doğusuna Operasyon Başlattı”, *Evrinsel*, 9 Ekim 2019, <https://www.evrinsel.net/haber/388529/tsk-ve-oso-suriyede-firatin-dogusuna-operasyon-baslatti> (12.12.2021).
- TUĞTAN Mehmet Ali, “Güç, Anarşi ve Realizm”, *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, ed. Evren Balta, 1. Baskı., İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss. 111-131.
- “Turan Taburu İlk Kez Görüntüldü”, *Milliyet*, 28 Kasım 2017, <https://www.milliyet.com.tr/galeri/turan-taburu-ilk-kez-goruntulendi-58801/10> (26.05.2022).
- “Turkey-Syria Border: Kurds Bitter as US Troops Withdraw”, *BBC News*, 7 October 2019, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-49960973> (12.12.2021).
- “TÜBA Doğal Gaz Raporu”, Türkiye Bilimler Akademisi, 2021, <http://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/T%C3%9CBA%20Do%C4%9Fal%20Gaz%20Raporu.pdf> (22.06.2021).
- “Türk Dil Kurumu”, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- TÜRKGENCİ Yavuz, Hançeri SAYAT, “Komuta ve Kontrol”, *Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş*, ed. Yücel Özel, Ertan İnaltekin, çev. Melih Arda Yazıcı, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi, 2018, ss. 63-72.
- “Türkiye-Rusya İlişkileri 2015 Yılında Hangi Aşamalardan Geçti?”, *T24*, 31 Aralık 2015, <https://t24.com.tr/haber/turkiye-rusya-iliskileri-2015-yilinda-hangi-asamalardan-gecti,322514> (20.11.2021).
- “Türkiye’ye Tarihin En Yoğun Siber Saldırıları”, *euronews*, 25.12.2015, <https://tr.euronews.com/2015/12/25/turkiye-ye-tarihin-en-yogun-siber-saldirilari> (15.03.2022).
- TÜRKMEN Fisun, “From Libya to Syria the Rise and Fall of Humanitarian Intervention?”, Presentation at the ACUNS Annual Meeting, İstanbul/Turkey: Kadir Has University, 2014.
- TÜYSÜZOĞLU Göktürk, “Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzası’ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi”, *Avrasya Etüdlere*, Cilt. 44, Sayı. 2 (2013), ss. 57-85.
- TZU Sun, *Savaş Sanatı*, çev. Pulat Otkan, Giray Fidan, V. Basım., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- “US to Reduce Afghanistan Forces by 2020”, <https://www.dw.com/en/us-to-reduce-afghanistan-forces-by-2020/a-49795183> (02.01.2020).
- UYAR Mesut, “Çeçenistan: Siyasi ve Askerî Kısırdöngü”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt. 14, Sayı. 28 (2018), ss. 275-317.
- UYGUR Hakkı, “İran ve Arap Baharı”, SETA Analiz, 2012.

- UZGEL İlhan, “Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III (2001-2012)*, ed. Baskın Oran, 2. Baskı., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 249-336.
- , “Büyük Ortadoğu Projesi Uygulamaya Mı Konuldu?”, *Gazete Duvar*, 25 Eylül 2017, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/09/25/buyuk-ortadogu-projesi-uygulamaya-mi-konuldu> (8.06.2021).
- , “Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*, ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru, 3. Baskı., Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013, ss. 357-380.
- VAN DAM Nikolaos, *Suriye’de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum*, çev. Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvık, 1. Baskı., İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- VANLY Ismet Chériff, “The Kurds in Syria and Lebanon”, *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. Philip G. Kreyenbroek, Stefan Sperl, London and New York: Routledge, 2005, ss. 112-134.
- VASQUEZ John, *The War Puzzle Revisited*, Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2009.
- , *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- VENTRE Daniel, *Information Warfare*, Wiley, 2016.
- VIOTTI Paul R., Mark V. KAUPPI, *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, çev. Metin Aksoy, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.
- “Viyana’da Esad’ın Geleceğine Dair Mutabakat Sağlanamadı”, *BBC News*, 23 Ekim 2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151023_suriye_viyana_zirve (14.11.2021).
- VOLKENBURG Clayton A. Van, “Russian Hybrid Warfare in Syria: Airforce, Private Military Contractors and Dis-Information”, *Canadian Forces College*, <https://www.cfc.forces.gc.ca/259/290/402/305/vanvolkenburg.pdf> (17.05.2022).
- WALKER Robert G, *SPEC FI: the United States Marine Corps and Special Operations*, (Master’s Thesis), Monterey, California: The Naval Postgraduate School, 1998.
- WALT Stephen M., “Alliance Formation and the Balance of World Power”, *International Security*, Vol. 9, No. 4 (1985), ss. 3-43.
- , *The Origins of Alliance*, Cornell University Press, 1990.
- WALTZ Kenneth N., *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*, New York: Columbia University Press, 2001.
- , “Structural Realism after the Cold War”, *International Security*, Vol. 25, No. 1 (2000), ss. 5-41.
- , “Realist Thought and Neorealist Theory”, *Journal of International Affairs*, Vol. 44, No. 1 (1990), ss. 21-37.
- , *Theory of International Politics*, Massachusetts: Addison-Wesley, 1979.

- WARF Barney, Emily FEKETE, “Relational Geographies of Cyberterrorism and Cyberwar”, *Space and Polity*, Vol. 20, No. 2 (2016), ss. 143-157.
- WEISS Michael, Hassan HASSAN, *IŞİD Terör Ordusunun İçyüzü*, çev. Emine Arzu Kayhan, 1. Baskı., İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2016.
- WENDT Alexander, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, çev. Helin Sarı Ertem, 2. Baskı., Küre Yayınları, 2016.
- WHITESIDE Craig, “A New Paradigm of Hybrid Warfare”, *Hybrid Conflicts and Information Warfare: New Labels, Old Politics*, ed. Ofer Fridman, Vitaly Kabernik, James C. Pearce, London: Lynne Rienner Publishers, 2019, ss. 225-246.
- “World Reacts to Turkey’s Military Operation in Northeast Syria”, *Al Jazeera*, 10 October 2019, <https://www.aljazeera.com/news/2019/10/10/world-reacts-to-turkeys-military-operation-in-northeast-syria> (12.12.2021).
- WRIGHT Quincy, *A Study of War, Vol. 1*, Chicago: University of Chicago Press, 1942.
- YAMAK Tahsin, Emre SAYGIN, “Ortadoğu’da Kayıp Yüzyılın Son Halkası: Arap İsyanları Sürecinde Kurumların Belirleyici Rolü”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. 12, Sayı. 2 (2017), ss. 113-130.
- YILDIRIM Ali, Hasan ŞİMŞEK, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 11. Baskı., Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- YILDIZ Gültekin, “Hibrit Savaş Ne Kadar Post-moderndir? Avrasya Askeri Tarihine Yeniden Bakış”, *Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş*, ed. Yücel Özel, Ertan İnaltekin, çev. Melih Arda Yazıcı, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi, 2018, ss. 21-27.
- YILDIZ Kerim, *The Kurds in Syria: The Forgotten People*, London: Pluto Press, 2005.
- YILMAZ Sait, “Rusya Örtülü Operasyonlarının Dönüşümü”, 05.07.2017, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/rusya-ortulu-operasyonlarinin-donusumu> (31.03.2022).
- YILMAZ Salih, *Rusya’nın Suriye Politikası*, Ankara: İlbilge Yayıncılık, 2020.
- YÜCE Samet, Philipp O. AMOUR, “Russia is Back to the Balancing Game”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt. 14, No. 28 (2021), ss. 43-66.
- ZHOU Yimin, “A Double-Edged Sword: Russia’s Hybrid Warfare in Syria”, *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, Vol. 13, No. 2 (2019), ss. 246-261.
- ZIADEH Radwan, *Power and Policy in Syria: Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East*, I.B.Tauris, 2011.
- ZOGOPOULOS Evgenios, “Syrian Proxy Wars: A Mad Max Story”, *Energy Industry Review*, 1 April 2020, <https://energyindustryreview.com/analysis/syrian-proxy-wars-a-mad-max-story/> (22.06.2021).

“33 Turkish Soldiers Killed in Syria’s Idlib”, *France 24*, 28.02.2020, <https://www.france24.com/en/20200228-33-turkish-soldiers-killed-in-syria-s-idlib> (10.01.2022).

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Harun ARAS		
Doğum Yeri ve Yılı	Gaziosmanpaşa-1988		
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	2004	2007	Rıfat Canayakın Lisesi-İstanbul
Lisans	2007	2011	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü
Yüksek Lisans	2011	2015	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi S.B.E. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası ilişkiler Bilim Dalı
Doktora	2016	2022	Uludağ Üniversitesi, S.B.E. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası ilişkiler Bilim Dalı
Çalıştığı Kurum	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
	2012	-	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Avrupa Birliğinin Merkezi Finans ve İhale Birimi Aracılığıyla Manisa İlinde Yararlanılan Avrupa Birliği Hibelerinin Değerlendirilmesi		
Yayınlar:	<p>- YILDIRIM Yusuf, ARAS Harun. (2021) “Bozkurt ile Ayı'nın Mücadelesi: Türkiye-Rusya Federasyonu Politik/Askeri İlişkilerinde Sorunlu Alanlar”, Editör: İlyas Topsakal, Alperen Kürşad Zengin, Nobel, ISBN:978-605-70670-2-9, Bölüm Sayfaları:335 -361</p> <p>- ARAS, Harun. (2019). “Barack Obama Döneminde ABD'nin Irak ve Suriye'deki IŞİD Politikası.” <i>The Journal of Social Sciences</i> 39 (39). 462–69.</p> <p>- ARAS, Harun. (2019). “Soğuk Savaş Döneminden Günümüze Rusya'nın Nükleer Faaliyetleri ve Politikaları.” <i>Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> 10 (2). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi: 14–0.</p> <p>- ARAS, Harun. (2017). “Kişisel Verilerin Korunmasında Yeni Bir Hak Unutulma Hakkı”, 4th 360° with Youth International Student Congress, Manisa. (Özet Bildiri/Sözlü Sunum)</p> <p>- ARAS, Harun. (2016). “Uluslararası Göçün Türkiye'deki Güncel Sorunları: Suriyeli Sığınmacılar Üzerinden Bir Değerlendirme,” Turkish Migration Conference, Vienna. (Özet Bildiri/Sözlü Sunum)</p> <p>- YAMAN, Fatih, ARAS, Harun. (2013). “Global Creative City Project and the City of Istanbul as a Capital of Culture”, The Idea of Creative City and the Urban Policy Debate, Poland. (Özet Bildiri/Sözlü Sunum)</p>		
İletişim (e-posta):	harunnarass@gmail.com		
		Tarih	
		İmza	
		Adı-Soyadı	Harun ARAS